

895.914

กบฏก

ร.2

การใช้ภาษาในเรื่องราชาธิราชฉบับเจ้าพระยาพระคลัง(หน)

ปริญญานิพนธ์

ของ

กอบกาญจน์ วงศ์วิสิทธิ์

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

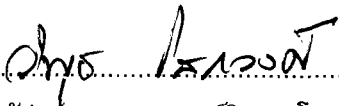
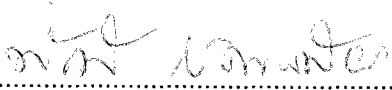
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย

ตุลาคม 2541

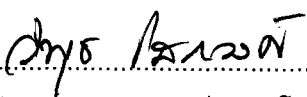
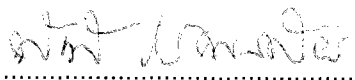
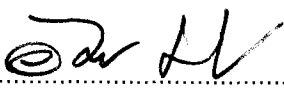
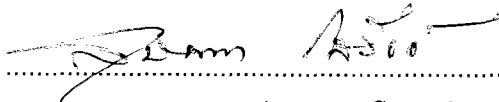
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

คณะกรรมการควบคุมและคณะกรรมการสอบได้พิจารณาปริญญานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว
เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
วิชาเอกภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

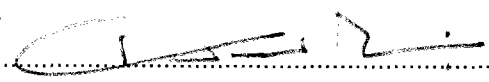
คณะกรรมการควบคุม

..........ประธาน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์วิพุธ โสภวงศ์)
..........กรรมการ
(อาจารย์พัชนี โชติกละเอียด)

คณะกรรมการสอบ

..........ประธาน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์วิพุธ โสภวงศ์)
..........กรรมการ
(อาจารย์พัชนี โชติกละเอียด)
..........กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(รองศาสตราจารย์อัศรา บุญทิพย์)
..........กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(รองศาสตราจารย์สุนันหา ไสรัจจ์)

บัณฑิตวิทยาลัยอนุมัติให้รับปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตาม
หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

..........คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(ศาสตราจารย์ ดร.เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์)

วันที่ 14 เดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2541

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความกรุณาของผู้ช่วยศาสตราจารย์พิรุณ
โสภวงศ์ ประธานควบคุม และอาจารย์พัชนี โชติกลีภัย กรรมการผู้ควบคุม ที่กรุณา
ให้แนวคิด คำแนะนำ ในการแก้ไขปรับปรุงข้อบกพร่องต่างๆ ผู้วิจัยขอกราบ
ขอบพระคุณเป็นอย่างสูง และขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์อัศรา บุญทิพย์
และรองศาสตราจารย์สุนันทา โสรจจ์ ที่ได้กรุณาทำหน้าที่เป็นกรรมการสอบปากเปล่า
ตลอดจนให้ข้อเสนอแนะอันเป็นประโยชน์ต่อการทำปริญญานิพนธ์ฉบับนี้

กราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์วินัย วงศ์วิสิทธิ์ อาจารย์วิภา วงศ์วิสิทธิ์
และคุณรัชต์ วงศ์วิสิทธิ์ บุคคลสำคัญในครอบครัวซึ่งเป็นกำลังใจอันสำคัญยิ่งของผู้วิจัย

ขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชำนาญ รอดเหตุภัย ที่ให้คำแนะนำในการทำ
วิจัยครั้งนี้เป็นอย่างสูง

ขอบคุณสำหรับกำลังใจและความช่วยเหลือของเพื่อนๆ พี่ๆ น้องๆ ปริญญาโทวิชา
เอกภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ที่คอยเป็นกำลังใจให้กับ
ผู้วิจัย

กอบกาญจน์ วงศ์วิสิทธิ์

สารบัญ

บทที่		หน้า
1	บทนำ	1
	ภูมิหลัง	1
	ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	2
	ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า	2
	ข้อตกลงเบื้องต้น	2
	วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	3
	เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า	3
	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับเรื่องราชาธิราช.....	11
	งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการใช้ภาษา	13
2	การสรรคำและการใช้ประโยค	14
	การสรรคำ	16
	สรุปหัวข้อเรื่องการสรรคำ	46
	การสรรคำเพื่อแสดงการหลีกคำ	46
	การสรรคำใช้เพื่อความเหมาะสม	48
	การใช้คำซ้อนกัน	49
	การใช้คำที่มีความหมายสอดคล้องกัน	50
	การสรรคำเพื่อแสดงคุณค่าด้านวรรณศิลป์	51
	การใช้คำที่ปัจจุบันเลิกใช้แล้วหรือมีการเปลี่ยนแปลง	
	ความหมายไปจากเดิม	52
	การใช้คำราชาศัพท์	54
	การใช้ลักษณนาม	54
	การใช้หน่วยของคำบอกจำนวน	54
	การใช้ประโยค	54
	ประโยคสรุปความ	55
	ประโยคขัดความ	60
	ประโยคขนานความ	65
	ประโยคลักษณะอื่นๆที่ปรากฏในราชาธิราช	68

บทที่	หน้า
3 ไวยาकरणเขียน	74
บรรยายไวยากรณ์	75
การบรรยายโดยการเล่าเหตุการณ์แบบมีการขยายความ ให้ชัดเจนขึ้น	76
การบรรยายแบบรวบรัด	95
พรรณนาไวยากรณ์	100
การพรรณนาการแต่งกาย	100
การพรรณนากองทัพ	102
การพรรณนาการรบ	108
การพรรณนาอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร	109
อธิบายไวยากรณ์	116
การอธิบายตามลำดับขั้น	116
การอธิบายด้วยการเปรียบเทียบ	120
การอธิบายเพื่อให้ความรู้	127
การอธิบายโดยการให้คำจำกัดความ	133
อภิปรายไวยากรณ์	137
การอภิปรายโดยแสดงทัศนะ	137
การอภิปรายโดยยกตัวอย่างหรือเรื่องราว	147
การใช้ไวยากรณ์ประเภทต่างๆร่วมกัน	152
4 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	162
บรรณานุกรม	168
ประวัติของผู้วิจัย	172

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีวรรณคดีเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก ราชาริราชเป็นวรรณคดีสำคัญเรื่องหนึ่งที่เกิดขึ้นในสมัยนี้ ราชาริราชเป็นเรื่องเกี่ยวกับพงศาวดารมอญซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดให้เจ้าพระยาพระคลัง(หน)พระยาอินทอัครราช พระภริมรัศมี และพระศรีภริปริชา ซึ่งเป็นกวีในสมัยนั้นแปลและเรียบเรียงจากภาษามอญเป็นภาษาไทยในปีพุทธศักราช 2328 เพื่อให้ "เป็นหิตานุกิตประโยชน์แก่พระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองพระบาท ผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารฝ่ายพลเรือนจะได้สดับจำไว้เป็นคติบำรุงสติปัญญาไปภายหน้า" (เจ้าพระยาพระคลัง(หน). 2513 : 1)

ราชาริราชเป็นวรรณคดีที่มีความงามทางด้านภาษา ดังที่ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ กล่าวไว้ว่า "...ข้าพเจ้าคิดถึงราชาริราชว่าเป็นวรรณคดี เพราะสำนวนภาษาร้อยแก้วที่ใช้บรรยายและพรรณนาอาศัยศิลปะทางภาษามาก..." (ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ. 2517 : 80)

นอกจากนั้นกุหลาบ มลลิกะมาส ได้กล่าวถึงความงามของภาษาในราชาริราชว่า "เป็นทั้งตัวอย่างการแปลพงศาวดารต่างประเทศและเป็นตัวอย่างของสำนวนโวหารที่ดีของการเรียงความอีกด้วย เพราะการผูกประโยค การเรียบเรียงถ้อยคำกะทัดรัด นับว่าทันสมัยอยู่เสมอ..." (กุหลาบ มลลิกะมาส. 2517 : 126)

ในหนังสือแบบเรียนชุดทักษะสัมพันธ์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 ของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ฉบับปรับปรุงพุทธศักราช 2533 พิมพ์ครั้งที่ 1 ได้นำเรื่องราชาริราชบางตอนมาให้ให้นักเรียนได้ศึกษา ในบทนำกล่าวไว้ว่า "...คุณค่าของหนังสือนี้คือ คุณค่าทางวรรณคดี กล่าวคือ เป็นหนังสือที่มีเนื้อเรื่องชวนอ่าน มีตัวละครหรือบุคคลในเรื่องที่มีลักษณะนิสัยที่น่าสนใจ โดยเฉพาะสำนวนภาษานั้นมีความไพเราะใช้ประโยคที่มีขนาดสั้นยาวได้จังหวะกัน มีการมคมคาย มีโวหารต่างๆจับใจ และเป็นแบบอย่างที่ดีของร้อยแก้วสมัยรัตนโกสินทร์สมควรที่คนไทยปัจจุบันนี้ที่สนใจภาษาไทยและการแต่งหนังสือไทยจะอ่านและพิจารณา..." (กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. 2535 : 49)

ตัวอย่างการใช้ภาษาในราชาริราช เช่น บทพรรณนากองทัพตอนพระเจ้าราชาริราชทำศึกกับมังรายกะยอจะวา ความว่า

นายทัพทั้งสามก็ถวายเป็นมงคลลายกัณฑ์ข้างออกจากกรุงหงสาวดี
 ตูร์เรื่องงามด้วยนายทัพและพลทหารอันประดับด้วยการแต่งสีต่างๆ
 สลอนสล้างด้วยเครื่องสูงมยุรชงชายชงฉาน ชงมีพรรณนานาน้อยใหญ่
 ระดาดายไสวไปบนหลังคชธาร งามพลคชสารอันเดินโดยชบวนพยุห
 ยাত্রาเป็นทิวแถว เสียงโกลาลั่นแล้วด้วยศัพท์ฆ้องกลองก็ก้องบันลือ
 สนั่น... (หน้า 488)

การพรรณนาทัพตอนนี้ทำให้เห็นภาพกองทัพที่ยิ่งใหญ่ และใช้คำที่ทำให้เห็น
 ภาพที่มีสีสันของกองทัพคือคำว่า "สลอนสล้าง", "ระดาดายไสว" และคำว่า "ตูร์เรื่องงาม"
 นอกจากนั้นยังใช้เสียงสัมผัสและใช้เสียงแสดงให้เห็นความยิ่งใหญ่ของกองทัพด้วย คือ
 "เสียงโกลาลั่นแล้วด้วยศัพท์ฆ้องกลองก็ก้องบันลือสนั่น" การวางตำแหน่งคำที่มีความ
 หมายถึงใกล้เคียงกันเช่นนี้ช่วยเพิ่มน้ำหนักให้เห็นภาพอันอลังการของกองทัพ การเลือกสรร
 คำใช้ยังเลือกคำมีเสียงสัมผัสคล้องจองกันด้วย ช่วยให้ข้อความมีความไพเราะอ่านรื่นหู
 ยิ่งขึ้น และการส่งสัมผัสระหว่างคำว่า "คชธาร" กับ "คชสาร" ยังเป็นการหลอกเสียงของคำ
 ที่มีความหมายเหมือนกัน ทำให้อ่านความน่าอ่านยิ่งขึ้น

ด้วยเหตุที่เรื่องราชาธิราชเป็นวรรณคดีร้อยแก้วที่มีการใช้ภาษาที่น่าสนใจดังที่ได้มี
 ผู้กล่าวถึง ทั้งในด้านการเลือกสรรคำ การใช้ประโยค และการใช้โวหารต่างๆ จึงเป็น
 เหตุให้ผู้วิจัยเลือกศึกษาการใช้ภาษาในเรื่องราชาธิราชเพื่อวิเคราะห์ความน่าสนใจของการใช้
 ภาษาในวรรณคดีร้อยแก้วเรื่องราชาธิราช

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

เพื่อวิเคราะห์การใช้ภาษาในเรื่องราชาธิราช

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

ทำให้ทราบลักษณะการใช้ภาษาที่ปรากฏในเรื่องราชาธิราช อันส่งผลให้เป็นงาน
 ประพันธ์ร้อยแก้วที่มีคุณค่า

ข้อตกลงเบื้องต้น

การสะกดคำในตัวอย่างที่นำมาจากเรื่องราชาธิราช ใช้ตามต้นฉบับเรื่อง
 ราชาธิราชฉบับเจ้าพระยาพระคลัง(หน) พิมพ์ครั้งที่ 11 พ.ศ.2513

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร โดยดำเนินการศึกษาค้นคว้าตามลำดับขั้น ดังนี้

1. ศึกษาหลักการวิเคราะห์การใช้ภาษาในงานเขียนร้อยแก้ว
 2. วิเคราะห์การใช้ภาษาในเรื่องราชาธิราช ในหัวข้อต่อไปนี้
 - 2.1 การสรรคำ
 - 2.1.1 การสรรคำเพื่อแสดงการหลากคำ
 - 2.1.2 การสรรคำใช้เพื่อความเหมาะสม
 - 2.1.3 การใช้คำซ้อนกัน
 - 2.1.4 การใช้คำที่มีความหมายสอดคล้องกัน
 - 2.1.5 การสรรคำเพื่อคุณค่าด้านวรรณศิลป์
 - 2.1.6 การใช้คำที่ปัจจุบันเลิกใช้แล้วหรือมีการเปลี่ยนแปลงความหมายไป
 - 2.1.7 การใช้คำราชาศัพท์
 - 2.1.8 การใช้ลักษณนาม
 - 2.1.9 การใช้หน่วยของคำบอกจำนวน
 - 2.2 การใช้ประโยค
 - 2.2.1 ประโยคสรุปความ
 - 2.2.2 ประโยคขัดความ
 - 2.2.3 ประโยคขนานความ
 - 2.3 ไวยากรณ์การเขียน
 - 2.3.1 บรรยายไวยากรณ์
 - 2.3.2 พรรณนาไวยากรณ์
 - 2.3.3 อธิบายไวยากรณ์
 - 2.3.4 อภิปรายไวยากรณ์
3. เสนอผลการศึกษาค้นคว้าแบบพรรณนาวิเคราะห์

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์ภาษา

การสรรคำ

เปลื้อง ณ นคร ได้อธิบายเรื่องการใช้คำไว้ 2 ลักษณะ ได้แก่

1. การหลากคำ ถ้าเราใช้คำใดบ่อยครั้งก็มักจิตหุ ขัดหุ ฉะนั้น นักประพันธ์จึงต้องมีวิธีหาคำที่มีความหมายคล้ายคลึงกันมาสลับเปลี่ยน การหลากคำควรยึดหลัก ดังนี้

- 1.1 ควรหลากคำเมื่อประโยคที่เราเขียนนั้นมีคำซ้ำกันจนอ่านขัดหุ
- 1.2 ถ้าไม่จำเป็นจริงๆควรหลากคำเฉพาะคำนาม ซึ่งใช้คำสรรพนาม

แทนได้เท่านั้น

2. การประหยัดคำ ทำให้เนื้อความกระชับรัดกุม อันเป็นลักษณะที่ดีของการประพันธ์ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องชนิดใดอย่าใช้คำที่ไม่จำเป็น ซึ่งได้แก่ คำที่ไม่มีความหมายหรือให้เกิดความชัดเจนอันใดเป็นพิเศษ (เปลื้อง ณ นคร. 2507 : 7)

ประทีป วาทิกทินกร ได้กล่าวถึงการเลือกคำมาใช้ให้ถูกว่า มีหลักควรยึดถือ ดังนี้

1. เลือกคำให้ตรงความหมาย คือ เลือกใช้คำที่มีความหมายตรงที่สุดและถูกต้องที่สุด

2. เลือกคำให้เหมาะสม

2.1 การใช้คำให้เหมาะสมกับกาลเทศะ คือ จะต้องรู้ว่าในโอกาสใดและสถานที่เช่นไร จะใช้คำอย่างไรจึงจะเหมาะสม

2.2 การใช้คำให้เหมาะสมกับบุคคล คือ จะต้องใช้คำให้เหมาะสมกับบุคคล คำบางคำจะใช้ได้กับบุคคลบางระดับเท่านั้น

2.3 การใช้คำให้เหมาะสมกับข้อความ คือ คำบางคำจะเหมาะสมกับข้อความอย่างหนึ่งก็ได้ ทั้งๆที่ความหมายไม่ต่างกัน ฉะนั้นจึงต้องเลือกใช้ให้เหมาะสม

3. ใช้คำให้ชัดเจน

3.1 การใช้คำที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว คือ พยายามใช้คำที่คนส่วนมากเข้าใจกันเป็นอย่างดี

3.2 การใช้คำที่เป็นสื่อสร้างความเข้าใจ คือ พยายามใช้คำที่ทำให้ผู้อ่าน-ผู้ฟังนึกเห็นภาพและเข้าใจได้ชัดเจน คำเหล่านี้ ได้แก่ คำที่แสดงภาพ คำที่แสดงอาการและคำที่รู้สึกว่ามีเสียง

3.3 การใช้คำที่หมดจด คือ ใช้แล้วให้ความรู้สึก

4. ใช้คำให้มีน้ำหนัก

4.1 การใช้คำเท่าที่จำเป็น คือ ไม่ใช้คำฟุ่มเฟือย

4.2 การใช้คำเปรียบเทียบ คำพังเพย และภาษิต คำประเภทนี้เป็นคำหรือข้อความที่มีความหมายหนักแน่นเป็นที่เข้าใจกันดีอยู่แล้ว หากนำมาใช้ก็จะช่วยให้ข้อความกะทัดรัดและมีน้ำหนักขึ้น

4.3 การใช้คำซ้ำๆกัน คือ ใช้คำๆเดียวกันหลายๆครั้งในข้อความเพื่อเน้นให้มีน้ำหนัก การใช้คำซ้ำๆกันในที่ซึ่งควรจะใช้คำให้ต่างกันไปก็ได้ ก็ทำให้รู้สึกซ้ำซากมากเกินไป ไม่ทำให้ข้อความมีน้ำหนักแต่อย่างใด (ประทีป วาทิกทินกร. 2514 : 10-19)

กุหลาบ มัลลิกะมาส ได้กล่าวถึงการสรรคำใช้ (diction หรือ choice of words) ว่า

1. คำที่มีความหมายเหมาะสมกับเนื้อเรื่องและสถานภาพของบุคคล เช่น คำว่า อาชา อัสตร เหมาะกับเรื่องประเภทนิทานหรือบทร้อยแก้ว คำว่า "ม้า" เหมาะจะใช้ในนวนิยาย แต่ไม่เหมาะจะใช้คำอาชาหรืออัสตร เว้นแต่ในบทสนทนาทำนองพูดเล่นๆ

2. การเลือกเสียงของคำ ตลอดจนการเล่นคำ เป็นเรื่องที่นิยมกันมากในการแต่งร้อยกรองของไทยโดยเฉพาะ

3. คำที่มีความหมายเจาะจงเฉพาะที่ ตัวอย่างเช่น ในวรรณกรรมสมัยใหม่ประเภทกลอนไร้สัมผัส คำแต่ละคำผู้แต่งต้องการให้มีความหมายเจาะจงลงไป เช่น ผีเสื้อเอื้อนลำนากับดอกไม้ กับ ดอกไม้เอื้อนลำนากับผีเสื้อ ตั้งใจให้มีความหมายแตกต่างกัน

4. คำภาษาถิ่น อาจนำมาใช้ในกรณีที่ต้องการความสมจริง และใกล้ชิดกับสภาพความเป็นจริงตามสถานการณ์ในเรื่องมากขึ้น (กุหลาบ มัลลิกะมาส. 2535 : 123-124)

นอกจากนั้นในเรื่องจินตภาพ กุหลาบ มัลลิกะมาส ได้กล่าวถึง คำที่ทำให้เกิดจินตภาพหรือภาพในจิต (Image) ว่า เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความรู้สึกรวมนั้นๆ ซึ่งจินตภาพเป็นภาพที่ปรากฏในจินตนาการตามที่เคยประสบพบมา จินตภาพนี้เป็นภาพที่เห็นด้วยใจคิดและด้วยความรู้สึก (กุหลาบ มัลลิกะมาส. 2535 : 125)

ล้อม เพ็งแก้ว ได้กล่าวถึงเรื่องศิลปะการเลือกเฟ้นถ้อยคำ ดังนี้

1. การใช้คำแสดงอารมณ์ กวีนั้นเป็นผู้มีญาณพิเศษ โดยเฉพาะในเรื่องรู้กำลังคำ คือรู้ว่าคำใดให้ความหมายลึกซึ้งอย่างไร ให้อารมณ์ชนิดใด ควรร้อยประกอบกับเนื้อเรื่องตอนใด ฉะนั้นบทพรรณนาของกวีจึงไพเราะจับใจ ชักนำให้เกิดอารมณ์ที่ดีมีค่าคล้อยตาม

2. การใช้คำแสดงฐานะของบุคคล กวีนั้นเป็นนักสังเกต จึงย่อมเลือกใช้ถ้อยคำได้เหมาะกับกิริยาอาการและฐานะของบุคคลที่กล่าวถึง

3. การใช้คำเลียนเสียง เป็นศิลปะการเลือกเฟ้นถ้อยคำอย่างหนึ่งที่กวีไทยนิยมมาก เพราะคำประเภทเลียนเสียงนอกจากจะมีความหมายตรงใจผู้ประพันธ์แล้ว ยังสามารถได้ยินเสียงของสิ่งที่กล่าวถึงอีกด้วย

4. การใช้กวียานุโลม(ทางถ้อยคำ)และคำเฉพาะ คือ สิทธิอิสระที่จะคิดเรียบเรียงถ้อยคำ จะใช้ถ้อยคำในรูป ในวิธี และในความหมายที่ไม่เป็นไปในลักษณะธรรมดา ไม่ถือเป็นข้อผิด (ล้อม เพ็งแก้ว. 2522 : 23-25)

การศึกษาเรื่องการสรรคำในครั้งนี้ หัวข้อที่นำมาศึกษานั้นพิจารณาจากกรอบเรื่องการสรรคำที่มีเกณฑ์ปรากฏตามที่กล่าวไว้ข้างต้นและผู้วิจัยเห็นว่านำมาใช้ประกอบการวิเคราะห์ได้

การใช้ประโยค

เปลื้อง ณ นคร ได้กล่าวถึงเรื่องประโยคว่า ประโยค คือ ถ้อยคำที่มีเนื้อความครบบริบูรณ์ ประโยคเป็นส่วนสำคัญของความร้อยแก้ว ประโยคจะอ่านน่าฟัง มีน้ำหนักชัดเจนหรือฟังคลุมเครือฟังขัดหู อยู่ที่วิธีการเรียงคำเข้าประโยค (เปลื้อง ณ นคร. 2512 : 60) ซึ่งมีหลักควรยึดถือ ดังนี้

1. หลีกแห่งความใกล้ชิด ข้อความใดที่จะต้องพูดรวมกันต้องพยายามเรียงข้อความนั้นให้อยู่ใกล้ติดกัน ถ้าเราเอาความนั้นไว้เสียคนละที่แล้วห้วงความคิดก็ขาดระยะทำให้ความหมายเปลี่ยนไปได้

2. ฐานน้ำหนัก ในประโยคหนึ่งๆอาจแบ่งได้เป็นสามตอน คือ ตอนต้น ประโยค กลางประโยค และปลายประโยค ทั้งสามตอนนี้มีน้ำหนักยิ่งหย่อนกว่ากัน ปลายประโยคน้ำหนักมากที่สุด ถัดมาต้นประโยค ตอนกลางน้ำหนักเบากว่าเพื่อน ฉะนั้นถ้าท่านต้องการจะเน้นความตอนใดควรตั้งประโยคให้ความต้องการนั้นอยู่ในตอนที่มีน้ำหนักมากที่สุด

3. การสรุปความ ถ้ามีประธานหลายตัวอยู่ในกริยาอันเดียวกัน ควรให้มีคำรวมเสียคำหนึ่งที่จะทำให้ประโยคชัดเจนขึ้น

4. การถ่วงความ การที่จะทำให้ข้อความที่กล่าวนั้นมีน้ำหนักหรือรสดีขึ้น อาจทำได้โดยการถ่วงความให้ห้วงความคิดเกี่ยวโยงกัน เพราะเมื่อพูดถึงสิ่งหนึ่งใจผู้ฟังย่อมอยากรู้ถึงสิ่งอีกอันหนึ่งซึ่งเกี่ยวกับสิ่งอันต้น และการถ่วงความนี้จะทำได้โดยใช้สันธานคู่

5. การซ้ำคำ ในบางประโยค บางข้อความ ถ้าเราต้องการเน้นจะให้คำซ้ำซ้อนกันสองคำก็ได้

6. การขัดความ การตั้งประโยคในเนื้อความขัดกัน จะทำให้ความที่กล่าวมีรสและชวนฟังยิ่งขึ้น

7. แบบประโยค

7.1 ประโยคกระชับ คือ ประโยคที่เรียงให้สั้นกระชับความในตอนสุดของประโยค ผู้อ่านจะต้องอ่านไปจนจบประโยค มิฉะนั้นจะไม่เข้าใจเรื่อง

7.2 ประโยคหลวม คือ ประโยคที่พูดใจความสำคัญจบเสียก่อนแล้วต่อกไปกล่าวพลความ

8. ประโยคสั้นประโยคยาว ประโยคสั้นอ่านแล้วเข้าใจง่าย แต่แสดงความได้ไม่เต็มที่ ส่วนประโยคยาวแสดงความหมายได้มาก (เปลื้อง ณ นคร. 2507 : 10-13)

ในการแบ่งประโยคนั้น เปลื้อง ณ นคร ได้อธิบายเรื่องประโยคเชิงความเรียงว่า หมายถึงประโยคที่มีการจัดลำดับคำในประโยค หรือการจัดรูปประโยคในทางที่จะให้ข้อความที่เราต้องการแสดงมีความชัดเจน รัดกุมหรือมีน้ำหนัก แบ่งออกเป็น 4 ชนิด ดังนี้

1. ประโยคกระชับความ เมื่อประธานมีหลายตัว ทำกริยาอย่างเดียวกันก็ควรหาคำมากระชับประธานเหล่านั้นเข้าด้วยกัน ดังนี้จะทำให้ความหนักแน่นขึ้น ในตำราเรียงความชั้นสูงกล่าวถึงการกระชับความว่า ในประโยคที่มีตัวประธานหลายตัว ถ้าต้องการให้ความกระชับรัดกุมขึ้นควรหาคำหมวดหรือคำกระชับตัวประธานเข้าด้วยกัน (เปลื้อง ณ นคร. 2512 : 64)

2. ประโยคขัดความ ใช้ประโยคสองประโยคที่มีคำขัดกัน แล้วใช้บทเชื่อมเพื่อให้ได้ผลทางสะกดความคิด ทำให้ความมีรสขึ้นอีกด้วย

3. ประโยคขนาน มีความต่อเนื่องเป็นแนวเดียวกัน มักจะใช้สันธานคาบบางทีก็ไม่ต้องใช้บทเชื่อมเลย

4. ประโยคกระชับ เอาข้อความสำคัญไปไว้ในประโยคหลังที่สุดให้ประโยคต้นเป็นประโยคที่ชักนำความสนใจ และก่อให้เกิดความสงสัย (เปลื้อง ณ นคร. 2518 : 151-152)

นอกจากนั้น เปลื้อง ณ นคร ได้อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับประโยคว่า ประโยคหนึ่งๆต้องแสดงความแต่หัวข้อเดียว แม้ว่าประโยคหนึ่งๆอาจประกอบด้วยอนุประโยคหลายประโยคก็ได้ อนุประโยคเหล่านั้นต้องมีใจความสำคัญเพียงอย่างเดียว คือ เรื่องที่ต้องการจะพูด ใจความสำคัญย่อมประกอบด้วยพลความอื่นๆที่จะขยายใจความนั้นให้กระจ่างชัดเจนขึ้น และในบางกรณีเมื่อผู้กระโดดอาจมีการละประธานหรือกริยาไว้ในฐานที่เข้าใจได้ และยังได้กล่าวเพิ่มเติมถึงเรื่องการผูกประโยคว่า เราต้องวางคำประธานกริยา กรรม ส่วนขยาย เมื่ออ่านแล้วให้มีความชัดเจนเกี่ยวกับประโยคมีลักษณะกระชับรัดกุม แสดงความหมายชัดโดยใช้คำแต่น้อย อีกอย่างหนึ่งก็เพื่อให้อ่านราบรื่นอย่าให้ขัดหู (เปลื้อง ณ นคร. 2507 : 52)

ในส่วนลักษณะของข้อความ เปลื้อง ณ นคร ได้อธิบายว่าข้อความตอนหนึ่งๆ คือ ประโยคจะเป็นประโยคเดียวหรือหลายประโยคก็ได้ แสดงข้อความอย่างใดอย่างหนึ่งแต่เพียงอย่างเดียว ในการเรียบเรียงข้อความตอนหนึ่งๆนั้น มีหลักดังนี้

1. เอกภาพ (Unity) ในข้อความตอนหนึ่งๆเมื่อจะพูดอะไรก็ให้พูดแต่เฉพาะเรื่องเดียว ข้อความทุกอย่างจะต้องเกี่ยวข้องกับเรื่องที่จะต้องพูดเท่านั้น
2. สัมพันธภาพ (Coherence) ได้แก่ ความเกี่ยวเนื่องของประโยค ประโยคที่เขียนต้องมีความต่อเนื่องเท่าถึงกัน และจะต้องรู้จักเรียงประโยคให้มีความคิดติดต่อกันเป็นลำดับ อย่าให้สับสน
3. สารัตถภาพ (Emphasis) ได้แก่ การเน้นใจความสำคัญ ในข้อความตอนหนึ่งๆย่อมประกอบด้วยใจความและผลความ ใจความนั้นเป็นสิ่งที่เราต้องการให้ผู้อ่านเข้าใจชัดเจน (เปลื้อง ณ นคร. 2507 : 16-17)

การศึกษาในครั้งนี้จะวิเคราะห์ประโยคโดยใช้เกณฑ์การแบ่งประโยคตามประเภทของประโยคเชิงความเรียง ซึ่งประกอบด้วย ประโยคกระชับความ ประโยคขัดความ ประโยคขนาน และประโยคกระชับ เนื่องจากจะเป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นลักษณะการใช้ประโยคที่ดี แต่จะนำประโยคกระชับความและประโยคกระชับรวมเข้าไว้ด้วยกันและเรียกรวมกันว่า "ประโยคสรุปความ" เนื่องจากประโยคทั้งสองประเภทนี้มีลักษณะร่วมกัน คือ นำใจความสำคัญไปไว้ท้ายประโยคจึงจะได้ความที่สมบูรณ์

โวหารการเขียน

ปรีชา ช่างขวัญยืน ได้แบ่งประเภทของโวหารเป็น 4 ลักษณะ โดยได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับประเภทของโวหารต่างๆ ดังนี้

1. พรรณนาโวหาร ได้แก่ การที่ผู้เขียนถ่ายทอดสิ่งที่ตนสังเกตและความรู้สึกประทับใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งไปสู่ผู้อ่าน ดังนั้นสิ่งที่ถ่ายทอดนี้อาจได้แก่ อารมณ์ มโนภาพ ความรู้สึกทางผัสสะ กล่าวคือ ถ่ายทอดประสบการณ์ของตนในเรื่องนั้นๆ มากกว่าจะเป็นการเล่าข้อเท็จจริงโดยไม่เอาความเห็นหรือความรู้สึกหรือมโนภาพอย่างเดียวกับที่ผู้เขียนรู้สึก

2. บรรยายโวหาร ใช้วิธีเล่าเหตุการณ์สิ่งที่จะบรรยาย คือ เหตุการณ์เขียนเรื่องตามลำดับเวลา จุดประสงค์ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราวที่เกิดขึ้นและดำเนินอย่างไร

3. วิพากษ์โวหาร เสนอข้อโต้แย้ง มีจุดมุ่งหมายเพื่อพิสูจน์หรือยืนยันว่าสิ่งที่เราต้องการสรุปเป็นสิ่งที่ถูกต้องเป็นจริง น่าเชื่อถือ การเขียนแบบนี้จึงต้องมีองค์ประกอบสำคัญสองส่วน คือ ส่วนที่เป็นข้อสรุปและส่วนที่เป็นหลักฐานสนับสนุนข้อสรุปนั้น

4. อธิบายโวหาร จุดมุ่งหมายของอธิบายโวหารก็คือ ทำให้ความคิดเรื่องใดเรื่องหนึ่งแจ่มแจ้ง ในการบรรยายโวหาร เราเล่าข้อเท็จจริงเกี่ยวกับบุคคลหรือเหตุการณ์ต่างๆโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อจะบอกว่ามีอะไรเกิดขึ้นบ้าง และเหตุการณ์เหล่านั้นสัมพันธ์กันอย่างไร (ปรีชา ช่างขวัญยืน. 2525 : 8-17)

กุหลาบ มัลลิกะมาส ได้อธิบายความหมายของโวหารที่ใช้ในการเรียงความว่า หมายถึง วิธีการเรียบเรียงข้อความให้สอดคล้องกับเนื้อเรื่อง โวหารประเภทต่างๆ ได้แก่

ก. แบบพรรณนาหรือพรรณนาโวหาร หมายถึง การเรียบเรียงข้อความโดยให้รายละเอียดเกี่ยวกับบุคคล สิ่งของ ธรรมชาติ สภาพแวดล้อม ตลอดจนความรู้สึกต่างๆของผู้เขียน เพื่อจะทำให้ผู้อ่านได้มีส่วนได้เห็น ได้ยิน และมีความรู้สึกเหมือนตัวผู้เขียน แต่ไม่มีพฤติกรรมการดำเนินเรื่อง ในการเขียนแบบพรรณนานี้ อาจมีวัตถุประสงค์ในการให้รายละเอียดที่เป็นจริงโดยตรงไปตรงมา

ข. แบบบรรยายหรือบรรยายโวหาร เป็นวิธีการเรียบเรียงข้อความเพื่อเล่าให้ผู้อ่านทราบว่า มีเรื่องใดหรือเหตุการณ์ใดเกิดขึ้นบ้าง ผู้เขียนมีเจตนาจะให้อ่านได้มีส่วนร่วมในเหตุการณ์ที่ปรากฏขึ้น ไม่ว่าจะเป็นประสบการณ์จริง หรือเป็นเหตุการณ์ในจินตนาการ บรรยายโวหารจึงประกอบด้วยตัวบุคคลหรือตัวละคร และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

ค. แบบอธิบาย การเรียบเรียงข้อความแบบนี้เป็นการอธิบาย การชี้แจงให้ผู้อ่านทราบ เหมาะสมกับการเขียนข้อความที่ให้ความรู้แก่ผู้อ่าน เป็นการให้ความกระจ่างแจ่มแจ้งในเรื่องใดหรือวิธีการใดก็ตาม ซึ่งจะทำให้ผู้อ่านได้ทราบ ได้เข้าใจ (ในบางกรณีการเขียนอธิบายนี้ยังอาจเร้าให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจ เร้าให้เกิดคุณธรรม หรือความรู้สึกต่างๆ ในหนังสือเรียนวรรณลักษณะวิจารณ์ เล่ม 1 ได้ยกตัวอย่างวิธีการที่ใช้อธิบายไว้ เช่น อธิบายตามลำดับขั้น , ใช้ตัวอย่าง , เปรียบเทียบความเหมือนกันและความต่างกัน , ชี้สาเหตุและผลลัพธ์ที่สัมพันธ์กัน และให้นิยาม (กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. 2540 : 94)

ง. แบบอุปมาอุปไมย หมายถึง การเขียนเชิงชักจูงใจ ปลุกใจ ให้เห็นคล้อยตามและปฏิบัติตามโดยการใช้เหตุและผล หวานลุ่ม ทำนองพระเทศน์สั่งสอน และถ้ามีตัวอย่างแสดงให้เห็นประกอบจะคล้ายกับแบบอธิบายและแบบบรรยายรวมกัน จะแตกต่างเป็นการสำคัญที่ว่า แบบอุปมาอุปไมยนั้นเน้นผลที่ได้ในทางชักจูงใจ ปลุกใจ ให้ผู้อ่านเห็นด้วย และยังเชิญชวนให้มีการปฏิบัติตามคำสอน คำแนะนำนั้นด้วยเสมอ (กุหลาบ มัลลิกะมาสและวิพุธ โสภวงศ์. 2524 : 25-27)

วินัย ภูะหงษ์ ได้กล่าวถึงโวหารภาพพจน์ (Figures of Speech) ว่า โวหารภาพพจน์ คือ ถ้อยคำที่เรียบเรียงขึ้นโดยกลวิธีการใช้ภาษาที่มีประสิทธิผลทางความหมายละการสร้างความรู้สึกนึกคิดและภาพในใจ ซึ่งโวหารภาพพจน์มีหลายลักษณะ ได้แก่

1. อุปมา (simile) โวหารเปรียบเทียบความเหมือนของสิ่งสองสิ่ง โดยการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งว่าเหมือนกับอีกสิ่งหนึ่ง ลักษณะโวหารแบบนี้มักใช้คำที่แสดงความเปรียบเทียบให้เห็นหรือเข้าใจถึงความเหมือนของสิ่งสองสิ่งนั้น

2. อุปลักษณ์ (metaphor) โวหารเปรียบเทียบโดยการนำลักษณะหรือ

คุณสมบัติของสิ่งหนึ่งมากล่าวถึงหรือเปรียบเทียบกับภาพลักษณ์ให้เห็นหรือเข้าใจถึงลักษณะหรือคุณสมบัติของอีกสิ่งหนึ่ง กล่าวคือ เป็นโวหารที่เปรียบเทียบความเหมือนของสิ่งสองสิ่งที่แตกต่างกัน

3. อุทาหรณ์ (analogy) โวหารเปรียบเทียบโดยการนำเรื่องราว เหตุการณ์ หรือบางสิ่งบางอย่างมากล่าวให้เห็นหรือความเข้าใจความรู้สึกที่แท้จริงยิ่งขึ้น

4. อติพจน์ (hyperbole) โวหารเกินจริง โดยการกล่าวถึงสิ่งหรือสภาพหรือเหตุการณ์ที่ไม่อาจเกิดขึ้นได้ในความเป็นจริง เพื่อให้กระทบอารมณ์ เน้นความรู้สึกให้เห็นความเข้มข้นของภาวะนั้นๆ โดยไม่ได้เพ่งเล็งถึงข้อเท็จจริง

5. บุคลาธิษฐาน (personification) การใช้โวหารสมมุติสิ่งที่ไม่มีชีวิตทั้งหลายขึ้นเป็นบุคคล โดยให้สรรพสิ่งเหล่านั้นแสดงอาการกิริยา มีความรู้สึกนึกคิดเป็นอย่่างคน

6. สมมุติภาวะ (apostrophe) คำกล่าวเรียก การใช้โวหารเรียกสิ่งที่ไม่มีชีวิตราวกับเปรียบที่มีชีวิต เพื่อเร้าความรู้สึกและจิตใจให้หวนไหว เศร้าสร้อย หรือรื่นรมย์ไปกับถ้อยคำพรรณนา

7. นามนัย (metonymy) การใช้คำแทน การกล่าวถึงสิ่งหนึ่งแต่ให้มีความหมายถึงอีกสิ่งหนึ่งที่มีลักษณะหรือคุณสมบัติคล้ายกัน

8. อนุนามนัย (synechdoche) การกล่าวบางส่วน คือ การกล่าวถึงส่วนใดส่วนหนึ่งโดยให้มีความหมายแทนส่วนทั้งหมด

9. วิชาพจน์ (paradox) ความขัดแย้งที่กลมกลืน การใช้ถ้อยคำที่มีความหมายขัดแย้งกัน โดยการกล่าวถึงสิ่งหรือเหตุการณ์ที่มีลักษณะหรือภาวะที่ขัดแย้งหรือตรงข้ามกันให้ประกอบประสานกันอย่างกลมกลืน เพื่อแสดงลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งให้เด่นและชัดเจนยิ่งขึ้น

10. บันไดคำ (climax) การเพิ่มน้ำหนักข้อความให้เข้มข้นขึ้นเป็นลำดับจนถึงลำดับสูงสุด

11. ปฏิรูปพจน์ (allusion) การอ้างถึง การนำหรือดัดแปลงข้อความที่มีอยู่ก่อนหรือรู้จักกันดีแล้วมากล่าวประสานกับเนื้อความ หรือเหตุการณ์ใหม่ เพื่อสร้างบรรยากาศและอารมณ์ความรู้สึก ตลอดจนความนึก

12. ปฏิพจน์ (rhetorical question) คำถามวาทศิลป์ คือ การใช้คำถามที่ไม่ต้องการคำตอบ เพื่อเร้าความรู้สึกนึกคิดบางประการ (วินัย ภูระหงษ์. ม.ป.ป. : 114-119)

การวิเคราะห์เรื่องโวหารการเขียน ผู้วิจัยวิเคราะห์โวหารทั้งสี่ประเภทเป็นหลัก ได้แก่ บรรยายโวหาร พรรณนาโวหาร อธิบายโวหาร และอุปมาโวหาร ส่วนอุปมาโวหารและภาพพจน์นั้นเนื่องจากมีแทรกอยู่ในโวหารหลักจึงได้วิเคราะห์ร่วมกัน

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราชาธิราช

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราชาธิราช

ยุพร แสงทักษิณ กล่าวถึง ความงามของภาษาในราชาธิราชว่า "โดยทั่วไป ถ้อยคำภาษาในราชาธิราชจะใช้คำง่าย ๆ แต่ในความง่ายนั้นมิได้มีลักษณะสามัญจนดูตาดไปเหมือนภาษาธรรมดา แต่เป็นคำที่งดงาม" เช่น เนื้อความตอนที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง เสด็จกรีธาทัพใหญ่เข้าตีกรุงหงสาวดี มีบทพรรณนากองทัพไว้ว่า

... เสด็จเคลื่อนพยุหโยธาทัพออกจากกรุงรัตนบุรีครั้งนั้น
 ดุพิลึกมโหฬาร สพรังพร้อมด้วยทัพท้าวพระยาโยธาหาญแวดล้อม
 เป็นกันกอง ดูดาดไสวไปด้วยธงเทียวเขี้ยวเหลืองขาวแดงทุกกองทัพ
 กีก้องด้วยศัพทสำเนียงเสียงผีเท้า พลช้างพลม้าพลบจรรดินเท้า
 อันเดินโดยขบวนเป็นทิวแถวตามกัน เสียงสนั่นครื้นครื้นเปรียบประดุจ
 แผ่นพื้นพระธรณีจะทรุดถล่มลง ผงคลีฟุ้งตกลงไปในท้องอากาศ
 (ยุพร แสงทักษิณ. 2533 : 251)

ชเนศ เวศร์ภาดา ได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับการใช้ภาษาในราชาธิราช โดยได้นำข้อความว่า "อันคนชื่อสัตย์กัตตัญญุนั้นหายาก คนคดโกงอกตัญญุนั้นหาง่าย เปรียบประดุจดวงแก้วมณีและศิลา ซึ่งดวงแก้วมณีเกิดในศิลานั้น ร้อยพันภูเขาก็มีสักแห่งหนึ่ง ศิลาที่หาง่ายมีทั่วหล้า" มาเป็นตัวอย่างในการวิเคราะห์ ดังนี้

สารของข้อความนี้ต้องการเปรียบเทียบคุณค่าของคนชื่อสัตย์กับคนคดโกง ความเด่นของข้อความนี้อยู่ที่การวางรูปประโยคให้มีลักษณะ Parallelistic pattern คือ "คนชื่อสัตย์กัตตัญญุนั้นหายาก คนคดโกงอกตัญญุนั้นหาง่าย" การใช้โครงสร้างประโยคเช่นนี้ นอกจากจะช่วยเอื้อประโยคให้มีจังหวะค่อนข้างสมดุลกันแล้วยังช่วยย้ำ "สาร" ให้หนักแน่น การที่ผู้เรียบเรียงได้วางตำแหน่ง "คนชื่อสัตย์กัตตัญญู" ไว้ต้นข้อความ แสดงถึงความตั้งใจที่จะเน้นความสำคัญของคนชื่อสัตย์ไว้เป็นลำดับแรก แม้กระทั่งความเปรียบ ผู้เรียบเรียงก็ได้จัดวางตำแหน่งให้มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกัน โดยกล่าวถึง "ดวงแก้วมณี" ไว้ก่อนเช่นเดียวกัน ส่วนความซับซ้อนของรูปประโยค เราพิจารณาได้จากข้อความว่า

"ดวงแก้วมณีเกิดในศิลานั้น ร้อยพันภูเขาจึงมีสักแห่งหนึ่ง" กับ
 "ศิลานั้นหาง่ายมีทั่วหล้า" จะเห็นความยาวของประโยคคงไม่จำเป็นต้องกล่าวถึง การวางส่วนขยายของสองประโยคนี้นี้มีข้อน่าสังเกต
 คือ "ร้อยพันภูเขาจึงมีสักแห่ง" "ร้อยพันภูเขา" เป็นสถานวิเศษณ์วลี
 ถูกวางไว้ในตำแหน่งหน้าประโยค แสดงถึงความต้องการย้ำความสำคัญ
 แต่คำว่า "ทั่วหล้า" ในประโยคหลัง ซึ่งเป็นสถานวิเศษณ์วลีเช่นกัน
 กลับถูกวางไว้ท้ายประโยค (ชเนศ เวศร์ภาดา. โดย อศิรยุทธนาท.
 (นามแฝง). 2530 : ไม่มีเลขหน้า)

จากตัวอย่างการวิเคราะห์ดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าผู้วิเคราะห์ต้องการที่จะย้ำ
 ข้อความว่าคนซื้อสัตย์นั้นมีคุณค่าหายากเช่นดวงแก้วมณีในศิลาจริง ๆ โดยสรุปได้จาก
 การวางตำแหน่งของคำว่า "คนซื้อสัตย์กตัญญู" ไว้ก่อน "คนคดโกง" นอกจากนั้นแล้ว
 ยังปรากฏความซ้ำซ้อนของข้อความที่นำมาเปรียบเทียบ โดยความเปรียบ "ดวงแก้วมณี"
 มีความซ้ำซ้อนมากกว่าข้อความของ "ศิลา" เป็นการแสดงให้เห็นความยากลำบากใน
 การเสาะแสวงหาดวงแก้วมณี โดยผ่านโครงสร้างประโยคดังกล่าว และอีกประการหนึ่ง
 คือ การวางตำแหน่งสถานวิเศษณ์วลีต่างกันทั้งสองประโยคหลัง โดยที่เปรียบให้เห็นว่า
 "ดวงแก้วมณีเกิดในศิลานั้น ร้อยพันภูเขาจึงมีสักแห่งหนึ่ง" ส่วนอีกข้อความหนึ่ง คือ
 "ศิลานั้นหาง่ายมีทั่วหล้า"

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราชาธิราช

บุษบา ตระกูลสัจจาวัตร ได้ศึกษาเรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่อง
 ราชาธิราช ฉบับเจ้าพระยาพระคลัง(หน) มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวรรณกรรมเรื่อง
 ราชาธิราชฉบับเจ้าพระยาพระคลัง(หน) โดยเปรียบเทียบฉบับตัวเขียนกับฉบับตัวพิมพ์
 และวิเคราะห์พร้อมทั้งประเมินคุณค่าของทั้งฉบับตัวเขียนและตัวพิมพ์ ผลการศึกษาพบว่า
 ราชาธิราชในประเทศไทยมี 3 สำนวน ได้แก่ สำนวนซึ่งทูลเกล้าถวายสมเด็จพระราช
 วังบรมมหาสุรสีหนาท สำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง(หน) และสำนวนของสมเด็จพระ
 พระวันรัตวัดพระเชตุพนฯ การศึกษาในครั้งนี้ได้ชี้ให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของภาษาและ
 เนื้อเรื่องของทั้งสามฉบับ นอกจากนั้นแล้วยังพบความแตกต่างระหว่างบานแผนกฉบับ
 ตัวพิมพ์กับบานแผนกฉบับตัวเขียนในราชาธิราชฉบับเจ้าพระยาพระคลัง(หน) และใน
 การศึกษาด้านคุณค่านั้นได้ศึกษาคุณค่าของการเป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ คุณค่าทาง
 บันเทิงคดี และคุณค่าด้านความรู้ทางวัฒนธรรม (บุษบา ตระกูลสัจจาวัตร. 2529 : 118-
 119)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการใช้ภาษา

สุชาติ ลาวัลย์กุล เขียนปริญญานิพนธ์เรื่อง "ลีลาแห่งกระบวนการความร้อยแก้วในหนังสือกามนิธ" ได้ข้อสรุปว่า เรื่องกามนิธมีการสรคำใช้ 3 ลักษณะ คือ การสรคำเพื่อแสดงระดับคำ เช่น ใช้คำได้เหมาะกับบุคคล เนื่องจากตัวละครเป็นพระพุทธรเจ้ามีฐานะเหนือคนทั้งปวง ผู้ประพันธ์จึงเลือกเฟ้นคำที่ใช้เฉพาะกับพระพุทธรเจ้า การสรคำใช้เพื่อการหลากคำมักเป็นการหลากคำเรียกนามบุคคล โดยเฉพาะการหลากคำเรียกนามพระพุทธรเจ้า การสรคำเพื่อแสดงจินตภาพ ผู้ประพันธ์ใช้เสียงสัมผัสแทรกอยู่เกือบทุกวรรค อ่านออกเสียงจึงก่อให้เกิดความไพเราะ มีการใช้คำที่มีเสียงสัมผัสคล้องจองกัน มีการใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ เป็นต้น

การสร้างประโยคมี 3 แบบ คือ ประโยคสั้นมักใช้ในบทสนทนาและจะปรากฏร่วมกับประโยคขนาดยาวและประโยคขนาดยาวแบบโวหาร ประโยคขนาดยาวใช้ประโยคขนานความ ประโยคสมมูลในเนื้อความ ประโยคขนาดยาวแบบโวหารที่มีใช้ เช่น ประโยครวมเนื้อความ ซึ่งมีรายละเอียดในประโยคสัมพันธ์กันหลายลักษณะ

โวหารการเขียนใช้การบรรยาย เช่น การบรรยายตามลำดับเหตุการณ์ บรรยายโดยแทรกพรรณนา เป็นต้น การพรรณนาเป็นโวหารที่เด่นที่สุดในเรื่อง ผู้ประพันธ์จึงเลือกเฟ้นคำที่มีเสียงไพเราะ ความหมายชัดเจน เพื่อให้ผู้อ่านนึกเห็นภาพหรือเกิดอารมณ์คล้ายตามได้ง่าย กลวิธีที่ใช้ในการพรรณนา ได้แก่ เสนอภาพก่อนแล้วจึงให้รายละเอียด และให้รายละเอียดแล้วจึงสรุปเป็นภาพ การอธิบายจะใช้เมื่อกล่าวถึงหลักธรรมคำสอนต่างๆและจะอธิบายอย่างตรงไปตรงมา ส่วนการอภิปรายนั้นมีทั้งตั้งใจให้เห็นคล้ายตามด้วยการแจกแจงเหตุผลและยกอุทาหรณ์เพื่อให้เห็นจริง

มัทนา นาคะบุตร เขียนปริญญานิพนธ์เรื่อง "ศิลปะการแต่งผู้ชนะสิบทิศของยาขอบในด้านท่วงทำนองแต่งและกลวิธีการเสนอเรื่อง" กล่าวถึงเรื่องการใช้คำว่า ยาขอบนิยมใช้การเล่นเสียงสัมผัส, การเล่นคำ, การใช้คำซ้อน, การใช้คำซ้ำ นิยมใช้คำสมที่มีพลังด้านความหมาย ใช้คำที่มีความหมายนัยประหวัด และใช้คำที่มีลักษณะขัดแย้งกัน เพื่อให้เกิดความประทับใจ เป็นต้น

ประโยคที่ใช้ ยาขอบมักใช้ประโยคยาว คือ ประโยคยาวแบบโวหารและประโยคยาวขึ้น ประโยคสั้นก็มักใช้ในการบรรยายความและในบทสนทนา ในการสร้างภาพพจน์มีวิธีสร้างหลายแบบ เช่น การกล่าวเกินจริง, การใช้สัญลักษณ์ เป็นต้น

จากเอกสารและงานวิจัยที่กล่าวมา ผู้วิจัยได้นำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาเรื่องการใช้ภาษาในราชาราชฉบับเจ้าพระยาพระคลัง(หน)

บทที่ 2

การสรรคำและการใช้ประโยค

งานเขียนทุกประเภทนอกจากเนื้อหาจะเป็นส่วนที่มีความสำคัญแล้ว การใช้ภาษาก็เป็นอีกส่วนหนึ่งที่ช่วยให้งานเขียนน่าสนใจยิ่งขึ้น ดังนั้นผู้ประพันธ์จึงได้เลือกสรรภาษามาใช้ให้เหมาะกับงานเขียนของตน ตั้งแต่การเลือกคำ การนำคำมาประกอบเข้าเป็นประโยคจนถึงการเรียบเรียงประโยคเป็นข้อความที่ต่อเนื่องกัน หากผู้ประพันธ์สามารถเรียบร้อยภาษาได้อย่างงดงามเหมาะสมกับเนื้อหาแล้วก็จะทำให้งานเขียนนั้นมีคุณค่า

การเลือกถ้อยคำนั้นผู้ประพันธ์ต้องนึกถึงความหมายของคำเป็นสำคัญ เพื่อให้สื่อออกมาได้ตรงตามที่ต้องการ นอกจากนั้นแล้วควรคำนึงถึงความไพเราะของถ้อยคำที่นำมาใช้และควรมีศิลปะการเลือกเสียงของคำด้วย หากการเลือกเฟ้นและเรียบเรียงถ้อยคำไม่ช่วยให้เกิดอารมณ์สะท้อนใจแก่ผู้อ่าน ไม่ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจเนื้อเรื่องก็อาจทำให้งานเขียนนั้นด้อยคุณค่าลง ผู้ประพันธ์จึงต้องเลือกใช้ถ้อยคำให้เหมาะสมกับการดำเนินเรื่องและใช้ภาษาอย่างมีศิลปะ เพื่อให้ผู้อ่านได้รับอารมณ์ความรู้สึกลึกซึ้งที่ผู้ประพันธ์ต้องการ

ราชาธิราชเป็นวรรณคดีเรื่องหนึ่งที่ได้รับการยอมรับจากผู้อ่านว่ามีคุณค่ามีการใช้ภาษาที่งดงาม ภาษาที่ผู้ประพันธ์เลือกใช้เป็นภาษาที่อ่านเข้าใจง่าย ดังที่ ศักดิ์ศรี แย้มนัตดา บรรยายว่า "...พงศาวดารมอญเรื่องราชาธิราชเป็นประจักษ์พยานยืนยันได้อย่างดีว่า สำนวนร้อยแก้วที่ใช้ในการแปลเรื่องนี้เป็นสำนวนมาตรฐานระดับเดียวกับสามก๊กเหมือนกัน คุณสมบัติในสำนวนร้อยแก้วของท่านเจ้าพระยาพระคลัง(หน)อยู่ที่การใช้ภาษาเรียบ ง่าย ๆ ตรงไปตรงมา รักษาเนื้อความคงเส้นคงวาไม่เตลิดออกนอกกลุ่มนอกทางให้อ่านแล้วแจ่มแจ้งได้ความดีเด่นทุกวรรคทุกตอน" (ศักดิ์ศรี แย้มนัตดา. 2517 : 453-454) และธเนศ เวศร์ภาดา ได้กล่าวถึงการใช้ภาษาในราชาธิราชว่า "แม้ว่าเนื้อหาของราชาธิราชมีลักษณะเป็นงานพระราชพงศาวดารกล่าวคือเป็นประวัติศาสตร์ของชาติมอญ โดยกล่าวถึงกษัตริย์มอญแต่ปฐมวงศ์คือพระเจ้าฟ้ารั่วถึงพระเจ้าธรรมเจดีย์ และเน้นบรรยายโดยละเอียดในส่วนของการรบพุ่งศึกสงครามกับพม่า แสดงถึงบุญญาธิการบารมีของกษัตริย์มอญ แต่อย่างไรก็ตามเนื้อหาอันแห้งแล้งนี้กลับมีชีวิตชีวาน่าอ่านถึงกับมีการคัดลอกต่อกันมาหลายฉบับและการตีพิมพ์มากกว่าสิบครั้ง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความนิยมและพรรณนาที่คนอ่านมีต่อราชาธิราชอย่างมาก ทั้งนี้ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งน่าจะเป็นเพราะสำนวนภาษาที่ได้ "ดัดแปลงเรียบเรียงไว้เป็นสยามภาษา" ขึ้นใหม่นั้นเอง" (ธเนศ เวศร์ภาดา. โดยอศิรยุทธนาท (นามแฝง). 2530 : ไม่มีเลขหน้า) ผู้วิจัยจึงได้ศึกษา

การใช้ภาษาในวรรณคดีเรื่องนี้เพื่อให้ประจักษ์ถึงคุณค่าของภาษาที่ปรากฏในวรรณคดีร้อยแก้วเรื่องสำคัญนี้ หัวข้อที่ศึกษาในบทนี้ มีดังนี้

1. การสรรคำ
2. การใช้ประโยค

1. การสรรคำ

การสรรคำในเรื่องราชาธิราช หมายถึง การเลือกใช้ถ้อยคำอันได้แก่ คำ กลุ่มคำ และข้อความสั้นๆ ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ ตัวละคร ฉาก เสียง ความหมาย และบรรยากาศ ซึ่งจะทำให้ผู้อ่านเข้าใจได้ง่าย นอกจากนั้นยังหมายถึง การเลือกคำต่างๆ มาใช้ให้เหมาะสมแก่ความหมายของคำ และการเลือกใช้คำให้มีศิลปะ ซึ่งจะทำให้ภาษาเกิดความงามอันมีส่วนทำให้ผู้อ่านได้รับรสจากการอ่านอย่างเต็มที่

เนื่องจากแต่ละข้อความที่ปรากฏในราชาธิราชมีการสรรคำหลายลักษณะ เช่น การหลีกคำ การสรรคำให้เหมาะสมกับเหตุการณ์ เป็นต้น ผู้วิจัยจึงได้วิเคราะห์โดยพิจารณาจากข้อความในแต่ละข้อความว่ามีการสรรคำในลักษณะใดบ้าง เมื่อได้ข้อความที่หลากหลายแล้ว ผู้วิจัยจึงจะสรุปเป็นหัวข้อในตอนท้ายเพื่อให้เห็นว่าการสรรคำในเรื่องราชาธิราชนี้มีหัวข้อใดบ้าง ส่วนตัวอย่างนั้นจะเรียงตามลำดับเลขหน้า

ตัวอย่างการสรรคำที่ปรากฏในราชาธิราช เช่น

ตัวอย่างที่ 1 ตอนสร้างเมืองเมาะตะมะ เป็นตอนที่อยู่ในบทนำของเรื่องกล่าวถึงพระมหาเถรองค์หนึ่งชื่อพระคะวาบตีเป็นบุตรชาวเมืองสะเทิม ต่อมาได้เป็นพระอรหันต์ เมื่อมารดาถึงแก่กรรม ท่านเห็นว่ามารดาของท่านยังไม่ได้ไปเกิดในเทวโลก ยังคงเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในโลกมนุษย์ที่เมืองสะเทิม จึงต้องการจะทำสิ่งต่างๆ ให้เป็นประโยชน์แก่มารดาและชาวเมือง จึงได้แสดงปาฏิหาริย์ เมื่อสมเด็จพระเจ้าอโศกราชบรมพิตรซึ่งเป็นกษัตริย์ของเมืองนี้ได้เห็นก็ทรงเลื่อมใส พระองค์จึงได้ตรัสกับพระมหาเถร จากนั้นพระมหาเถรจึงได้เล่าพุทธประวัติให้พระเจ้าอโศกราชฟัง ดังนี้

ยังมีมหากษัตริย์ทั้งแปดเห็นสมเด็จพระพุทธเจ้ามีพระรูปสิริวิลาสงาม
หาที่สุดมิได้ ประดับไปด้วยฉอพรรณรังสีเลื่อมประภัสสรเปล่งจาก
 พระกายข้างละวา มหากษัตริย์ทั้งแปดเห็นแล้วก็เลื่อมใสยินดี จึงเก็บ
 เอาใบพลวงมาแปดใบกระทำเป็นพาน เอาศิลาที่มีพรรณอันขาวมา
 กระทำเป็นพระแท่น อาราธนาสมเด็จพระพุทธเจ้าให้เสด็จนิสิทนาการ
เหนือเศวตบัลลังก์ศิลา ... (หน้า 3)

จากตัวอย่างนี้จะพบการใช้คำซ้อนกันที่ช่วยเพิ่มน้ำหนักของความหมายให้หนักแน่นขึ้น คือ "สิริวิลาสงามหาที่สุดมิได้" คำที่ขีดเส้นใต้ทั้งสามคำคือ "สิริ", "วิลาส" และ "งาม" ต่างก็มีความหมายเช่นเดียวกัน คือ งดงาม และผู้ประพันธ์ยังใช้กลุ่มคำ "หาที่สุดมิได้" มาขยายก็ยิ่งทำให้ผู้อ่านนึกเห็นภาพพระรูปของพระพุทธเจ้าว่างดงามจริง ๆ ไม่มีสิ่งใดมาเปรียบได้ และยังบรรยายให้เห็นความงามจากสีสน์ต่างๆที่เปล่งออกมาจากพระกายของพระพุทธเจ้า ด้วยการเลือกสรรคำและความวางไว้ในตำแหน่งที่ใกล้เคียงกัน เพื่อกล่าวถึงความงามของพระพุทธเจ้าทำให้เห็นความงามของพระพุทธเจ้าชัดเจนขึ้น ในข้อความนี้ยังมีการหลាក់คำเพื่อเลี่ยงการใช้คำซ้ำกันในตำแหน่งที่ใกล้เคียงกันด้วย คือ "ขาว-เศวต" และ "พระแท่น-บัลลังก์"

ตัวอย่างที่ 2 กล่าวถึงตอนที่อลิมามางวางแผนจะฆ่ามะกะโท โดยเชิญมะกะโทให้มารับประทานอาหารที่บ้านตน เมื่อมะกะโทได้พบกับอลิมามางต่างแสวงหาอาการดีใจ ความในตอนนั้นว่า

ฝ่ายอลิมามางเห็นมะกะโทก็ทำเป็นยินดี ออกมาต้อนรับ มะกะโท
เข้าไปนั่งในโรงแล้ว ก็ทำเป็นสนทนากันโดยไม่ตรี ดูหาความ
รังเกียจแก่กันมิได้ (หน้า 17)

จะเห็นว่าตัวอย่างนี้คำและความต่าง ๆ นั้นมีความหมายคล้ายตามกัน คือ เป็นการแสดงความดีใจ ได้แก่ "ยินดี", "ออกมาต้อนรับ", "สนทนากันโดยไม่ตรี ดูหาความรังเกียจแก่กันมิได้" ความหมายของคำต่าง ๆ เหล่านี้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกัน หากแต่มีคำว่า "ทำเป็น" มาเป็นคำบ่งบอกให้รู้ว่าการกระทำเหล่านี้เป็นสิ่งที่เสแสร้งทำ เพราะต่างก็หลอกให้อีกฝ่ายหนึ่งตายใจไม่คิดว่าจะทำร้ายกัน ซึ่งผู้ประพันธ์เลือกใช้คำในการบรรยายได้อย่างเหมาะสมกับสถานการณ์ทำให้ผู้อ่านเข้าใจอาการทั้งของอลิมามางและมะกะโทที่แสดงออกมาได้อย่างชัดเจน

ตัวอย่างที่ 3 ตอนที่มะกะโทได้เมืองเมาะตะมะแล้ว จึงคิดจะสร้างเมืองขึ้นขึ้นอีก มะกะโทจึงให้โหราฤกษ์ที่จะสร้างเมือง ระหว่างเตรียมการได้เกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ ขึ้น โหรทำนายว่าจะเกิดทั้งสิ่งที่ดีงามและเกิดศึกสงคราม มะกะโทจึงปลอมขุนนาง ทหาร และประชาชนที่อยู่ในเหตุการณ์ว่า

ซึ่งจะเกิดยุทธนาการสงครามไปเบื้องหน้านั้น ท่านทั้งปวงอย่าได้
สะดุ้งตกใจไว้เป็นภาระธุระแห่งเราๆก็เป็นเชื้อชายชาติทหาร จะกลัว

อันใดกับปัจฉามิตรข้าศึก ... (หน้า 20)

ข้อความนี้มีการใช้คำซ้อนกันเพื่ออธิบายความที่อยู่คู่กันเพื่อช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจ เนื้อความได้ง่ายขึ้น โดยคำหนึ่งเป็นคำที่เข้าใจยาก อีกคำหนึ่งเป็นคำที่เข้าใจง่าย นอกจากนั้นยังมีการใช้คำได้เหมาะสมกับสถานการณ์ด้วย ดังตัวอย่างนี้จะเห็นว่าผู้ที่เป็นผู้ นำจะต้องแสดงความเข้มแข็งให้ปรากฏ โดยเฉพาะเมื่ออยู่ในสถานการณ์ที่คับขันหรือใน สถานการณ์ที่ไม่สู้ดี คือ หลังจากที่ขุนนาง ทหารและประชาชนได้ฟังคำทำนายแล้วอาจ ขวัญเสียรู้สึกหวาดกลัวต่อสิ่งที่เกิดขึ้น มะกะโทซึ่งเป็นผู้ปกครองบ้านเมืองจึงต้องใช้คำ พุดปลุกใจขุนนาง ทหารและประชาชน ผู้ประพันธ์เลือกใช้คำว่า "เชื้อชายชาติทหาร" เพื่อ แสดงความเข้มแข็งของมะกะโทในฐานะผู้นำ และในการเรียบเรียงคำนั้นได้นำคำว่า "เชื้อชาย" นำหน้าคำว่า "ชาติทหาร" เนื่องจากต้องการจะเน้นความให้หนักแน่นขึ้น เพราะ ผู้ชายโดยปกติแล้วจะเป็นเพศที่เข้มแข็งกล้าหาญ เมื่อเป็นทหารย่อมจะคุณสมบัติเหล่านี้ มากยิ่งขึ้น นอกจากนั้นยังมีคำว่า "จะกลัวอันใด" มาต่อท้าย เป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นคำพูดของ คนเป็นผู้นำว่าจะต้องไม่หวั่นกับอุปสรรคใดๆ เพื่อให้ผู้ตามมีความเข้มแข็งและมีกำลังใจ ไม่หวาดกลัวต่อสิ่งที่เกิดขึ้น

ตัวอย่างที่ 4 ตอนพระเจ้าตราพระยาร่วมมือกับกองทัพพระเจ้าฟ้ารั่วเพื่อปราบศึก บรรยายความว่า

... ครั้นมีชัยชนะข้าศึกแล้ว สองกษัตริย์ก็รีบยกทัพไปปราบข้าศึก
ซึ่งมาล้อมเมืองทะเล ... (หน้า 39)

ตัวอย่างนี้ให้สังเกตเรื่องการวางคำบอกจำนวนที่ต่างไปจากเกณฑ์ในปัจจุบัน คือ การวางคำบอกจำนวนไว้หน้าคำสามัญนาม

อีกตัวอย่างหนึ่ง คือ ตอนกล่าวถึงการจัดทัพของฝ่ายพม่าที่มีมังมหานรธาเป็น ทัพหน้า และมีนายทหารเป็นผู้นำทัพอื่นๆ ความว่า

มังมหานรธาเป็นทัพหน้าคุมพลสิบทัพ ๗ ละหมื่น พะยะมุนีทัพหนึ่ง
แคลงพลทัพหนึ่ง ตุเรงจ่อทัพหนึ่ง ธูลักขยาทัพหนึ่ง
ธูละชะทัพหนึ่ง ตุเรงละลาทัพหนึ่ง ลักกะยาทัพหนึ่ง เลติงทัพหนึ่ง
อเตยวนันทะสุทัพหนึ่ง รวมกันสิบทัพเป็นคนแสนหนึ่ง (หน้า 362)

ในตัวอย่างนี้การใช้คำ "ทัพหนึ่ง" วางไว้หลังคำวิสามานยนาม มีลักษณะเป็นส่วนขยายคล้ายกับประมาณวิเศษณ์ โดยเป็นการบอกจำนวนกองทัพย่อยว่าประกอบไปด้วยทัพของนายทหารผู้ใด

อีกตัวอย่างหนึ่งที่มีการวางคำบอกจำนวนไว้หลังคำลักษณนาม มีความว่า

ช้างของมังยอตฟ้ามีอยู่ ณ บ้านวัดตะเมาะเจ็ดช้าง ชื่อพลายประกายมาศ
ตัวหนึ่ง พลายธนูเพชรตัวหนึ่ง พลายสิงหนารายณ์ตัวหนึ่ง
 พลายรักน้อยตัวหนึ่ง พลายเพรียวตัวหนึ่ง พลายผจญมารตัวหนึ่ง
 พลายสุริยะตัวหนึ่ง เป็นเจ็ดช้างด้วยกัน (หน้า 128)

อีกกรณีหนึ่งคำวิสามานยนามที่ลักษณนามหลายคำ เช่น "ช้าง" ปรากฏที่ใช้ทั้ง "ช้าง", "เชือก" และ "ตัว" โดยไม่มีเกณฑ์กำหนดแน่นอน เข้าใจว่าเป็นการใช้เพื่อหลากคำ ไม่ใช่จะจงอย่งในตำรา ปัจจุบันคำลักษณนามว่า "ช้าง" ใช้กับช้างของกษัตริย์ (กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. 2539 : 148) ถ้าลักษณนามว่า "ตัว" จะใช้กับช้างป่า ส่วนช้างบ้านจะใช้ลักษณนาม "เชือก" (พระยาอุปกิตศิลปสาร. 2535 : 93) ยังมีวิสามานยนามอื่นที่ใช้ลักษณนามหลายคำอีก เช่น "ม้า" ใช้ลักษณนามว่า "ม้า" และ "ตัว" ดังตัวอย่าง

... ช้างพังพลายแปดช้าง ม้าสามสิบม้า กับเสียบึงอาหาร ... (หน้า 387)

หรือ

ม้าสองตัวนั้นกินหญ้าอยู่ริมแม่น้ำแห่งหนึ่ง ... (หน้า 598)

หรืออีกลักษณะหนึ่ง คือ มีการละการใช้ลักษณนาม เนื่องจากมีบริบทที่ชัดเจนอยู่แล้ว

... ม้าสองหมื่น พลแปดแสน (หน้า 503)

อีกตัวอย่างหนึ่งมีการบอกคำลักษณนามไว้ในความที่บอกจำนวนบุคคลทั้งตอนต้นและตอนท้าย เมื่อจำแนกเป็นชื่อบุคคลต่าง ๆ ละการใช้ลักษณนาม ส่วนวางตำแหน่งของคำลักษณนามวางไว้หลังคำบอกจำนวนต่างจากตัวอย่างข้างต้นที่วางคำลักษณนามไว้หน้าคำบอกจำนวน ดังตัวอย่าง

ข้าพเจ้าออกไปจัดคนได้บ้านประสมสิบห้าคน บ้านวากะมะสิบห้าคน
ชื่อมะสมิงหนึ่ง มะขังหนึ่ง มะละคอนหนึ่ง มะเทิดหนึ่ง มะละจานหนึ่ง
มะเทิดหนึ่ง มะออกหนึ่ง มะเปาหนึ่ง มะอินหนึ่ง มะตอบหนึ่ง
มะรอดหนึ่งเหลือหนึ่ง ... รวมกันเป็นคนสามสิบคน (หน้า 129-130)

หรือ

ขณะนั้นพระยาน้อยให้หาผู้อยู่รักษาเมืองตะเกิงและขึ้นนางนั้น
ได้มาเฝ้าแต่สิบห้าคน คือ ขุนจาอิดหนึ่ง ขุนรามกรานหนึ่ง
ขุนลาเกาะหนึ่ง อะวะอ้ายหนึ่ง อะวะตรีหนึ่ง ทะเดิมหนึ่ง
ประนารหนึ่ง พ่อท้าวหนึ่ง มะยาวสมิงหนึ่ง ... เป็นคนสิบเก้าคน
(หน้า 135)

ตัวอย่างที่ 5 พระเจ้าช้างเผือกตรัสปรารภให้เสนาบดีฟังว่า พระยาช้างเผือก
ไม่ต้องการอยู่กับพระองค์ ดังความว่า

ช้างเผือกมีพอใจอยู่ด้วยเราแล้ว ประเทศอันใดพระยาช้างชอบใจ
จะไปอยู่ก็ตามเถิด เสนาพฤตมาตย์รับสั่งแล้วจึงปรึกษากัน
กราบทูลว่าช้างตัวนี้เป็นพระเศวตมงคลคชสารช้างศรีเมืองตัวประเสริฐ
ซึ่งจะปล่อยไปนั้นเสียดายนัก ... (หน้า 45)

ช้างเผือกเป็นช้างที่ถือว่าเป็นช้างคู่บุญบารมีของกษัตริย์ ดังจะเห็นจากตัวอย่างนี้
มีการใช้คำยกย่องที่เป็นการหลากคำเพิ่มลำดับความสำคัญของคำเรียกช้างเผือก เริ่มจาก
"ช้างเผือก" ซึ่งเป็นคำเรียกทั่วไป เปลี่ยนเป็น "พระยาช้าง" เนื่องจากช้างเชือกนี้เป็นช้าง
ที่ได้รับการยกย่องอย่างสูงและได้รับพระราชทานยศ และในที่สุดก็เรียก "พระเศวตมงคล
คชสาร" ซึ่งเป็นการชี้ให้เห็นว่าช้างเผือกเชือกนี้ไม่ใช่ช้างเผือกธรรมดา แต่เป็นช้างเผือก
ที่นำความเจริญมาสู่บ้านเมือง ผู้ประพันธ์ยังได้ขยายต่อไปอีกเพื่อให้เห็นว่าเป็นช้างที่มี
ความสำคัญ จากเดิมที่พระเจ้าฟ้ารั่วเรียก "ช้างเผือก", "พระยาช้าง" เมื่อขุนนางกราบทูล
ในเบื้องต้นเรียกว่า "ช้างตัวนี้" แต่เมื่อต้องการจะให้พระเจ้าฟ้ารั่วได้เห็นความสำคัญจึงได้
ใช้คำยกย่องและชี้ให้เห็นคุณค่าของช้างเผือกเชือกนี้โดยเรียกว่า "พระเศวตมงคลคชสาร"
ตามด้วย "ช้างศรีเมืองตัวประเสริฐ" ซึ่งเป็นการย้ำให้เห็นคุณค่า เพราะไม่ต้องการให้
ช้างเผือกตกไปเป็นของเมืองอื่น

ตัวอย่างที่ 6 ตอนสมิงมังละคิดกับนางอุ่นเรือนวิจารณ์ความประพฤติพระยา
รามประเดิด หลังจากทีพระยารามประเดิดได้เสวยราชสมบัติ ความว่า

พระยารามประเดิดเกียจคร้าน มิได้เอาใจใส่ในราชการแผ่นดิน
 อุปมาดังต้นไม้อันหาผลมิได้ มิฉะนั้นประดุดอกไม้อันปราศจาก
 กลิ่นหอมก็หาประโยชน์มิได้ เมื่อตัวความคิดน้อยแล้วสืประกอบด้วย
ความเกียจคร้านเล่า แต่ทัพเสนาบดี้ยกมาเพียงนี้ยังได้ความเดือดร้อน
 ทั้งพระนครแล้ว ถ้าหากมีศึกกษัตริย์ใหญ่หลวงจะมีเสียพระนครเป็น
 เชลยเขาเสียหรือ ... (หน้า 51)

จากตัวอย่างจะเห็นการใช้คำที่สอดคล้องเป็นเหตุเป็นผลกันดังที่ขีดเส้นใต้ไว้ เพื่อ
 แสดงให้เห็นภาพของบุคคลที่มีความประพฤติไม่เหมาะสมกับการดำรงตำแหน่งกษัตริย์ด้วย
 ความประพฤติ "เกียจคร้าน" , "มิได้เอาใจใส่ในราชการแผ่นดิน" จึงเป็นเหตุให้ "ได้ความ
 เดือดร้อน" ความเปรียบที่นำมาใช้ก็เป็นสิ่งที่ช่วยเสริมให้เห็นภาพชัดเจนขึ้นว่าพระยาราม
 ประเดิดไม่มีความสามารถในการปกครองบ้านเมือง จะเห็นว่ามีการใช้ความเปรียบซ้อนกัน
 ดังความเปรียบว่า "ดุดต้นไม้อันหาผลมิได้" และ "มิฉะนั้นประดุดอกไม้อันปราศจากกลิ่น
 หอม" และใช้คำ "ก็หาประโยชน์มิได้" ย้ำความให้หนักแน่นขึ้น เพื่อแสดงให้เห็นว่าพระยา
 รามประเดิดนั้นไม่มีคุณสมบัติของการเป็นผู้ปกครองบ้านเมือง

ตัวอย่างที่ 7 พระตะบะซึ่งปกครองเมืองเมาะตะมะเป็นกบฏต่อพระเจ้าช้างเผือก
 เมื่อรู้ว่าพระเจ้าช้างเผือกเสด็จไปป่าเพื่อทรงหาช้างพระที่นั่งใหม่ พระองค์ทรงทราบเรื่อง
 จึงได้ยกทัพกลับมาเพื่อปราบกบฏ แต่ยังทำไม่สำเร็จเนื่องจากฝ่ายพระตะบะจับบุตรภรรยา
 ของเสนาบดี้ยกมาไว้ บางคนสงสารบุตรภรรยาของตนก็ยอมไปอยู่กับพระตะบะทำให้
 กำลังพลน้อยลงไปอีก สมิงสะมะมอนเป็นเสนาบดีผู้น้อยจึงกราบทูลต่อพระเจ้าช้างเผือกว่า

คนหนีเข้าไปในเมืองเป็นอันมากกองทัพเราเบาบางไป ที่ยังมา
 ข้างหลังก็ยังมีทัน เห็นไพร่พลอดโรยเห็ดเหินน้อยเมื่อยล้าเจ็บปวด
 เป็นอันมาก บรรดานายทัพนายกองที่เป็นคนต่างพระเนตรพระกรรณ
 ของพระองค์ ซึ่งไปอยู่เมืองพะโคนั้นก็ให้มากก็ยังมิทัน พระองค์จะ
 เสด็จอยู่นานไปกำลังก็เราจะน้อยไป ข้าพระพุทธเจ้าจะขอเชิญเสด็จ
 พระองค์ไปตั้งทัพ ณ เมืองวานก่อน เมื่อใดพระตะเบ็ดพี่เขยพระองค์
 ซึ่งกินเมืองตะเกิงนั้นมาถึงพร้อมกันกำลังก็เรามากแล้วเมื่อใด จึงเชิญ
 เสด็จพระองค์ยกโยธาทหารมาตีเมืองเมาะตะมะเมื่อนั้น อันพระตะบะนี้
 เปรียบประดุดอกไม้ซึ่งจอกอันน้อย จะมาสู้พระองค์ซึ่งเป็นพระยาราชสีห์
 ได้ฉันใด (หน้า 67)

สมิงสะมะมอนซึ่งเป็นเสนาบดีชั้นผู้น้อยเมื่อจะกราบทูลแสดงความคิดเห็นต่อ พระมหากษัตริย์จึงแสดงความนอบน้อม ใช้คำพูดที่สุภาพเหมาะกับบุคคล คือ ใช้ราชาศัพท์ในที่ที่ควรใช้ ในตอนนี่ยังมีการหลีกคำที่หมายถึงทหารเพื่อเลี่ยงการใช้คำซ้ำ กัน ได้แก่ กองทัพ, ไพรวล, กำลังศึก และโยธาทหาร คำว่า "กำลังศึก" นอกจากจะ หมายถึงจำนวนทหารแล้วน่าจะหมายรวมถึงพลังกำลังของทหารได้ด้วย เหตุที่เลือกใช้คำนี้ ก็เพื่อต้องการให้พระเจ้าช้างเผือกทรงตระหนักถึงความสำคัญของกำลังพล ทั้งด้านจำนวน คนและพลังกำลัง นอกจากนั้นยังมีการใช้คำที่มีความหมายใกล้เคียงกันวางไว้ในตำแหน่งที่ ติดกันถึงความ "อดโรยเหินดเหินน้อยเมื่อยล้าเจ็บปวดเป็นอันมาก" การวางตำแหน่งของคำ ที่ติดกันเช่นนี้เป็นการเพิ่มน้ำหนักให้เห็นความไม่พร้อมของฝ่ายพม่าในการทำศึก ข้อความ นี้ยังมีการชี้ให้เห็นปัญหาอย่างเป็นลำดับเพื่อให้ความหนักแน่นขึ้นด้วย คือ "กองทัพเรา เบบางไป", "ไพรวลอดโรยเหินดเหินน้อยเมื่อยล้าเจ็บปวดเป็นอันมาก" และ "นายทัพนาย กองยังมามีทัน"

ในตัวอย่างนี้มีการใช้ความเปรียบเทียบทั้งอุปมาและอุปลักษณ์ เพื่อเป็นการแสดง ความคิดเห็นเตือนสติพระเจ้าช้างเผือกให้เห็นว่าเหนือกว่าฝ่ายพระตะบะ และการเปรียบเทียบว่า "พระตะบะนี้เปรียบประดุจสุนัขจิ้งจอกอันน้อย" คำ "เปรียบประดุจ" นั้นแสดง ความเหมือน ต่างกับพระเจ้าช้างเผือก สมิงสะมะมอนเลือกใช้คำว่า "เป็นพระยาราชสีห์" เพื่อแสดงว่าคือสิ่งเดียวกัน ในที่นี้ก็คือแสดงความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าช้างเผือก และยังนำ ลักษณะของ "สุนัขจิ้งจอก" กับ "ราชสีห์" มาเทียบกันเพื่อให้เห็นว่าพระตะบะนั้นด้อยกว่า

ตัวอย่างที่ 8 ตอนพระยาน้อยไปได้เมย์มะนิกเป็นภรรยาอีกคนหนึ่งในเมืองตะเกิง ตะละแม่ท้าวซึ่งเป็นภรรยาเอกเกิดความน้อยใจ ตะละแม่ท้าวจึงบอกกับมูอวยลาวซึ่งจะไป หาพระยาน้อยว่า

... แม่ได้โปรดช่วยทูลฝ่าพระบาทให้ทราบด้วยว่า ข้าพเจ้าทาสีเก่า เป็นคนจน มีความกตัญญูระลึกถึงพระเดชพระคุณอยู่ทุกเช้าค่ำ จึงจัดเครื่องราชบรรณาการทั้งสองสิ่งนี้ฝากมาถวายตามประสายาก ครั้นจะจัดหาเครื่องราชบรรณาการที่ดีเล่าก็เป็นคนขัดสนไม่มีเหมือนหม่อมแม่ชาวเมืองตะเกิงเขา จึงมิได้เครื่องราชบรรณาการที่ดี มาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย อันสิ่งของสองสิ่งนี้เป็นของต่ำถึงจะไม่ทรงโปรดไยดีแล้วก็ตามพระทัยเถิด แต่ขอให้ทรงเห็นถึงความ สวามิภักดิ์ของข้าพเจ้าว่า ทาสีเก่านี้นี้มีความซื่อสัตย์กตัญญูมาแต่เดิม ถึงยากจนก็ยังอุตส่าห์ฝากของมาถวายมาได้ทรงโปรดแต่เพียงนี้ (หน้า 161)

ตัวอย่างนี้ตะละแม่ท้าวซึ่งเป็นภรรยานั้นจะต่อว่าพระยาน้อยซึ่งเป็นสามีด้วยความรุนแรงนั้นก็จะเป็นการไม่เหมาะสม เพราะไม่ได้เป็นการสนทนากันเฉพาะบุคคล แต่ต้องฝากคำพูดกับมุลายลาว คำพูดต่าง ๆ นี้เป็นการกล่าวประชดตำหนิการกระทำของพระยาน้อย แต่แทนที่ตะละแม่ท้าวจะกล่าวตำหนิพระยาน้อยตรง ๆ ก็ใช้การกล่าวถึงข้อดีของตนเองแทน ความในตอนท้ายนั้นเป็นการกล่าวกระทบพระยาน้อยโดยตรงว่าพระยาน้อยนั้นไม่ซื่อสัตย์ต่อตะละแม่ท้าวต่างกับตะละแม่ท้าวที่จงรักภักดีต่อพระยาน้อย ความดังกล่าวคือ "ทาสีเก่านี้นี้มีความซื่อสัตย์กตัญญูมาแต่เดิม" ข้อความนี้ตะละแม่ท้าวยังแสดงความเหนือกว่านางเมี่ยมมะนิกวด้วยดังที่กล่าวว่า "...เป็นคนขี้ตสนไม่มั่งมีเหมือนหม่อมแม่ชาวเมืองตะเกิงเขา" แต่นางเมี่ยมมะนิกวเป็นแม่ค้า ส่วนตะละแม่ท้าวนั้นมีเชื้อสายกษัตริย์ ย่อมอยู่ในฐานะที่ดีกว่า ตะละแม่ท้าวทำเป็นพูดว่าตนนั้นด้อยกว่า ดังปรากฏในคำเรียกแทนตัวว่า "ทาสี" และได้ยั่วว่าตนนั้นเป็น "คนจน", "คนขี้ตสน" และยังยั่วด้วยความว่า "ถวายเป็นประสาซาก" และ "ถึงยากจนก็ยังฝากของมาถวาย" ทั้งๆ ที่ในความเป็นจริงแล้วตรงข้ามกับสิ่งที่กล่าวมา ในตอนท้ายยังได้กล่าวถึงสิ่งที่ตนฝากไป คือ หม้อน้ำมันกับลูกขี้ตราชู เป็นการแสดงสัญลักษณ์ให้พระยาน้อยทรงทราบ ผู้ประพันธ์ได้ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจว่าทั้งสองสิ่งนี้หมายถึงอะไรโดยให้ตัวละครอื่นเป็นผู้ไขความ คือ พระมหาเทวีเป็นผู้อธิบายให้มุลายลาวฟังว่า "หม้อน้ำมันดิน" หมายถึงชาติกำเนิดของพระยาน้อยกับตะละแม่ท้าวที่มีเชื้อสายกษัตริย์จึงเปรียบได้กับแสงสว่าง ส่วนนางเมี่ยมมะนิกวเป็นชาวบ้านธรรมดาเปรียบเหมือนที่มีมืด หากพระยาน้อยอยู่ด้วยแล้วก็หาแสงสว่างหาความเจริญไม่ได้ และขอให้พระยาน้อยคิดถึงตนเมื่อเห็นแสงสว่าง ส่วน "ลูกขี้ตราชู" นั้นบอกให้รู้ว่าตะละแม่ท้าวมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระยาน้อยเปรียบเหมือนลูกขี้ตราชูที่มีความเที่ยงตรง เป็นการบอกความในใจของตะละแม่ท้าวผ่านทางสิ่งของที่ฝากไป

ตัวอย่างที่ 9 ตอนที่มั่งกันจืออธิบายความที่เมี่ยมตุละร้องเป็นเพลงภาษามอญกราบทูลต่อพระเจ้าราชาธิราชว่า

... อันแมลงกลิ้งคูจะใครเป็นแมลงภู่ทองนั้น อุปมาดังหนึ่ง
 สมิงมราหู อันปรารถนาจะใครเป็นกษัตริย์มีชาติอันสูงสูดนั้นก็จะไม่
 สมดังปรารถนา เปรียบประดุจแมลงกลิ้งคูมีชาติอันลามกนั้น
 หรือจะมากลายเป็นแมลงภู่ทองได้ อันแมลงภู่ทองนั้นอุปมาดังพระองค์
 ซึ่งจะได้ดำรงราชสมบัติโดยภูมิประยูรสุริยวงศ์สืบกันมาเป็นแท้
 ซึ่งว่าเปรียบด้วยบุคคลยกภูเขาอันหนักนั้น คือพระองค์เปรียบเหมือน
หนึ่งภูเขาอันหนักสูงใหญ่ เพราะจะได้เป็นใหญ่ในรามัญประเทศ
 สมิงมราหูนั้นมีอาจจะยกแย่งยึดทำลายพระองค์ได้ ซึ่งว่ากลัวออก

เครื่องแกงแล้วเขาดัดคอ อ้อยเป็นหน่อแกงแล้วเขาฟันต้น อันธรรมา
 ดันกล้วยนั้นหาแก่นสารมิได้ประดุจหนึ่งสมิงมราหู ต้นอ้อยนั้นดุจหนึ่ง
 พระมหาเทวี พระองค์เปรียบประดุจดังเจ้าของ ครั้นแกงแล้วก็ฟันเครื่อง
 และลำกินเสีย ถ้าว่าโดยศัพท์นิมิตก็ล้วนแต่เป็นนิมิตดีทั้งนั้น
 (หน้า 175-176)

ตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นการหลีกคำเพื่อเชื่อมความเปรียบเทียบ ซึ่งมีการใช้
 คำเชื่อมที่หลากหลายในหนึ่งข้อความทำให้ไม่ซ้ำซาก เนื่องจากในข้อความนี้มีการใช้
 ความเปรียบตลอดทั้งข้อความ คำเชื่อมแต่ละคำนี้เป็นคำเชื่อมประเภทเดียวกันคือคำเชื่อม
 กลุ่มที่เรียกว่า "อุปมา" ได้แก่ อุปมาดังหนึ่ง , เปรียบประดุจ , อุปมาดัง , เปรียบเหมือน
 หนึ่ง , ประดุจหนึ่ง , ดุจหนึ่ง และเปรียบประดุจดัง

ตัวอย่างที่ 10 ตอนสมิงมราหูมีสารไปยังเมืองต่างๆให้ยกทัพมาช่วยทำสงคราม
 กับพระยาน้อย เมื่อพระยาน้อยรู้ข่าวจึงให้พระอาจารย์มะเป่งออกไปเจรจาและชี้แจง
 ความประพฤติของสมิงมราหูว่าทำการไม่เหมาะสม สมิงเล็กพราเจ้าเมืองมอญมะละ
 ในตอนแรกยกทัพมาเตรียมจะช่วยสมิงมราหูทำศึก แต่เมื่อรู้ความจริงจึงตรัสว่า

สตรีชั่วน้ำใจกระนั้นเขี้ยวหนอ เมื่อเป็นชู้กันกับเด็กหามีความอายไม่
 คิดจะฆ่าลูกหลานเสีย ไม่คิดว่าเป็นญาติวงศ์เชื้อสายของตน อนึ่ง
 กับเราก็ได้สัญญาไว้ว่า ถ้าพระเจ้าช้างเผือกสวรรคตแล้วจะเอา
 พระราชสมบัติให้แก่เรา บัดนี้ได้ผัวหนุ่มชุ่มชื่นน้ำใจแล้วแต่งกลอุบาย
 มาลวงใช้เรา จะเอาราชสมบัติให้แก่สมิงมราหูอีกเล่า พระมหาเทวีนี้
 เป็นหญิงใจโลเลหาดีไม่ (หน้า 185)

สมิงเล็กพรากำลังอยู่ในอารมณ์โกรธที่ถูกสมิงมราหูกับพระมหาเทวีหลอกใช้ จึง
 กล่าวตำหนิพระมหาเทวีด้วยถ้อยคำรุนแรง ไม่คำนึงว่าพระมหาเทวีนั้นมีเชื้อสายกษัตริย์
 และอาจเป็นเพราะทั้งสองฝ่ายไม่ได้อยู่เผชิญหน้ากัน กลุ่มคำที่ขีดเส้นใต้แสดงให้เห็น
 ถ้อยคำที่รุนแรงบ่งบอกความรู้สึกของสมิงเล็กพราได้เป็นอย่างดีว่า มีความโกรธอย่างมาก
 ต่อพฤติกรรมของพระมหาเทวี ในตอนท้ายที่กล่าวว่า "พระมหาเทวีนี้เป็นหญิงใจโลเล
 หาดีไม่" ยังเป็นการสรุปให้เห็นพฤติกรรมของพระมหาเทวีด้วยว่า มีพฤติกรรมที่
 ไม่เหมาะสม

ตัวอย่างที่ 11 ตอนพระเจ้าช้างเผือกสวรรคต ผู้ประพันธ์บรรยายความตอนนั้น
ว่า

สมเด็จพระเจ้าช้างเผือกตรัสสั่งความพระเจ้าฟ้าง่างขอได้เท่านั้น
พอพระโรคกำเริบหนักขึ้นมาก็เสด็จสู่สวรรคต ณ เวลาใกล้รุ่ง
พระเจ้าอยู่ซึ่งเรียกว่าสมเด็จพระเจ้าช้างเผือกสืบทอดยศมาแต่
สมเด็จพระเจ้าฟ้ารั่วเป็นพระองค์ปราบแปดนี้เสวยราชสมบัติได้
สี่สิบเจ็ดปี พระชนมายุได้เจ็ดสิบปี เสด็จทิวงคตในศักราช 749 ปี
(หน้า 217)

ข้อความนี้ใช้ราชาศัพท์ทั้งหมด ศัพท์บางคำจะใช้ได้เฉพาะกับกษัตริย์หรือผู้ที่
ดำรงตำแหน่งกษัตริย์ ไม่สามารถใช้กับเชื้อพระวงศ์อื่นๆ จากตัวอย่างนี้ได้แก่คำว่า
"เสด็จสู่สวรรคต", "สืบทอดยศ" และ "เสวยราชสมบัติ" ส่วนคำว่า "ตรัสสั่ง" กับ
"พระโรค" นั้นเป็นราชาศัพท์ทั่วไป ข้อที่น่าสังเกตในตัวอย่างนี้ คือความไม่สม่ำเสมอของ
การใช้ราชาศัพท์ จากตัวอย่างนี้คือคำว่า "เสด็จสู่สวรรคต" กับ "เสด็จทิวงคต" เป็นการใช้
คำกับบุคคลคนเดียวกันคือพระเจ้าช้างเผือก ความไม่สม่ำเสมอนี้อาจเนื่องมาจากสมัยก่อน
ไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัวสำหรับการใช้ราชาศัพท์ ซึ่งต่างจากสมัยปัจจุบันที่จะต้องให้
ถูกต้องตามระดับของบุคคล เพราะคำว่า "สวรรคต" จะใช้กับพระราชหรือพระราชินี
ส่วนคำว่า "ทิวงคต" นั้นจะใช้กับพระยุพราช (วรันท์ อักษรพงศ์. 2535 : 191) ในตอน
อื่นๆก็ปรากฏลักษณะเช่นนี้อีก เช่น ตอนพระยาน้อยรู้ว่าพระราชบิดาสวรรคตแล้ว
ความว่า

พระยาน้อยได้ทราบข่าว สมเด็จพระบิดาทิวงคตแล้วก็สลดพระทัยลง
แล้วตรัสปรึกษาด้วยมังกันจี่และที่ปรึกษาทั้งปวงว่า บัดนี้สมเด็จพระ
พระราชบิดาเราสวรรคตแล้ว ... (หน้า 220)

การใช้ราชาศัพท์ทั้งสองคำนี้ไม่ได้ใช้แต่เฉพาะกับพระเจ้าช้างเผือกเท่านั้น ยัง
ปรากฏการใช้กับกษัตริย์อื่นด้วย เช่น ตอนกล่าวถึงพระเจ้ารามะไต่ย

พระเจ้ารามะไต่ยก็สวรรคต พระเจ้ารามะไต่ยได้เสวยราชสมบัติ
ในศักราช 681 ปี เสวยราชย์ได้แปดปี ทิวงคตในศักราช 689 ปี
(หน้า 57)

จากตัวอย่างข้างต้นน่าจะสันนิษฐานได้ว่าในช่วงต้นสมัยรัตนโกสินทร์ราชาศัพท์ "เสด็จสู่สวรรคต" , "เสด็จทิวคต" , "สวรรคต" และ "ทิวคต" เป็นคำที่ใช้แทนกันได้

เรื่องของราชาศัพท์นั้นนอกจากมีเรื่องของการใช้คำที่ไม่สม่ำเสมอแล้ว บางครั้งก็ยังมีการละการใช้ราชาศัพท์ด้วย แต่จะใช้คำทั่วไป เช่น

พระยาน้อยจึงตั้งพ่ออุ้มหม่อ...แล้วจึงถามมังกันจิวว่า คำหนักที่ให้
ปลุกนั้นแล้วหรือยัง มังกันจิวกราบทูลว่าเสร็จแล้ว พระยาน้อยจึง
ตรัสถามว่า ... (หน้า 141)

การบรรยายในตัวอย่างนี้ใช้ทั้งคำทั่วไปและคำราชาศัพท์เมื่อกล่าวถึงการกระทำ
ของพระยาน้อย ดังนั้นน่าจะเป็นไปได้ว่าในสมัยนั้นยังไม่เคร่งครัดการใช้ราชาศัพท์ หรือ
อีกกรณีหนึ่งแม้ว่าจะเป็นการใช้ราชาศัพท์ แต่แตกต่างกันที่ระดับคำ เช่น

เสนาบดีทั้งปวงก็นำหนังสือบอก ขึ้นกราบบังคมทูลสมเด็จพระเจ้า
ราชาธิราช (หน้า 310)

หรือ

ฝ่ายม้าใช้กองคอยเหตุรู้ว่ากองทัพบกมาแล้ว ก็รีบเข้ามาเฝ้า
กราบทูลสมเด็จพระเจ้าราชาธิราช (หน้า 313)

หรือ

ฝ่ายอำมาตย์ได้ฟังพระยาน้อยตรัสดังนั้น ก็รู้เท่าว่าพระยาน้อย
เปรียบปรายตัว จึงทูลขึ้น ... (หน้า 238)

ทั้งสามตัวอย่างนี้มีการใช้คำราชาศัพท์ที่ต่างระดับกันทั้งๆที่เป็นบุคคลเดียวกัน
เพราะในสมัยปัจจุบัน "กราบทูล" และ "ทูล" จะใช้กับพระราชวงศ์ ส่วนคำว่า "กราบบังคม
ทูล" จะใช้กับชั้นที่สูงกว่า (กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. 2539 : 82) แต่ในสมัยนั้น
คำว่า "กราบบังคมทูล" , "กราบทูล" และ "ทูล" ทั้งสามคำนี้สามารถใช้แทนกันได้

อีกตัวอย่างหนึ่งที่น่าสนใจคือการใช้คำว่า "หม่อม" เป็นคำที่สตรีใกล้ชิดเรียกชาย
สูงศักดิ์กว่า ดังที่นางสนมที่ถูกส่งตัวมาปรนนิบัติมະสะละมเรียกมะสะละมว่า "หม่อม"

นางสนมทั้งปวงก็ชวนกันเข้าไปยุดมือเท้ามะสะละมไว้ แล้วคำนับ
ถามว่า หม่อมจะไปไหน ... (หน้า 275)

และ

หม่อมมออย่าคิดแคลงกลัวเกรงสิ่งใดเลย ... (หน้า 275)

การเรียก "หม่อม" ในข้อความดังกล่าว นางสนมเรียกอย่างยกย่อง เนื่องจากมะสะลุได้ทำความชอบในการสงครามและกำลังจะได้เลื่อนตำแหน่งเป็นสมิงนครอินท์

ตัวอย่างที่ 12 พระยาน้อยจัดเตรียมทัพเพื่อทำศึกกับสมิงมราหู ขณะนั้นได้เกิดเหตุการณ์ขึ้น ความบรรยายถึงเหตุการณ์ตอนนั้นว่า

ในขณะนั้นให้บังเกิดอัศจรรย์ ได้ยินเสียงประโคมดุริยางค์ดนตรี อ้ออิ่งขึ้นบนอากาศ ทั้งดวงภาณุมาศก็ทรงกลดหมดเมฆควรจะพิศวมบรรดานายทัพนายกองและไพร่พลในกองทัพ ก็ได้ยินได้เห็นปรากฏพร้อมกันสิ้น ต่างคนก็ดีใจสรรเสริญชมบุญญาภิสมภารเดชาานุภาพพระยาน้อยเป็นอันมาก มังกันจิกราบทูลว่า ครั้นนี้เทพยดาให้ฤกษ์มีมหัศจรรย์เป็นมงคลใหญ่หลวงแล้ว ขอเชิญเสด็จพระองค์ยาตราทัพเถิด จะมีชัยชนะในเวลานี้เป็นมั่นคง พระยาน้อยได้ทรงฟังมังกันจิกทูลดังนั้นก็ดีพระทัย เสด็จขึ้นทรงพลายประกายมาศเป็นพระคชาธาร พร้อมด้วยนายทัพนายกองตั้งเป็นกระบวนซ้ายขวาหน้าหลังเป็นขบวน จึงให้ทหารโห่ร้องเอาชัยลั่นฆ้องโหมโรง เร่งพลทหารออกจากค่ายประทับดำเนินกองทัพเข้ามาจะหักเอาเมืองพะโค (หน้า 221)

จากตัวอย่างนี้ในช่วงต้นข้อความมีการใช้คำซ้อนกันเพื่ออธิบายความที่อยู่คู่กัน คือ "ดุริยางค์-ดนตรี" การใช้คำรวมความโดยไม่กล่าวถึงเฉพาะเครื่องดนตรีชนิดใดชนิดหนึ่งเช่นนี้ ทำให้รู้ได้ว่าเสียงที่เกิดขึ้นเกิดจากเครื่องดนตรีหลายชนิด ผู้ประพันธ์เลือกใช้คำว่า "ประโคม" เป็นการแสดงให้เห็นว่าเสียงนั้นเกิดขึ้นพร้อม ๆ กันจนเกิดเป็นเสียงดัง "อ้ออิ่ง" นอกจากนั้นในตัวอย่างนี้ยังมีการหลกคำด้วยได้แก่ "ไพร่พลในกองทัพ", "พลทหาร" เป็นกลุ่มคำที่บอกให้รู้ว่าเป็นทหารชั้นผู้น้อย และคำว่า "ทัพ" กับ "กองทัพ" คือคำที่เรียกรวมทั้งหมดของกลุ่มทหาร รวมทั้งมีการใช้คำที่มีความหมายไปในทางเดียวกัน เพื่อแสดงให้เห็นความยิ่งใหญ่ของพระยาน้อย คือ "บุญญาภิสมภาร-เดชาานุภาพ" ซึ่งหมายถึง "บุญ-อำนาจ" ตามลำดับ ข้อความที่มังกันจิกราบทูลก็สอดคล้องกับสิ่งที่กล่าวมาเพื่อแสดงความยิ่งใหญ่ของพระยาน้อยเช่นกันดังความ "ครั้งนี้เทพยดาเจ้าให้ฤกษ์ มี

มหัศจรรย์เป็นมงคลใหญ่หลวงแล้ว ขอเชิญพระองค์เสด็จยาตราทัพเกิดจะมีชัยชนะในเวลา
นี้เป็นมั่นคง" คำที่ขีดเส้นใต้ล้วนแต่มีความหมายเสริมกันในทางที่ดีทั้งสิ้น

นอกจากนั้นยังมีการใช้คำที่ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพทางการมองเห็นและทางด้าน
เสียงด้วยดังความว่า "ตั้งเป็นกระบวนพยุหยาตราหน้าหลังเป็นขบวน จึงให้ทหารโห่ร้อง
เออชัย ลั่นฆ้องโบกฆ้อง" ทำให้ผู้อ่านนึกเห็นภาพความยิ่งใหญ่ของกองทัพมีเหล่าทหาร
เป็นจำนวนมากและเสียงอันดังแสดงความพร้อมของกองทัพที่จะออกไปทำศึก และคำว่า
"จะหักเอาเมืองพะโค" คำว่า "หัก" ในที่นี้หมายถึง จะโจมตีเมืองพะโคให้ชนะให้จงได้
เนื้อความนี้ต้องการแสดงให้เห็นว่าฝ่ายมอญจะทำให้เมืองพะโคย่อยยับแตกหักจากการศึก
ครั้งนี้ และในข้อความว่า "... เสียงประโคมดุริยางค์ดนตรีอื้ออึงขึ้นบนอากาศ ทั้งดวงภา
นาศก็ทรงกลดหมดเมฆดวงจะพิศวง" นอกจากทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพทางการมองเห็น
และจินตภาพทางเสียงแล้ว ยังใช้เสียงสัมผัสสระและสัมผัสอักษรเพื่อให้เกิดความไพเราะ
ด้วย

ตัวอย่างที่ 13 ตอนที่พระยาน้อยยกทัพมาเมืองพะโค เพื่อจะปราบสมิงมราหู
เมื่อพระองค์มาถึงนั้นสมิงมราหูหนีไปได้แล้ว พระองค์จึงตรัสว่า

อ้ายสมิงมราหูน้ำใจมิใช่ชายชาติทหารดีแต่พวกมาก เราหมายว่า
จะสู้รบกันให้เต็มกำลัง จะฟาดฟันเสียให้ย่อยยับสับเป็นร้อยท่อน
พันท่อน บัดนี้มันกลัวเราพาพระมหาเทวีหนีไปแล้ว ก็เป็นบุญ
ของเราไม่ต้องสู้รบยากแก่ท้าวทหารทั้งปวง ถึงมาตรว่ามันจะหนี
ไปทางทิศไหนก็คงจะจับตัวได้ ครั้นนี้ถ้ามันมีปีกบินไปในอากาศ
หรือแทรกปัดฝ่าไปเหมือนอย่างขอมดำดิน หรือระเบิดน้ำเป็นช่อง
หนีไปในมหาสมุทร นั้นแลมันจึงจะพ้นมือเรา ถ้าเดินดินเหมือน
คนทั้งปวงแล้ว อย่าหมายเลยว่ามันจะหนีพ้นไปได้ (หน้า 223-224)

พระยาน้อยตรัสถึงสมิงมราหูอย่างดูถูกว่า "น้ำใจมิใช่ชายชาติทหาร" เนื่องจาก
สมิงมราหูไม่คิดสู้พระองค์และยังหนีไปด้วย ทั้งๆที่สมิงมราหูนั้นเป็นถึงแม่ทัพแต่ไม่มีความ
กล้าหาญ และพระยาน้อยยังตรัสถึงความโกรธแค้นเห็นจากบทลงโทษ หากพระองค์
จับตัวสมิงมราหูมาได้จะให้ "ฟาดฟันเสียให้ย่อยยับสับเป็นร้อยท่อนพันท่อน" นอกจาก
นั้นแล้วพระยาน้อยยังทรงแสดงความเหนือกว่าว่าอย่างไรก็ตามพระองค์จะได้ตัวสมิงมราหู
มาแน่นอน ดังความ "อย่าหมายเลยว่ามันจะหนีพ้นไปได้" เพราะสิ่งที่พระยาน้อยตรัสถึง
หนทางที่สมิงมราหูจะหนีไปนั้นสมิงมราหูไม่สามารถทำได้แน่นอน

ตัวอย่างที่ 14 ตอนมังกันจีแก้แทนพระยาน้อยในประเด็นที่ตะละแม่ท้าวประชดพระยาน้อยผ่านทางตนเรื่องที่พระยาน้อยไปได้ภรรยาอีกคนหนึ่งในเมืองตะเกิง มังกันจีจึงกราบทูลแก้แทนว่า

ซึ่งข้าพเจ้าตามเสด็จออกไปอยู่ ณ เมืองตะเกิงจะได้มีภรรยาหามีได้
ทำราชการอาสาเจ้าก็เพราะหวังจะให้พระแม่เจ้าอยู่หัวมีความสุข
 ข้าพเจ้าจะได้ฟังบุญสืบไป จึงยังมีได้คิดมีภรรยา ถึงพบสตรี
 ที่รูปงามก็ไม่รัก รักแต่น้ำใจ หมายถึงเสร็จราชการของพระเจ้า
อยู่หัวแล้วก็หาภรรยาในเมืองหลวงที่น่าใจดี แม้รูปงามก็ไม่ดี
ประสงค์แต่น้ำใจ ถึงน้ำพระทัยของพระเจ้าอยู่หัวก็เหมือนกันดังนี้ ...
 (หน้า 235)

มังกันจีรู้ว่าตะละแม่ท้าวตรัสประชดพระยาน้อย จึงยกย่องตะละแม่ท้าวว่าเหนือกว่านางเมี่ยมมะนิกว่า "ก็จะหาภรรยาในเมืองหลวงที่น่าใจดี" เป็นการใช้คำได้เหมาะสมกับสถานการณ์ เพราะ "ภรรยาในเมืองหลวงที่น่าใจดี" นั้นเปรียบได้กับตะละแม่ท้าวที่มีจิตใจดี ซื่อสัตย์ต่อพระราชสามี คำพูดของมังกันจินั้นแทนที่จะกล่าวถึงพระยาน้อยโดยตรงก็พูดถึงความรู้สึกนึกคิดของตนก่อน จะเห็นว่ามิแต่การกล่าวถึงแต่สิ่งที่ดีเพื่อแสดงความสำคัญ ของตะละแม่ท้าวว่า "ทำราชการอาสาเจ้าก็เพราะหวังจะให้พระแม่เจ้าอยู่หัวมีความสุข" และยังกล่าวถึงนางเมี่ยมมะนิเพื่อให้ตะละแม่ท้าวเห็นว่านางเมี่ยมมะนิ้นด้อยกว่า ดังความ "แม้รูปงามก็ไม่ดีประสงค์แต่น้ำใจ" เนื่องจากนางเมี่ยมมะนิไม่ซื่อสัตย์ต่อสามีของตน ต่างจากตะละแม่ท้าว หลังจากมังกันจีได้ชี้แจงแล้วจึงกล่าวสรุปว่า "ถึงน้ำพระทัยของพระเจ้าอยู่หัวก็เหมือนกันดังนี้" เป็นความฉลาดของมังกันจีที่พูดได้อย่างเหมาะสมกับสถานการณ์โดยการยกย่องตะละแม่ท้าวเพื่อไม่ให้พระยาน้อยและตะละแม่ท้าวต้องขัดเคืองกัน

ตัวอย่างที่ 15 สมิงพระตะบะรู้ว่าพระเจ้าราชาธิราชจะยกทัพมาตีเมือง จึงเกิดความกลัวและคิดจะหนี ดังความว่า

สมิงพระตะบะได้แจ้งดังนั้นก็ตกใจ คิดกลัวเกรงเดชานุภาพพระเจ้า
ราชาธิราชเป็นอันมาก จึงปรึกษากันว่าถ้ากระนั้นเราจะอยู่สู้รบมิได้
 ด้วยกองทัพพระเจ้าราชาธิราชมีกำลังนัก ถ้าพระเจ้าราชาธิราช
 ยกทัพมาย่ำยีเมืองเราแล้ว ไร้พลท้าวทหารของเราน้อยกว่า
เห็นเหลือกำลังจะสู้รบจะได้ขัดสน เราเร่งคิดหนีเสียเถิด (หน้า 266)

สมิงพระตะปะนั้นเกรงกลัวพระเจ้าราชาธิราชเป็นอันมาก จึงบอกแก่ทหารว่า "เราจะอยู่สู้รบมิได้" และได้พยายามยกเหตุผลเรื่องกำลังพลของฝ่ายตนว่ามีน้อยกว่ามาชี้แจง เพื่อให้คนอื่น ๆ เห็นคล้อยตามคำพูดของตนและจะได้ทำตามวิธีการของตน คือให้หนีออกจากเมือง คำที่ขีดเส้นใต้นั้นมีความสอดคล้องกันเป็นเหตุเป็นผลกัน คือแสดงให้เห็นความกลัวของสมิงพระตะปะ

ตัวอย่างที่ 16 ตอนพระเจ้าราชาธิราชมีรับสั่งให้สมิงพัชชะเป็นผู้จัดเลี้ยงมะสะลุมที่ช่วยทำศึกจนได้รับชัยชนะ พระเจ้าราชาธิราชจึงพระราชทานรางวัลโดยไม่ให้มะสะลุมรู้ตัว ความตอนนั้นบรรยายว่า

สมิงพัชชะจึงเรียกหญิงคนใช้ให้เข้ามาคอยรินสุราค้ำบให้มะสะลุม แล้วจึงกล่าวสรรเสริญยกย่องมะสะลุมว่า ท่านนี้มีฝีมือกล้าหาญนักสมควรเป็นทหารเอกของพระเจ้าอยู่หัวแล้ว เมื่อท่านออกไปตัดศีรษะมะกรานเข้ามาถวายนั้น เราเห็นแล้วก็ให้ครั้นคร้ามใจนึกชมฝีมือท่านอยู่มิได้ขาด ถึงสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและขุนนางทั้งปวงก็สรรเสริญปัญญาความคิดท่านเป็นอันมาก ไม่ช้านานเห็นท่านจะได้ยศศักดิ์อันใหญ่ยิ่ง มีชื่อเสียงปรากฏในแผ่นดินเป็นมั่นคง ... (หน้า 272)

ข้อความนี้แสดงการใช้คำที่มีความหมายสอดคล้องกันตลอด ในตอนต้นได้ใช้คำหลักว่า "สรรเสริญยกย่อง" ข้อความที่ตามมาก็แสดงการยกย่องความสามารถของมะสะลุมให้เด่นชัดในเรื่องต่างๆ คือ "มีฝีมือกล้าหาญนัก", "...สรรเสริญปัญญาความคิดท่านเป็นอันมาก" และจากความสามารถต่าง ๆ นี้เองเป็นผลทำให้ "จะได้ยศศักดิ์อันใหญ่ยิ่ง" และ "มีชื่อเสียงปรากฏในแผ่นดินเป็นมั่นคง" การใช้คำที่มีความหมายสอดคล้องกันเพื่อกล่าวชมมะสะลุมเช่นนี้ ทำให้การบรรยายความสามารถของมะสะลุมนั้นชัดเจนขึ้น เพราะเหตุนี้เองพระเจ้าราชาธิราชจึงพระราชทานรางวัลแก่มะสะลุม

ตัวอย่างที่ 17 ตอนเปิดน้อยส่งสารถึงพระเจ้าราชาธิราชเพื่อขอสู้รบกับพระเจ้าราชาธิราชตัวต่อตัวในรูปแบบของการทำยุทธหัตถี ในสารนั้นแสดงการยกย่องและให้เกียรติกษัตริย์ฝ่ายตรงข้าม ขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นความสำคัญของตนว่ามีฝีมือเท่าเทียมกับพระเจ้าราชาธิราชเช่นกัน ความในสารนั้นว่า

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชเป็นกษัตริย์อันใหญ่ในกรุงหงสาวดีมี
พระเดชานุภาพแผ่ไปทั่วประเทศราช บัดนี้พระองค์ยกพลนิกรจัดตั้ง

มาตีบ้านเมืองทั้งปวงก็ได้หลายตำบลแล้ว อาณาประชาราษฎร
ไพร่พลเมืองทั้งปวงก็ได้ความเดือดร้อนถึงแก่ความฉิบหายล้มตาย
เป็นอันมากหาประโยชน์มิได้ ครั้นข้าพเจ้าจะแต่งกองทัพไปต่อด้วย
พระองค์ตามขบวนพยุหสงครามบัดนี้เล่าก็ได้อยู่ แต่จะเสียรี้พลทั้งสอง
ฝ่ายหาต้องการไม่ ฝ่ายพระองค์ก็เป็นกษัตริราชเจ้าอันประเสริฐ
ปรากฏพระเกียรติยศพุ่งเฟื่องไปในรามัญประเทศทั้งปวง ฝ่ายข้าพเจ้า
ก็เป็นเชื้อสายปรากฏมา และพระองค์กับข้าพเจ้าทั้งสองฝ่ายอย่าให้
ไพร่พลทั้งปวงถึงแก่ความฉิบหายล้มตายเลย จะขอชนช้างกันแต่
พระองค์กับข้าพเจ้าเป็นธรรมเนียมให้ปรากฏ ... (หน้า 291-292)

ตัวอย่างนี้จะเห็นว่าผู้ส่งสารคือเปิดน้อยนั้นเป็นบุคคลธรรมดา เมื่อมีสารไปถึง
พระเจ้าราชาธิราชแม้ว่าจะเป็นกษัตริย์ต่างเมืองก็ตาม จะต้องยกย่องกษัตริย์ฝ่ายตรงข้าม
เสมอไปกับกษัตริย์ฝ่ายตน ดังความ "สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชเป็นกษัตริย์อันใหญ่ในกรุง
หงสาวดีมีพระเดชานุภาพแผ่ไปทั่วประเทศราช" ในตัวอย่างนี้ยังมีการตำหนิการกระทำ
ของพระเจ้าราชาธิราชที่มารุกราน ทำให้ผู้คนได้รับความเดือดร้อนดังความว่า "อาณา
ประชาราษฎรไพร่พลเมืองทั้งปวงก็ได้ความเดือดร้อนถึงแก่ความฉิบหายล้มตายเป็นอันมาก
หาประโยชน์มิได้" จะเห็นว่าผู้ประพันธ์ได้พยายามชี้ให้เห็นปัญหาตามลำดับ ได้แก่
"ได้ความเดือดร้อน", "ฉิบหาย", "ล้มตายเป็นอันมาก" และในตอนท้ายได้สรุปว่าสิ่งต่างๆ
เหล่านี้ "หาประโยชน์มิได้" เพื่อชี้ให้เห็นว่าสิ่งที่พระเจ้าราชาธิราชทำนั้นไม่ได้ก่อให้เกิด
ประโยชน์แต่อย่างใด และเปิดน้อยยังพูดแสดงความสามารถทางการรบของตนว่า
ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากันดังความ "ครั้นข้าพเจ้าจะแต่งกองทัพไปต่อด้วยพระองค์ตามขบวน
พยุหสงครามบัดนี้เล่าก็ได้อยู่" และ "จะขอชนช้างกันแต่พระองค์กับข้าพเจ้าเป็นธรรมเนียม
ให้ปรากฏ"

ในข้อความนี้ยังมีการหลกาคำที่มีความหมายว่า "ทหาร" ด้วย คือ "พลนิกร
จตุรงค์", "กองทัพ", "รี้พล", "ไพร่พล" โดยคำว่า "พลนิกรจตุรงค์" นั้นแสดงให้เห็นว่า
เป็นทัพที่พร้อมจะทำศึก เมื่อฝ่ายเปิดน้อยพูดถึงฝ่ายตนว่า "กองทัพ" ก็แสดงให้เห็นความ
ยิ่งใหญ่ไม่แพ้กัน ส่วนคำว่า "รี้พล" และ "ไพร่พล" นั้น แสดงว่าเป็นทหารชั้นผู้น้อยซึ่งจะ
ได้รับความเดือดร้อนจากการต่อสู้ในครั้งนี้ เปิดน้อยจึงได้ขอให้สู้กันตัวต่อตัว และยังมี
การหลกาคำเพื่อยกย่องพระเจ้าราชาธิราชด้วย คือ "สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชเป็นกษัตริย์
อันใหญ่ยิ่งในกรุงหงสาวดี มีพระเดชานุภาพแผ่ไปทั่วประเทศราช" กับ "ฝ่ายพระองค์เป็น
กษัตริราชเจ้าอันประเสริฐ ปรากฏพระเกียรติยศพุ่งเฟื่องไปในรามัญประเทศทั้งปวง"
รวมทั้งมีการใช้คำซ้อนกัน "อาณาประชาราษฎรไพร่พลเมือง" ประกอบด้วยคำว่า "ประชา"
"ราษฎร", "ไพร่" และ "พลเมือง" แต่ละคำต่างก็มีความหมายไปในทางเดียวกัน คือ

หมายถึงผู้คนในบ้านเมือง ซึ่งการนำคำมาซ้อนกันในลักษณะนี้แสดงให้เห็นว่ามีประชาชนเป็นจำนวนมากที่ได้รับความเดือดร้อนจากพระเจ้าราชาธิราชที่ยกทัพมารุกราน

ตัวอย่างที่ 18 ตอนพระเจ้าราชาธิราชทรงอธิษฐานขอให้มียักษ์ชนะเหนือเปิดน้อยที่มาขอทำศึกกับพระองค์ ก็แสดงการสรรคำได้เหมาะสมกับเหตุการณ์ ความในคำอธิษฐานนั้นว่า

ขอเดชะพระศรีรัตนไตรยาธิคุณ อันเป็นที่พำนักแก่ไตรโลกทั้งปวง
และเทพยดาเจ้าอันรักษาพระบวรพุทธศาสนา และรักษากัมพูฉัตร
ปรากฏอยู่ในพฤษภาอากาศทั้งปวง แม้นข้าพเจ้าจะได้บำรุงพุทธ
ศาสนาเป็นใหญ่ในรามัญประเทศทั้งปวงแล้ว ขอให้ช่วยอภิบาลรักษา
ครั้งนี้ข้าพเจ้าจะชนช้างด้วยเปิดน้อย อันเปิดน้อยคนนี้เป็นบุตรสมิง
เล็กพราซึ่งเป็นข้าสมเด็จพระราชบิดาข้าพเจ้าฯ ได้ปลุกเลี้ยงมาแต่ก่อน
มิได้ตั้งอยู่ในสัตยานุสัย หากความกตัญญูแก่พระราชบิดาข้าพเจ้า
ผู้มีพระคุณแก่ฉันมิได้ บัดนี้ยังมีสินทรยศ มั่นคิดขบถจะทำร้ายแก่
ข้าพเจ้า ขออย่าให้มันสู้ข้าพเจ้าได้ ให้มันแพ้แก่ข้าพเจ้าในท่ามกลาง
สงครามให้ประจักษ์แก่ตาโลกบัดนี้เถิด (หน้า 297)

เมื่อต้องการจะขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายคุ้มครอง พระเจ้าราชาธิราชได้เลือกแต่สิ่งที่มีคุณค่าสูงสุดมารวมกันไว้คือพระรัตนตรัย อันประกอบด้วยพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์ ซึ่งถือเป็นสิ่งสูงสุดในทางพุทธศาสนาแล้ว และยังเลือกเอา "เทพยดา" ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นบุคคลที่มีบุญมากอยู่บนสวรรค์มาเป็นผู้คุ้มครองตนในการรบครั้งนี้ด้วย ในตอนท้ายยังได้ย้าให้ฝ่ายเปิดน้อยเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ถึง 2 ครั้งและวางตำแหน่งของคำไว้ติดกันเพื่อย้ำความให้หนักแน่นขึ้นคือ "ขออย่าให้มันสู้ข้าพเจ้าได้" และ "ให้มันแพ้แก่ข้าพเจ้า"

นอกจากนั้นคำอธิษฐานยังชี้ให้เห็นพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมของเปิดน้อยดังความ "มิได้ตั้งอยู่ในสัตยานุสัย หากความกตัญญูแก่พระราชบิดาข้าพเจ้าผู้มีพระคุณแก่ฉันมิได้ บัดนี้ยังมีสินทรยศ มั่นคิดขบถจะทำร้ายแก่ข้าพเจ้า" เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับคำอธิษฐานของเปิดน้อยที่ว่า "เดชะบารมีข้าพเจ้าได้สร้างสมมาแต่บุรพชาติสมควรที่ได้เป็นกษัตริราช บำรุงพุทธศาสนาและอาณาประชาราษฎร์ทั้งปวงไซ้ร ขอให้ข้าพเจ้าชนช้างมียักษ์แก่พระเจ้าราชาธิราชเถิด" (เจ้าพระยาพระคลัง(หน). 2513 : 297-298) จะเห็นว่าคำอธิษฐานของเปิดน้อยเลือกเอาแต่บุญในปางก่อนมากล่าวเพื่อให้ตนชนะศึก คำต่างๆไม่ได้แสดงถึงความยิ่งใหญ่ของบุคคลที่จะมาขอทำศึกกับกษัตริย์ ไม่ได้แสดงให้เห็นพฤติกรรมอันไม่เหมาะสมของพระเจ้าราชาธิราช ข้อความทั้งสองตอนนี้ผู้ประพันธ์ต้องการแสดงให้เห็น

ความแตกต่างของบุคคลทั้งสองทั้งทางด้านสถานภาพและสติปัญญา เพราะพระเจ้าราชาธิราชเป็นถึงกษัตริย์ผู้ทรงบารมีปกครองบ้านเมืองอาณาเขตต่าง ๆ มากมาย ผลของการยุทธเปิดน้อยจึงเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ จะเห็นว่าในตัวอย่างนี้มีการใช้ไม้มก(ง)เพื่อย้ำคำสรรพนาม ในราชาธิราชจะปรากฏการใช้ไม้มกเพื่อซ้ำคำอยู่หลายแห่ง ส่วนใหญ่จะใช้กับคำนาม มีทั้งคำสามัญนามและวิสามัญนาม

ตัวอย่างที่ 19 เปิดน้อยขอทำศึกชนช้างกับพระเจ้าราชาธิราช ผลปรากฏว่าเปิดน้อยเป็นฝ่ายยอมแพ้ เพราะไม่สามารถชักดาบของตนออกจากฝักมาต่อสู้กับพระเจ้าราชาธิราชได้ เปิดน้อยจึงกราบทูลว่า

เมื่อแรกข้าพเจ้าไม่แจ้งว่า พระองค์ประกอบด้วยโพธิสมภารบารมีใหญ่หลวงถึงเพียงนี้ จึงออกมาชนช้างด้วยพระองค์ และบัดนี้ข้าพเจ้าเห็นว่าพระเดชานุภาพของพระองค์เป็นอัศจรรย์ยิ่งนัก ขณะเมื่อพระองค์เสียที่ข้าพเจ้าจะฟันพระองค์ชักดาบมิใคร่ออกจากฝัก อันดาบข้าพเจ้าชื่อว่าดาบโพรงแก้วนี้ ถ้าข้าพเจ้าชักออกจากฝักแล้วอย่าว่าแต่พระองค์เลย ถึงคอช้างพระที่นั่งของพระองค์ก็จะฟันให้ขาดสิ้นออกไปด้วยกัน เพราะกำลังดาบโพรงแก้วของข้าพเจ้าเป็นมันคงนี้พระองค์ทรงพระกฤษณาธิการบารมีมากนักมิได้เป็นอันตราย ข้าพเจ้าบุญน้อยมีอาจจะต่อสู้ด้วยพระองค์ได้ ข้าพเจ้าจึงยอมถวายบังคม พระองค์จะนี้ (หน้า 298-299)

ในตัวอย่างนี้มีการใช้คำเชื่อมความเพื่อบอกเวลา ได้แก่ "เมื่อแรก", "บัดนี้" และ "ขณะเมื่อ" ซึ่งผู้ประพันธ์เลือกใช้ตามลำดับเวลาของเหตุการณ์เพื่อช่วยเสริมความให้หนักแน่นขึ้น เพราะแต่ละเหตุการณ์นั้นมีผลกระทบต่อกันและการกระทำต่าง ๆ ของเปิดน้อย โดยทำความก่อนสู้รบใช้ "เมื่อแรก" เพื่อแสดงให้เห็นว่าก่อนทำศึกนั้นเปิดน้อยคิดว่าชนะจึงได้ขอทำศึกกับพระเจ้าราชาธิราช และเมื่อชนช้างเสร็จแล้วใช้ "บัดนี้" เป็นการย้ำว่าในเวลานี้ตนได้ประจักษ์ในบุญบารมีแล้ว แต่เนื่องจากเปิดน้อยก็เป็นทหารคนหนึ่งจะให้กล่าวยอมแพ้อย่างชัดแจ้งก็เห็นว่าจะเสียเชิงชายจึงได้กล่าวย้อนความไปในขณะสู้รบ โดยใช้คำเชื่อมความว่า "ขณะเมื่อ" ซึ่งเป็นถ้อยคำที่ยังแฝงการโอ้อวดอยู่ดังความ "อันดาบข้าพเจ้าชื่อว่าดาบโพรงแก้วนี้ ถ้าข้าพเจ้าชักออกจากฝักแล้วอย่าว่าแต่พระองค์เลย ถึงคอช้างพระที่นั่งของพระองค์ก็จะฟันให้ขาดสิ้นออกไปด้วยกัน"

จากข้อความนี้จะเห็นว่าเปิดน้อยไม่ได้ยอมรับว่าตนพ่ายแพ้เพราะสู้ฝีมือพระเจ้าราชาธิราชไม่ได้ หากแต่เพราะบุญบารมีของพระเจ้าราชาธิราช ดังที่เปิดน้อยกล่าวไว้ทั้งในตอนต้นและในตอนท้ายว่า "พระเดชานุภาพของพระองค์เป็นที่อัศจรรย์ยิ่งนัก" และ "พระองค์ทรงพระกฤษฎาธิการบุญบารมีมากนัก" ทั้งสองตอนนี้มีการใช้คำ "ยิ่งนัก" และ "มากนัก" เพื่อให้เห็นว่าสิ่งนั้นมากจริง ๆ ในท้ายที่สุดก็กล่าวยอมแพ้ด้วยความจำใจ หลังจากประจักษ์ในบุญบารมีของพระเจ้าราชาธิราช ผู้ประพันธ์ได้เลือกคำว่า "บุญน้อย" เพื่อแสดงให้เห็นว่าสู้ไม่ได้อย่างแท้จริง และกลุ่มคำว่า "จึงยอมถวายบังคม" แสดงความเป็นเหตุผลที่ต่อเนื่องมาจากการยอมแพ้ด้วยความจำใจจึงได้ยอมถวายบังคม การกล่าวเช่นนี้เปิดน้อยต้องการจะให้พระเจ้าราชาธิราชได้ทรงทราบว่า หากไม่เป็นเพราะบุญบารมีของพระองค์แล้ว เปิดน้อยก็จะไม่ยอมถวายบังคมเป็นอันขาดจะต่อสู้ให้ถึงที่สุด

ตัวอย่างที่ 20 ตอนที่พระเจ้าราชาธิราชได้ตัวเปิดน้อยมาหลังจากที่ยอมแพ้ในการสู้รบกับพระองค์ พระเจ้าราชาธิราชจะให้เปิดน้อยอยู่ช่วยราชการกับพระองค์ แต่เปิดน้อยไม่ยอม จึงกราบทูลต่อพระเจ้าราชาธิราชว่า

...อันตัวข้าพเจ้านี้ได้ทำเกินไปแล้ว ก็มีโทษผิดเป็นอันมากและเมื่อข้าพเจ้าจะชนช้างกับพระองค์นั้น ข้าพเจ้าก็สำคัญตัวว่าชายผู้หนึ่ง จึงมานะออกชนช้างด้วยพระองค์ แล้วก็หมายความว่าชนะพระองค์ ด้วยกำลังดาบโพรงแก้วก็สมคะเนอยู่ บัดนี้บุญข้าพเจ้าน้อยกว่าพระองค์จึงสู้พระองค์มิได้ แต่ดาบก็ชักมือออกจากฝัก ซึ่งข้าพเจ้าจะอยู่เป็นข้าพระองค์สืบไปนั้นหามิได้ ถ้าพระองค์ส่งพระฉายเห็นแผลในพระพักตร์ครั้งใด ความตายก็ถึงข้าพเจ้าทุกครั้ง ไม่กำหนดวันเวลาใดเลย ข้าพเจ้าไม่อยู่ให้ลำบากแล้ว จะขอถวายบังคมลาตายเสียแต่ครั้งเดี๋ยวนี้ (หน้า 301-302)

ข้อความนี้คำว่า "ชายผู้หนึ่ง" มีความหมายที่เป็นคำของชายชาติตรีโดยเฉพาะ ซึ่งสอดคล้องกับการแสดงนิสัยของเปิดน้อยได้เป็นอย่างดีว่า มีความองอาจกล้าหาญไม่เกรงกลัวต่อความตาย ความที่กล่าวตามมาก็สนับสนุนความหมายของคำว่า "ชายผู้หนึ่ง" ให้เด่นชัดขึ้น คือสิ่งที่เปิดน้อยกราบทูลว่า "จึงมานะออกชนช้างด้วยพระองค์" แล้วก็หมายความว่า "ชนะพระองค์" แสดงให้เห็นว่าเปิดน้อยนั้นเห็นว่าตนนั้นมีฝีมือไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าพระเจ้าราชาธิราช และเมื่อพ่ายแพ้ก็ยอมรับความพ่ายแพ้ด้วยความเต็มใจ ดังความ "บัดนี้บุญข้าพเจ้าน้อยกว่าพระองค์จึงสู้พระองค์มิได้"

คำพูดที่มีลักษณะเช่นเดียวกันนี้แต่ต่างสถานการณ์กัน คือ ตอนที่มีสมิงนครอินท์ออกมาทำศึกแล้วพบมังมหาราช มังมหาราชได้ดูความสามารถของสมิงนครอินท์ความว่า

... สมิงนครอินท์ได้ฟังก็โกรธ จึงทวาดด้วยเสียงอันดังว่า ท่านรู้จักชื่อเราแล้วว่าเป็นคนดี เหตุไฉนจึงไม่ลงจากม้าไปลงกราบขอชีวิตเราเล่า ยังจะพูดอ้างเปรียบเทียบให้เหลือตัวเหมือนหนึ่งเขียนรูปเสือให้วัวกลัวหาต้องการไม่ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไซ้ให้เรามาคอยเอาศรีษะท่านๆจงลงมาจากม้ามักมคมารับคมดาบเราโดยดี จะได้ตายไปเมืองผีหาความสุขโดยเร็ว มังมหาราชได้ฟังก็โกรธจึงตอบว่า เราก็เป็นทหารพระเจ้ากรุงรัตนบุรีจะนับว่าชายผู้หนึ่ง ถ้าอับจนแล้วไม่เสียดายชีวิต ซึ่งจะยอมตายโดยง่ายนั้นหามิได้ ถ้าท่านต้องการศรีษะเราแล้ว จงเอาศรีษะเข้ามารับเอาเราจึงจะให้ (หน้า 391-392)

จากตอนนี้จะเห็นว่าทั้งสมิงนครอินท์และมังมหาราชต่างโต้ตอบกันอย่างไร้ใครยอมใคร และจะเห็นว่ามังมหาราชเลือกใช้คำว่า "ชายผู้หนึ่ง" ซึ่งแสดงให้เห็นความองอาจกล้าหาญไม่หวาดเกรงต่อศัตรู

อีกคำหนึ่งที่น่าสนใจ คือคำว่า "เหลือตัว" หมายถึง เกินตัว ซึ่งในปัจจุบันไม่พบการใช้คำ "เหลือตัว" ในความหมายว่า เกินตัว

ตัวอย่างที่ 21 ตอนพระเจ้าราชาธิราชจัดทัพเพื่อไปตีกรุงรัตนบุรีอังวะ เนื่องจากทรงทราบว่าพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องสวรรคต แล้วมังสุหนียึดขึ้นเป็นกษัตริย์ต่อจากพระราชบิดา พระเจ้าราชาธิราชทรงเห็นว่ากรุงรัตนบุรีอังวะยังไม่อยู่ในสภาพปกติจึงจะยกทัพไปโจมตี ความกล่าวถึงกองทัพนั้นว่า

ครั้นถึง ณ วันอังคารเดือนอ้ายขึ้นสิบห้าค่ำ ศักราชได้ 759 ปี ได้มหาพิชัยฤกษ์โยคยามเวลาแล้ว สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชจึงให้ ลันหม่อง พลทหารโหร้องไปทรงเอาช้อยออกขนานเรือพระที่นั่ง ยกกองทัพเรือและทัพบกไปในครั้งนั้นดูเป็นมหันตโศพาร กองทัพเรือก็ประกอบด้วยเรือนายทแกล้วทหารตั้งเป็นขบวนนาวาพยุหะ มีตั้งกัน แทรกแซงซ้ายขวาหน้าหลัง คับอุมเป็นทิวแถวในท้องทางชลมารค พลทหารก็แต่งตัวสีหล้าๆคนละอย่างบ้างเชียวเหลืองขาวแดง แต่ล้วนฝีมือเข้มแข็งกล้าหาญในการสงครามดุนามเป็นสง่ามีมือถือ

เครื่องศัตราวุธ สำหรับยุทธณรงค์โดยขบวนพลจ้าวทวนพุ่มจามรี
 พลทหารตั้งกระบี่โล่เขนหอกลัดเกาทัณฑ์ศรกำซาบสะพาย ทุกหมู่
 กองพลนิภายมีนายหมวดตรวจกวาดขึ้น ดาษไสวไปด้วยธงชายธงฉาน
 เขียวเหลืองขาวแดงปักประจำเรือทุกกองทัพ เสียงสนั่นด้วยศัพท์ฆ้อง
 กลองปี่กัณฑ์องโกลาหล กองทัพบกก็ประกอบด้วยริ้วพลช้างม้า
 (หน้า 325-326)

ในข้อความนี้มีการใช้เสียงสัมผัสทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษรแพรวพราวอยู่เกือบ
 ทุกวรรคทุกตอนซึ่งเป็นเสน่ห์อย่างหนึ่งของงานเขียนทำให้เกิดความไพเราะ หากจะเปรียบ
 กับร้อยกรองแล้วตัวอย่างนี้จะเปรียบได้กับร้อยยาว คือร้อยที่ไม่จำกัดจำนวนคำในวรรค
 หนึ่งๆมีมากบ้างน้อยบ้าง เพียงแต่จะต้องมีการส่งสัมผัสระหว่างวรรคไม่จำกัดว่าจะต้อง
 เป็นคำที่เท่าไรในแต่ละวรรค และในบทหนึ่งๆจะมีกี่วรรคก็ได้ จากตัวอย่างนี้จะเห็นว่า
 บางวรรคก็มีสัมผัสภายในวรรคเดียวกัน คือภายในประโยคเดียวกันและมีการส่งสัมผัส
 ระหว่างวรรคอีกด้วย นอกจากนั้นแล้วคำที่เลือกใช้ก็ทำให้เกิดจินตภาพของกองทัพว่า
 เป็นกองทัพที่ยิ่งใหญ่มีอาวุธต่าง ๆ พร้อมจะทำศึก ทหารทุกฝ่ายมีความกระตือรือร้นใน
 การรบครั้งนี้ ยังมีการใช้คำประเภทเดียวกัน คือคำบอกทิศทาง ได้แก่ "ซ้ายขวาหน้า
 หลัง" อีกกลุ่มหนึ่งเกี่ยวกับอาวุธ ได้แก่ "พลจ้าวทวนพุ่มจามรี พลทหารตั้งกระบี่โล่เขน
 หอกลัดเกาทัณฑ์" การใช้คำประเภทเดียวกันวางไว้ในตำแหน่งติดกันเช่นนี้เป็น
 การให้รายละเอียดแสดงให้เห็นว่ามีสิ่งต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก

นอกจากตัวอย่างข้างต้นที่แสดงการใช้สัมผัสอยู่เป็นจำนวนมากแล้ว
 การพรรณนากองทัพในตอนอื่นๆก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน และมักปรากฏอยู่ในการทำศึก
 ครั้งใหญ่ช่วยให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพทางเสียงและทางการมองเห็นได้เป็นอย่างดีเกี่ยวกับ
 ความยิ่งใหญ่ของกองทัพ เช่น การจัดทัพของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องเพื่อจะเข้าตีกรุงหงสาวดี
 ดังความ

... เสด็จเคลื่อนพยุหโยธาทัพออกจากกรุงรัตนบุรีอังวะครั้งนั้น
 ดุพิณกลโหฬาร สะพรั่งพร้อมด้วยทัพท้าวพระยาโยธาหาญแวงล้อม
 เป็นกันกอง ดูดาษไสวไปด้วยธงเขียวเหลืองขาวแดงทุกกองทัพ
 ก็ก้องด้วยศัพท์สำเนียงเสียงฆ้องพม่าพลช้างพลม้าพลบทรเดินเท้าอันเดิน
 โดยขบวนเป็นทิวแถวตามกัน เสียงสนั่นครื้นครื้นเปรียบประดุจแผ่นดิน
 พระธรณีจะทรุดถล่มลง ผงคลีก็ฟุ้งตลบไปในท้องอากาศ (หน้า 372-373)

ข้อความนี้มีการใช้เสียงสัมผัสทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษรที่มีการส่งสัมผัสระหว่างวรรคแบบยาวเช่นกัน มีคำที่แสดงจินตภาพทางการมองเห็นปรากฏในข้อความว่า "ดูพิลึกมโหฬารสะพรั่งพร้อมด้วยทัพท้าวพระยาโยธาหาญแวดล้อมเป็นกันกอง ดูดาษไสวไปด้วยธงเทียวเขียวเหลืองขาวแดงทุกกองทัพ...เดินโดยขบวนเป็นทิวแถวตามกัน" และยังใช้จินตภาพทางด้านเสียงเป็นสิ่งที่แสดงความยิ่งใหญ่ของกองทัพด้วยข้อความ "เสียงสนั่นครื้นครื้นเปรียบประดุจแผ่นดินพระธรณีจะทรุดถล่มลง"

ตัวอย่างที่ 22 พระเจ้ามณฑิรทองมีพระราชสาส์นไปถึงพระเจ้าเชียงใหม่ให้ยกทัพมาช่วยทำศึกกับพระเจ้านครราชสีมา ความในพระราชสาส์นนี้น่า

สมเด็จพระเจ้ามณฑิรทองกรุงรัตนบุรีอังวะ ขอเจริญทางพระราชไมตรีมาถึงพระมหาราชเจ้าเชียงใหม่ผู้เป็นใหญ่ในมณฑลประเทศ ด้วยพระเจ้าฝรั่งมังศรีจะว่าผู้เป็นสมเด็จพระราชบิดาเราถึงแก่สวรรคตแล้ว และบัดนี้เราผู้เป็นพระราชบุตรได้ผ่านสมบัติเป็นใหญ่ในกรุงรัตนบุรีอังวะบ้านเมืองก็ยังมีราบคาบ ฝ่ายพระเจ้านครราชสีมาเมืองหงสาวดีบังอาจหมิ่นเรา ยกกองทัพขึ้นมาแย่งชิงกรุงรัตนบุรีอังวะ ทุกวันนี้เรามีความแค้นนอนตามิหลับเลย ครั้นจะยกลงไปกระทำแก่เมืองหงสาวดีบัดนี้เล่า ก็ยังจะต้องไปปราบปรามเมืองตะแคงเมืองไทยใหญ่ซึ่งเป็นเมืองขึ้นนั้นอยู่ ถ้าเสร็จแล้วจะยกลงไปตีเมืองหงสาวดีแต่กองทัพเมืองรัตนบุรีอังวะนั้นเห็นจะได้ชัยชนะเข้าไป จะขอ กองทัพพระเจ้าเชียงใหม่ยกมาเป็นทัพกระหนาบ ช่วยกันตีเมืองมอญเห็นจะได้ชัยชนะโดยเร็ว ถ้าเสร็จสงครามแล้ว ฝ่ายพระเจ้าเชียงใหม่กับกรุงรัตนบุรีอังวะนี้มิได้ขัดเลย แม้นพระเจ้าเชียงใหม่มิให้สัญญาทางพระราชไมตรี ยกกองทัพลงมาช่วยครั้งนี้แล้ว ข้าศึกเมืองเชียงใหม่ก็จะเป็นข้าศึกเมืองอังวะทุกจะเป็นข้าศึกเมืองเชียงใหม่ พระราชไมตรีเราทั้งสองพระนครก็จะเจริญไปตราบนานกาลปาวสาน (หน้า 353-354)

ตัวอย่างนี้มีการใช้คำเหมาะสมกับระดับบุคคลและเหตุการณ์ เนื่องจากพระเจ้ามณฑิรทองทรงต้องการขอความช่วยเหลือจากทางเชียงใหม่ จึงใช้คำยกย่องพระเจ้าเชียงใหม่ว่า "พระมหาราชเจ้าเชียงใหม่ผู้เป็นใหญ่ในมณฑลประเทศ" นอกจากนั้นยังชี้ให้เห็นความสามารถของกองทัพเชียงใหม่ด้วยว่า "จะขอกองทัพพระเจ้าเชียงใหม่ยกมาเป็นทัพกระหนาบ ช่วยกันตีเมืองมอญเห็นจะได้ชัยชนะโดยเร็ว" จะเห็นว่าพระเจ้ามณฑิรทองทรงชี้แต่สิ่งที่ดีงามของฝ่ายเชียงใหม่ เนื่องจากฝ่ายพระองค์เป็นฝ่ายที่ต้องการความช่วยเหลือ

เหลือ ยังชี้ให้เห็นข้อดีอีกประการหนึ่ง คือ "ยกกองทัพลงมาช่วยครั้งนี้แล้ว ข้าศึกเมือง เชียงใหม่ก็จะเป็นข้าศึกเมืองอังวะ าก็จะเป็นข้าศึกเมืองเชียงใหม่ พระราชไมตรีเราทั้งสอง พระนครก็จะเจริญไปตราบนานกาล" พระเจ้ามณฑลยธาทรงชี้ข้อดีที่ฝ่าย เชียงใหม่จะได้รับ เพราะหากเชียงใหม่เกิดศึกสงครามฝ่ายพม่าก็จะไปช่วยเหลือเช่นกัน การร่วมมือกันระหว่างทัพใหญ่ก็จะทำให้เอาชนะชนะข้าศึกได้ง่ายขึ้น

ตัวอย่างที่ 23 ตอนพระเจ้าราชาธิราชพระราชทานรางวัลให้สมิงนครอินท์เมื่อทำ ศักขะฝ่ายพม่า เนื่องจากสมิงนครอินท์กราบทูลเฉพาะส่วนดีส่วนที่ไม่ยอมทำตามแผน เป็นเหตุให้ทัพบางส่วนแตกนั้นไม่ได้กราบทูล เมื่อสมิงพ่อเพชรซึ่งเป็นแม่ทัพในครั้งนี้ กลับมารู้เรื่องจึงไม่ได้ขึ้นไปเฝ้าพระเจ้าราชาธิราช พระเจ้าราชาธิราชจึงทรงให้คนไปตาม สมิงพ่อเพชรจึงกราบทูลความจริงสมิงนครอินท์ก็ได้แย้งพูดแต่ความดีของตนอีก สมิงพ่อเพชรได้ฟังก็โกรธมากจึงว่า

อ้ายหน้าด่านไม่มียางอายช่างเจรจาได้ นี่หากว่าไม่แตกแหวกทัพ
กลงมา ถ้าแหวกทัพลงมาแล้ว กูจะตัดศีรษะเสีย ที่ไหนจะขโมย
เอาของกูมาทูลเกล้าถวายได้ก่อน สมิงนครอินท์ได้ฟังดังนั้นก็นิ่งอยู่
มิได้ตอบเถียงต่อไปอีก สมิงพ่อเพชรจึงทูลว่า...ข้าพเจ้าคิดปรึกษากัน
ว่า จะแยกทัพรายพลให้พม่าตกทุ่งเสียที่เข้างวงในก่อนจึงจะระดมตี
สมิงนครอินท์จะยกเข้าตีคิดหมายจะได้ชัยชนะถ้ายเดียว ... (หน้า 368)

ตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่าอารมณ์ของผู้พูดก็มีส่วนต่อการใช้คำพูดของตัวละคร เพราะในขณะนั้นสมิงพ่อเพชรกำลังโกรธสมิงนครอินท์อย่างมากที่ไม่กราบทูลรายละเอียดของ เหตุการณ์ทั้งหมดต่อพระเจ้าราชาธิราช เพราะสมิงนครอินท์เป็นต้นเหตุให้ทัพบางส่วน แตก สมิงพ่อเพชรและนายทัพอื่น ๆ ต้องช่วยกันจนมีชัยชนะเหนือฝ่ายพม่า คำพูดของ สมิงพ่อเพชรแสดงอารมณ์โกรธอย่างชัดแจ้งดังคำที่เรียกสมิงนครอินท์ว่า "อ้ายหน้าด่านไม่มี ยางอาย" และใช้สรรพนามแทนตัวว่า "กู" ทั้งๆที่ปกตินั้นสมิงพ่อเพชรจะเรียกสมิงนคร อินท์ว่า "ท่าน" และใช้สรรพนามแทนตัวว่า "เรา" ในตัวอย่างนี้ยังแสดงให้เห็นอำนาจของ สมิงพ่อเพชรที่เหนือกว่าสมิงนครอินท์ในฐานะแม่ทัพ จึงสามารถที่จะสั่งตัดหัวนายทหารได้ ดังคำพูดที่ว่า "กูจะตัดศีรษะเสีย" ทำให้สมิงนครอินท์นิ่งเงียบ นอกจากนั้นยังแสดงให้เห็น ว่าการใช้คำพูดต้องคำนึงถึงสถานภาพของบุคคลด้วยไม่ว่าจะอยู่ในอารมณ์ใดก็ตาม แต่ เมื่อจะกราบทูลต่อพระมหากษัตริย์แล้วก็ต้องใช้คำให้เหมาะสมแก่ระดับของบุคคลด้วย ในที่นี้ เมื่อสมิงพ่อเพชรจะกราบทูลต่อพระเจ้าราชาธิราชสรรพนามจึงเปลี่ยนเป็น "ข้าพเจ้า"

ตัวอย่างที่ 24 ตอนสมิงนครอินท์กับมังมหาราชต่อสู้กัน เริ่มต้นด้วยการใช้
ทวนแต่สมิงนครอินท์นั้นไม่ชำนาญการใช้ทวน จึงกล่าวว่า

ท่านนี้ชำนาญแต่อาวุธยาว อาวุธสั้นเห็นจะไม่ชำนาญ อาวุธสั้นนี้
คนขลาดแล้วก็รบไม่ได้ ท่านก็มีฝีมือเข้มแข็ง รบกันด้วยอาวุธสั้น
เถิด (หน้า 392)

คำพูดของสมิงนครอินท์นั้นเป็นการกล่าวท้าทายมังมหาราช ซึ่งเป็นคำพูดที่
เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น เนื่องจากสมิงนครอินท์เห็นว่าหากใช้ทวนแล้วตนอาจพ่าย
แพ้ได้ การกล่าวว่า "อาวุธสั้นคนขลาดแล้วก็รบไม่ได้" เป็นคำพูดท้าทายมังมหาราชให้
เกิดความรู้สึกว่าตนถูกดูหมิ่นหากไม่ยอมรบด้วยอาวุธสั้น ย่อมจะเป็นการเสียศักดิ์ศรี
และคำพูดนี้ยังแสดงให้เห็นความเฉลียวฉลาดของสมิงนครอินท์ที่รู้จักยั่วฝุ่ยฝ่ายตรงข้ามให้
ยอมทำตามตน จึงเป็นการกระทำที่เข้าแผนที่สมิงนครอินท์วางไว้ คือ การรบด้วยอาวุธ
สั้นซึ่งสมิงนครอินท์มีความชำนาญมากกว่า

ตัวอย่างที่ 25 ตอนอำมาตย์ทินมณีกรอดส่งสารตอบกลับไปยังพระเจ้ามณฑิเรศ
ทองที่ทรงขอให้อำมาตย์ทินมณีกรอดยอมแพ้เมื่อพระองค์ยกทัพมาล้อมเมืองพะสิมไว้
อำมาตย์ทินมณีกรอดซึ่งเป็นผู้ปกครองเมืองพะสิมตอบกลับไปด้วยข้อความที่ไม่ยิ่งหย่อน
กว่ากัน คือสุภาพแต่แสดงความรู้เท่าทันพร้อมทั้งท้าทายอย่างทรงนองอาจ ความใน
จดหมายนั้นว่า

ข้าพเจ้าอำมาตย์ทินมณีกรอดขอกราบถวายบังคมมายังฝ่าพระบาท
สมเด็จพระเจ้ากรุงรัตนบุรีอังวะได้ทราบ ซึ่งพระองค์ทรงพระเมตตา
ข้าพเจ้าตรัสมาทั้งนี้พระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้ อันข้าพเจ้าเป็น
ข้าทาส ทำสงครามมาจนอายุชราถึงเพียงนี้ แม้นกลัวตายอยู่แล้ว
ที่ไหนจะทำสงครามยืดยาวมาได้ อันเกิดมาเป็นมนุษย์ในโลกนี้ใครจะ
ปราศจากความตายนั้นหามิได้ มาตราว่าข้าพเจ้าจะถึงความมรณะ
ในครั้งนี้ ก็จะสู้ตายอยู่ในเมืองพะสิมให้จงได้ ซึ่งพระองค์ตรัสว่า
จะปลุกเลี้ยงข้าพเจ้าผู้เป็นข้าศึก อันหาความชอบมิได้ให้เสมอเจ้าของ
ข้าพเจ้าปลุกเลี้ยงนั้น อย่าพักมาลงขู่ข้าพเจ้าเลยป่วยการเสียเปล่า
ซึ่งว่าเมืองพะสิมอยู่ในเอื้อมพระหัตถ์แล้วก็ขอเชิญพระองค์เร่งตีให้ได้ก่อน
เถิด จึงค่อยลงไปตีกรุงหงสาวดี (หน้า 415-416)

แม้ว่าทั้งสองฝ่ายจะเป็นศัตรูกันก็ตาม แต่เนื่องจากพระเจ้ามณฑิรทองเป็น กษัตริย์ ฝ่ายอำมาตย์ทินมณีกรอดเป็นเพียงขุนนาง ถ้อยคำที่ใช้จึงให้เกิดภัยของ พระเจ้ามณฑิรทองอย่างสมฐานะ จึงใช้คำราชาศัพท์ในที่ที่ควรใช้และใช้ถ้อยคำสุภาพ แต่จะเห็นว่ายังมีบางถ้อยคำที่ใช้ให้เห็นว่าอย่างไรก็ตามจะไม่ยอมแพ้และเป็นการข่มขู่อยู่ในที่ เมื่อยังไม่ได้สู้รบกันฝ่ายพระเจ้ามณฑิรทองจะมาขอให้ยอมแพ้ อำมาตย์ทินมณีกรอดจึง ไม่ยินยอมง่าย ๆ คำพูดที่ใช้โต้ตอบกันจึงเป็นสิ่งที่สำคัญที่แสดงสติปัญญาความพร้อมที่จะ ข่มขวัญคู่ต่อสู้ เช่นในกรณีนี้อำมาตย์ทินมณีกรอดจึงกล่าวว่า "ก็จะสู้ตายอยู่ในเมืองพะสิม ให้จงได้" และยังมีข้อความที่แสดงความเป็นชายชาติทหารมีความหยิ่งทะนงในศักดิ์ศรี ของตน เนื่องจากฝ่ายพระเจ้ามณฑิรทองได้ดูถูกตนว่าตนนั้นอายุมากแล้ว อำมาตย์ทิน มณีกรอดจึงกล่าวว่า "อันข้าพเจ้าเป็นข้าทหารทำสงครามมาจนอายุชราถึงเพียงนี้ แม้นกลัว ตายอยู่แล้วที่ไหนจะทำสงครามยืดยาวมาได้" ข้อความนี้เป็นการบอกให้พระเจ้ามณฑิร ทองรู้ว่าตนนั้นมีความสามารถเป็นอันมาก หากต่อความสามารถแล้วคงไม่สามารถทำศึก มายาวนานเช่นนี้ได้ ความชราที่เกิดขึ้นก็เป็นความชราที่มากด้วยประสบการณ์และความ สามารถในการทำศึก ฉะนั้นไม่ต้องมาขู่ให้เกิดความเกรงกลัว ส่วนข้อความที่แสดงความรู้ เท่าทันฝ่ายพระเจ้ามณฑิรทองที่จะทำอุบายให้ยอมแพ้โดยง่ายคือ "ซึ่งพระองค์ตรัสว่าจะ ปลุกเลี้ยงข้าพเจ้าผู้เป็นข้าศึก อันหาความชอบมิได้ให้เสมอเจ้าของข้าพเจ้าปลุกเลี้ยงนั้น อย่าพักมาลวงขู่ข้าพเจ้าเลยป่วยการเสียเปล่า" และในตอนท้าย "ขอเชิญพระองค์เร่งดีเสีย ให้ได้ก่อนเถิดจึงค่อยลงไปตีกรุงหงสาวดี" เป็นการท้าทายฝ่ายตรงข้ามว่า ฝ่ายตนนั้นแม้ไม่ ใช้ทัพหลวงก็มีความสามารถอยู่เหมือนกันอย่าหวังว่าจะทำศึกชนะโดยง่าย

ตัวอย่างที่ 26 ตอนที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงขอดูตัวสมิงนครอินท์ทหารฝ่ายมอญ เมื่อพระองค์ทรงพบกับสมิงนครอินท์ พระองค์จึงตรัสเพื่อล่อใจสมิงนครอินท์ว่า

ตัวท่านเป็นทหารเอกอยู่ในสมเด็จพระเจ้าราชาธิราชก็ทำสงคราม มากับเราเป็นมหายุทธการใหญ่หลวง ท่านเป็นพระราชพาหนะ เปรียบดังพระยาช้างสารมีฝาง เรานี้อุปมาดังพระยาราชสีห์อันเป็น เจ้าฝูงสัตว์ทั้งสิ้น บัดนี้ท่านตกเข้ามาในเงื้อมมือเรา ก็เปรียบ ประดุจช้างสารอันหาฝางมิได้ เราจะให้จับฆ่าเสียท่านจะคิดประการใด

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงใช้คำเรียกสมิงนครอินท์อย่างให้เกิดภัยเรียกสมิงนครอินท์ ว่า "ท่าน" และยังกล่าวยกย่องสมิงนครอินท์ด้วย ดังจะเห็นจากการอุปมาซึ่งเลือกสิ่งที่ไม่ยิ่งหย่อนกว่ากันมาเปรียบเทียบ คือเปรียบตนเองเป็น "พระยาราชสีห์" และเปรียบสมิง นครอินท์เป็น "พระยาช้างสาร" แต่ก็ยังแฝงการดูถูกสมิงนครอินท์ไว้ด้วยว่า "บัดนี้ท่าน

ตกเข้ามาในเงื้อมมือเรา ก็เปรียบประดุจข้างสารอันหาฝั่งมิได้"
สมิงนครอินท์จึงกราบทูลว่า

ซึ่งพระองค์ตรัสมานี้ก็ควรอยู่ แต่ข้าพเจ้าเมื่อทำสงครามเป็นเสนายุทธ
โยธายุทธ ก็ทำอาการตั้งพระยาข้างสารมีฝั่งเป็นอาวุธ ถ้าอาสา
พระมหากษัตริย์จะเอาชัยชนะแต่ตัวแล้วก็ละทำนองพระยาข้างนั้นเสีย
ทำการอาสาจตุตงเสียอันจับสัตว์กินเป็นภักษา ย่อมซ่อนเล็บซ่อนเขี้ยว
ของตัวไว้มิให้สัตว์ทั้งปวงสงสัย ซึ่งพระองค์ตรัสว่าจะให้ข้าพเจ้า
เสียนั้นเป็นความมองอาจ เพราะยังไม่ทรงเห็นกำลังเสียตัวประเสริฐ
ถ้าข้าพเจ้าทำใจใหญ่ถือตัวว่าองอาจหาญแล้ว จะปลงพระชนม์
เสียแต่บัดนี้ก็จะได้ (หน้า 439)

สมิงนครอินท์นั้นไม่ได้มีความหวั่นไหวหวาดกลัวต่อพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง แต่คำ
พูดนั้นก็กลับแสดงให้เห็นความกล้าหาญของสมิงนครอินท์อย่างเด่นชัดว่า แม้จะอยู่แวดล้อม
ไปด้วยฝ่ายศัตรูก็ตามก็ยังพูดให้พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงเห็นความมองอาจของตน ดังที่กล่าว
ว่า "เมื่อทำสงครามเป็นเสนายุทธโยธายุทธ ก็ทำอาการตั้งพระยาข้างสารมีฝั่งเป็นอาวุธ"
รวมทั้งในตอนท้ายที่กล่าวว่า "จะปลงพระชนม์พระองค์เสียบัดนี้ก็จะได้" คำพูดของสมิง
นครอินท์สำแดงความห้าวหาญสมกับเป็นทหารเอก

ตัวอย่างที่ 27 ตอนพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องมีพระราชสาส์นมายังพระเจ้าราชาธิราช
เพื่อขอยุติสงครามที่มีต่อกันมาช้านาน ความว่า

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องขอเจริญพระราชไมตรีมาถึงสมเด็จพระเชษฐา
ธิราชผู้ดำรงพิภพหงสาวดี ด้วยเราพี่น้องทั้งสองมีความปรารถนา
เพื่อจะเป็นใหญ่ให้เกียรติยศปรากฏไปในต่างประเทศราชธานีทั้งปวง
จึงมากระทำการยุทธนาการสงครามด้วยกันทั้งนี้ แต่กรุงหงสาวดีกับกรุง
รัตนบุรีจะกระทำศึกกันมาก็หลายครั้งแล้วถ้อยทีก็มีชัยชนะ ต่างเสีย
รู้พลข้างมาทแก้วทหารด้วยกันทั้งสองฝ่าย อนึ่งสมณชีพราหมณ์
อาณานิคมราชานุการทั้งปวงก็ได้ความเดือดร้อนเป็นอันมาก ถึงมาตร
ว่าสมเด็จพระเจ้าพี่จะได้กรุงรัตนบุรีแล้ว ข้าพเจ้าจะได้กรุงหงสาวดี
เล่า ก็จะมีเกียรติยศปรากฏไปในอิฐโลกเท่านั้น และชนมายุเรา
ทั้งสองจะยืนอยู่ชั่วกัลปาวสานก็หามิได้คงจะอยู่ในอำนาจพระยามังจราช
โดยกำหนดอายุขัยเหมือนกันเห็นหาต้องการไม่ ซึ่งจะมาถือนิติด้วย

ขัดตียมานะต่อกันจะนี้เป็นเวรผูกพันไปตั้งเงาติดตามกายทุก
อิริยาบถหาประโยชน์มิได้ อันจะขับเคี่ยวสงครามให้เสียรพโลหกแล้ว
ทหารล้มตายฉิบหายจะนี้ ก็จะเป็นที่ติเตียนแก่เทพามนุษย์ผู้มีปัญญา
ทั้งปวงดูเราพี่น้องทั้งสองทำการไปสู่อบายภูมิ ขอสมเด็จพระเจ้าพี่
จงทรงพระดำริดูเถิด และบัดนี้ข้าพเจ้ามิได้มีความวิหิงสาพยาบาทแล้ว
คิดจะใคร่ให้แผ่นดินกรุงหงสาวดีกับแผ่นดินกรุงรัตนบุรีจะยังเป็น
สุวรรณภูมิพิภพเดียวกัน ให้เป็นที่ไปมาค้าขายถึงกันตั้งแต่ก่อน
เราทั้งสองจะร่วมเสวตฉัตรกระทำสัตย์ เลิกสงครามละพยาบาทนั้นเสีย
ให้ไพร่ฟ้าประชาราษฎรสมณชีพรามณอยู่เย็นเป็นสุขตามโบราณ
ราชประเพณีสืบไป ... (หน้า 449-450)

การตรัสผ่านทางพระราชสาส์นที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องมีไปถึงพระเจ้าราชาธิราช มีการใช้ราชาศัพท์ในที่ที่ควรใช้ และให้เกิดมิติพระเจ้าราชาธิราชเป็นอย่างมาก เพราะตนเป็นฝ่ายมาขอร้องให้หย่าศึก ถ้อยคำที่ใช้จะแสดงความสัมพันธ์ระหว่างกันเพื่อแสดงความอ่อนน้อมถ่อมตน แทนที่จะออกพระนามก็ใช้คำเรียกแสดงความสัมพันธ์โดยเรียกพระเจ้าราชาธิราชว่า "สมเด็จพระเชษฐาธิราชผู้ดำรงพิภพหงสาวดี" และ "สมเด็จพระเจ้าพี่" และยังใช้สรรพนามระหว่างกันเพื่อแสดงความสนิทสนมอ่อนน้อมว่า "เราพี่น้องทั้งสอง" นอกจากนี้ยังมีถ้อยคำเพื่อชักจูงให้อีกฝ่ายเห็นคล้อยตามความคิดของตนโดยชี้ให้เห็นโทษของการทำสงครามว่าไม่เป็นผลดีแก่ฝ่ายใดและส่งผลเสียมาสู่สิ่งใดบ้าง ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความเดือดร้อนดังที่ขีดเส้นใต้แสดงไว้ และยกให้เห็นข้อดีของการเลิกสงครามมาเป็นมิตรกัน เพื่อใช้เป็นข้อจูงใจในการขอเลิกสงครามให้ผู้อ่านสารนั้นได้เปรียบเทียบผลดีผลเสียดังความ "และบัดนี้ข้าพเจ้ามิได้มีความวิหิงสาพยาบาทแล้ว คิดจะใคร่ให้แผ่นดินกรุงหงสาวดีกับแผ่นดินกรุงรัตนบุรีจะยังเป็นสุวรรณภูมิพิภพเดียวกัน ให้เป็นที่ไปมาค้าขายถึงกันตั้งแต่ก่อน เราทั้งสองจะร่วมเสวตฉัตรกระทำสัตย์เลิกสงครามละพยาบาทนั้นเสียให้ไพร่ฟ้าประชาราษฎรสมณชีพรามณอยู่เย็นเป็นสุขตามโบราณราชประเพณีสืบไป..."

นอกจากการใช้ถ้อยคำอย่างเหมาะสมแก่เหตุการณ์และบุคคลแล้ว ตัวอย่างนี้ยังปรากฏการหลีกคำด้วย คือ "สมณชีพรามณอาณาประชาราษฎร" กับ "ไพร่ฟ้าประชาราษฎรสมณชีพรามณ" ทั้งสองกลุ่มคำนี้นอกจากจะเป็นการหลีกคำแล้วยังเป็น การใช้คำซ้อนกันเพื่อเพิ่มน้ำหนักของความหมายด้วยให้เห็นความหลากหลายของประชาชนทุกหมู่เหล่าที่มีเป็นจำนวนมาก และยังมีการใช้คำเชื่อมความเปรียบเทียบประเภทอุปลักษณ์ด้วย คือ "คิดจะใคร่ให้แผ่นดินกรุงหงสาวดีกับแผ่นดินกรุงรัตนบุรีจะยังเป็นสุวรรณภูมิพิภพเดียวกัน" การใช้ความเปรียบเทียบเช่นนี้เพื่อต้องการโยงไปถึงความที่ตามมาว่า ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนั้นเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดประโยชน์

ตัวอย่างที่ 28 ตอนสมิงอายมณฑะยาพยายามพูดโน้มน้าวให้มังรายกะยอฉะวา เชื่อว่าตนจะมาสวามีภักดีต่อฝ่ายพม่าจริง ๆ แต่มังรายกะยอฉะวาไม่เชื่อจึงให้คุมตัวสมิงอายมณฑะยาไว้ก่อน เมื่อผ่านไปสักระยะหนึ่งสมิงอายมณฑะยาพยายามพูดให้ผู้คุมเชื่อว่า ตนจะมาอยู่กับฝ่ายพม่าและสร้างทำมาyar่องให้ในขณะที่พูด

ตัวเราเป็นข้าทหารพระเจ้าราชาธิราชสู้เอาชีวิตมาเป็นแดนทำการ สงครามมาเป็นชำนาน พระเจ้าราชาธิราชก็หาทรงพระเมตตา ชุบเลี้ยงไม่ เรามีความระกำใจอยู่เป็นนิจจึงอยู่ด้วยมิได้แล้ว บัดนี้ หนีร้อนมาพึ่งเย็น คิดว่าจะทำการสนองพระเดชพระคุณราชบุตร พระเจ้ามณฑะยอทองโดยสัตย์สุจริตกว่าจะสิ้นชีวิตไม่สมปรารถนา กลับมาเป็นโทษเสียอีกเล่า อุปมาก็เหมือนหนีศึกมาพบเสือ ขึ้นต้นไม้ ปะอสรพิษ มิรู้ที่จะคิดเลย ถึงมาตราว่าพระราชบุตรมีพระทัยรังเกียจอยู่ เพราะยังมีได้ทรงเห็นความจริงของเรา ให้จำแต่ตัวเราไว้ผู้เดียวก็ตามเถิด ขอให้ปล่อยพวกเราแปดคนนี้ออกไปทำการรบพุ่งด้วยนายทัพนายกอง สักครั้งเดียวก็คงจะเห็นความจริงของเรา ซึ่งตัวเราจะตายนั้นไม่เสียตาย ชีวิตตามแต่เวรแต่หนหลังเถิด (หน้า 536-537)

เหตุที่กล่าวว่าพระเจ้าราชาธิราช "หาทรงพระเมตตาชุบเลี้ยงไม่" สมิงอายมณฑะยา พูดตามแผนการณ์ที่วางไว้ โดยอ้างไว้ก่อนหน้าว่าอำมาตย์ทมิฬกรอดิจจาธิษยาตน กล่าวว่าตนจะได้ดี จึงแกลังทูลพระเจ้าราชาธิราชให้ทรงพิโรธ เมื่อสมิงอายมณฑะยาเห็นว่า ทำดีแล้วไม่ได้ดีจึงหนีมาสวามีภักดีต่อมังรายกะยอฉะวา โดยชี้ให้เห็นความทุกข์ก่อนที่จะ หนีมา และเมื่อมาขออยู่กับฝ่ายพม่าแล้วก็ยังไม่ได้รับความช่วยเหลืออีก จะเห็นว่าสมิง อายมณฑะยาพูดว่า "บัดนี้หนีร้อนมาพึ่งเย็น...กลับมาเป็นโทษเสียอีกเล่า อุปมาก็เหมือนหนี ศึกมาพบเสือ ขึ้นต้นไม้ปะอสรพิษ" เพื่อบอกให้รู้ว่า ณ เวลานั้นตนต้องการความช่วยเหลือ อย่างแท้จริงเป็นการพูดเพื่อให้อีกฝ่ายเห็นใจ และในตอนท้ายได้นำเรื่องการกระทำมา กล่าวเพื่อแสดงให้เห็นจริงและใช้เป็นเหตุผลสนับสนุนให้มังรายกะยอฉะวาค่อยตามว่าตน ต้องการมาอยู่กับฝ่ายพม่าจริง ๆ หากไม่เอาการกระทำขึ้นมาอ้างก็อาจไม่มีเหตุผลเพียงพอ ให้เชื่อได้ ดังเช่นในตอนแรกที่มังรายกะยอฉะวาไม่เชื่อว่าโดนกลั่นแกล้ง ทั้งๆที่ในความ เป็นจริงแล้วเป็นแผนการที่จะมาสืบข่าวจากพม่าดังคำบรรยายที่กล่าวไว้ก่อนหน้านั้นว่า "ทำมาyar่องให้" ทั้งการกระทำและคำพูดแสดงได้สมจริงเป็นเหตุให้มังรายกะยอฉะวาเชื่อ ตามที่สมิงอายมณฑะยากล่าวมา

ตัวอย่างที่ 29 ตอนมังรายกะยอจะว่าว่าสมิงอายมณฑะยาซึ่งแกล้งเข้ามา
สวามิภักดิ์ต่อพระองค์ ต่อมาหนึ่งกลับไปหาพระเจ้าราชาธิราช มังรายกะยอจะว่าจึงตรัส
กับนายทหารว่า

ข้างมันก่อนเกิดคงจะจับตัวได้ ครั้นนี้เราก็ให้ล้อมเมืองมันคงเป็น
สามารถอยู่ ถึงมาตราว่าสมิงอายมณฑะยาหนีเข้าไปอยู่ในเมืองนั้น
ใช้ว่ามันจะแทรกแผ่นดินไปพันก็หาไม่ได้ เหมือนหนึ่งลูกไก่อยู่ใน
เงื้อมมือเรา ถ้าจะบีบเข้าเมื่อใดก็จะตายเมื่อนั้น แม้นเราให้จับตัว
สมิงอายมณฑะยาได้แล้ว จึงให้ผ่าอกเชือดเอาหัวใจออกมาสับเสีย
ให้ละเอียดจงได้ (หน้า 540)

ถ้อยคำของมังรายกะยอจะว่านี้แสดงสถานภาพว่าตนนั้นเหนือกว่าสมิงอายมณฑะ
ยา ดังจะเห็นได้จากคำพูดที่ว่า "คงจะจับตัวได้" และ "ใช้ว่ามันจะแทรกแผ่นดินไปพันก็หา
มิได้" รวมทั้งอุปมา "เหมือนลูกไก่อยู่ในเงื้อมมือเรา" ซึ่งเป็นคำพูดที่สอดคล้องกัน คือ
แสดงความเหนือกว่าของมังรายกะยอจะว่า ทำให้ผู้อ่านเข้าใจความรู้สึกของมังรายกะยอ
จะว่าได้เป็นอย่างดีว่าโกรธมากถึงกับต้องการจะแก้แค้นสมิงอายมณฑะยา รวมทั้งคำพูด
แสดงให้เห็นสิ่งที่จะทำให้กระทำได้ตัวสมิงอายมณฑะยามาตั้งความ "แม้นเราให้จับตัวสมิงอาย
มณฑะยาได้แล้ว จึงให้ผ่าอกเชือดเอาหัวใจออกมาสับเสียให้ละเอียดจงได้"

ตัวอย่างที่ 30 ตอนมังรายกะยอจะว่าให้ทหารออกมาร้องดำฝ่ายมอญที่ประตู
เมือง เพื่อยะเย้ย เนื่องจากคิดว่าสมิงอายมณฑะยาซึ่งเป็นทหารมอญนั้นไม่สามารถหนี
ผ่านฝ่ายพม่าออกไปเพื่อกราบทูลความให้แก่พระเจ้าราชาธิราชได้ ทั้งๆที่สมิงอายมณฑะยา
สามารถทำได้สำเร็จแล้ว ตั้งความ

อ้ายมอญโกหก มึงว่าสมิงอายมณฑะยาจะนำข่าวราชการออกไป
กราบทูลพระเจ้าราชาธิราชแต่เวลานี้แล้ว เป็นไรวังไม่เห็นโผล่หัว
ออกไปเล่า หรือมันกลัวหัวจะขาดจึงมีอาจออกมา

ทหารมอญตอบกลับไปว่า

อ้ายพม่าโง่ตาบอดมึงไม่เห็นหรือ สมิงอายมณฑะยาออกไป
แต่เวลานี้แล้วมึงยังว่าไม่ออกไปอีกเล่า ทหารพม่าจึงร้องตอบกลับ
เข้ามาว่า อ้ายมอญโกหก มึงจะมาลวงใคร เป็นไรกูไม่เห็นมัน

แบกหัวออกมาเล่า ... (หน้า 544)

ในตัวอย่างนี้จะเห็นการใช้คำของทหารชั้นผู้น้อยที่ตอบโต้กัน จะใช้คำที่ไม่สุภาพ เพื่อดูถูกความสามารถของฝ่ายศัตรู ต่างจากการตอบโต้กันของนายทัพดังเช่นตอนมังมหานรธา กับ สมิงนครอินท์ ได้ตอบกัน คือ ใช้คำสุภาพแต่ให้ความรู้สึกเจ็บปวดเมื่อถูกดูหมิ่นความสามารถ เป็นการแสดงให้เห็นสติปัญญาอย่างชัดเจนของบุคคลซึ่งเป็นนายทัพกับทหารชั้นผู้น้อยที่มีการเลือกสรรคำพูดต่างกันเพื่อท้าทายฝ่ายศัตรู

ตัวอย่างที่ 31 พระเจ้าราชาธิราชมีพระราชสาส์นถึงมังรายกะยอจะวาซึ่งเป็นโอรสของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องกษัตริย์ฝ่ายพม่า

หลานเรายกทัพมารออยู่ครั้งนี้ เรามีความยินดีนัก เราคิดจะทำยุทธนาการด้วยหลานให้สิ้นฝีมือ แต่เป็นวันสันตฤกษ์อยู่ จะดูพลช้างม้าทแกล้วทหารทั้งปวงไม่ถนัด เราจะยกพลทแกล้วทหารลงไปอยู่ ณ เมืองเมาะตะมะ บัดนี้ก็เข้าเขม้นตฤกษ์แล้ว เราจึงยกทแกล้วทหารขึ้นมา หวังจะใคร่ทำสัประยุทธ์สงครามด้วยหลานเรา ให้เป็นเกียรติยศไว้จนตลอดกาลปาวสาน แม้หลานเราเป็นราชบุตรกษัตริย์อันประเสริฐจริงแล้ว ก็ให้ยกมาทำยุทธนาการด้วยเราเถิด ถึง ณ วันอาทิตย์ขึ้นสี่ค่ำให้ออกมาทำสงครามชนช้างให้สิ้นฝีมือจนถึงแพ้และชนะ (หน้า 550)

พระราชสาส์นนี้เป็นการท้าทายมังรายกะยอจะวาซึ่งพระเจ้าราชาธิราชเองก็มีพระราชประสงค์เช่นนั้น เนื่องจากโอรสทำนายว่ามังรายกะยอจะวาจะตาขาด หากทำศึกกันแล้วพระองค์ย่อมได้รับชัยชนะเป็นแน่ ในพระราชสาส์นนี้จึงได้เยาะเย้ยตั้งแต่นั้น ดังความ "หลานเรายกทัพมารออยู่ครั้งนี้" ทั้งๆที่ในความเป็นจริงแล้วไม่ได้ยกทัพมารอเพื่อทำศึก แต่หากมาทำศึกก่อนหน้าแล้วพ่ายแพ้ไปจึงรอเวลาที่จะทำศึกใหม่ และยังมี การท้าทายว่า "แม้หลานเราเป็นราชบุตรกษัตริย์อันประเสริฐจริงแล้ว" ก็ให้ยกทัพมาทำยุทธนาการด้วยเราเถิด" เป็นการยั่วยุอาร์มณมังรายกะยอจะวาเพราะหากไม่ออกมาทำศึกแล้วก็ย่อมเสียเชิงชาย ไม่สมกับเป็นกษัตริย์ชาติันกรบ ในที่สุดมังรายกะยอจะวาก็ตอบรับทำศึกซึ่งเข้าตามแผนที่ฝ่ายมอญวางไว้

ตัวอย่างนี้มีการหลากคำว่า "สงคราม" ด้วย ได้แก่ ยุทธนาการ, สัประยุทธ์ สงคราม และสงคราม เพื่อเลี่ยงการใช้คำซ้ำกันในตำแหน่งที่ใกล้เคียงกัน ในความที่กล่าวว่า "ให้ออกมาทำสงครามชนช้าง" ผู้ประพันธ์เลือกใช้คำว่า "สงคราม" ทำให้ผู้อ่านรู้สึก

ว่าการชนช้างครั้งนี้เป็นศึกใหญ่ระหว่างกษัตริย์ และยังมีการซ้ำความ "ให้สิ้นฝีมือ" ทั้งในตอนต้นและตอนท้าย เพื่อย้ำให้รู้ว่าการต่อสู้ครั้งนี้จะเป็นการพิสูจน์ฝีมืออย่างแท้จริง ฉะนั้นทั้งสองฝ่ายจะต้องสู้รบกันอย่างเต็มที่

ตัวอย่างที่ 32 ตอนที่มังรายกะยอฉะวาแพ้สงครามฝ่ายมอญ จึงถูกจับตัวไปให้พระเจ้าราชาธิราช พระเจ้าราชาธิราชจึงตรัสกับมังรายกะยอฉะวาว่า

หลานเราทำสงครามถึงแก่ปราชัยครั้งนี้เป็นประเพณีการศึก ย่อมมีแพ้ชนะเหมือนกัน หลานเราอย่าโทมนัสน้อยพระทัยเลย เราคิดอยู่ว่าพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องน้องเรา พระราชบิดาของหลานนั้นก็ป็นกษัตริราชเจ้าอันประเสริฐ หลานเรามีเสียแรงเป็นชายอันเข้มแข็ง ในการสงครามนัก มีเกียรติยศลือไปทั่วอาณาเขตประเทศต่าง ๆ ถึงเราจับหลานได้ดังนี้ก็ไม่คิดทำอันตราย จะเลี้ยงหลานเราไว้ดูจหนึ่ง พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องพระราชบิดาของหลานนั้น (หน้า 565)

ถ้อยคำที่พระเจ้าราชาธิราชตรัสกับมังรายกะยอฉะวานั้นเป็นถ้อยคำสุภาพเรียกฝ่ายตรงข้ามว่า "หลานเรา" ทุกคำ เพราะมังรายกะยอฉะวาเป็นโอรสของกษัตริย์ พระเจ้าราชาธิราชจึงเรียกอย่างให้เกียรติ ไม่มีถ้อยคำหยาบคายตำหนิฝ่ายศัตรู แต่ถ้อยคำที่ใช้ล้วนแฝงไปด้วยการดูหมิ่นเหยียดหยามในความสามารถ ตั้งแต่เริ่มต้นว่าเหตุที่พ่ายแพ้ก็เป็นเรื่องธรรมดาของการสงคราม ซึ่งเป็นวาทะอันเฉลียวฉลาดที่แสดงให้เห็นว่าคนที่มีความสามารถสูงกว่าเท่านั้นจึงจะเป็นฝ่ายชนะสงครามได้ และตนก็เป็นผู้ที่เหนือกว่าจึงเอาชนะมังรายกะยอฉะวาได้ในครั้งนี้ แต่ทำที่เป็นมิตรด้วยความเห็นใจ นอกจากนั้นยังตอกย้ำให้มังรายกะยอฉะวาเจ็บใจอีก ดังถ้อยคำที่ขีดเส้นใต้ไว้ซึ่งเหมือนกับเป็นการชมเชยความสามารถของมังรายกะยอฉะวาแต่แท้จริงแล้วเป็นการเยาะเย้ย แม้ว่ามังรายกะยอฉะวาเก่งและมีชื่อเสียงแผ่ไปทั่วเพียงใด แต่ในที่สุดพระเจ้าราชาธิราชก็ยังจับมังรายกะยอฉะวาได้ และยังบอกอีกว่า "จะเลี้ยงหลานเราไว้ดูจหนึ่งพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องพระราชบิดาของหลานเรานั้น" ซึ่งหากทำเช่นนั้นแล้วก็จะทำให้มังรายกะยอฉะวาเจ็บแค้นใจยิ่งขึ้นไปอีก แทนที่จะนำไปประหารทันทีก็จะละชีวิตไว้ก่อนโดยให้มังรายกะยอฉะวาเจ็บแค้นใจตายไปเองซึ่งจะทรมานมากกว่า แต่ในที่สุดมังรายกะยอฉะวาก็ถูกนำตัวไปประหารตามคำร้องขอของมังรายกะยอฉะวาเอง

สรุปหัวข้อเรื่องการสรรคำ

จากตัวอย่างที่กล่าวมา มีการสรรคำที่หลากหลาย สรุปได้เป็นหัวข้อ ดังนี้

1. การหลากคำ

การหลากคำ คือ การเลือกใช้คำที่มีรูปศัพท์ต่างกันแต่ความหมายเหมือนกัน เพื่อเลี่ยงการใช้คำซ้ำ

จากตัวอย่างที่แสดงไว้ข้างต้น มีการใช้การหลากคำในตัวอย่างที่ 1 , 5 , 7 , 9 , 12 , 17 , 18 , 27 และตัวอย่างที่ 31 โดยจัดประเภทของการหลากคำที่ปรากฏในราชาธิราชได้ ดังนี้

1.1 การหลากคำกลุ่มคำนาม เช่น

1.1.1 การหลากคำในความหมายเกี่ยวกับทหาร เช่น พลทหาร , ทแกล้วทหาร , จัตุรงค์ , โยธา , พลโยธาทหาร , พล , รั้พล , เสนาณคณิกรพลทหาร , พลนิกรจัตุรงค์ , พลโยธาทวยหาญ , ไพรพลทหาร , พลพยุหโยธาหาญ , กองทัพ ...

1.1.2 การหลากคำขยายเพื่อยกย่องกษัตริย์ ในตัวอย่างนี้เป็นการใช้กลุ่มคำที่มักปรากฏอยู่ในพระราชสาส์นที่กษัตริย์มีถึงกัน ล้วนเป็นคำขยายที่มีความหมายเกี่ยวกับความยิ่งใหญ่ เช่น

- สมเด็จพระเจ้ากำมะลानीผู้เป็นใหญ่
- สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชเป็นกษัตริย์อันใหญ่ยิ่งในกรุงหงสาวดี มีพระเดชานุภาพแผ่ไปทั่วประเทศราช
- พระเจ้ามณฑะยรทองพระเจ้านำเราผู้เป็นกษัตริราชราชอันประเสริฐ
- พระมหाराชาเจ้าเชียงใหม่ผู้เป็นใหญ่ในมลาประเทศ
- สมเด็จพระเจ้าราชาธิราช ผู้ผ่านพิภพกรุงหงสาวดีมีราชอาณาจักรแผ่ไปในรามัญประเทศทั้งปวง
- สมเด็จพระเชษฐาธิราช(พระเจ้าราชาธิราช)เป็นกษัตริราชราชอันประเสริฐประกอบด้วยกฤษฎาธิการอันใหญ่หลวงยิ่งนัก
- พระเจ้ากรุงจีนผู้เป็นวังเต้ ประกอบด้วยกฤษฎาธิการ มีพระเกียรติยศยิ่ง เป็นใหญ่ในประเทศจีนทั้งปวง
- พระเจ้าราชาธิราชผู้เป็นใหญ่ในกรุงหงสาวดี
- เรา(พระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง)กับพระเชษฐาธิราช(พระเจ้าราชาธิราช)นี้เป็นกษัตริย์ผู้ใหญ่อันประเสริฐยิ่งกว่าสมณนตราชนในประเทศธานีน้อยใหญ่ทั้งปวง

1.1.3 การหลากคำเพื่อเรียกพระพุทธรเจ้า ได้แก่

- พระศรีสรรเพชญ์โลกาจารย์ , พระสรรเพชญ์ดาญาณ ทั้งสองคำนี้หมายถึงผู้มีปัญญารู้ทุกสิ่งทุกอย่าง
- สมเด็จพระพุทธรเจ้า เป็นคำเรียกพระนามทั่วไป
- พระโพธิสัตว์ หมายถึงท่านผู้จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้า

1.1.4 การหลากคำเพื่อเรียกพระมหากษัตริย์ ได้แก่ พระมหากษัตริราชเจ้า , พระมหากษัตริย์ , อัครราชธรรมา และ พระเจ้าแผ่นดิน คำต่างๆเหล่านี้ล้วนแต่เป็นคำที่แสดงความยิ่งใหญ่ของกษัตริย์

1.1.5 การหลากคำเพื่อเรียกชื่อเฉพาะ เช่น

- สมเด็จพระเจ้าราชาธิราช ทรงมีพระนามว่า พระยามอญน้อย และ พระเจ้าหงสาวดี
- พระเจ้ามณฑิรทอง ใช้เรียกทั้งพระเจ้าฝรั่งมังศรีธนะวาซึ่งเป็นพระราชบิดา และใช้เรียกพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องซึ่งเป็นพระราชบุตรสันนิษฐานได้ว่าคำเรียก"พระเจ้ามณฑิรทอง" นั้น น่าจะเป็นสมญานาม

1.2 การหลากคำสรรพนามที่ใช้แทนกษัตริย์ ได้แก่ ฝ่าพระบาทพระเจ้าอยู่หัว , ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท , บาทยุคล และ ฝ่าธุลีพระบาท

1.3 การหลากคำกริยา การหลากคำในหัวข้อนี้มีไม่มากนักเท่าที่พบ เช่น

1.3.1 การหลากคำที่หมายถึงการครองราชย์ ได้แก่ เสวยราชย์ , ครองสมบัติ , ครองราชสมบัติ และเสวยราชสมบัติ

1.3.2 การหลากคำที่มีความหมายว่า "ตาย" ในระดับบุคคลทั่วไป เช่น ถึงแก่ความตาย , ตาย , ถึงแก่กรรม , ถึงแก่กาลกิริยาไปสู่ปรโลก , ถึงแก่ความตาย ... คำที่ใช้กับขุนนาง เช่น ถึงแก่อนิจกรรม , ถึงแก่อสัญกรรม , ถึงแก่ความตาย ... การใช้คำที่มีความหมายว่า "ตาย" ของพระมหากษัตริย์ใช้หลายคำในความหมายเหมือนกัน ได้แก่ สวรรคต , ทิวงคต , เสด็จสู่สวรรคต , เสด็จทิวงคต , ถึงแก่สวรรคต และสิ้นพระชนม์

1.4 การหลากคำเพื่อเชื่อมความเปรียบเทียบ

1.4.1 การหลากคำเชื่อมประเภทอุปมา เนื่องจากในเรื่องนี้มีการใช้อุปมาโวหารอยู่เป็นจำนวนมากจึงปรากฏการใช้คำเชื่อมความเปรียบเทียบเหล่านั้นอยู่เป็นจำนวนมากเช่นกัน จุดประสงค์ของการใช้คำเชื่อมประเภทนี้ คือ ใช้ในกรณีที่ของสองสิ่งนั้นไม่จำเป็นต้องนำมาเปรียบเทียบกันว่าเหมือนกัน เช่น คำว่า "ดุจหนึ่ง" ในความ "ท่านผู้พี่ก็จะได้เป็นสุขดุจหนึ่งปัญจะมหานทีเป็นที่อาศัยแห่งสัตว์" , คำว่า "เสมือนหนึ่ง" ในความ

"โทมนัสน้อยพระทัยไม่สิ้น เสมือนหนึ่งหนามเหน็บอยู่ในพระอุระ" , คำว่า "ราวกับ" ในความ "ท่านผ่องใสอวบอ้วนยิ่งกว่าเก่า ราวกับเทพยดามาชุบให้เป็นหนุ่มขึ้น" , คำว่า "อุปมาดัง" ในความ "ครั้งนี้เรามีความยินดีนัก อุปมาดังได้พระนครประเทศหนึ่ง" , คำว่า "เปรียบดัง" ในความ "ลูกรักภูคนี่ตาย เปรียบดังดวงตาข้างขวาถูกแตก" , คำว่า "เปรียบดุจดั่ง" ในความ "พระองค์มีบุญญาภิสมภารมาก ทรงพระเดชานุภาพแรงกล้า เปรียบดุจดั่งสายอสนีบาต" , คำว่า "ดัง" ในความ "พระพักตร์ขึ้นแค้นดังดอกสัตบงกชเมื่อแย้มบาน" , คำว่า "เปรียบเสมือน" และ "เปรียบประดุจ" ในความ " องค์พระแม่เจ้าเปรียบเสมือนทองคำธรรมชาติ นางเมี่ยมะนิกรเปรียบประดุจทองแปรธาตุ" , คำว่า "เปรียบเหมือน" ในความ "ตัวเราเปรียบเหมือนขุน ท่านทั้งปวงเปรียบเหมือนเม็ดมาโคนเบี้ย" ...

1.4.2 การหลากคำเชื่อมประเภทอุปลักษณ์ เช่น คำว่า "เป็น" ในความ "ปัญญาเป็นเข็ม ลิ้นเป็นทอง" , คำว่า "คือ" ในความ "อาวุธคือลมปาก" ...

2. การสรรคำใช้เพื่อความเหมาะสม

การสรรคำใช้ให้เหมาะสมพบในตัวอย่างที่ 2 , 3 , 7 , 8 , 10 , 11 , 13 , 14 , 17 , 18 , 19 , 20 , 22 , 23 , 24 , 25 , 26 , 27 , 28 , 29 , 30 , 31 และตัวอย่างที่ 32 สรุปการสรรคำให้เหมาะสมประเภทต่างๆได้ ดังนี้

2.1 การสรรคำใช้เพื่อให้เหมาะสมกับเหตุการณ์ มีทั้งในข้อความที่บรรยายและในบทสนทนาปรากฏในสถานการณ์ต่างๆ เช่น

- กล่าวเมื่ออยู่ในสถานการณ์ที่ต้องการจะเยาะเย้ยเสียดแทงฝ่ายข้าศึก เช่น ตอนพระเจ้าราชาธิราชตรัสกับมังรายกะยอจะวาหลังจากจับตัวได้เมื่อแพ้ศึก ดังความ "หลานเรามีเสียแรงเป็นชายอันเข้มแข็งในการสงครามนัก มีเกียรติยศลือไปทั่วอาณาเขตประเทศต่าง ถึงเราจับหลานได้ดังนี้ก็ไม่ได้คิดทำอันตราย" ซึ่งให้เห็นว่าถึงความสามารถของมังรายกะยอจะวา แต่พระเจ้าราชาธิราชก็ยังสามารถเหนือกว่าจึงจับตัวมังรายกะยอจะวาได้
- กล่าวเมื่ออยู่ในช่วงการทำศึกสงคราม เช่น ตอนที่ทหารชั้นผู้น้อยของฝ่ายมอญกับฝ่ายพม่าต่างก็กล่าวเพื่อยั่วยุทําทายอีกฝ่ายหนึ่งเพื่อให้เจ็บใจ เช่น เรียกฝ่ายตรงข้ามว่า "อ้ายมอญโกหก" , "อ้ายพม่าโง่ตาบอด" ...
- กล่าวในสถานการณ์ที่คับขัน เช่น ตอนมะกะโทกล่าวกับทหารและชาวเมืองทั้งปวงเมื่อรู้ผลการทำนายว่าจะมีศึกสงครามก็ได้พูดปลุกใจและแสดงความเป็นผู้นำ ดังความ "ท่านทั้งปวงอย่าได้สะดุ้งตกใจไว้เป็นภาระธุระแห่งเรา" แสดงให้เห็นความรับผิดชอบและความกล้าหาญของ

คนเป็นผู้นำ เพื่อให้ไม่ให้ผู้ตามเกิดความหวาดกลัว

2.2 การสรรคำใช้เพื่อให้เหมาะสมกับระดับบุคคล

2.2.1 การสนทนาระหว่างกษัตริย์กับกษัตริย์ และการสนทนาระหว่างสามัญชนกับกษัตริย์จะใช้ราชาศัพท์ แต่อาจมีบางกรณีที่ใช้ถ้อยคำอาจไม่เป็นไปตามความเหมาะสมกับระดับบุคคล เนื่องจากขึ้นอยู่กับสถานการณ์ในขณะนั้น เช่น ตอนนายข้างแบกพระเจ้าข้างเฝือกหนีการโจมตีของอ้ายพะขุน เมื่อทรงเห็นสิ่งใดก็ตรัสถามนายข้าง นายข้างนั้นเหนื่อยเมื่อพระเจ้าข้างเฝือกถามเข้าชี้ก็โกรธ จึงว่า "พระยาอยู่หัวมหาเทวี ข้าศึกตามมาไม่เป็นทุกข์มาถามเข้าซื้ออยู่อีกเล่า" (เจ้าพระยาพระคลัง(หน). 2513 : 75) คำพูดของนายข้างนั้นพูดไปตามอารมณ์ของตนโดยไม่คำนึงว่าผู้ฟังนั้นเป็นกษัตริย์ ถ้าเป็นสถานการณ์ปกติแล้วก็ต้องใช้ราชาศัพท์หรือพูดด้วยความสุภาพ

2.2.2 การสนทนาระหว่างกษัตริย์กับสามัญชน ขึ้นอยู่กับฐานะของสามัญชนผู้นั้น เจตนาของผู้พูดและสถานการณ์ในขณะนั้น หากกษัตริย์ตรัสกับขุนนางหรือทหารหรือชาวบ้านทั่วไปในอารมณ์ปกติแล้วถ้อยคำที่ใช้ก็จะสุภาพ แต่หากไม่ใช่สถานการณ์ปกติ เช่น ในการทำศึกสงครามก็จะใช้ถ้อยคำที่รุนแรง

2.2.3 การสนทนาระหว่างสามัญชนกับสามัญชน ก็ขึ้นอยู่กับบุคคล เจตนาของผู้พูดและสถานการณ์เช่นเดียวกัน ถ้าอยู่ในสถานการณ์ปกติก็ใช้ถ้อยคำสุภาพ แต่ถ้าอยู่ในช่วงสงครามก็อาจใช้ถ้อยคำไม่สุภาพเพื่อยั่วยุหรือทำลายฝ่ายศัตรู

การใช้คำในราชาริชาคำนี้ถึงความเหมาะสมกับเหตุการณ์และบุคคลควบคู่กันไป แต่อาจมีบางกรณีที่ผู้พูดจะคิดคำนึงถึงเพียงอย่างเดียวอย่างหนึ่ง เช่น ตอนพระเจ้าข้างเฝือกทรงทราบว่ายาน้อยผู้เป็นราชบุตรนั้นหนีไปจากกรุงหงสาวดีเนื่องจากทรงเกรงว่าพระมหาเทวีซึ่งเป็นป้าคิดปองร้าย เมื่อพระเจ้าข้างเฝือกทรงทราบว่ายาน้อยหนีไปจึงทรงขัดเคืองและตรัสถึงพระยาน้อยด้วยถ้อยคำอันรุนแรงไม่สมกับคนเป็นพ่อลูกกัน เนื่องจากพระองค์กำลังอยู่ในอารมณ์โกรธ ในที่นี้จึงคำนึงถึงอารมณ์เป็นสำคัญไม่ได้สนใจว่าบุคคลที่กล่าวถึงนั้นจะเป็นใคร เช่นใช้คำว่า อ้ายลูกใจร้าย ต้องล้างเสียเอาไว้มิได้, อยู่หนักแผ่นดินของกู แสดงให้เห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลก็ยังไม่สำคัญเท่าอารมณ์โกรธของพระเจ้าข้างเฝือก

3. การใช้คำซ้อนกัน

การใช้คำซ้อนกันปรากฏดังตัวอย่างที่ 1 , 3 , 7 , 12 , 17 และตัวอย่างที่ 41 สรุปเรื่องการใช้คำซ้อนกันเป็นกลุ่มต่างๆได้ ดังนี้

3.1 การใช้คำซ้อนกันที่วางคำเข้าใจยากไว้ข้างหน้า คือ คำข้างหน้าเป็นคำที่เข้าใจยาก ส่วนคำหลังเป็นคำที่เข้าใจง่าย ซึ่งการใช้คำคู่กันเช่นนี้ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจเนื้อความได้ง่ายขึ้น แบ่งได้เป็นประเภทต่างๆ ดังนี้

3.1.1 การใช้คำซ้อนกันที่เป็นคำนาม เช่น ยุทธนาการ-สงคราม , ลัทธิยุทธ-สงคราม , พานิช-พ่อค้า , อรินทร์-ราชไพร , อริราช-ปรปักษ์ , เสี้ยนหนาม-ศัตรู , ศัสตรา-อาวุธ , ประชา-ราษฎร , ไพรบ้าน-พลเมือง , สมภาร-บารมี , สุวรรณภิงคาร-น้ำเต้าทอง , ทูระปัญญา-หาความคิดมิได้ ... และมีการใช้คำซ้อนที่มากกว่า 2 คำด้วย เช่น ไพรฟ้า-ประชา-ราษฎร , ประชา-ราษฎร-ไพร-พลเมือง

3.1.2 การซ้อนคำที่เป็นคำกริยา เช่น ปฏิพัทธ์-รักใคร่ , โสมนัส-ยินดี โทมัส-เศร้า , อภิบาล-รักษา , วิโยค-พลัดพราก ...

3.2 การใช้คำซ้อนกันที่วางคำที่เข้าใจยากไว้ข้างหลัง ส่วนคำหน้าเป็นคำที่เข้าใจง่าย คำกลุ่มนี้พบไม่มากนัก เช่น ตกเรี่ยราย-อาเกียรณ์ , เศรษฐี-กระฎุมพี , ข้างพัง-กริณี , ภาร-ธุระ , เศรษฐี-คหบดี ...

3.3 การใช้คำซ้อนกันเพื่อเสริมความให้หนักแน่น เช่น

กลุ่มแรกแสดงเฉพาะประชาชน เช่น อาณาประชาราษฎร , ไพรบ้านพลเมือง , อาณาประชาราษฎรไพรพลเมือง , ไพรฟ้าประชาราษฎร

กลุ่มที่สองแสดงให้เห็นว่ามีคนทุกหมู่เหล่า เช่น สมณชีพราหมณ์ ราษฎรชาวเมือง , สมณชีพราหมณ์ประชาราษฎร , สมณชีพราหมณาจารย์อาณาประชาราษฎร , สมณชีพราหมณ์ชาวบ้านชาวเมือง , สมณชีพราหมณ์เสนาพฤฒามาตย์ราษฎร , ไพรฟ้าประชาราษฎรสมณชีพราหมณ์ ... ทุกกลุ่มคำแสดงความหมายเช่นเดียวกัน แต่มีการวางคำสลับตำแหน่งเพื่อให้มีคำใช้มากขึ้น จะสังเกตเห็นว่าการขึ้นต้นของกลุ่มคำในตัวอย่างนี้จะขึ้นต้นด้วย "สมณชีพราหมณ์" เป็นส่วนใหญ่ ส่วนหนึ่งน่าจะเป็นการแสดงให้เห็นความเจริญของบ้านเมืองในสมัยนั้น

4. การใช้คำที่มีความหมายสอดคล้องกัน

4.1 การเรียงคำด้วยวิธีซ้อนคำที่มีความหมายไปในทางเดียวกันเพื่อเพิ่มน้ำหนักของกลุ่มคำ ในกรณีนี้จะใช้คำที่มีความหมายไปในทางเดียวกันวางไว้ในตำแหน่งที่ติดกัน โดยแต่ละคำนั้นจะขยายความกันไปเรื่อยๆ เพื่อเพิ่มน้ำหนักหรือเสริมความให้ชัดเจนขึ้น เช่น การกล่าวถึงสิ่งที่ดีงาม หรือการแสดงอาการดีใจ เช่นกลุ่มคำว่า

- มงคลสิริสถาพรอันยิ่ง
- มงคลสิริสวัสดิ์
- มงคลศุภนิมิตอันประเสริฐ
- ศุภนิมิตมงคลฤกษ์
- ชัยมงคลศุภนิมิตประเสริฐยิ่งนัก
- อวยพรสิริสวัสดิ์พิพัฒนามงคล
- สวัสดิ์มงคลใหญ่หลวงนัก

- เจริญศิริราศีเป็นสวัสดิมงคลอันยิ่ง
- มหาพิชัยฤกษ์ศุภนิมิตอันดี
- มีพระทัยปราโมทย์สมครสโมสรมิรมย์ยินดี

4.2 การใช้คำที่มีความหมายสอดคล้องกันทั้งข้อความ การใช้คำที่มีความหมายสอดคล้องกันนั้น ในที่นี้หมายถึงการใช้คำที่วางไว้ในตำแหน่งที่ใกล้เคียงกัน และแต่ละคำหรือกลุ่มคำนั้นมีความหมายไปในทางเดียวกันเพื่อสนับสนุนสิ่งที่กล่าวถึงแล้วให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ต่างจากการซ้อนคำตรงที่การซ้อนคำนั้นจะต้องวางคำต่างๆไว้ติดกัน แต่ในกรณีนี้คำหรือกลุ่มคำนั้นๆไม่ได้อยู่ในตำแหน่งที่ติดกัน เช่นตอนที่กล่าวถึงพระเจ้าราชาธิราชได้ครองราชสมบัติ ผู้ประพันธ์กล่าวถึงความมั่งคั่งสมบูรณ์ของบ้านเมืองถึงความ "ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าราชาธิราชเสวยราชย์สมบัติอยู่ในกรุงหงสาวดี บ้านเมืองก็บริบูรณ์มั่นคง" (เจ้าพระยาพระคลัง(หน). 2513 : 308) ความที่ตามมาก็สนับสนุนคำกล่าวนี้นั้น เช่นกัน ได้แก่ ฝนก็ตกตามฤดูกาล , สรรพพืชธัญญาหาร อปรีณณาชาติก็งอกงามให้ผล , สมณชีพราหมณ์และอาณาประชาราษฎร์ทั้งปวงก็อยู่เย็นเป็นสุขมา คำที่ขีดเส้นใต้ในข้อความนี้ล้วนแต่มีความหมายไปในทางที่ดีสนับสนุนให้เห็นว่าเพราะเหตุใดบ้านเมืองจึงบริบูรณ์มั่นคง จากตัวอย่างที่กล่าวไว้ข้างต้นยังปรากฏการใช้คำที่มีความหมายสอดคล้องกันในตัวอย่างที่ 2 , 6 , 10 , 12 , 15 , 16 และตัวอย่างที่ 29

5. การสรรคำเพื่อคุณค่าด้านวรรณศิลป์

การสรรคำเพื่อคุณค่าด้านวรรณศิลป์เป็นการใช้คำเพื่อให้เกิดความไพเราะ นึกเห็นภาพของสิ่งที่กล่าวถึง หรือเกิดความรู้สึกสัมผัสได้ การเลือกใช้ถ้อยคำให้เกิดความไพเราะทางด้านเสียงนั้น มีการใช้คำเพื่อเสียงสัมผัสทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษร ซึ่งการแบ่งวรรคตอนในราชาธิราชนั้นก็จะมีลักษณะของการใช้สัมผัสทั้งที่อยู่ในวรรคเดียวกันและสัมผัสระหว่างวรรค ในวรรคหนึ่งจะพบการใช้เสียงสัมผัสทั้งสองลักษณะ เช่น "ยกพลทวยหาญไปตามเกล็ดนาคออกจากพระนคร ดุสลังสลอนด้วยเครื่องสูงมยุระธงชัยฉัตรพัดโบกและจามรบัง พระสุริยาระดาตาศ ศัพท์ฆ้องกลองก็กก้องโกลาหล หมู่พลทหารทั้งปวงก็เดินโดยขบวนตั้งตาริวเป็นทิวแถวเนื่องกัน" (เจ้าพระยาพระคลัง(หน). 2513 : 314)

นอกจากการใช้เสียงสัมผัสแล้ว ถ้อยคำที่ใช้ยังทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพด้วยในหลายด้าน ได้แก่ จินตภาพทางการมองเห็น จินตภาพทางเสียง และจินตภาพที่สัมผัสได้ด้วยอารมณ์ความรู้สึก ซึ่งเป็นส่วนช่วยให้ผู้อ่านนึกเห็นสิ่งต่างๆได้ชัดเจน จากตัวอย่างที่แสดงไว้มีทั้งการเลือกเสียงสัมผัสซึ่งทำให้เกิดความไพเราะอ่านรื่นหู และมีการเลือกสรรคำทำให้นึกเห็นภาพและเสียงด้วย ได้แก่ สลึงสลอน , ระดาตาศ , โกลาหล และ เป็นทิวแถวเนื่องกัน ล้วนแต่เป็นคำที่ทำให้นึกเห็นสิ่งที่มีเป็นจำนวนมาก

ยังมีการใช้ภาพพจน์เพื่อเป็นส่วนสนับสนุนให้ผู้อ่านนึกเห็นภาพหรือเกิดความรู้สึกต่าง ๆ ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น เช่น

ภาพพจน์ประเภทอุปมา จะเป็นการแสดงภาพพจน์ที่พบมากที่สุด เช่น "แต่ก่อนพระเจ้าป่าก็ปลุกเสียงข้าพเจ้ามา เปรียบประดุจคนเขียนด้วยมือลบด้วยบาป" , "เขาว่าไกรธรรวกับจะให้ร้องโลหิตมาเสวย" , "อันประเพณีพระมหากษัตริย์ตรัสสิ่งใดเปรียบ ประดุจงาช้างซึ่งงอกออกแล้วมิได้หดคืน" , "ด้วยเมืองตะแคงนั้นอุปมาดังช้างเถื่อนผูกจำลองไว้ให้คนขี่" , "สำนวนพระโอษฐ์ของพระองค์นั้น เปรียบประดุจน้ำทิพย์ที่เย็นหวาน ใครได้ฟังแล้วก็ซาบซ่านอยู่ในดวงใจสิ้นปีเดือนเป็นอันมาก" ...

ภาพพจน์ประเภทอุปลักษณ์ เช่น มังรายกะยอจะวานี น้ำใจเป็นเหล็กเพชรหาวหาญนัก , "ปัญญาเป็นเข็ม ลิ้นเป็นทอง" , "เพลงอาวุธคมคือลมปาก" ...

6. การใช้คำที่ปัจจุบันเลิกใช้แล้วหรือมีการเปลี่ยนแปลงความหมายไปจากเดิม

6.1 คำที่ปัจจุบันเลิกใช้แล้ว เช่น

1) "ป่าเปล่า" หมายถึง พื้นที่โล่งเตียน ปรากฏในตอนที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจะหาที่ตั้งอพยพเพื่อทำศึกแต่ปรากฏว่า "ครั้นจะตั้งลงที่นั่นก็เป็น ป่าเปลารัพล้าง ข้างม้าไม่มีที่จะอาศัย"

2) "ที่เหล่าน้ำหญ้า" หมายถึง พื้นที่อุดมสมบูรณ์ ปรากฏในตอนเดียวกับตัวอย่างข้างต้น "... จึงให้ถอยทัพมาตั้งมั่นอยู่แนวแม่น้ำเจียดเป็นที่ เหล่าน้ำหญ้า"

3) "นาฬิกาหกบาท" คำว่า "บาท" ในที่นี้หมายถึง ช่วงเวลาเท่ากับ 1 ใน 10 ของชั่วโมง เท่ากับ 6 นาที (ราชบัณฑิตยสถาน. 2530 : 474) คำนี้เป็นคำที่ไม่ค่อยพบในปัจจุบัน ปรากฏในความว่า "ครั้นถึงเวลาบ่ายสามนาฬิกาหก บาท ได้มั่งคลศุภฤกษ์"

6.2 คำที่มีความหมายเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม รวมทั้งการประสมคำให้ได้ความหมายใหม่ เช่น

1) "กระฎุมพี" ใช้ตามความหมายเดิม หมายถึง เศรษฐี ดังปรากฏในตอนที่ใช้ซ้อนกับคำว่า "เศรษฐี" เป็น "เศรษฐีกระฎุมพี" ปรากฏในความว่า "กอปรไปด้วย เศรษฐีกระฎุมพี" แต่ในปัจจุบันคำนี้มีความหมายเปลี่ยนไปพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ 2525 ให้ความหมายไว้ว่า "1) คำนี้เดิมแปลว่า คนมั่งมี , พ่อเรือน , [ในอินเดียบางแห่งหมายความว่า ชนจำพวกศูทรที่มั่งมีขึ้น , ทมิฬ(ปาก) ว่าคนจน] 2) มักนิยมใช้เข้าคู่กับ ไพร์ เป็น ไพร์กระฎุมพี หมายความว่า ชนชั้นต่ำ (ราชบัณฑิตยสถาน. 2530 : 24)

2) "กินเมือง" หมายถึง ปกครองเมือง ปรากฏในความว่า "ข้าพเจ้าถวายทองครั้งก่อนนั้นจะขอ กินเมือง วาน ถวายครั้งนี้จะขอ กินเมือง เมาะตะมะ"

3) "แล้วไปด้วย" ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 พบคำว่า "แล้วด้วย" หมายถึง ล้วนด้วย, สำเร็จด้วย (ราชบัณฑิตยสถาน. 2530 : 737) คำว่า "ล้วนด้วย" หมายถึง ทั้งนั้น, ไม่มีอะไรปน (ราชบัณฑิตยสถาน. 2530 : 711) การสร้างคำ "แล้วไปด้วย" นั้นก็น่าจะมีความหมายว่า "เต็มไปด้วย, ไม่มีสิ่งใดเจือปน" ดังปรากฏในข้อความว่า "ฝ่ายกามะนีก็แต่งตัวใส่เสื้อห่มเกราะ แล้วด้วยทองเป็นอันงาม" "ฝ่ายสมิงพระรามก็แต่งตัว...โพกผ้าชมพูขลิบแล้วไปด้วยทอง...แหวนสอดก้อยแล้วไปด้วยเนาวรัตน์" (หน้า 604)

4) "สาวฉกรรจ์" ปัจจุบันจะพบคำว่า "ฉกรรจ์" ที่หมายถึง ห้าวหาญ แข็งแรง (ราชบัณฑิตยสถาน. 2530 : 246) ซึ่งมักจะใช้กับคำว่า "หนุ่มฉกรรจ์", "ชายฉกรรจ์" ไม่ใช่คำว่า "ฉกรรจ์" ร่วมกับคำแสดงเพศหญิง แต่ในราชาธิราชพจน์นี้ใช้ร่วมกับคำแสดงว่าเป็นหญิง จากบริบท "หญิงนั้นให้จัดเป็นสามเหล่าเลือกที่สาวฉกรรจ์มีรูปเป็นอันงามหนึ่ง ที่เด็กตรุณพึงเจริญแรกนนั้นหมู่หนึ่ง ..." คำว่า "ฉกรรจ์" ในบริบทนี้จึงน่าจะหมายถึง หญิงที่อยู่ในวัยสาวอย่างเต็มที่

5) "โดยขนาด" หมายถึง มากมาย ในบริบทว่า "ประกอบด้วยเครื่องประโคมฆ้องกลองแตรสังข์ดุริยางค์ดนตรีโดยขนาด" (เจ้าพระยาพระคลัง(หน). 2513 : 653)

6) "เหลือตัว" ใช้ในความหมายว่า "เกินตัว" ในบริบทว่า "ยังจะพูดอ้างเปรียบเทียบกับเหลือตัวเหมือนหนึ่งเขียนรูปเสือให้วัวกลัว" (เจ้าพระยาพระคลัง(หน). 2513 : 391)

6.3 คำที่มีการแปรเสียงพยัญชนะต้น แต่ความหมายของคำเหมือนกัน เช่น คำว่า "กรู" กับ คำว่า "ตรู" ดังตัวอย่าง

และตัวลักขยาพะยูกีเอาอาวุธซ่อนไปมิให้คนทั้งปวงเห็น ครั้นถึง
เรือนหลวงแล้ว ทหารทั้งปวงก็วิ่งกรูกันขึ้นไป

หรือ

ก็คุมทหารห้าพันให้ถือพร้าขวานและแบกไม้กระทุ้งกรูกันเข้าไป

หรือ

และขับไล่พลรุกรข้ามคูเข้าไปจนถึงกำแพงเมือง พลทหารทั้งปวง
ก็ตรูกันเข้าหักเอาเมืองตะเกิงได้

ตามตัวอย่างข้างต้น ราชาธิราชใช้คำว่า "กรู" กับคำว่า "ตรู" มีความหมายเช่นเดียวกัน คืออาการที่กลุ่มคนวิ่งเข้าไปพร้อมๆ กันยังจุดหมายเดียวกัน ปัจจุบันพจนานุกรมคำ "ตรู" ที่แปลว่า "งาม" (ราชบัณฑิตยสถาน. 2530 : 325) การที่ "กรู"

เปลี่ยนเสียงเป็น "ตรู" น่าจะเนื่องมาจากการแปรเสียงดังที่ ผะอบ โปะะกฤษณะ ให้ ความหมายของการแปรเสียงไว้ว่า "เปลี่ยนเสียงเดิมให้เพี้ยนไป เสียงเปลี่ยนไป ความหมายก็เปลี่ยนไปด้วย ทำให้เพิ่มคำในภาษา เช่น ตรอก-กรอก ..." (ผะอบ โปะะกฤษณะ. ม.ป.ป. : 24)

7. การใช้คำราชาศัพท์

การใช้ราชาศัพท์ที่พบในราชาธิราชนั้นมีการใช้ที่ไม่สม่ำเสมอ คือ มีการใช้คำราชาศัพท์ที่มีความหมายเหมือนกันแทนกันได้ เช่น "สวรรัต", "ทิวคต", "ถึงแก่พิราลัย" ในปัจจุบันคำเหล่านี้เป็นคำต่างระดับกัน แต่ในราชาธิราชใช้คำเหล่านี้ในลักษณะการหลាកคำ

8. การใช้ลักษณนาม

การใช้ลักษณนามมีทั้งการใช้ลักษณนามที่วางไว้หน้าคำบอกจำนวนและวางไว้หลังคำบอกจำนวน และมีการใช้ลักษณนามที่ไม่ตายตัว เช่น ลักษณนามที่ใช้กับช้างปรากฏใช้ทั้งสามคำ คือ "ช้าง", "เชือก" และ "ตัว" ดังตัวอย่างที่ 4

9. การใช้หน่วยของคำบอกจำนวน มีการนับเป็นเลขหลักเดียวไปจนถึงหลักแสน แต่การนับหลักแสนนั้นมีสองลักษณะ คือ นับหลักแสนเช่นปกติ เช่น คนแปดแสน (หน้า 373) กับนับเป็นหลักหมื่น เช่น ม้าร้อยหมื่น (หน้า 372) ในกรณีที่เป็นหลักล้านนั้นไม่ปรากฏการใช้คำบอกจำนวน แต่จะใช้นับด้วยหลักแสน เช่น กองทัพยกพลครั้งนี้มากนักถึงยี่สิบแสน (หน้า 388)

จากตัวอย่างที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น จะเห็นว่าการสรรคำใช้นั้นมีหลายลักษณะ มีทั้งที่ทำให้เกิดความงามทางการใช้ภาษาเพื่อความไพเราะ การใช้คำที่แตกต่างไปจากปัจจุบัน และความไม่สม่ำเสมอของการใช้คำ สิ่งต่างๆเหล่านี้ทำให้การใช้ภาษาในราชาธิราชมีความน่าสนใจน่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

2. การใช้ประโยค

การเรียบเรียงประโยคให้มีศิลปะนั้น เปลื้อง ณ นคร ได้จัดแบ่งประโยคเป็น 4 ประเภท ได้แก่ ประโยคกระชับความ ประโยคขัดความ ประโยคขนานความ ประโยคกระชับ และเรียกประโยคเหล่านั้นว่า "ประโยคเชิงความเรียง" เนื่องจากประโยคเหล่านี้อยู่ในข้อความต่อเนื่อง ประโยคเชิงความเรียงจะมีการจัดลำดับคำในประโยคหรือการจัดรูปประโยคในทางที่จะทำให้ข้อความที่เราต้องการแสดงมีความชัดเจน รัดกุมหรือมี

น้ำหนัก ในการวิเคราะห์ครั้งนี้จะแบ่งประโยคเป็น 3 ประเภท โดยรวมประโยคระดับ ความและประโยคระดับเข้าด้วยกัน เนื่องจากทั้งสองประโยคนี้อาจมีลักษณะของการนำความ สำคัญของประโยคไปไว้ในตอนท้ายของข้อความจึงจะได้ความที่สมบูรณ์เช่นกัน และจะ เรียกรวมประโยคทั้งสองชนิดนี้ว่า "ประโยคสรุปความ" ประเภทประโยคในที่นี้จึงแบ่งได้ 3 ประเภท ดังนี้

1. ประโยคสรุปความ
2. ประโยคขัดความ
3. ประโยคขนานความ

1. ประโยคสรุปความ

ประโยคสรุปความ คือ ประโยคที่นำความสำคัญหรือความที่ใช้สรุปไปไว้ใน ตอนท้ายของข้อความ บางครั้งส่วนสำคัญอาจอยู่ต้นหรือกลางข้อความก็ได้ เพื่อให้ได้ เนื้อความที่สมบูรณ์ รวมทั้งประโยคที่มีประเด็นย่อยๆหลายประเด็นและในตอนท้ายจึงได้มีการ ใช้คำรวมกระชับประเด็นต่างๆเหล่านั้นเข้าด้วยกัน ตัวอย่างประโยคที่เปลื้อง ณ นคร แสดงไว้ เช่น

ชาวยุโรปก็ดี ญี่ปุ่นก็ดี อินเดียก็ดี ล้วนเป็นคนต่างชาติต่างภาษาทั้งนั้น (เปลื้อง ณ นคร. 2512 : 64)

ไม่มีใครเชิญก็เข้าไปเอง ไม่มีใครถามก็พูดมาก สรรเสริญคุณตัวเอง สามอย่างนี้เป็นลักษณะของคนโง่ (เปลื้อง ณ นคร. 2512 : 64)

ถ้าแม่สงครามมาติดเมืองใดแล้ว บรรดาผู้ที่ตั้งเคสสถานอาศัยอยู่ในเมืองนั้น ย่อมจะพากันพลอยเดือดร้อนไปทั่วหน้า (เปลื้อง ณ นคร. 2518 : 152)

ลักษณะประโยคสรุปความที่ปรากฏในราชาธิราช มีดังนี้

1.1 ประโยคสรุปความที่จำแนกเป็นข้อแล้วสรุป ประโยคลักษณะนี้จะมีคำ ระบุข้อไว้ในแต่ละประเด็นย่อยๆก่อนสรุปในตอนท้ายเป็นจำนวนนับ และประโยคลักษณะนี้ จะประกอบไปด้วยประโยคย่อยๆซึ่งเป็นประโยคความเดียวหลายประโยค ก่อนจะใช้ ประโยคสรุปความเป็นประโยคใหญ่ เช่น

ตอนที่มามีอำมาตย์คนหนึ่งนำหลานของตนขึ้นไปถวายพระเจ้าอยู่ ความว่า

มะสามบุญมีลูกหญิงสี่คนๆหนึ่งชื่อว่ามูเอียด คนหนึ่งชื่อว่ามูกอ
คนหนึ่งชื่อว่ามูซัพ คนหนึ่งชื่อว่ามูเตียว ทั้งสี่คนนั้นอำมาตย์
ผู้เป็นบิดาเอาขึ้นไปถวายพระเจ้าอยู่ (หน้า 60)

ตัวอย่างนี้แบ่งเป็นประโยคความเดียวเรียงตามลำดับ ประธาน - กริยา - กรรม โดยแต่ละส่วนนั้นไม่มีส่วนขยาย ก่อนที่จะใช้คำ "ทั้งสี่คนนั้น" เป็นคำกระชับ ประโยคทั้งหมดเข้าด้วยกัน เพราะต่างก็ใช้กริยา "เอาขึ้นไปถวาย" ร่วมกัน จะเห็นว่าการสรุปความในตอนท้ายมีลักษณะของประโยคกรรม โดยเอากรรมของประโยคนี้คือ "ทั้งสี่คนนั้น" มาขึ้นต้นประโยค เพื่อเน้นให้เห็นความสำคัญเพราะในประโยคนี้นักคิดที่กล่าวมานั้นเป็นผู้ถูกกระทำทั้งสิ้น

ตอนพระยาน้อยให้จัดทัพเพื่อไปทำศึกกับสมิงมราหู โดยให้ทหารผู้มีรายชื่อย่อต่อไปนี้ไปทำศึก

พ่อเมี่ยมะนุชีพลายเพรียว พ่อเมี่ยมะนุชีพลายเพชร พ่อเมี่ยมะนุชีพลายสิงหนารายณ์ พ่ออุ้มหม่อมเอาชีพลายผจญมาร มังกันจี่ชีพลายรักน้อย พ่อมอญชีพลายสุริยะ คนผู้มีชื่อซึ่งขึ้นข้างพลายทั้งหกนี้ล้วนเป็นคนสนิทติดขอปรึกษาพระองค์ (หน้า 194)

ตัวอย่างนี้ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับประโยคข้างต้น ตอนต้นใช้ประโยคย่อยในตอนท้ายจึงใช้ประโยคสรุปความ ต่างกันที่ส่วนสรุปความในตอนท้ายมีการใช้ประธานขึ้นต้นประโยค ซึ่งความแตกต่างของการขึ้นต้นว่าจะใช้ประธาน, กริยา หรือกรรมขึ้นต้น ประโยคนั้นขึ้นอยู่กับสิ่งต้องการจะเน้น ในประโยคนี้ต้องการจะเน้นประธานจึงนำมาขึ้นต้นประโยค

การใช้ประโยคสรุปความอีกตอนหนึ่ง คือ ตอนสมิงพ่อเพชรกราบทูลต่อพระเจ้าราชาธิราชเพื่อขอทัพไปป้องกันฝ่ายพม่าไม่ให้ล่วงเข้ามายังกรุงหงสาวดี มีทัพต่าง ๆ ดังนี้

(1) สมิงนครอินททัพนึ่ง สมิงอังวะมังศรีทัพนึ่ง สมิงอุบางกองทัพนึ่ง สามทัพนี้นี้เป็นทัพหน้า / (2) สมิงชีพรายทัพนึ่ง สมิงพ่อแก้วทัพนึ่ง สมิงพระตะเบิดทัพนึ่ง สามทัพนี้นี้เป็นทัพหลัง / (3) ให้สมิงพ่อเพชรเป็นแม่ทัพหลวง / (4) รวมกันเป็นเจ็ดทัพ (หน้า 363)

ข้อความนี้มีประโยคย่อย ๆ สามประโยคคือประโยคที่ 1, 2 และประโยคที่ 3 ทั้งประโยคย่อยที่ 1 และ 2 ต่างก็มีคำรวม "สามทัพนี้นี้" สรุปความของประโยคย่อยเพื่อบอกหน้าที่ของแต่ละทัพ แล้วมีประโยคที่ 3 เป็นประโยคสรุปความทั้งหมดเข้าด้วยกัน อีกครั้งหนึ่ง โดยมีคำว่า "รวมกัน" เป็นคำสรุปเพื่อบอกจำนวนทัพทั้งหมด

ตอนสมิงพระรามกราบทูลขอสิ่งต่างๆจากพระเจ้ามณฑิรทองเมื่อต่อสู่
ชนะกามะนีซึ่งเป็นทหารเอกของจีน มีการใช้ประโยคสรุปความเช่นกัน ความว่า

... ข้าพเจ้าต้องพ้นจากการตรากตรำลำบากอยู่นานแล้ว (1) หวังจะ
ให้พ้นจากเครื่องจองจำหนึ่ง (2) จะไว้ฝีมือให้เป็นเกียรติยศไป
ชั่วกาลปาวสานหนึ่ง (3) จะให้พระองค์ฆ่าข้าพเจ้าหนึ่ง
(4) ถ้าพระองค์มิฆ่าข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าจะขอกราบถวายบังคม
ลากลับไปเมืองหงสาวดีหนึ่ง เป็นความปรารถนาสี่ประการ
(หน้า 610)

ประโยคนี้นี้ประกอบด้วยประโยคย่อยๆสี่ประโยคซึ่งแสดงประเด็นต่าง ๆ กัน
ในแต่ละประโยคย่อยๆหลังจากคำว่า "หนึ่ง" แสดงให้เห็นว่าจบประโยค ประโยคที่ 1, 2,
3 มีการละประธานของประโยค คือ "ข้าพเจ้า" ประโยคที่ 4 แสดงความเป็น
เงื่อนไข ซึ่งเป็นความที่ต่อเนื่องกับประโยคที่ 3 มีลักษณะของประโยคที่ต่างก็เป็น
ตัวเลือก คือ สมิงพระรามให้พระเจ้ามณฑิรทองเลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่ง ในตอน
ท้ายจึงได้ใช้ประโยคสรุปความที่มีการละประธานกระชับความทั้งหมดเข้าด้วยกันดังความ
"เป็นความปรารถนาสี่ประการ"

ประโยคสรุปความอีกตอนหนึ่งปรากฏในตอนพระเจ้ามณฑิรทองต้องการ
ให้สมิงพระรามอยู่กับพระองค์แต่ในครั้งแรกสมิงพระรามไม่ต้องการอยู่ด้วย ต่อมาพระองค์
จึงมีพระราชดำริกับพระอัครมเหสีที่จะยกพระราชธิดาให้กับสมิงพระราม สมิงพระรามก็
ยอมรับข้อเสนอ สมิงพระรามจึงกราบทูลเงื่อนไขต่อพระเจ้ามณฑิรทองว่า

... ประการหนึ่งห้ามมิให้คนทั้งปวงเรียกว่าเชลย ถ้าผู้ใดมิฟัง
ขึ้นเรียกข้าพเจ้าให้ได้ยินแล้ว ก็จะต้องถวายบังคมลากลับไปเมือง
หงสาวดี / ประการหนึ่งถ้ามีสงครามสมเด็จพระเจ้าราชาธิราชมา
เมื่อใด ข้าพเจ้ามิขอทำสงครามด้วยทั้งสองฝ่าย / ถ้าพระองค์
โปรดอนุญาตความสองประการนี้แล้ว ข้าพเจ้าก็จะขอยอมรับ
พระราชทานรางวัลอยู่ด้วยพระองค์สืบไป (หน้า 618)

คำที่ใช้เป็นคำรวมของตัวอย่างนี้ คือ "ความสองประการนี้" เป็นการรวม
ข้อความทั้งหมดให้เป็นเรื่องเดียวกัน เนื่องจากในตอนต้นมีประโยคย่อยเรียงซ้อนกันหลาย
ประโยค กล่าวคือในประการแรกมีประโยคเรียงซ้อนกันสองประโยค "ห้ามมิให้คนทั้งปวง
เรียกว่าเชลย" กับ "ถ้าผู้ใดมิฟังขึ้นเรียกข้าพเจ้าให้ได้ยินแล้ว ก็จะต้องถวายบังคมลากลับไป

เมืองหงสาวดี" ในประโยคที่สองมีประโยคแสดงเงื่อนไขเพียงประโยคเดียว แต่ละประโยคย่อหน้านั้นใช้คำ "ประการหนึ่ง" คั่นเพื่อระบุให้รู้ว่าเป็นข้อใหม่ จะเห็นว่าทั้งประโยคย่อและ การรวมประโยคทั้งหมดเข้าด้วยกันนั้นล้วนแต่เป็นประโยคแสดงเงื่อนไขใช้สันธาน "ถ้า...ก็" เพราะเป็นการยื่นขอเสนอของสมิงพระรามให้พระเจ้ามณฑลไชยทรงปฏิบัติตามเงื่อนไขที่วางไว้

ประโยคสรุปความที่จำแนกเป็นข้อแล้วสรุปนี้เป็นประโยคที่มีขนาดยาว ประกอบด้วยประโยคย่อยหลายประโยค และในประโยคย่อยแต่ละประโยคนั้นก็มีความสมบูรณ์อยู่ในตัวเอง เพียงแต่ว่าแต่ละประโยคย่อยที่นำมาต่อเนื่องกันหากไม่มีคำรวมมาก ระวังความเหล่านี้นั้นเข้าด้วยกันก็ทำให้ผู้อ่านไม่เข้าใจสิ่งที่ต้องการนำเสนอ และแต่ละข้อนั้น ต่างก็มีคำระบุข้ออยู่จึงทำให้ต้องมีคำรวมประโยคย่อยๆนั้นให้เป็นเรื่องเดียวกัน

1.2 ประโยคสรุปความเพื่อแสดงการสรุปจำนวน โดยแยกเป็นคำๆ และ ใช้คำรวมแทนคำเหล่านั้นและใช้กริยาเพียงตัวเดียว เพื่อแสดงการกระทำของคำนามที่กล่าวมาข้างหน้า เช่น

ตอนพระยาน้อยหนีไปอยู่เมืองตะเกิงมีคนมาขอสวามิภักดิ์ คนกลุ่มนั้นได้แก่

... มังเจิงหนึ่ง มังเทวะหนึ่ง มังเทเวศหนึ่ง มังรามเตนาหนึ่ง
มังเพนหนึ่ง คนห้าคนนี้อยู่บ้านมะมาหมัดในแขวงเมืองตะเกิง
(หน้า 138)

ตอนต่อมากล่าวถึงตอนที่พระยาน้อยตรัสให้คนไปดูต้นทางป้องกันอันตราย เพราะพระองค์ต้องการจะปลุกตำหนัก ความว่า

... มะรามเกลหาหนึ่ง มังเทวะหนึ่ง มะพ้องหนึ่ง สัตตะมัดหนึ่ง
เมาชายหนึ่ง ชายห้าคนนี้ให้ไปรักษาอยู่ต้นทางข้างเมืองพะโค
(หน้า 140)

ตัวอย่างต่อมากล่าวถึงตอนสมเด็จพระเจ้าราชาธิราชให้จัดทัพไปทำศึกกับพม่าได้กำหนดคนคุมทัพดังนี้

สมิงสามแหลกทัพหนึ่ง สมิงพ่อเพชรทัพหนึ่ง สมิงพระราม
ราชบุตรเขยสมเด็จพระเจ้าราชาธิราชทัพหนึ่ง สมิงทอทัพหนึ่ง
สมิงอังวะมังศรีทัพหนึ่ง ทั้งห้าทัพนี้สำหรับช่วยอุดหนุนเพิ่มเติม

กองทัพทั้งปวง (หน้า 325)

ตอนพระเจ้าราชาธิราชตรัสสั่งให้นายทหารติดตามทัพพระเจ้ามณฑิรทอง
ซึ่งหนีแตกไป ดังมีรายชื่อขุนนางต่อไปนี้

สมิงอังวะมังศรี สมิงพระตะเบิด สมิงสามเหล็ก สมิงสามพราย
สมิงอุบางกอง ให้นายยกทหารติดตามพระเจ้ามณฑิรทองไป
(หน้า 442)

ตอนพระเจ้าหงสาวดีตรัสกับภรรยาสมิงเพ็ดคะราชที่เสียใจเมื่อรู้ว่าสามีตาย
เมื่อแข่งเรือเสร็จ จึงได้มาราบทูลต่อพระองค์เพื่อให้ทรงตัดสินหาผู้ทำผิด พระเจ้า
หงสาวดีจึงตรัสว่า

การตีคลื่นหนึ่ง ชกมวยตะลุมบอนหนึ่ง แข่งเรือหนึ่ง การเล่น
สามประการนี้แม้ตายเสียก็หาโทษมิได้ (หน้า 661)

เมื่อแข่งเรือมีอุบัติเหตุเกิดขึ้น พระเจ้าหงสาวดีจึงให้คนไปรังวัดและขุด
คลองที่ใช้แข่งเรือให้กว้างออกไปอีก ผู้ที่ไปขุดคลองมีรายชื่อดังนี้

พระยาอินทร์หนึ่ง พระยารามหนึ่ง พระยาล้าวหนึ่ง สมิงพระราม
หนึ่ง เพิกกลครศรีหนึ่ง มนุราชสังทหนึ่ง มະนุกาเพ็ดหนึ่ง
ขุนนางเจ็ดนายนี้ให้คุมคนไปขุดคลองที่รังวัดไว้แล้วให้กว้างได้สิบเส้น
(หน้า 662)

ตอนพระเจ้าหงสาวดีมีรับสั่งให้ขุนนางจัดเตรียมงานเลี้ยงรับราชทูต
รายชื่อขุนนางต่าง ๆ ได้แก่

พระยาอินทร์ พระยาพริ้ว สมิงจ่งกอง ขุนนางทั้งสามนี้
ให้แต่งการรับเลี้ยงดูราชทูต (หน้า 674)

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นว่าในตอนท้ายของทุกตัวอย่างในหัวข้อนี้จะมี
การใช้คำเพื่อแทนคำนามที่อยู่ข้างหน้าให้รู้ว่าเป็นหัวข้อเดียวกัน และคำแทนนามนั้นใช้
เป็นประธานของประโยคสรุปความ

1.3 ประโยคสรุปความเพื่อแสดงเหตุผล เช่น ตอนพระสังฆราชกังคยะ สะกะโรถวายพระพรพระเจ้าราชาธิราช ความว่า

อันบุคคลผู้ใดกระทำกุศลด้วยกายวาจาจิตอันชั่วร้ายนั้นก็จะเป็น
เวรานุเวรติดตามผู้นั้นไป จดตั้งกองเกวียนอันเวียนผัดผันไปตามโค
และกองเกวียนก็ตามกระทบเท้าแห่งโคเป็นนิตย์ (หน้า 341)

ประโยคนี้นี้มีการลำดับความตามเหตุและผลและใช้ความเปรียบมากกล่าวเพื่อ สันนิษฐานให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น โดยใจความสำคัญของประโยคอยู่ในตอนต้นดังที่ขีดเส้นใต้ไว้ มีข้อความว่า "อันบุคคลผู้ใดกระทำกุศลด้วยกายวาจาจิตอันชั่วร้ายนั้น" เป็นสาเหตุ ผลที่ ได้รับก็คือ "เป็นเวรานุเวรติดตามผู้นั้นไป" การวางใจความสำคัญไว้ในตอนต้นนี้ช่วยเน้น ความสำคัญของประโยคได้อย่างชัดเจนและใช้การเปรียบเทียบมาทำให้เข้าใจได้ชัดเจน ยิ่งขึ้น

ตอนพระเจ้ากรุงหงสาวดีมีพระราชสาส์นตอบกลับไปยังกษัตริย์ทุก ๆ พระองค์ที่ได้มีพระราชสาส์นมาถามเรื่องชาติตระกูล พระองค์ตอบกลับไปว่า

... ธรรมดาบุคคลจะเป็นพระพุทธเจ้านั้น / ถ้ามิได้มีบารมีสื่อสงไขย
แปดสงไขย สิบหกสงไขย ก่าไรแสนมหากัสป์แล้ว / ก็หาตรัส
เป็นพระพุทธเจ้าไม่ (หน้า 666)

ประโยคนี้นี้มีการตั้งประเด็นหลักไว้ในเบื้องต้นว่า "ธรรมดาบุคคลจะเป็น พระพุทธเจ้านั้น" โดยมีประโยคหลังขยายเพื่อชี้ให้เห็นว่าบุคคลที่จะเป็นพระพุทธเจ้าได้ นั้นต้องเป็นเช่นไร ประโยคหลังนั้นได้แสดงเหตุไว้ในเบื้องต้นคือ "ถ้ามิได้มีบารมีสื่อสงไขย แปดสงไขย สิบหกสงไขย ก่าไรแสนมหากัสป์แล้ว" จากนั้นจึงตามด้วยผลคือ "ก็หา ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าได้ไม่" โดยมีลักษณะของการวางเงื่อนไข "ถ้า...ก็" การวางเงื่อนไข เช่นนี้ช่วยให้ผู้นำหนักของข้อความที่เป็นเหตุและผลนั้นเท่าเทียมกันทำให้เนื้อความหนักแน่น

2. ประโยคขัดความ

ประโยคขัดความ คือ ประโยคที่มีเนื้อความส่วนแรกขัดกับเนื้อความที่กล่าว ตามมา ในเรื่องราชาธิราชมักปรากฏการใช้คำเชื่อม "แต่" เพื่อแสดงความขัดแย้งกัน ระหว่างข้อความแรกกับข้อความหลัง ตัวอย่างประโยคขัดความที่ เปลื้อง ณ นคร แสดง ไว้ เช่น

บุรุษควรมีความรักเป็นเครื่องนำความมีภรรยา ไม่ใช่ภริยาเป็นเครื่องนำความรัก (เปลื้อง ณ นคร. 2512 : 64)

สิ่งใดที่เราได้ทำลงไป เราย่อมหาทางแก้ตัวได้เสมอ แต่สิ่งใดที่ผู้อื่นทำไปแล้ว เราย่อมไม่ฟังคำแก้ตัวของเขาเลย (เปลื้อง ณ นคร. 2512 : 64)

พริกไทยนั้นเมล็ดเล็กก็จริง ถ้าลิ้มเข้าไปถึงลิ้นแล้ว ก็จะมีพิษเผ็ดร้อน (เปลื้อง ณ นคร. 2512 : 64)

ลักษณะประโยคขัดความที่ปรากฏในราชาธิราช มีดังนี้

2.1 ประโยคขัดความเพื่อนำเสนอความคิดใหม่ เนื้อหาที่นำเสนอใหม่จะมีความเห็นต่างไปจากเนื้อความที่กล่าวมาข้างต้น อาจเป็นเพราะไม่เห็นด้วยกับความที่กล่าวมาหรือเห็นด้วยแต่มีความคิดใหม่มานำเสนอ เช่น

ตอนทหารฝ่ายมอญจะศึกกับทหารฝ่ายพม่า สมิงพ่อเพชรกับนายทัพอื่นๆวางแผนกันว่าจะซุ่มดูกำลังข้าศึกก่อน แต่สมิงนครอินทไม่เห็นด้วย จึงกล่าวแก่สมิงพ่อเพชรว่า

... ซึ่งนำท่านจะคิดกลศึกผอ่นผ้นประการใดก็ตามเถิด แต่ข้าพเจ้าจะยกเข้าตี มิให้ทหารได้เห็นข้าศึกมาก (หน้า 364)

ตัวอย่างประโยคนี้มีการใช้สันธาน "แต่" เชื่อมความเพื่อแสดงความขัดแย้งระหว่างข้อความช่วงต้นกับช่วงท้าย และเมื่อผู้พูดได้แสดงความไม่เห็นด้วยกับผู้อื่นแล้วก็ได้นำเสนอความคิดของตนตามมาทันที ซึ่งการกล่าวขัดแย้งแล้วแสดงเหตุผลของตนทันทีนั้นจะทำให้สิ่งที่พูดมีน้ำหนัก เพราะสามารถบอกวิธีการที่ตนจะทำได้ทันที

ตอนสมเด็จพระสังฆราชกังคยะสะกะโรถวายพระพรต่อพระเจ้าราชาธิราช เมื่อพระสังฆราชกังคยะสะกะโรเป็นตัวแทนไปขอเจรจาสงบศึกก็แสดงความที่ขัดแย้งกัน

ซึ่งมหาบพิตรตรัสว่า ราชธรรมมีถึงสิบประการนั้นก็จริง แต่ สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้าตรัสสรรเสริญขันตีราชธรรมอันเดียวนี้ว่า มีคุณานุภาพนิสงส์ล้ำเลิศประเสริฐกว่าราชธรรมทั้งเก้าประการ (หน้า 339)

ประโยคขัดความในตัวอย่างนี้มีส่วนขยาย เพื่อแสดงความให้ชัดเจน เพราะในตอนนี้เป็นตอนที่ทั้งสองฝ่ายต่างก็หาเหตุผลมาหักล้างกัน จะเห็นว่าแม้ผู้พูดจะเห็นด้วยดังที่กล่าวว่า "ราชธรรมมีถึงสิบประการนั้นก็จริง" แต่ก็มีบางส่วนที่มีข้อที่เห็นต่างออกไป โดยข้อความหลังสันธาน "แต่" มีการใช้ประโยคความซ้อน "ว่ามีคุณานุภาพนิสงส์

ล้าเลิศประเสริฐกว่าราชธรรมทั้งเก้าประการ" เหตุที่ต้องใช้ประโยคยาวก็เพื่อขยายความให้ชัดเจนขึ้น

ประโยคขัดความอีกตอนหนึ่งคือตอนพระเจ้าราชาธิราชทรงพระราชดำริถึงมะสะลุมที่ไปตัดศีรษะมะกรานผู้เป็นศัตรูได้ ความว่า

มะสะลุมกระทำความชอบทั้งนี้ก็ดีอยู่แล้ว แต่เสียหน่อยหนึ่งเพราะใจเบา (หน้า 262)

ประโยคขัดความในตัวอย่างนี้ไม่ได้เป็นการขัดความกันโดยสิ้นเชิง เพราะมีบางส่วนที่แสดงความเห็นด้วย ในส่วนที่ไม่เห็นด้วยดังที่กล่าวว่า "เพราะใจเบา" การกล่าวเช่นนี้ทำให้คำพูดนั้นมีเหตุผล

ประโยคขัดความอีกตอนหนึ่ง คือ ตอนที่เจ้าเมืองเตวประสรัยเกิดความกลัวเมื่อคิดว่าอำมาตย์ทิมมณีกรอดจะยกมาตีเมือง หลังจากที่ดีเมืองอื่นได้และฆ่าเจ้าเมืองตาย เจ้าเมืองเตวประสรัยคำนึงถึงไพร่พลในเมืองของตนว่า

อันรู้พลทหารเมืองเรามีมากก็จริง แต่หาหมื่นนายทัพประกอบด้วยสติปัญญาไม่ (หน้า 289)

ประโยคขัดความในตัวอย่างนี้ส่วนแรกแสดงความเห็นด้วย ข้อความหลังสันธาน "แต่" แสดงความเห็นซึ่งต่างจากข้อความแรก น้ำหนักของข้อความอยู่ที่ข้อความหลัง เพราะเป็นประเด็นสำคัญที่เจ้าเมืองเตวประสรัยคำนึงถึง เนื่องจากการทำสงครามนั้นอาศัยคนมากอย่างเดียวไม่เพียงพอ

2.2 ประโยคขัดความเพื่อเปรียบเทียบ ประโยคขัดความแบบนี้จะมีการเปรียบเทียบระหว่าง 2 ข้อความให้เห็นความแตกต่างระหว่างข้อความ เช่น

ตอนพระมหาเทวีใช้ให้มูอัยลาวซึ่งเป็นแม่นมของพระยาน้อยไปหาพระยาน้อย มูอัยลาวกราบทูลเรื่องที่พระมหาเทวีคิดร้ายต่อพระยาน้อยและได้หาทางแก้ไขให้พระยาน้อยจึงตรัสสรรเสริญมูอัยลาวว่า

แม่นี้เป็นสตรีก็แต่ตัว แต่ปัญญาความคิดของแม่นั้นเปรียบดังบุรุษ (หน้า 167)

การขัดความในตัวอย่างนี้ผู้พูดคือพระยาน้อยกล่าวชมมูอัยลาวซึ่งเป็นเพศหญิง แล้วนำไปเปรียบเทียบกับความคิดของเพศชาย ประโยคขัดความนี้จึงเน้นความ

สำคัญไปที่ข้อความหลังสันฐาน "แต่" ซึ่งให้เห็นว่ามุลายมีความคิดเฉลียวฉลาด เพราะในสมัยก่อนผู้ที่มิชอบพบปะในการศึกส่วนใหญ่มักเป็นผู้ชาย การกล่าวชมเชยนี้แสดงการยกย่องมุลายเป็นอันมาก

ตัวอย่างประโยคขัดความอีกตัวอย่างหนึ่งคือตอนอำมาตย์ทินมณีกรอดอาสาพระเจ้าราชาธิราชเพื่อทำกลศึกจะเอาชนะเจ้าอายพระยา เจ้าเมืองเตวมูแล่ง อำมาตย์ทินมณีกรอดกราบทูลต่อพระเจ้าราชาธิราชว่า

อันตัวข้าพเจ้าเป็นชายชาติทหาร ถึงกายแก่แต่ใจหนุ่ม (หน้า 282)

ประโยคนี้มีการวางประเด็นหลักไว้ในตอนต้น คือ "อันตัวข้าพเจ้าเป็นชายชาติทหาร" แล้วจึงตามด้วยการขัดความเป็นส่วนขยาย ซึ่งช่วยเน้นความในตอนต้นให้ชัดเจนขึ้น ซึ่งความขัดกันนั้นนอกจากจะเกิดจากการใช้สันฐาน "แต่" แล้ว ความหมายของคำว่า "กายแก่" ยังตรงข้ามกับ "ใจหนุ่ม"

นอกจากประโยคขัดความที่มีการใช้สันฐาน "แต่" เป็นคำเชื่อมระหว่างข้อความแล้ว ยังมีประโยคขัดความที่ไม่ใช้สันฐานเชื่อมระหว่างข้อความด้วย เช่น ตอนขอขมมะมอญวางแผนจะตั้งตนเป็นใหญ่จึงพูดกับพ่อตาถึงแผนการต่างๆ แต่พ่อตาเห็นว่าฝ่ายตนคนน้อยกว่าย่อมไม่สามารถเอาชนะได้ ขอขมมะมอญจึงตอบว่า

อันการสงครามนี้จะชนะก็ด้วยปัญญาและความคิดเป็นประมาณ /
ซึ่งจะชนะด้วยรีพลมกานั้นหามิได้ (หน้า 30)

ในตัวอย่างนี้แสดงการขัดความระหว่างเนื้อความตอนต้นกับเนื้อความตอนท้าย โดยเน้นความสำคัญไปที่ข้อความแรกเนื่องจากเป็นสิ่งที่ขอขมมะมอญต้องการนำเสนอในส่วนที่ไม่เห็นด้วยนั้นมีคำว่า "หา มิได้" มาเป็นคำบ่งบอกถึงความขัดแย้งกัน

ตอนพระมหาเทวีตรัสบริภาษสมิงมราหูที่ไม่คิดจะออกไปทำศึกกับพระยาน้อยหลังจากที่เคยพ่ายแพ้มาก็ใช้ประโยคขัดความเช่นกัน ความว่า

ตัวท่านเป็นชาย / ใจเหมือนอิสตรี (หน้า 218)

ประโยคขัดความในตัวอย่างนี้ไม่มีคำเชื่อมระหว่างข้อความแรกกับข้อความหลังแต่เนื้อความนั้นขัดแย้งกัน และเน้นความสำคัญไปที่ข้อความหลังเพื่อให้สมิงมราหูเกิดความอายและกระตุ้นให้เกิดความต้องการในการออกไปทำศึก

ยังมีการใช้ประโยคขัดความในตอนพระเจ้าราชาธิราชตรัสสนทนากับ
พระสังฆราชกังคยะสะกะโร ความว่า

อันคุณก็อยู่ฝ่ายคุณ โทษก็อยู่ฝ่ายโทษ อันคุณจะล้างโทษนั้น
ก็หามีได้ (หน้า 341)

ประโยคขัดความนี้ยังมีการกระชับความอยู่ในตอนท้ายด้วยหลังจากที่กล่าว
ถึงประเด็นต่าง ๆ ระหว่างคุณกับโทษ ซึ่งเนื้อความนั้นก็แสดงความปฏิเสธอยู่ในตัวแล้ว
ผู้ประพันธ์ยังได้สรุปในตอนท้ายเพื่อให้ความชัดเจนขึ้น โดยมีคำว่า "หามีได้" เป็นคำแสดง
ว่า "คุณ" กับ "โทษ" อยู่คนละส่วนกัน

ตอนพระเจ้ามณฑิรทองขอดูตัวสมิงพระราม แต่พระเจ้าราชาธิราชไม่ทรง
ยินยอม พระเจ้ามณฑิรทองจึงมีพระราชสาส์นมาอีกว่า

... ธรรมดาการสงครามถ้าเป็นสัตย์แล้วก็คงเป็นสัตย์ ถ้ามิได้เป็น
สัตย์แล้วก็หาเป็นสัตย์ไม่ (หน้า 516)

ประโยคนี้ขัดความกันโดยมีการละสัณฐาน แต่เนื้อความนั้นแสดงความแบ่ง
แยกออกเป็นสองความคิดเห็น การแบ่งเนื้อความเป็นสองส่วนเช่นนี้ทำให้เห็นความคิดของ
ผู้พูดได้อย่างชัดเจนในเรื่องความซื่อสัตย์และความไม่ซื่อสัตย์ของการทำสงคราม ซึ่งมี
ลักษณะคล้าย ๆ กับการให้เลือกที่จะเชื่ออย่างใดอย่างหนึ่งระหว่างสองอย่างนี้

ประโยคขัดความอีกลักษณะหนึ่ง คือ ประโยคขัดความที่ไม่ปรากฏการ
ใช้คำเชื่อม เช่น ตอนพระเจ้าราชาธิราชตรัสเปรียบเทียบนิสัยของนางเมี้ยนซุนเคื้อและ
เมี้ยนสะดั่งมอด ซึ่งต่างก็เป็นบุตรของสมิงชีพรายว่า

พี่เทื่อน้องคม น้องแหลมพี่ปาน พี่เหมือนช้างน้องเหมือนม้า
เดินเท้าเร็วกว่ากัน (หน้า 453)

ประโยคขัดความในตัวอย่างนี้มีการละสัณฐาน "แต่" เพื่อเชื่อมความทั้งสอง
แต่ใช้คำที่มีความหมายตรงข้ามกันแทน

3. ประโยคขนานความ

ประโยคขนานความ คือ ประโยคที่ประกอบด้วยข้อความ 2 ข้อความที่มีเนื้อความต่อเนื่องไปในทางเดียวกัน อาจมีหรือไม่มีสันธานเชื่อมระหว่าง 2 ข้อความนั้นก็ได้ นอกจากนี้ยังรวมถึงประโยคที่มีน้ำหนักของเนื้อความซึ่งในที่นี้หมายถึงความสำคัญระหว่าง 2 ประโยคใกล้เคียงหรือเท่าเทียมกันด้วย ตัวอย่างประโยคขนานความที่ เปลี่ยน ฦ นกร แสดงไว้ เช่น

เมื่อใดความเห็นแก่ประโยชน์ตนเข้าครอบงำ เมื่อนั้นชวาก็กลับเป็นช้าย
ช้ายก็กลับเป็นชวา (เปลื้อง ฦ นกร. 2512 : 65)

หาญนักแล้วมักม้วย สวญนักแล้วมักเศร้า (เปลื้อง ฦ นกร. 2512 : 65)

ลักษณะประโยคขนานความที่ปรากฏในราชาธิราช ได้แก่

3.1 ประโยคขนานความเพื่อเปรียบเทียบ คือ การกล่าวถึงข้อความ 2 ข้อความในเชิงเปรียบเทียบกัน เช่น

ตอนสมภารได้สอนสามเณรพุทธญาณก่อนสึกออกไปรับราชการ ความว่า

... นกยางนั้นกระทำมายากิริยาเงื่องงุ่น มีอุบายแต่จะล่อลวง
ฝูงปลาให้ไว้ใจ แล้วก็ล้วงจิกเอากินเป็นอาหาร และมีประจูดุ
ผู้เป็นเสวกามาตย์ราชบริพารก็พึงให้เรียนรู้ซึ่งกลอุบายล่อลวง
ปัจจามิตรให้หลงด้วยกลมารยา เอาชัยชนะถวายพระมหากษัตริย์เจ้า
ผู้ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงให้ได้ก็เจริญด้วยยศศักดิ์สมบัติมีประจูดุนั้น ...
(หน้า 113)

ตัวอย่างนี้มีการขนานความโดยใช้สันธานคู่ "ประจูดุ...ประจูดุ" เชื่อมความทั้งสองเข้าด้วยกัน โดยการกล่าวถึงพฤติกรรมของนกยางเปรียบเทียบกับพฤติกรรมของคน ซึ่งลักษณะของประโยคมีความเป็นเหตุเป็นผลกันและใช้ความเปรียบเทียบเพื่อช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจได้ง่ายขึ้น

อีกตัวอย่างหนึ่งที่อยู่ในตอนเดียวกัน คือ

... อันว่ากิริยาแห่งไถ่นั้น ครั้นถึงยามที่ตนจะขันก็ขันประจำยาม
แลมีประจูดุ ผู้เป็นราชเสวกามาตย์นั้น อย่าพึงลืมนสติในที่
ระลึกถึงพระเดชพระคุณพระมหากษัตริย์ แล้วอย่าลืมนระลึกในการ
กุศลอันจะเป็นมงคลแก่อาตมาดุจกิริยาแห่งไถ่นั้น ... (หน้า 114)

ตัวอย่างนี้มีการเปรียบเทียบโดยใช้สำนวน "ใด...นั้น" และเป็นการเปรียบเทียบพฤติกรรมของไ่กับพฤติกรรมของคนเช่นตัวอย่างต้น เพราะการใช้ความเปรียบจะช่วยให้เข้าใจเนื้อความได้ชัดเจน

ประโยคนานความยังปรากฏในตอนนางจันทะมังคะละซึ่งเป็นอักษรเหสีของพระเจ้าช้างเผือกกำลังประชวรจึงกราบทูลพระเจ้าช้างเผือกให้ช่วยเมตตาแก่มะยี่กำกองซึ่งเป็นหลาน ความว่า

พระองค์ทรงพระเมตตาแก่ข้าพเจ้าจันใด จงทรงพระเมตตาแก่
มะยี่กำกองจันนั้น (หน้า 74)

ตัวอย่างนี้ผู้พูด คือ นางจันทะมังคะละต้องการให้พระเจ้าช้างเผือกได้เปรียบเทียบระหว่างบุคคลสองฝ่าย คือ ตัวนางจันทะมังคะละเองและมะยี่กำกองซึ่งเป็นผู้ที่ถูกกล่าวถึง การวางประโยคลักษณะนี้ทำให้น้ำหนักระหว่างข้อความแรกกับข้อความหลังสมดุลกัน โดยมีการใช้สำนวนคู่ "จันใด...จันนั้น" เป็นตัวเชื่อมระหว่าง 2 ข้อความ

ตอนอำมาตย์ทูลกราบทูลพระยาน้อยให้เห็นความซื่อสัตย์จงรักภักดีของตน

ความว่า

คนซื่อสัตย์กตัญญูต่อเจ้านั้นเป็นที่ยังพระนครให้เจริญรุ่งเรือง
คนอัสถียกตัญญูต่อเจ้านั้นเป็นที่ยังพระนครให้ฉิบหาย (หน้า 241)

การขนานความในตัวอย่างนี้ใช้รูปแบบของการเรียงคำเข้าประโยคไปในแนวเดียวกันทำให้น้ำหนักของข้อความทั้งสองนี้เท่ากัน คือ "คนซื่อสัตย์กตัญญูต่อเจ้า-คนอัสถียกตัญญูต่อเจ้า" ผลที่ตามมาคือ "เป็นที่ยังพระนครให้เจริญรุ่งเรือง-เป็นที่ยังพระนครให้ฉิบหาย" ตามลำดับ แต่การกล่าวถึงเรื่องความซื่อสัตย์ก่อนเพื่อต้องการเน้นให้เห็นเรื่องความซื่อสัตย์นี้เป็นสำคัญเพราะในขณะนี้พระยาน้อยไม่ทรงเชื่อว่าอำมาตย์ทูลนั้นซื่อสัตย์ต่อพระองค์จึงต้องนำเรื่องนำเรื่องนี้มากล่าวเน้นในต้นประโยค

3.2 ประโยคนานความที่แสดงเงื่อนไข คือ ประโยคที่มีข้อความ 2 ข้อความ ประโยคหนึ่งแสดงเงื่อนไข อีกประโยคหนึ่งแสดงผลที่จะได้รับทั้งสองข้อความนั้นน้ำหนักของประโยคจะใกล้เคียงหรือเท่าเทียมกัน เช่น

ตอนพระเจ้าเชียงใหม่ยกทัพมาล้อมเมืองเมะตะมะไว้เพราะต้องการพระยาช้างเผือก เสนาบดีจึงกราบทูลพระเจ้าฟ้ารั่วให้ทรงอธิษฐานเพื่อจะได้ทราบว่พระยาช้างเผือกต้องการอยู่กับฝ่ายใด ความในคำอธิษฐานนั้นว่า

ถ้าช้างเผือกตัวนี้เกิดด้วยบุญสมภารจะเป็นราชพาหนะแห่ง
ข้าพเจ้า ก็ขอให้มันเกิดเป็นศุภมงคลเถิด / ถ้าข้าพเจ้าจะ
สิ้นวสานจะเสียพระยาช้างเผือกและพระนครแก่ปัจจามิตรข้าศึก
แล้ว ขอให้ข้าพเจ้านิมนต์เป็นอัมปมงคลเถิด (หน้า 47)

ข้อความนี้มีการวางเงื่อนไขโดยใช้สันฐานคาบดั่งที่ขีดเส้นใต้ไว้ และการ
เลือกกล่าวถึงส่วนดีก่อนก็เพื่อแสดงให้เห็นความสำคัญและความต้องการของผู้พูดเองว่า
ปรารถนาให้สิ่งดีเกิดขึ้นกับตน การให้น้ำหนักของประโยคนั้นก็ไม่ต่างกัน มีการกล่าวทั้ง
สิ่งดีและสิ่งไม่ดีโดยใช้สันฐานแบบเดียวกันคือสันฐานที่แสดงเงื่อนไข การวางน้ำหนักของ
ประโยคให้เท่ากันนั้นทำให้การอ่านเป็นไปอย่างราบรื่นไม่รู้สีกะตุคตุ แม้ว่าความยาวของ
ประโยคหลังจะมากกว่าแต่ก็เพื่อให้รายละเอียด

ประโยคขนานความอีกตัวอย่างหนึ่งคือตอนพระยาน้อยมีหนังสือตอบไปถึง
พระมหาเทวีผู้เป็นป้า หลังจากทีพระมหาเทวีให้คนมาชวนพระยาน้อยกลับไปเมืองพะโค
หนังสือนั้นก็มีความว่า

... ข้าพเจ้าถืออยู่ว่า ถ้าตายลงด้วยมิได้เป็นขบถต่อพระราช
บิดาแล้วก็จะได้ไปสู่สุคติภูมิ / ถ้าและตายลงด้วยการเป็นขบถต่อ
สมเด็จพระราชบิดาแล้วก็จะไปสู่สุคติภูมิเป็นแท้ (หน้า 151)

ตัวอย่างนี้การขนานความจะมีลักษณะของเงื่อนไขทั้งสองข้อความและมี
ความเป็นเหตุเป็นผลต่อเนื่องกันในระหว่างข้อความ โดยการใช้นิพนธ์คาบ "ถ้า...ก็" เป็น
ตัวเชื่อมแสดงความขนานกันทั้งสองข้อความ และเนื้อความนั้นยังแสดงการเปรียบเทียบ
ระหว่างการทำดีกับการทำไม่ดีอีกด้วย ที่พระยาน้อยกล่าวเช่นนี้ น่าจะเพื่อต้องการให้
พระมหาเทวีตายใจว่าตนไม่คิดจะทำศึกกับเมืองพะโคแน่นอน สังเกตได้จากการใช้คำว่า
"เป็นแท้" เหมือนกับเป็นการย้ำว่าถ้าทำไม่ดีแล้วสิ่งที่ไม่ดีจะเกิดขึ้นกับตนแน่นอน

อีกตัวอย่างหนึ่งที่มีการใช้ประโยคขนานความ คือ ตอนพระยาน้อยตรัส
สนทนากับพระอาจารย์มะเป่ง ซึ่งพระองค์ต้องการให้พระอาจารย์มะเป่งสึกออกมารับ
ราชการอยู่กับพระองค์ ความว่า

ข้าพเจ้าเห็นว่าบวชเป็นสมณะนี้ ถ้าศรัทธาแท้หมายถึงความสุข
ในสวรรค์และนิพพานกายเดียว ก็ควรจะอุทิศสำหรับท่านบวชไปคงจะ
ได้ความสุขสมดังปรารถนาเป็นแท้ / ถ้าศรัทธาห่อถอยย่อหย่อนลง
เห็นจะบวชไปไม่ตลอดแล้ว ข้าพเจ้าเห็นว่าสึกเสียดีกว่า

หาความสุขในมนุษย์เกิด (หน้า 202)

ตัวอย่างการขนาความนี้มีการวางเงื่อนไขไว้เช่นเดียวกัน นอกจากนั้นยัง แสดงความเป็นเหตุเป็นผลกันด้วย แต่จะเห็นว่าผู้พูดนั้นเน้นความสำคัญไปที่ประโยคหลัง เพราะได้แทรกความคิดเห็นของตนลงไปด้วยว่า "ข้าพเจ้าเห็นว่าสีกเสียดีกว่า" แต่มีคำว่าเนื้อ ความในส่วนแรกจะไม่สำคัญ ผู้พูดยังให้ความสำคัญอยู่ เนื่องจากผู้ฟังอยู่ในเพศบรรพชิต เพียงแต่ผู้พูดต้องการให้อีกฝ่ายมาทำงานกับตนจึงได้พยายามพูดชักจูงใจ

★ ตอนที่นางกายพูดกับนายช่างก่อนที่จะถูกนำตัวไปประหารก็ใช้ประโยค ขนาความเช่นกัน ความว่า

ธรรมดาบุคคลทำคุณแก่พระมหากษัตริย์อยู่ตั้งอยู่ในกตัญญูรู้จัก
คุณแล้วก็จะโปรดให้มีความสุขสมบูรณ์ด้วยยศศักดิ์ทรัพย์
หาที่สุดมิได้ / ถ้าพระมหากษัตริย์ยกกตัญญูไม่รู้คุณคนแล้ว ผู้ใด
ทำคุณก็เหมือนทำแก่อสรพิษ โกรธขึ้นมาแล้วย่อมจะผลาญชีวิต
ให้สิ้นสูญทั้งบุตรภรรยาญาติบิดามารดาหาคิดถึงคุณไม่ (หน้า 394)

การวางเงื่อนไขของประโยคขนาความในตัวอย่างนี้ชี้ให้เห็นข้อดีของ ประเด็นต่างๆทั้งในส่วนดีและส่วนไม่ดี และในตอนท้ายของแต่ละประโยคจะเห็นว่ามีการใช้ คำ "หาที่สุดมิได้" กับ "หาคิดถึงคุณไม่" ซึ่งความหมายต่างกันโดยสิ้นเชิงเป็นการกล่าวเพื่อ สนับสนุนความสำคัญในแต่ละประโยคที่นำเสนอคือเรื่องกตัญญูและอกตัญญู และยังเป็น การเปรียบเทียบระหว่างพฤติกรรมทั้งสองด้านอีกด้วยว่าถ้าทำเช่นนี้จะให้ผลเช่นไร และ ในข้อความยังมีการขยายความให้รายละเอียดรวมทั้งการใช้ความเปรียบเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจ ชัดเจนยิ่งขึ้น

ประโยคลักษณะอื่นๆที่ปรากฏในราชาธิราช

นอกจากประโยคเชิงความเรียงจะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เห็นลักษณะของประโยคที่ดี ในงานประพันธ์ร้อยแก้วแล้ว ยังมีประโยคลักษณะอื่นๆที่ปรากฏในราชาธิราชอีก เช่น

1. ประโยคสั้นและประโยคยาว ในราชาธิราชผู้ประพันธ์จะใช้ประโยคสั้นในกรณี ที่ต้องการความกระชับ แต่ถ้าต้องการให้เนื้อความได้รายละเอียดมากขึ้นประโยคที่ใช้ก็เป็น ประโยคยาว เช่น ตอนที่พินิจถวายพระเพลิงพระศพของสมเด็จพระเจ้าราชาธิราช

ครั้นถึงคำรบเจ็ดวันแล้ว พระเจ้าสุทโธทรมหาราชก็พร้อมด้วย
พระญาติวงศ์เสนาบดีผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายหน้าฝ่ายในกับทั้งพระสงฆ์
ดำรงฐานานุกิตต์เป็นอันมาก เสด็จไปถวายพระเพลิงพระศพ
สมเด็จพระราชบิดาเสร็จแล้ว ก็ให้แจ้งพระรูปเก็บพระอัฐิใส่ใน
พระโกศทองประดับพลอยล้วนแต่เนาวรัตน์ ให้ก่อเจดีย์สูงสิบวา
บรรจุพระอัฐิไว้ริมพระมูเตาใหญ่แล้วให้เชิญพระมหามงกุฎมาทำเป็น
เศวตฉัตรกันยอดพระเจดีย์ (1) ฉลองพระบาทประดับพลอยนั้น
ให้เชิญไปบูชาไว้ ณ พระธาตุปรางค์ (2) ฉลองพระองค์ประดับ
พลอยนั้นให้เชิญไปบูชาไว้ ณ พระธาตุมูเตา (3) เศวตฉัตรนั้น
ให้นำไปบูชาพระธาตุ ณ เมืองตะกิง ... (หน้า 632)

ข้อความนี้ประกอบไปด้วยประโยคสั้นและประโยคยาว ในช่วงแรกเป็นประโยค
ความรวมที่มีขนาดยาว คือ "พระเจ้าสุทโธทรมหาราชก็พร้อมด้วยพระญาติวงศ์
เสนาบดีผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายหน้าฝ่ายในกับทั้งพระสงฆ์ราชาคณะดำรงฐานานุกิตต์เป็น
อันมาก เสด็จไปถวายพระเพลิงพระศพสมเด็จพระราชบิดา" ในประโยคนี้มีคำกริยาร่วม
กันดังที่ขีดเส้นใต้ไว้ และกรรมของประโยคคือ "พระศพสมเด็จพระราชบิดา" การใช้
ประโยคความรวมที่มีประธานของประโยคหลายตัวเช่นนี้ หากต้องมาเรียงเป็นประโยค
ความเดียวที่ละประโยคจะทำให้ข้อความนั้นยืดยาว เพราะต่างก็มีการกระทำร่วมกันอยู่แล้ว
ประโยคที่มีส่วนขยายมากอยู่ในข้อความนี้ อีกประโยคหนึ่งคือ "พระโกศทองประดับพลอย
ล้วนแต่เนาวรัตน์" ส่วนที่ขีดเส้นใต้เป็นส่วนขยายที่บอกลักษณะของ "พระโกศ" ให้ชัดเจน
หากจะแบ่งรูปประโยคนี้ก็จะแบ่งได้ว่า "พระโกศทอง" เป็นภาคประธาน ส่วน "ประดับ
พลอย" เป็นภาคแสดง โดยมี "ล้วนแต่เนาวรัตน์" เป็นส่วนขยาย "พลอย" ว่าเป็นพลอย
เนาวรัตน์ ไม่ได้เป็นพลอยชนิดอื่น หรือการแบ่งประโยคอีกลักษณะหนึ่ง คือ "พระโกศ
ทองประดับพลอย" เป็น ภาคประธาน คำว่า "ล้วนแต่" ซึ่งหมายถึง "เป็น" ทำหน้าที่เป็น
ภาคแสดง และมีคำ "เนาวรัตน์" ทำหน้าที่คล้ายกรรมของประโยค

นอกจากนั้นในข้อความนี้ยังมีการใช้ประโยคสั้นซึ่งเป็นประโยคความเดียวไม่มีส่วน
ขยายกริยาและส่วนขยายกรรมของประโยค เป็นการใช้ประโยคสั้นเพื่อให้การดำเนินเรื่อง
เป็นไปอย่างรวดเร็ว ประธานของประโยคนั้นมีส่วนขยายเพียงสั้นๆว่า "ประดับพลอย"
ประโยคความเดียวดังกล่าวคือส่วนที่ขีดเส้นใต้ไว้

ยังมีการใช้ประโยคยาวที่ใช้สันธานเชื่อมระหว่างประโยคด้วย ปรากฏในตอน
พระเจ้าหงสาวดีทรงให้สร้างสิ่งต่างๆ ความว่า

... ครั้นเสร็จแล้วจึงให้หล่อพระรูปพระพุทธรูปเจ้าสี่พระองค์ คือ พระกุกกุสันโธ พระโกนาคมน์ พระพุทธกัสสป พระสมณโคตม โดยกำหนดขนาดพระกายสูงใหญ่พอควรแก่พระราชศรัทธา ครั้นเสร็จแล้วก็ให้อัญเชิญพระพุทธรูปทั้งสี่พระองค์ขึ้นไปไว้บนปราสาทปราสาททั้งสี่ทิศ แล้วให้สร้างพระมหาวิหารทั้งสิบหกแห่งสำเร็จแล้ว ก็ทรงพระราชอุทิศส่วยสาอากรไว้สำหรับพระวิหาร ที่พระพุทธรูปไสยาสน์นั้นก็ให้เขียนพระพุทธรูปทวารวดีขึ้น สร้างไว้ในพระอารามแล้ว จึงให้หมื่นพระสงฆ์อันทรงพระไตรปิฎกครองอยู่ทุกพระอาราม แล้วก็ให้แต่งการฉลองมิ่งนามพรหม ... (หน้า 658)

ข้อความนี้มีการใช้สำนวน "ครั้น...จึง", "ครั้น...ก็" เพื่อแสดงความคล้อยตามกัน และใช้คำว่า "แล้ว", "จึง", "ก็" เป็นคำเชื่อมระหว่างประโยคที่มีการละประธาน "พระเจ้าหงสาวดี" เพื่อแสดงความต่อเนื่อง

ตัวอย่างประโยคสั้น ซึ่งเป็นประโยคความเดียว และเรียงรูปประโยคตามประธาน-กริยา-กรรม เช่น

ปัญญาเป็นเข็ม / ลิ้นเป็นทอง (หน้า 236)

ตะละแม่ท้าวนี้ถือตัวยิ่งนัก / ข้าตามใจเข้าๆ / (เขา) ไม่ตามใจข้า ... (หน้า 251)

2. ประโยคที่มีการละประธาน ในราชาธิราชมีประโยคที่มีการละประธานอยู่เป็นจำนวนมาก การละประธานที่ปรากฏนั้นมีหลายลักษณะ ได้แก่

2.1 การละประธานในตำแหน่งประโยคที่ติดกันแล้วประธานยังเป็นตัวเดิม เช่น ตอนพระอาจารย์มะเป่งถวายพระพรต่อพระยาน้อย เมื่อพระยาน้อยต้องการให้สีกออกมาช่วยราชการ พระอาจารย์มะเป่งจึงถวายพระพรว่า

อาตมภาพทำดังนี้ / (1)จะได้หมายเอาบำเหน็จทรัพย์เงินทอง
และยศถาศักดิ์หามาได้ / (2)คิดว่าพระองค์เป็นราชบุตรของ
พระเจ้าแผ่นดิน / (3)ได้พึ่งบารมีของท่านคุ้มครองรักษาอยู่ ...
(หน้า 186-187)

ตัวอย่างนี้มีการละประธานของประโยคเมื่อได้กล่าวถึงประธานแล้วในต้นข้อความ การละประธานในตัวอย่างนี้จะไม่ทำให้ผู้อ่านเกิดความสับสน เนื่องจากเป็นคำพูดของบุคคลคนเดียว ดังนั้นประธานของประโยคที่ 1, 2 และ 3 คือคำว่า "อาตมภาพ"

อีกตัวอย่างหนึ่งที่มีการละประธานของประโยค คือ ตอนที่พระยาน้อย
ตรัสสรรเสริญอำมาตย์ทิน ว่า

... อำมาตย์ทินผู้นี้เป็นคนซื่อตรงต่อแผ่นดิน / (1)สมควรที่จะเป็น
ผู้เฒ่าแล้วดูหนึ่งขุนพลแก้ว และแก้วของบรมจักรพรรดิราช
อันหาค่ามิได้ / ไม่เสียที่สมเด็จพระราชบิดาเราปลูกเลี้ยง(2)ไว้ /
(3)จะเป็นกระทุ้หลักแผ่นดินสืบไปภายหน้าได้ ... (หน้า 241)

ในตัวอย่างนี้หมายเลข (1) กับ (3) คือประโยคที่มีการละประธานคือ
"อำมาตย์ทิน" ส่วนหมายเลข (2) นั้นเป็นการละกรรมของประโยค ในตัวอย่างมีการกล่าว
ถึงประธานของประโยคไว้ในตอนต้น ผู้อ่านก็สามารถเข้าใจได้ เพราะพระยาน้อยจะจง
กล่าวถึงบุคคลคนเดียว

2.2 การละประธานในประโยคที่ไม่ได้อยู่ติดกันแล้วมีประธานตัวอื่นมาก่อน
ก่อนจะกลับมาใช้ประธานเดิมอีก เช่น การบรรยายความตอนพระเจ้าราชาธิราชทำศึกกับ
พม่า

ฝ่ายพระเจ้าราชาธิราชเห็นไพร่พลทั้งสองฝ่ายเข้ารบกันเป็น
อลหม่านอยู่ดังนั้น / (1)ก็ให้พลช้างทัพหลวงประดังหน้าพร้อมกัน /
(2)ให้ขับช้างเหยียบย่ำเข้าไป ไพร่พลพม่าทั้งปวงก็ล้มตายเป็น
อันมาก / (3)ที่เหลือนั้นก็แตกหนีไปสิ้น / (4)มิได้ทอดพระเนตร
เห็นพลายประกายมาศ ... (หน้า 562)

ตัวอย่างนี้มีการละประธานสองตัว ประโยค(1) , (2) และ (4) ละ
ประธาน "พระเจ้าราชาธิราช" ส่วนประโยค (3) ละประธาน "ไพร่พล" จะเห็นว่าการละ
ประธานข้ามประโยค ประโยคที่ (1) กับ (2) นั้น เนื่องจากเป็นประโยคที่อยู่ติดกันการละ
ประธานจึงไม่ทำให้เกิดความสับสน เช่นเดียวกับประโยคที่ (3)การละประธานก็อยู่ใน
ตำแหน่งประโยคที่ติดกัน ส่วนประโยคที่ (4) ซึ่งอยู่ติดกับประโยคที่ (3) มีการเปลี่ยนแปลง
ประธานของประโยค เนื่องจากประธานของประโยคนั้นคือ "พระเจ้าราชาธิราช" เช่นเดียวกับ
กับประโยคที่ (1) กับ (2) แต่ถูกคั่นด้วยประโยคอื่น แต่เนื้อความนั้นยังไม่ก่อให้เกิด
ความสับสนเพราะมีบริบทบอกให้รู้ว่าจะต้องเป็นกษัตริย์ เนื่องจากคำกริยาที่ตามมานั้น
"มิได้ทอดพระเนตร" เป็นกริยาราชศัพท์

ยังมีการใช้ประโยคที่มีการละประธานอีก คือ ตอนอหะมะมอญเข้าไปรับ
ราชการกับพระเจ้าพุกาม ความว่า

ฝ่ายอชมะมอญจึงคิดแต่ในใจว่า ความคิดแต่เพียงนี้คนทั้งปวง
ยังสรรเสริญว่าฉลาดหนักหนา ... ครั้นเวลากลางคืนจึงนิมิตฝันว่า
... เวลารุ่งเช้าเข้าไปแก้ผ้าให้บิดามารดาฟัง ... ครั้นได้ฟังบิดามารดา
ทำนายดังนี้ก็มีความยินดีนัก แล้วก็ไปเข้าเดือน ณ เมืองพุกาม
เป็นฝัฟายลงหน้าเรือพระที่นั่งมีกำลังมาก พายเรือจนพายหัก
(1) จึงโปรดให้อชมะมอญเลื่อนออกไปพายกระทงหน้า พายก็หัก
ทุกที (2) จึงตั้งให้เป็นพันหัว แล้วพระเจ้าพุกามโปรดพระราชทาน
ให้ส่วยตลาดในเมืองพะโคนั้น ... (หน้า 28-29)

ข้อความนี้อยู่ในย่อหน้าเดียวกัน ข้อความที่ขึ้นต้นบอกให้รู้ว่าประธานของ
ประโยค คือ "อชมะมอญ" การละประธานของแต่ละประโยคจึงไม่ทำให้ผู้อ่านสับสนเนื่อง
จากข้อความที่กล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นเรื่องของอชมะมอญ แต่ละประโยคจึงมีความต่อเนื่อง
กัน แต่ส่วนที่ขีดเส้นใต้ไว้ คือ ประโยคที่ (1) , (2) ประธานของประโยคต้องเป็น
ประธานตัวใหม่ ซึ่งในย่อหน้าเดียวกันนี้ยังไม่มีกรกล่าวถึงแต่ก็ละประธาน "พระเจ้า
พุกาม" ไว้ ประธานของประโยคทั้งสองดังกล่าวคือ "พระเจ้าพุกาม" เหตุที่มีการละ
ประธานอาจเนื่องมาจากว่าประโยคตามหลังที่อยู่ในตำแหน่งที่ใกล้เคียงกันมีการกล่าวถึง
"พระเจ้าพุกาม" ก็เป็นได้ และยังมีบริบทที่บอกให้รู้ว่าบุคคลที่กล่าวถึงนั้นจะต้องเป็น
กษัตริย์เนื่องจากคำกริยาที่แสดงนั้นเป็นกริยาราชศัพท์

3. ประโยคที่มีการละกริยา ทำให้ข้อความนั้นเป็นเพียงกลุ่มคำ แต่การละ
กริยานั้นก็ไม่ได้ทำให้เกิดความสับสนแต่ประการใด เช่น เราผู้(เป็น)หลาน , เราผู้(เป็น)
เจ้านี่)

4. ประโยคที่ใช้ประพันธสรรพนาม มี 2 ลักษณะ ได้แก่

4.1 การใช้ประพันธสรรพนามแทนคำ เป็นการใช้สรรพนามแทน
คำนามหรือสรรพนามที่กล่าวมาข้างหน้า เช่น

ประโยคที่ 1 "...แล้วเสด็จขึ้นสู่พระที่นั่งอุทุมพรภักทวิฐเหนือแผ่น
สุวรรณ อันเขียนรูปราชสีห์ภายใต้พระมหาเศวตฉัตร" (หน้า 248) คำว่า "อัน" ใน
ประโยคนี้แทนคำว่า "พระที่นั่งอุทุมพรภักทวิฐ"

ประโยคที่ 2 "ขอให้แต่งกองทัพขึ้นไปสกัดตีเรือลำเลียง ซึ่งพม่าจะลง
มาส่งกัน ..." (หน้า 447) คำว่า "ซึ่ง" ในประโยคนี้แทนคำว่า "เรือลำเลียง"

ประโยคที่ 3 "มอญยกกองทัพล่วงขึ้นมาตีเมืองทรางทรวาย ซึ่งเป็น
เขตแดนกรุงรัตนปุระอังวะ" (หน้า 478) คำว่า "ซึ่ง" ในประโยคนี้แทนคำว่า

"เมืองทรางทรวย"

4.2 การใช้ประพันธ์สรรพนามแทนข้อความที่กล่าวมาข้างหน้า คือ ประพันธ์สรรพนามใช้แทนข้อความหรือเนื้อความที่กล่าวมาก่อนจะมาถึงประโยคนั้น เช่น

ข้อความที่ 1 เนื้อความตอนมั่งกันจิกราบทูลพระยาน้อยว่า "...อย่าว่าแต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชบิดาของพระองค์ผู้ทรงพระคุณนั้นเลย ถึงสมเด็จพระพุทธเจ้าอันเป็นเอกอัครบรมครูของสัตว์ในไตรภพ...ย่อมเสด็จประเวศสู่ปรินิพพาน..."

เมื่อพระยาน้อยทรงฟัง จึงตรัสตอบว่า ซึ่งท่านแสดงความรู้ให้เราฟัง โดยกระแสนุทธภพชาติบรรยาย หวังจะให้คลายความโศกก็ควรอยู่..." (หน้า 212-213)

คำว่า "ซึ่ง" ในข้อความนี้ เป็นคำที่แทนเนื้อความที่มั่งกันจิกราบทูลพระยาน้อย

ข้อความที่ 2 เนื้อความกล่าวถึงตอนพระเจ้าราชาธิราชทรงได้ตัวแม่ยายพะโรกรยาพระตะบะ ทรงซักถามถึงสิ่งของที่นางมีอยู่ แม่ยายพะโรจึงกราบทูลว่า "สิ่งของเงินทองนั้นสมิงพระตะบะเอาไปสร้างพระพุทธรูปเป็นการกุศลเสียสิ้นแล้ว"

"พระเจ้าราชาธิราชจึงตรัสตอบว่า ซึ่งเงินทองของพระตะบะเอาไปทำพระปฏิมากรเป็นการกุศลเสียแล้วนั้น ..." (หน้า 268-269)

คำว่า "ซึ่ง" ในข้อความนี้เป็นคำแทนเรื่องที่แม่ยายพะโรกราบทูลต่อพระเจ้าราชาธิราช

จากตัวอย่างในข้อ 3.2 นี้จะเห็นว่าคำที่อยู่ติดกับคำว่า "ซึ่ง" นั้นจะเป็นคำที่บอกเรื่องที่กล่าวถึงในขณะนั้นๆ ด้วย ดังตัวอย่างในข้อความที่ 1 คือ "ซึ่งท่านแสดงความรู้" และข้อความที่ 2 คือ "ซึ่งเงินทองของพระตะบะ" คำว่า "ซึ่ง" จึงเป็นคำที่เชื่อมความตอนแรกกับเนื้อความในตอนหลังให้เป็นเรื่องเดียวกัน และมักจะพบในข้อความที่บุคคลคนใดคนหนึ่งจะพูด แล้วจึงขึ้นต้นด้วยประโยคที่มี "ซึ่ง" นำหน้า เพื่อใช้เชื่อมข้อความให้ต่อเนื่องกันและแทนที่จะต้องกล่าวเรื่องซ้ำอีกครั้งหนึ่งก็ใช้ประพันธ์สรรพนามเป็นคำแทน

บทที่ 3

โวหารการเขียน

ราชาธิราชเป็นวรรณคดีเรื่องยาวจึงมีการใช้โวหารหลายชนิดประกอบกัน ทั้งบรรยายโวหาร พรรณนาโวหาร อธิบายโวหาร และอภิปรายโวหาร เพื่อให้สอดคล้องกับการดำเนินเรื่อง นอกจากนั้นยังมีอุปมาโวหารเป็นโวหารที่แทรกอยู่ในโวหารหลักทั้งสี่อย่างที่กล่าวมา การดำเนินเรื่องบางตอนใช้โวหารหลายชนิดร่วมกัน หรือบางตอนใช้โวหารเพียงชนิดเดียว เช่น หากต้องการให้รายละเอียดมากๆ ก็ใช้พรรณนาโวหาร หรือใช้บรรยายโวหารเพื่อเล่าเหตุการณ์ เป็นต้น ตัวอย่างการใช้โวหารที่ปรากฏในราชาธิราช เช่น พระยาอินทร์กราบทูลถามพระเจ้าหงสาวดีเรื่องหุ่นของพระเจ้ากรุงจีนว่าเพราะเหตุใดพระองค์จึงทรงทราบว่าเป็นหุ่น พระเจ้าหงสาวดีตรัสตอบว่า

... ซึ่งเรารู้เหตุทั้งนี้ก็เพราะความบอกเล่า และปัญญาไตร่ตรอง
ประกอบกัน คนผู้บอกเล่านั้นจะรู้ก็หาไม่ได้ อาศัยปัญญา
เราพิจารณาสอบสวนฟังดูกิริยาอาการ ซึ่งจะรู้เห็นเหตุชอบและผิด
หนักเบาต้นลึกหนาบางหยาบละเอียดใกล้ไกลสูงต่ำนั้น ก็ย่อมรู้ด้วย
พิจารณาอาการ ธรรมชาติของมีวิญญาณหรือหาวิญญาณมิได้
ก็มีอาการสำแดงออกภายนอกทุกสิ่ง เรียกว่าอาการนั้น คำมคธ
ภาษาพุทธพากย์ พระยาอินทร์จะไม่เข้าใจความ เราจะว่าให้ฟัง
อาการนั้นแปลเป็นคำรามัญได้หลายอย่าง แปลให้เห็นแต่สามอย่าง
ว่า กรบปะกอบปรากวด กลมโตะตอมกลมเกลิง คำที่เรียกว่า
อาการนั้น แปลเป็นไทยได้หลายอย่าง แปลให้เห็นแต่สามอย่างว่า
ของกระทำให้ปรากฏหนึ่ง กระทำเป็นต้นเดิมหนึ่ง กระทำมาหนึ่ง
ซึ่งว่าของมีจิตวิญญาณนั้น คือมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉาน เทพยดา
อินทร์พรหมทั้งปวง แต่ล้วนมีอาการด้วยกันทั้งสิ้น เหมือนอย่าง
ความรักความชัง หรือไม่รักไม่ชัง มัธยัสถ์เพิกเฉยอยู่โกรธและไม่โกรธ
มากหรือโกรธน้อย กำหนดยินดีในรูปเสียงกลิ่นรส และสิ่งที่พึง
ถูกต้องด้วยกาย จึงเกิดความยินดีที่มีความอร่อยทั่วจิตทั่วกายนั้น
หรือไม่มีความกำหนดยินดีในของเหล่านี้ มีจิตเพิกเฉยสิ่งที่ไม่มีตัว
คือความรักความชังเป็นต้นอย่างว่ามานี้ ถ้าเกิดขึ้นในดวงจิต
ผู้ใดแล้ว ถึงยังไม่เจรจาเลย อาการก็สำแดงให้ปรากฏออกมา
ภายนอกสิ้น คนทั้งปวงจึงล่วงรู้สังเกตกำหนดกันว่า คนผู้นี้

รักเราซึ่งเรา ไม่รักไม่ซึ่งเรา รักซึ่งผู้อื่น ไม่รักซึ่งผู้อื่น ...
 ซึ่งท่านเป็นข้าราชการนี้ พึงมีวิจารณ์ปัญหาตริกตรองการ
 ให้ละเอียดรอบคอบอย่าประมาทในราชกิจทั้งปวงจึงจะชอบ
 (หน้า 679-682)

พระเจ้าหงสาวดีทรงชี้แจงอย่างละเอียดว่าพระองค์ทรงทราบได้ด้วยปัญญาของ
 พระองค์ และได้ยกตัวอย่างเรื่อง "อาการ" มาอธิบายประกอบเพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้น
 ตัวอย่างนี้มีการชี้แจงอย่างเป็นลำดับ โดยชี้ให้เห็นว่าพระเจ้าหงสาวดีทรงคิดได้เพราะ
 "ความบอกเล่า และปัญญาตริกตรองประกอบกัน" จากนั้นจึงอธิบายโดยยกตัวอย่างเรื่อง
 "อาการ" ประกอบ ก่อนจะสรุปในตอนท้ายว่าพระยาอินทร์ควรประพฤติอย่างไรจึงจะ
 เหมาะสม การอธิบายเรื่อง "อาการ" นั้นมีการเลือกคำที่มีความหมายตรงข้ามกันมาวางไว้
 ในตำแหน่งที่ติดกันเพื่อเปรียบเทียบ ดังนี้ "ซึ่งจะรู้เห็นเหตุชอบและผิดหนักเบาต้นลึกหนา
 บางหยาบละเอียดใกล้ไกลสูงต่ำ" และการเลือกกลุ่มคำที่มีความหมายแตกต่างกันแต่ขยาย
 ความเพื่อเปรียบเทียบซึ่งกันและกัน คือ "ความรักความชัง หรือไม่รักไม่ชัง มัธยัสถ์
 เพิกเฉย อยู่โกรธและไม่โกรธมากหรือโกรธน้อย กำหนดยินดีในรูปเสียงกลิ่นรส และ
 สิ่งซึ่งพึงถูกต้องด้วยกาย จึงเกิดความกำหนดยินดีมีความอร่อยทั่วจิตกายนั้น หรือไม่มี
 ความกำหนดยินดีในของเหล่านี้" และ "คนผู้รักเราซึ่งเรา ไม่รักไม่ซึ่งเรา รักซึ่งผู้อื่น
 ไม่รักซึ่งผู้อื่น" การวางตำแหน่งของคำเช่นนี้ทำให้สิ่งที่เปรียบเทียบนั้นชัดเจนขึ้น และเมื่อ
 กล่าวถึง "อาการ" ก็จะมีการอธิบายอย่างละเอียดทำให้เข้าใจเรื่องได้อย่างชัดเจน

การวิเคราะห์แบ่งโวหารเป็นโวหารหลัก 4 ประเภท ได้แก่

1. บรรยายโวหาร
2. พรรณนาโวหาร
3. อธิบายโวหาร
4. อภิปรายโวหาร

1. บรรยายโวหาร

บรรยายโวหาร คือ โวหารที่ใช้เล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นว่าเป็นเช่นไร ใน
 ราชาราชมีทั้งการบรรยายที่ผ่านบทสนทนาของตัวละครและผู้ประพันธ์เป็นผู้กล่าวถึง
 เหตุการณ์นั้นๆ วิธีการที่ใช้บรรยายโวหารในราชาราช มีดังนี้

- 1.1 การบรรยายโดยเล่าเหตุการณ์แบบมีการขยายความให้ชัดเจนขึ้น
- 1.2 การบรรยายแบบรวบรัด

1.1 การบรรยายโดยเล่าเหตุการณ์แบบมีการขยายความให้ชัดเจนขึ้น เป็นการบรรยายเรื่องตามลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนและหลัง แต่มีการขยายความเพื่อให้รายละเอียดของเหตุการณ์ และในที่นี้จะหมายรวมถึงการบรรยายเพื่อแสดงลักษณะของสิ่งใดสิ่งหนึ่งด้วย บางช่วงมีการพรรณนาแทรกเพื่อให้ภาพที่ชัดเจนขึ้น การบรรยายโดยมีการให้รายละเอียดของเหตุการณ์ที่พบในราชาริราช ได้แก่

1.1.1 การบรรยายเหตุการณ์ในเรื่อง

1.1.2 การบรรยายการสู้รบและการบรรยายกองทัพ

1.1.3 การบรรยายพฤติกรรมและความคิดเห็นของตัวละครที่มีต่อตัวละคร

อื่น

1.1.1 การบรรยายเหตุการณ์ในเรื่อง เป็นการเล่าเรื่องที่ดำเนินอยู่อย่างต่อเนื่อง เช่น การบรรยายให้เห็นความเฉลียวฉลาดของมะกะโท เมื่อได้รับพระราชทานเบี้ยจากสมเด็จพระร่วงเจ้า

ฝ่ายมะกะโทได้เบี้ยหนึ่งก็มีความยินดีนัก จึงคิดว่าแต่เรามาอยู่
ทำราชการด้วยนายช้าง ฟังได้รับพระราชทานในวันนี้ เบี้ย
เดี๋ยวนี้จะทำอะไรดี อย่าเลยจะเอาไปซื้อพันธุ์ผักกาดมาปลูกไว้
มะกะโทคิดแล้ว จึงเอาเบี้ยไปซื้อผักกาด เจ้าของพันธุ์ผักกาดจึงว่า
เบี้ยของเจ้าเบี้ยเดี๋ยวนี้ เรามิรู้ที่จะดวงพันธุ์ผักกาดให้ มะกะโทจึงว่า
เบี้ยของเราเบี้ยเดี๋ยวนี้ เราเอาแต่พอติดนิ้วเดียว เจ้าของพันธุ์ผักกาด
จึงว่าเอาเถอะ มะกะโทจึงเอานิ้วมือขวา แล้วก็จิ้มลงในกระต่าย
พันธุ์ผักกาดนั้น ฝ่ายเจ้าของพันธุ์ผักกาดจึงสรรเสริญแต่ในใจว่า
บุตรรามัญผู้มีปัญญาฉลาดนัก นานไปจะได้เป็นผู้มีมั่นคง
ฝ่ายมะกะโทได้เมล็ดพันธุ์ผักกาดแล้ว จึงขุดดินกระทำให้ด้วยมูลช้าง
จึงปลูกเมล็ดพันธุ์ผักกาดไว้ อุตส่าห์บำรุงรดน้ำถึงอกงามขึ้น (หน้า 9)

การบรรยายในตอนนี้นำผู้ประพันธ์ให้รายละเอียดไว้เป็นอย่างดี มีการบรรยายความเป็นลำดับเพื่อให้เห็นพฤติกรรมและความคิดของมะกะโท รวมทั้งการโต้ตอบระหว่างมะกะโทกับนายช้างที่เป็นไปในทันทีเพื่อชี้ให้เห็นไหวพริบของมะกะโท และเพื่อต้องการชี้ให้เห็นสติปัญญาของมะกะโทอย่างชัดเจน จึงได้มีการย้าเรื่อง "เบี้ย" เดียว" ถึงสี่ครั้ง เพราะเป็นส่วนสำคัญที่แสดงให้เห็นความเฉลียวฉลาดของมะกะโทที่รู้จักนำของแม่เพียงเล็กน้อยก็สามารถทำให้งอกงามขึ้นมาได้ นอกจากนั้นยังบรรยายท่าทางของมะกะโทให้

ผู้อ่านนึกเห็นภาพได้ ดังความ "มะกะโทจึงเอานิ้วมือชุบเขพระแล้วก็จิ้มลงในกระต่ายพันธุ์ ผักกาดนั้น" และ "ฝ่ายมะกะโทได้เมล็ดพันธุ์ผักกาดแล้ว จึงขุดดินทำที่ด้วยมูลช้าง จึงปลูกเมล็ดพันธุ์ผักกาดไว้ อุตสาห์บำรุงรดน้ำกิ่งอกงามขึ้น" คำว่า "อุตสาห์" ทำให้นึกเห็นภาพของมะกะโทที่มีความตั้งใจจริงต่อสิ่งที่ตนกระทำอยู่

การบรรยายเพื่อเล่าเหตุการณ์ตอนทหารไปส่งพระยาช้างเผือกไปเมือง
เมะตะมะ ใช้การบรรยายตามลำดับเพื่อให้เห็นพฤติกรรมของพระยาช้าง ดังความ

ครั้นไปถึงท่าจะลงแพนั้น พระยาช้างเผือกจึงให้แม่ช้างลงแพก่อน
ตัวพระยาช้างจึงลงต่อภายหลัง คนหาร้อยซึ่งไปส่งนั้นจึงว่า
ท่านจะเอามารดาไปด้วยฉะนี้ ข้าพเจ้าทั้งปวงก็มีพันพระราชอาญา
พระเจ้าอยู่หัว เมื่อพระยาช้างได้ฟังคำคนทั้งปวงว่าดังนั้นก็เอางวง
ขึ้นพาดหลังนางพังผู้มารดา มีจักขุทั้งสองมองไปด้วยน้ำตา จึงเอา
งวงพยุ่งส่งมารดาขึ้นจากแพ คนหาร้อยได้เห็นแล้วก็บังเกิดสังเวชใจ
สิ้นด้วยกัน (หน้า 46)

การบรรยายในตอนนี้แสดงความเฉลียวฉลาดของพระยาช้าง จะเห็นได้จาก
อาการต่างๆของพระยาช้างที่แสดงออกเมื่อมีคนพูดด้วย และยังแสดงให้เห็นว่าพระยาช้าง
นั้นรู้จักรับผิดชอบต่อหน้าที่แม้ว่าจะเป็นสัตว์ก็ตาม อาการต่างๆที่พระยาช้างแสดงต่อ
มารดานั้นเป็นภาพที่ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกสงสาร ดังความ "ก็เอางวงขึ้นพาดหลังนาง
พังผู้มารดา มีจักขุทั้งสองมองไปด้วยน้ำตา" ความ "มองไปด้วยน้ำตา" ทำให้เห็นภาพ
ความเสียใจเป็นอันมากของพระยาช้างเมื่อรู้ว่าจะต้องจากมารดาของตน นอกจากนั้นยังย้ำ
ถึง "คนหาร้อย" เพื่อให้เห็นว่าภาพที่เกิดขึ้นน่าเศร้าใจเป็นอันมากจึงทำให้คนเป็นจำนวน
มากเกิดความรู้สึกเช่นเดียวกัน คือ "คนหาร้อยได้เห็นแล้วก็บังเกิดสังเวชใจสิ้นด้วยกัน"

การเล่าเรื่องตามลำดับเหตุการณ์ได้อย่างชัดเจนอีกตอนหนึ่ง เป็นตอนที่สมิง
มราหูแกล้งทำความสัถย์กับพระยาน้อย ความบรรยายว่า

สมิงมราหูเอามีดสับเอาเลื้อดอกปณสุราใส่จอกส่งให้พระยาน้อยๆ
ก็รับเสวยเข้าไป ฝ่ายพระยาน้อยก็สับเอาเลื้อดอกปณสุรา
แล้วใส่จอกส่งให้แก่สมิงมราหูๆก็รับเอา แล้วสมิงมราหูแกล้งใส่กล
วาร์อน ก็เอาพัตๆให้เทียบดับ ครั้นเทียบดับแล้วก็เทสุราบาน
น้ำสบนั่นเสีย ตะละแม่ศรีก็ยื่นจอกน้ำขมกับปูนซึ่งปนไว้กับ

น้ำสุรานั้น ใส่ปลอมออกมาให้แก่สมิงมราหูฯ จึงได้จุดเทียนมาแล้ว
สมิงมราหูกินสุราปนขมกับปูนต่อหน้าพระยาน้อย (หน้า 93-94)

การบรรยายตอนนี้เป็นไปตามลำดับขั้นตอนที่เป็นไปอย่างต่อเนื่องชัดเจน ซึ่งให้เห็นการกระทำสัจธรรมระหว่างสมิงมราหูกับพระยาน้อย คำที่เลือกใช้ในการบรรยายทำให้เห็นท่าทางของตัวละครอย่างเด่นชัด การบรรยายได้ชี้ให้เห็นพฤติกรรมระหว่างสมิงมราหูสลับกับพฤติกรรมของพระยาน้อย เพื่อให้เห็นว่าสมิงมราหูนั้นทำได้ไม่ติดขัดและแนบเนียนเพียงพอที่จะทำให้พระยาน้อยหลงเชื่อ

การบรรยายตามลำดับอีกตอนหนึ่งเป็นการบรรยายให้เห็นสภาพบ้านเมืองผ่านทางบทสนทนาของพระยาน้อยกับพระอาจารย์มะเป่ง ซึ่งพระยาน้อยตรัสสนทนาเพื่อให้พระอาจารย์มะเป่งสื่อกออกมาช่วยราชการ ความว่า

บัดนี้ข้าพเจ้าจะยกไปตีเมืองพะโคะทำการตอบแทนสมิงมราหู
แต่มีความวิตกนัก ด้วยเมืองตะเกิงนี้เป็นที่สำคัญมันคงอยู่
ทั้งข้าวปลาอาหารกับบริบูรณ์ ได้อาศัยตั้งมั่นเป็นที่ชัยภูมิดีอยู่แล้ว
ถ้าไปทำศึกขัดสนลงประการใดจะได้กลับมาอาศัยช่องสุ่มผู้คน ...
(หน้า 198)

ตัวอย่างนี้บรรยายอย่างเป็นลำดับเพื่อแสดงให้เห็นภาพที่ดีของบ้านเมืองดังความ "เป็นที่ชัยภูมิดีอยู่แล้ว" เหตุที่พระยาน้อยตรัสถึงแต่สิ่งที่ดีเพราะต้องการให้พระอาจารย์มะเป่งมาช่วยดูแลบ้านเมืองทั้งๆที่ไม่เคยทำหน้าที่นี้มาก่อนและยังเป็นการให้ความสำคัญแก่พระอาจารย์มะเป่งด้วย คือ ให้พระอาจารย์มะเป่งเห็นว่าตนสามารถทำได้ เพราะบ้านเมืองมีความพร้อมอยู่แล้วดังความ "เมืองตะเกิงนี้เป็นที่สำคัญมันคงอยู่", "ข้าวปลาอาหารกับบริบูรณ์", "เป็นที่ชัยภูมิดีอยู่แล้ว" และในตอนท้ายกล่าวว่า "ถ้าไปทำศึกขัดสนลงประการใดจะได้กลับมาอาศัยช่องสุ่มผู้คน" เป็นการย้ำให้เห็นว่าเมืองตะเกิงนี้ตั้งอยู่ในที่ที่เหมาะสมปลอดภัยจากข้าศึก การบรรยายในตัวอย่างนี้เป็นการชี้ให้เห็นข้อดีของสิ่งที่กล่าวถึงเพื่อเพิ่มน้ำหนักความสำคัญของสิ่งนั้นๆ ในที่นี้ก็คือเพื่อให้เห็นความเหมาะสมของเมืองตะเกิงว่าอยู่ในที่ตั้งที่ปลอดภัย

การบรรยายตามลำดับที่ใช้การตั้งประเด็นหลักไว้แล้วจึงขยายความปรากฏในตอนพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องมีรับสั่งให้ฝึกซ้อมทหารเพื่อเตรียมการรบ

... นายทัพนายกองทั้งปวงรับพระราชโองการใส่เกล้าแล้ว ก็ฝึกหัด
 ทหารรบทั้งสิ้นให้ชำนาญในศิลปศาสตร์ต่างๆ ทหารม้าก็ฝึกหัดให้
 ชำนาญในเพลงดาบเพลงทวนเพลงง้าว อันขึ้นรบกันบนหลังม้า
 และให้แคล่วคล่องในการควบขับ เชิงจะหนีที่จะไล่ให้ว่องไว
 ทหารช้างก็ฝึกหัดให้ชำนาญ ในขบวนกรชนช้างรบด้วยช้าง
 ทหารเดินเท้าก็ซ้อมหัดให้ชำนาญในอาวุธต่างๆ คือดาบตั้งโล่เขน
 หอกขัด แหวนหลาว เกาทัณฑ์ หน้าไม้ สรรพเครื่องอาวุธสำหรับรบ
 ครบทุกสิ่ง ทหารเก่าใหม่ฝึกปรือให้แคล่วคล่อง ณ ท้องสนามหลวง
 ทุกวัน (หน้า 371)

การบรรยายในตอนนี้อย่างเด่นชัดไว้ว่า "ฝึกทหารรบทั้งสิ้นให้ชำนาญในศิลป
 ศาสตร์ต่างๆ" จากนั้นจึงได้ขยายความออกไปอย่างชัดเจนว่ามีการฝึกพลม้า พลช้าง
 พลเดินเท้า และแต่ละกลุ่มนั้นฝึกซ้อมด้วยอาวุธต่างๆ กัน คือ "ทหารม้าก็ฝึกหัดให้
 ชำนาญในเพลงดาบเพลงทวนเพลงง้าว", "ทหารช้างก็ฝึกหัดให้ชำนาญ ในขบวนกรชน
 ช้างรบด้วยช้าง" และ "ทหารเดินเท้าก็ซ้อมหัดให้ชำนาญในอาวุธต่างๆ คือดาบตั้งโล่เขน
 หอกขัด แหวนหลาว เกาทัณฑ์ หน้าไม้ สรรพเครื่องอาวุธสำหรับรบครบทุกสิ่ง"
 ทำให้รู้ได้ว่าการฝึกซ้อมครั้งนี้เป็นไปอย่างจริงจังถึงกับมีการจัดกลุ่มฝึกซ้อม และมีการใช้
 คำว่า "ชำนาญ" อยู่ตลอดเมื่อกล่าวถึงการฝึกซ้อมในแต่ละอุปกรณ์ เพื่อแสดงความตั้งใจ
 จริงของเหล่าทหารที่สามารถฝึกซ้อมจนทำได้ดี ดังตอนท้ายที่สรุปว่า "ทหารเก่าใหม่
 ฝึกปรือให้แคล่วคล่อง ณ ท้องสนามหลวงทุกวัน"

อีกตัวอย่างหนึ่งที่มีการบรรยายให้เห็นภาพของเหตุการณ์ คือ ตอนพระเจ้า
 มณเฑียรทองตรัสสั่งพระราชธิดาให้ยกพานพระศรีมาให้สมิงพระราม ดังความ

พระราชธิดายกพานพระศรีมาตั้ง ให้เจ้าสมิงพระรามกินต่อหน้า
 พระที่นั่งพระราชธิดาก็ถวายพระทัยยิ่งนัก ด้วยเป็นราชบุตรีกษัตริย์
 แต่ทรงพระเยาว์มาจนเจริญพระชนม์ ยังไม่เคยยกพานพระศรี
 ให้ทหารและขุนนางผู้ใดกิน แต่ขยับขยับยังพระองค์อยู่มิใคร่จะแหวก
พระวิสูตรออกมาได้ พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องก็ตรัสเตือนว่ามาเร็ว ๆ
 พระราชธิดาเกรงพระราชอาญาเข้ารับสั่งสมเด็จพระราชบิดามิได้
ก็ยกพานพระศรีมาตั้งลงเฉพาะหน้าสมิงพระรามแต่ห่าง ๆ ขยับขยับ
ดูสมิงพระรามไม่ทันจะเต็มพระเนตรด้วยความอายก็เสด็จกลับเข้าไป
 เจ้าสมิงพระรามเห็นพระราชบุตรียกพานพระศรีออกมานั้น

ประกอบด้วยเขาวรูปสิริวิลาสลักษณะเป็นอ่างงามก็แลตระลึงลึงตัว
ไม่เป็นสมประดี (หน้า 616-617)

ตัวอย่างนี้ใช้การบรรยายตามลำดับเพื่อให้เห็นพฤติกรรมของสมิงพระรามกับ
พระราชธิดาที่มีต่อกัน มีการพรรณนาให้เห็นกิริยาท่าทางที่ลังเลของพระราชธิดาเมื่อได้พบ
กับสมิงพระรามว่า "แต่ขยับขยับยังพระองค์อยู่มีใครจะแหวกพระวิสูตรออกมาได้" กับ
อีกตอนหนึ่ง คือ "ยกพานพระศรีมาตั้งลงเฉพาะหน้าสมิงพระรามแต่ห่างๆ ข้อยข้าเลื่องดู
สมิงพระรามไม่ทันจะเต็มพระเนตร ด้วยความอายก็เสด็จกลับเข้าไป" ท่าทางที่แสดงความ
อายของพระราชธิดานั้นสอดคล้องกับข้อความที่กล่าวไว้ว่า "แต่ทรงพระเยาว์มาจนเจริญ
พระชนม์ ยังไม่เคยยกพานพระศรีให้ทหารและขุนนางผู้ใดกิน" จะเห็นว่าเนื้อความนั้น
แสดงความเป็นเหตุเป็นผลกัน และจากข้อความนี้เองแสดงให้เห็นว่าสมิงพระรามได้รับ
พระมหากรุณาธิคุณจากพระเจ้ามณฑิรทองเป็นอย่างมาก พระองค์จึงโปรดให้พระราช
ธิดายกพานพระศรีออกมา และด้วยความงามของนางนั้นเองถึงกับทำให้สมิงพระราม
"แลตระลึงลึงตัวไม่เป็นสมประดี" ดังปรากฏในการใช้คำซ้อนกล่าวถึงความงามของนางนั้น
ว่า "เขาวรูปสิริวิลาสลักษณะเป็นอ่างงาม" การใช้กลอุบายเช่นนี้ในที่สุดก็ทำให้สมิงพระราม
รับคำที่จะอยู่กับพม่าต่อไป

หลังจากสมิงมราหูอยู่ช่วยงานที่กรุงรัตนบุรีระอังวะแล้ว ต่อมาพระเจ้า
ฝรั่งมังฆ้องทรงพิศสัญญาเรียกสมิงพระรามว่า "เชลย" สมิงพระรามจึงหนีกลับเมืองหงสาวดี
ทหารจึงตามมาเพื่อจับตัวกลับไป ความตอนนี้อธิบายให้เห็นความสามารถในเพลงทวน
ของสมิงพระรามไว้อย่างชัดเจน

... สมิงพระรามก็ควมม้าหนีมาเต็มพักม้าแล้วก็หยุดม้า นั่งคอยท่า
อยู่กลางท้องนาไต้ต้นไม้แห่งหนึ่ง มีต้นตาลเรียงอยู่ที่นั่นสามต้น
สูงประมาณสิบห้าสิบหกวา มีผลสุกต้นละสี่ทะลายบ้างห้าทะลายบ้าง
ครั้นแลเห็นทัพพม่ายกตามมาแต่ไกล จึงขึ้นบนหลังม้า ชักม้า
พ้อนรำเป็นเพลงทวนแล้วพุ่งผลตาลสุกทั้งสามต้นหล่นลงที่ละผล
มือขวารับทวน มือซ้ายรับผลตาลหล่นลงมา หาทันจะตกถึงดินไม่
แล้วก็โยนไปให้นายทัพนายกองพม่าๆ เห็นดังนั้นก็ตกใจหยุดยืนอยู่สิ้น
กลัวขาดฝีมือนักไม่มีผู้ใดจะสามารถเข้าหักหาญจับกุมได้ ...

(หน้า 621-622)

ข้อความนี้แสดงฝีมือเพลงทวนของสมิงพระรามได้อย่างชัดเจนสมกับเป็นทหารเอก คือ มีการใช้ทวนได้อย่างแคล่วคล่องแม่นยำ ดังความ "มือขวารับทวน มือซ้ายรับผลตาลหล่นลงมา หาทันจะตกถึงดินไม่" ดังนั้นแม้ว่าสมิงพระรามจะอยู่ผู้เดียวก็สามารถข่มขวัญทหารพม่าจำนวนมากได้ถึงกับทำให้ "นายทัพนายกองพม่า ๆ เห็นดังนั้นก็ตกใจหยุดยืนอยู่สิ้น กลัวขยาตฝีมือนัก ไม่มีผู้ใดจะสามารถเข้าหักหาญจับกุมได้"

การบรรยายที่ทำให้เห็นเหตุการณ์อย่างชัดเจนอีกตอนหนึ่ง คือตอนพระเจ้าราชาธิราชเสด็จประพาสป่า

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชสำราญพระกมลหฤทัยเสด็จไปประพาสป่า
โพนช้าง ณ ตำบลป่าโมราคะเต พระองค์เสด็จทรงพลายสิงหนารายณ์
ผูกเครื่องทองเป็นพระที่นั่ง พร้อมด้วยช้างโคดแล่นโจมทัพตั้งกัน
คำค่ายล้อมวังพังคาระวางเพรียว ช้างชนะงาทั้งปวงตามลำดับใหญ่
น้อยโดยขนาด พบช้างฝูงใหญ่ไล่คำแตกกระจายออก หมอช้าง
ทั้งปวงก็ช่วงชิงกันคล้อง ถูกช้างเถื่อนพังพลายเป็นอันมาก ขณะนั้น
ช้างพลายเถื่อนตัวหนึ่งสูงประมาณห้าศอกเศษ มึงางอนขึ้นข้างขวา
บังคลงงามยิ่งนัก วิ่งผ่านหน้าช้างพระที่นั่งมา สมเด็จพระเจ้า
ราชาธิราชก็ขับพระคชาธารพลายสิงหนารายณ์ ไล่ช้างเถื่อนทัน
เข้าแล้ว ทรงคล้องด้วยบาศขัดลงที่เดิยต้องเท้าช้างเถื่อนๆก็วิ่งไป
ด้วยกำลังมีทันจะเบา ผลักกองเชือกตกลง ความแค้นภัยช้างพระที่นั่ง
มีทันยกต้นเชือกกระทบต้องพระเพลาเข้า ขุนช้างหมื่นช้างชี้ช้าง
ชนะงาเข้าช่วยจับช้างนั้นไว้ได้ (หน้า 625-626)

ข้อความนี้บรรยายให้เห็นภาพเคลื่อนไหวของการคล้องช้างอย่างชัดเจนมีการจัดเตรียมช้างที่จะร่วมขบวนเป็นอย่างดี เพราะในครั้งนี้นี้พระเจ้าราชาธิราชเสด็จไปคล้องช้างด้วยพระองค์เอง การบรรยายในตอนนี้อาจแสดงความสามารถในอีกทางหนึ่งของพระองค์ นอกเหนือไปจากความสามารถเชิงการรบ พระเจ้าราชาธิราชทรงคล้องช้างที่มีขนาดใหญ่ได้และยังทำได้อย่างถูกวิธีไม่ต่างจากผู้ชำนาญเช่นนายช้างทั้งปวง ดังความ "ไล่ช้างเถื่อนเข้าทัน แล้วทรงคล้องด้วยบาศขัดลงที่เดิยต้องเท้าช้างเถื่อน" เป็นการชี้ให้เห็นความสามารถในทางคชศาสตร์และความแข็งแกร่งของพระเจ้าราชาธิราช เพราะเพียงครั้งเดียวก็สามารถคล้องช้างที่มีขนาดใหญ่ได้

1.1.2 การบรรยายการสู้รบและการบรรยายกองทัพ เป็นการบรรยายฉากและสถานการณ์ขณะที่มีการต่อสู้กัน รวมทั้งการบรรยายให้เห็นสภาพกองทัพต่างๆด้วย เช่น

เหตุการณ์การต่อสู้ระหว่างพระยาพุกามแม่ทัพฝ่ายพม่ากับสมิงพระตะเป็ดแม่ทัพฝ่ายมอญ มีการเนือแบ่งความเป็นช่วง ๆ

... ฝ่ายพระยาพุกามซึ่งขี่ช้างโคดแล่นยืนหน้าทัพพระเจ้าฝรั่งมังศรี
จะวา เห็นพลทหารพม่าเสียที่แก่งรามัญดังนั้น ก็รีบขับช้างโคดแล่น
ไล่พลทหารรุกเข้ามา / ขณะนั้นสมิงพระตะเป็ด ซึ่งขี่ช้างพลาย
ประกายมาศยืนหน้าทัพสมเด็จพระเจ้าราชาธิราชเห็นพระยาพุกาม
ไล่พลมาดังนั้นก็ไล่พลายประกายมาศออกสู้ / และพลายประกายมาศ
นั้นวิ่งด้วยกำลังพระยาช้างสารอันแรง โจมแทงท้องช้างพระยาพุกาม
ล้มลงทั้งยืน / สมิงพระตะเป็ดก็จ้วงฟันด้วยของ้าวถูกพระยาพุกาม
คอขาดตาย / ฝ่ายช้างพม่าทั้งปวงก็เข้าชุมนุมช้างพลายประกายมาศ
ก็รับแทงขวิดค้อนเตาะปลายงาถูกช้างพม่าเจ็บปวดเป็นหลายช้าง /
สมิงพระรามเห็นดังนั้นก็ไล่พลายผจญมารเข้าช่วยพลายประกายมาศ
รับประจัญ ... (หน้า 315)

ข้อความนี้เป็นภาพการสู้รบบนหลังช้างระหว่างพระยาพุกามและสมิงพระตะเป็ด
เมื่อเห็นว่าฝ่ายของตนเพลี่ยงพล้ำต่อข้าศึก และต่างก็เป็นฝ่ายผลัดกันรุกผลัดกันรับดังที่มี
การบรรยายอย่างเป็นลำดับให้เห็นบทบาทของพระยาพุกาม , สมิงพระตะเป็ด , พลาย
ประกายมาศ , ช้างพม่า และสมิงพระราม เพื่อให้เห็นว่าการตอบโต้กันอย่างไม่มีการ
ยอมใคร การบรรยายในตอนนี้นี้ยังเน้นให้เห็นความสามารถของพลายประกายมาศที่
สามารถต่อสู้กับช้างพม่าจำนวนมากได้ การบรรยายการสู้รบจะเห็นว่าทั้งฝ่ายมอญและ
ฝ่ายพม่าต่างก็มีการระแวงระวังกันอย่างเต็มที่ เมื่อเห็นว่าฝ่ายของตนเสียที่ก็รีบออกไป
ช่วยเหลือทันที การบรรยายด้วยวิธีลำดับความอย่างต่อเนื่องของภาพเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นใน
เวลาใกล้เคียงกันทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพของการรบบนหลังช้างได้เป็นอย่างดี

ภาพการต่อสู้อีกตอนหนึ่งคือตอนพระเจ้าราชาธิราชให้ทหารทำศึกกับพวกไทย
ใหญ่ หลังจากรondaโต้ตอบกันไปมาแล้ว ฝ่ายมอญจึงได้ปฏิบัติตามแผนการที่วางไว้

กองทัพไทยใหญ่ก็เร่งพลทหารรุกเข้ามา ฝ่ายมอญทำเป็นแตกถ่อ
ให้ไล่ ไทยใหญ่เห็นได้ทีก็เร่งพลทหารยกช้างม้าลงไล่มอญ มอญก็
กลับรบยั่วเข้าไว้ พอได้ยินเสียงกลองสัญญา สมเด็จพระเจ้า
ราชาธิราชจึงให้ทหารที่รักษาค่ายอยู่นั้น ตีฆ้องกลองโห่ร้องอื้ออึงขึ้น
ทุกค่าย มิให้กองทัพไทยใหญ่ได้ยินเสียงน้ำเสียงคลื่น ครั้นน้ำขึ้น

มอญก็ถอยขึ้นมามนดลิ่ง ไทยใหญ่มิได้รู้เล่ห์กลสำคัญว่าทัพมอญแตก ก็ไล่ติดตามทางขึ้นมาทหารซึ่งวางอยู่นั้นก็รับรบประจัญไว้ ไทยใหญ่ จะขึ้นดลิ่งก็มีได้ จะหนีไปก็มีพ้น ครั้นจะกลับข้ามไปก็ไม่ทัน ช้างม้ารี้พลจมน้ำตายเป็นอันมาก กองทัพไทยใหญ่โกรธยิ่งนัก เอาดาบหอกฟันแทงน้ำและฟันแทงกันเองอื้ออึงอยู่ (หน้า 382)

การบรรยายในตอนนี้เป็นบรรยายอย่างเป็นลำดับสลับบทบาทระหว่างฝ่ายไทยใหญ่กับฝ่ายมอญ เพื่อชี้ให้เห็นว่าฝ่ายมอญมีการเตรียมการมาอย่างดีสำหรับการรบกับไทยใหญ่ รู้จังหวะในการรบว่าเวลาใดควรต่อสู้เวลาใดควรถอยทัพ เพราะได้มีการวางแผนไว้ล่วงหน้าแล้ว และฝ่ายมอญยังใช้ประโยชน์จากสภาพแวดล้อมแสดงให้เห็นความฉลาดของฝ่ายมอญดังที่กล่าวว่า "พอได้ยินเสียงกลองสัญญาณ สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชจึงให้ทหารที่รักษาค่ายอยู่นั้น ตีฆ้องกลองโห่ร้องอื้ออึงขึ้นทุกค่าย มิให้กองทัพไทยใหญ่ได้ยินเสียงน้ำเสียงคลื่น" ในที่สุดฝ่ายไทยใหญ่ก็พ่ายแพ้ดังที่บรรยายไว้อย่างชัดเจนว่าฝ่ายไทยใหญ่ไม่มีทางที่จะหนีได้ดังความ "ไทยใหญ่จะขึ้นดลิ่งก็มีได้ จะหนีไปก็มีพ้น ครั้นจะกลับข้ามไปก็ไม่ทัน ช้างม้ารี้พลจมน้ำตายเป็นอันมาก"

การบรรยายตอนสมิงนครอินท์อาสาพระเจ้าราชาธิราชออกไปทำศึกกับพม่า แสดงให้เห็นความสามารถของสมิงนครอินท์อย่างชัดเจนแม้ว่าจะถูกฝ่ายพม่าจับตัวได้ก็ตาม

... ครั้นพ้นช่องขวางถึงปากคลองแวง มังกะยอทางก็ให้เอาขอเหล็ก สับเกี่ยวเรือเจ้าสมิงนครอินท์เข้าไป สมิงนครอินท์เห็นดังนั้นก็คิด ประหลาดใจเกรงจะเสียที จึงโจนขึ้นเรือรบมังกะยอทาง ถือดาบสองมือไล่ฟันพม่าในลำเรื่อนั้นตายสิ้น

ฝ่ายมังฆูเดช มังลักยา ก็เอาเรือฉลากบางซึ่งคอยอยู่ฟากนั้น ออกรบกระหนาบรุมกัน เกยเรือฉลากบางสมิงนครอินท์เข้า จึงเร่งให้ทหารเอาขอเหล็กสับเอาพวนชักเข้าริมฝั่ง ฝ่ายกองทัพบกก็ลงช่วย ฉลากเรือฉลากบางเข้าไป จนถึงหน้าค่ายมังรายกะยอจะวา พม่าเข้ากลุ่มรุมรบเจ้าสมิงนครอินท์ลำเดียว สมิงนครอินท์กับทหารฆ่าพม่าตายเป็นอันมากจนสิ้นทหารทั้งลำเรือ เหลือแต่เจ้าสมิงนครอินท์ผู้เดียวเป็นคนมีวิทยาคมอยู่ยงคงกระพัน ตัวต้องศาสตราวุธเป็นสามารถมิได้เข้า ก็โจนขึ้นบก ไล่ฆ่าฟันพม่าล้มตายเป็นอันมากจนมือซ้ายขวาคล้ายดาบมือออก เสื้อและผ้าชุ่มไปด้วยโลหิต ฝ่ายพม่าจะเข้าจับเจ้าสมิงนครอินท์ก็มีได้ ก็เอาไม้ค้อนก้อนดินไล่

ระดมกันขว้างทิ้งถูกเป็นหลายที เจ้าสมิงนครอินท์ก็ล้มลง พม่าก็ตรึงเข้าจับตัวได้ ... (หน้า 508-509)

การบรรยายนี้แสดงการต่อสู้อย่างองอาจของสมิงนครอินท์ซึ่งเป็นนายทัพตั้งความที่ปรากฏในย่อหน้าแรกว่าสมิงนครอินท์เพียงผู้เดียวสามารถฆ่าทหารพม่าตายทั้งลำเรือ การบรรยายนี้เป็นไปตามลำดับทำให้เห็นภาพที่ชัดเจนของการต่อสู้ของฝ่ายสมิงนครอินท์กับทหารฝ่ายพม่า ซึ่งจะเห็นความได้เปรียบของฝ่ายมังรายกะยอจะว่าที่มี การวางแผนมาเป็นอย่างดีและมีจำนวนไพร่พลมากกว่า ในตอนท้ายได้เลือกคำที่ทำให้เห็นภาพชัดเจนดังคำที่ขีดเส้นใต้ ความว่า "...ไล่ฆ่าฟันพม่าล้มตายเป็นอันมาก จนมือซ้ายขวาคลายตามมือออก เลื้อและผ้าชุ่มไปด้วยโลหิต ฝ่ายพม่าจะเข้าจับสมิงนครอินท์ก็มิได้ก็เอาไม้ค้อนก้อนดินไล่ระดมกันขว้างทิ้งถูกเป็นหลายที เจ้าสมิงนครอินท์ก็ล้มลง พม่าก็ตรึงเข้าจับตัวได้..." ความในตอนนี้จะเห็นว่าแม้ตัวคนเดียวสมิงนครอินท์ก็ยังต่อสู้กับข้าศึกอย่างไม่คิดชีวิตสมกับเป็นทหารเอกของพระเจ้าราชาธิราช

การบรรยายการสู้รบอีกตัวอย่างหนึ่ง คือ หลังจากมังรายกะยอจะว่าขอตัวสมิงอามนทะยาแล้ว มังรายกะยอจะว่าก็ให้ทหารโจมตีฝ่ายมอญ

ทหารเอาบันไดหกชั้นพาดกำแพง ทิ้งสายโซ่ขึ้นไปพันใบเสมา
ปีนขึ้นกำแพงเมือง ทหารเจ้าหน้าที่ในเมืองก็พุ่งแหลนหลาวคัสตรา
คว่ำกรวดทรายยิงเกาทัณฑ์กราดออกมาดังห่าฝน ถูกทหารพม่า
ล้มตายเป็นอันมาก พม่าจะหักเอามิได้ก็ถอยออกไป พม่ากับมอญ
ได้รับพุงกันมาหลายครั้ง พลทหารตายลงเป็นอันมากด้วยกัน
ทั้งสองฝ่าย พม่าจะหักเอาเมืองมิได้ก็รอกันอยู่ (หน้า 547)

ข้อความนี้แม้ว่าฝ่ายพม่าจะเป็นฝ่ายโจมตีฝ่ายมอญ แต่จะเห็นได้ว่าฝ่ายมอญก็ได้มีการเตรียมการป้องกันบ้านเมืองไว้เป็นอย่างดี การบรรยายในตอนนี้แสดงเหตุการณ์เป็นสามช่วง ช่วงแรกบรรยายวิธีการทำศึกของฝ่ายพม่า ช่วงที่สองให้เห็นการตอบโต้ของฝ่ายมอญ มีการใช้อุปมาโวหารบรรยายประกอบเพื่อแสดงให้เห็นการใช้อาวุธจำนวนมาก ดังความ "กราดออกมาดังห่าฝน" และในตอนท้ายเป็นการสรุปการรบว่า "พม่าจะหักเอามิได้ก็ถอยออกไป" การบรรยายอย่างเป็นลำดับเช่นนี้ช่วยให้เห็นภาพการต่อสู้อย่างชัดเจนว่าฝ่ายใดทำศึกกัน ด้วยวิธีการเช่นใด และผลการรบเป็นอย่างไร

การบรรยายที่จะกล่าวถึงในตัวอย่างนี้เป็นการแสดงความสามารถของทหารเพียงคนเดียว แต่สามารถเอาชนะข้าศึกจำนวนมากได้

มะสันผู้เดียวถือดาบสองมือโจนลงเรือ ไล่ฆ่าฟันพม่าที่เรือตายจะนับประมาณมิได้ ฝ่ายพม่าซึ่งแตกหนีไปข้างหน้านั้น พอเรือพวกกันข้างหลังแตกขึ้นขึ้นมา สำคัญว่าเรือกองทัพมอญไล่มาก็เบียดเสียดกันไปจนเรือล่ม พม่าจมน้ำล้มตายเป็นอันมาก บ้างก็หนีโจนขึ้นบกไปได้บ้าง มะสันผู้เดียวไล่ตามฟันพม่าไปได้ถึงเจ็ดวัน ศพพม่าตายลอยไปถึงทะเลจะนับประมาณมิได้ มะสันจับพม่าเป็นมาได้ห้าร้อยเจ็ดสิบคนกับเรือเจ็ดลำ (หน้า 586)

ข้อความนี้แสดงให้เห็นความสามารถของมะสันอย่างชัดเจน แม้ตัวคนเดียวก็ยังสามารถเอาชนะข้าศึกได้ ดังความ "ไล่ฆ่าฟันพม่าที่เรือตายจะนับประมาณมิได้" และอีกข้อความหนึ่งที่บรรยายให้เห็นความสามารถของมะสันที่มีเกินคนทั่วไป คือ "มะสันผู้เดียวไล่ตามฟันพม่าไปได้ถึงเจ็ดวัน ศพพม่าตายลอยไปถึงทะเลจะนับประมาณมิได้ มะสันจับพม่าเป็นมาได้ห้าร้อยเจ็ดสิบคนกับเรือเจ็ดลำ" นอกจากความสามารถของมะสันแล้วอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ฝ่ายพม่าพ่ายแพ้ในครั้งนี้ คือความไม่รอบคอบของฝ่ายพม่าทั้งๆ ที่คนมากกว่าดังที่กล่าวว่า "ฝ่ายพม่าซึ่งแตกหนีไปข้างหน้านั้น พอเรือพวกกันข้างหลังแตกขึ้นมา สำคัญว่าเรือกองทัพมอญไล่มา ก็เบียดเสียดกันไปจนเรือล่ม"

ความบรรยายต่อมาคือตอนสู้รบกันระหว่างสมิงพระรามกับกามะนี เนื้อความบรรยายว่า

ครั้นสมิงพระรามแลเห็นกามะนีควมม้าเต็มกำลังแล้วมิทันก็สร้างรอม้าไว้หวังจะดูทั่วทั้งที่ เห็นกามะนียังไกลเชิงนักอยู่สำคัญได้ว่าเหื่องม้ากามะนีตกจนถึงกับ ก็รู้ม้าหย่อนกำลังลงแล้ว จึงชักม้าวกเป็นเพลงโคมเวียน เข้ารับกามะนีๆชักม้าเป็นเพลงผ่าหมาก แลกเปลี่ยนกันต่างๆ ฝ่ายม้ากามะนีหอบรวนหย่อนกำลังลงกลับตัวตามเพลงไม่ทัน สมิงพระรามได้ทีก็สอดทวนแทงถูกชอกกรักแร้กามะนีๆเอนตัวลง สมิงพระรามจึงชักดาบกระที่บเท้า เข้าฟันย้อนตามกลีบเกราะขึ้นไป ต้องศรีษะกามะนีขาดออกตกลงยังมิทันถึงดิน ก็เอาขอเหล็กสับเอาศรีษะกามะนีได้ ใส่ตะกรายแล้วก็ชักม้าพ้อนรำเป็นเพลงทวนเข้ามาตรงหน้าพลับพลาพระเจ้าฝรั้งมั่งข้อง

(หน้า 607-608)

ข้อความนี้ใช้การบรรยายอย่างเป็นลำดับให้เห็นวิธีการต่อสู้บนหลังม้าด้วยเพลงทวนระหว่างสมิงพระรามและกามะนี สมิงพระรามมีความสามารถทางการรบบนหลังม้าเหนือกามะนีรู้จังหวะในการรบ ด้วยความเฉลียวฉลาดและความสามารถของสมิงพระรามในที่สุดสมิงพระรามก็เป็นฝ่ายชนะ นอกจากนั้นยังบรรยายถึงการสู้รบด้วยเพลงทวนประเภทต่างๆ เช่น เพลงโคมเวียน เพลงฝ่าหมาก ทำให้เห็นความชำนาญในการรบและความว่องไวของสมิงพระรามที่สามารถรับศรีษะกามะนีได้อย่างรวดเร็วดังความ "ศรีษะกามะนีขาดอกตกลงยังมีทันถึงดิน ก็เอาขอเหล็กสับเอาศรีษะกามะนีได้" การบรรยายเน้นให้เห็นความสามารถของสมิงพระรามเป็นอย่างมากทั้งสติปัญญาในการวางแผนและความสามารถในการรบ การบรรยายอย่างต่อเนื่องกันเช่นนี้ทำให้ความที่บรรยายถึงความสามารถของสมิงพระรามนั้นหนักแน่นขึ้น

ตัวอย่างที่จะกล่าวต่อไปนี้เป็นกรการบรรยายให้เห็นภาพของกองทัพ เช่น ตอนพระเจ้าฝรั่งมังศรีจะวาทรสปริษาเสนาบดีว่าจะยกทัพไปตีกรุงหงสาวดี เสนาบดีจึงกราบทูลทักท้วงโดยให้เหตุผลประกอบว่า

พระองค์ยกลงไปครั้งก่อนนั้นปราศัยเสียทีมา ไพรพลทั้งปวง
ก็ล้มตายเป็นอันมาก ทแกลัทหารช้างม้ายังบอบซ้ำอิดโรยนัก
ทั้งเสบียงอาหารก็ยังไม่ได้ซ่อมแซมพร้อม อนึ่งก็จวนเทศกาลฝน
รีพลทั้งปวงจะบอบซ้ำลำบากนัก ขอได้ทรงพระกรุณางดก่อน
 พอบำรุงช้างม้ารืพลให้มีกำลังพันธุฝนแล้วจึงยกลงไป ... (หน้า 322-323)

ข้อความนี้บรรยายให้เห็นความไม่พร้อมของกองทัพพม่ามีการลำดับความให้เห็นภาพอย่างชัดเจน ตั้งแต่การสูญเสียกำลังพลจากการแพ้ศึกเมื่อครั้งที่ผ่านมา , เหล่าทหารไม่มีพละกำลัง , ขาดแคลนอาหาร และสภาพอากาศไม่เหมาะสม สาเหตุต่างๆ เหล่านี้ทำให้เสนาบดีจึงเห็นว่ายังไม่ควรออกไปทำศึก การชี้ให้เห็นข้อบกพร่องต่างๆ อย่างเป็นลำดับเช่นนี้ทำให้สิ่งที่กราบทูลพระเจ้าฝรั่งมังศรีจะวามีน้ำหนัก เพราะล้วนแต่เป็นเหตุให้การศึกประสบความพ่ายแพ้ หากต้องการจะทำสงครามควรจะรอให้กองทัพมีความพร้อมก่อนดังที่กราบทูลไว้ในตอนท้ายว่า "พอบำรุงช้างม้ารืพลให้มีกำลังพันธุฝนแล้วจึงยกลงไป"

การบรรยายภาพกองทัพตอนสมิงนครอินทร์แอบดูทัพพม่า ดังความ

... สมิงนครอินท์จึงขึ้นต้นไม้แฝงกายดู เห็นช้างม้ารืพลพม่ายกมาเป็นอันมาก เสียงอื้ออึงเอิกเกริกดุจเสียงพายุใหญ่ จึงกลับลงมาพาทหารทั้งปวงเข้าชุมอยู่ริมทางมิให้ข้าศึกเห็น ครั้นพม่ายกออกเดินเห็นรืพลช้างม้าเนื่องกันไปมิได้ขาดดุจสายน้ำไหล ผงคลีตลบไปทั้งป่า เสียงฝีเท้าดังหนึ่งแผ่นดินจะกล่ม สมิงนครอินท์แฝงดูอยู่แต่เช้าจนเวลาบ่ายก็มีสิ้นพล (หน้า 375-376)

ข้อความนี้บรรยายภาพกองทัพโดยใช้อุปมาโวหารเป็นส่วนสำคัญที่ใช้ให้เห็นกองทัพที่ประกอบไปด้วยคนเป็นจำนวนมาก มีการย้าถึงเรื่องจำนวนคนที่มากมายด้วยการกล่าวถึงเสียงว่า "เสียงอื้ออึงเอิกเกริกดุจเสียงพายุใหญ่" และใช้อุปมาโวหารเปรียบเทียบฝีเท้าของรืพลว่า "เสียงฝีเท้าดังหนึ่งแผ่นดินจะกล่ม" ใช้ข้อความแสดงภาพเคลื่อนไหวของกองทัพ "ครั้นพม่ายกออกเดินเห็นรืพลช้างม้าเนื่องกันไปมิได้ขาดดุจสายน้ำไหล" ความเปรียบ "ดุจสายน้ำไหล" ให้ภาพรืพลจำนวนมากที่เดินกันอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย และต่อท้ายด้วยประโยคที่ว่า "ผงคลีตลบไปทั้งป่า" ให้ภาพของคนจำนวนมาก ผู้ประพันธ์ยังได้ใช้คำบอกเวลานั้นให้เห็นไพร่พลจำนวนมากศาลด้วยข้อความว่า "สมิงนครอินท์แฝงกายดูอยู่แต่เช้าจนเวลาบ่ายก็มีสิ้นพล"

อีกตัวอย่างหนึ่งที่บรรยายให้เห็นความอดอยากของกองทัพพม่า ความว่า

ฝ่ายกองทัพพม่าซึ่งตั้งมั่นอยู่กับกองทัพมอญนั้น เสบียงอาหารก็ขัดสนเบาบางด้วยรืพลมากนัก ทหารทั้งปวงอดข้าวปลาอาหาร อดโรยถอยกำลังลง ครั้นแต่งกองทัพไปหาเสบียงอาหารที่บ้านไกล ก็มีได้ ฝ่ายพม่าต้องไปเอาเสบียงถึงตำบลกองยี่แดนพม่าก็ไม่ทันกองทัพกิน ทหารรามัญกองสอดแนมรู้ดังนั้น ก็มาราบทูลสมเด็จพระเจ้าราชาธิราชฯ ได้แจ้งแล้ว จึงทรงพระดำริว่า ครั้งนี้กองทัพพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องขาดเสบียงอาหาร เพราะยกลงมาเหลือประมาณนัก จนไม่มีข้าวให้กิน หมายความว่า ได้ไม่คิดเสีย กระทำการเกินตัว อุปมาดังเรือใหญ่กว่าทะเล จะเซใหญ่กว่าหนอง จะกลับกายว่ายเวียนไป ก็ขัดขวาง เมื่อไพร่พลอดโรยระส่ำระสายลงดังนี้แล้ว เห็นจะย่อท้อใจอยู่ เราจะคิดตัดกำลังศึกเสีย แล้วจะยกออกไปโจมตีให้ยับเยิน จงได้ (หน้า 387)

การบรรยายในตอนนี้เป็นบรรยายอย่างต่อเนื่อง โดยที่ทุกข้อความนั้นจะมี ความเป็นเหตุเป็นผลกันเพื่อเพิ่มน้ำหนักของข้อความให้ชัดเจนขึ้นว่า เพราะเหตุใดฝ่าย พม่าจึงไม่พร้อมจะทำศึก ด้วยเหตุผลต่อไปนี้ ประการแรก "เสบียงอาหารก็ขัดสนเบาบาง ด้วยรืพลมากนัก" , ประการที่สอง "ทหารทั้งปวงอดข้าวปลาอาหารอดโรยถอยกำลังลง" และประการสุดท้าย "ครั้นแต่งกองทัพไปหาเสบียงอาหารที่บ้านไกลก็มีได้ ฝ่ายพม่าต้อง ไปเอาเสบียงถึงตำบลกองยี่แดนพม่าก็ไม่ทันกองทัพกิน" แต่ละเหตุผลนั้นยังบรรยาย ความอย่างต่อเนื่องกันอีกเพื่อย้ำให้เห็นความขัดสนของกองทัพพม่า รวมทั้งเหตุผลที่ พระเจ้าราชาธิราชแสดงไว้ คือ "ครั้งนี้กองทัพพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องขาดเสบียงอาหาร เพราะยกลงมาเหลือประมาณนักจนไม่มีข้าวให้กิน" ช่วยให้เห็นความไม่รอบคอบของฝ่าย พม่าที่ไม่มีการเตรียมเสบียงอาหารมาให้เพียงพอได้อย่างชัดเจน จะเห็นว่าในแต่ละ ข้อความที่ต่อเนื่องกันนั้นเน้นไปที่การเพิ่มน้ำหนักของข้อความเพื่อชี้สภาพปัญหาของกอง ทပ်พม่าให้ชัดเจนขึ้น โดยมีอุปมาโวหารช่วยเพิ่มน้ำหนักของข้อความ ดังความ "อุปมา ดังเรือใหญ่กว่าทะเล จะเซใหญ่กว่าหนอง จะกลับกายว้ายเวียนไปก็ขัดขวาง" ด้วยเหตุ ผลดังกล่าวนี้เองเป็นเหตุให้ฝ่ายมอญจะอาศัยจังหวะนี้ทำศึกกับพม่าเพื่อให้ได้รับชัยชนะ

1.1.3 การบรรยายพฤติกรรมและความคิดเห็นของตัวละครเมื่อกล่าวถึง ตัวละครตัวอื่น เช่น ตอนพระเจ้าราชาธิราชยกทัพไปทำศึกกับฝ่ายพม่าหลังจากทรง ทราบว่าทัพพม่ากำลังจะยกทัพเข้าตีกรุงหงสาวดี เมื่อไปถึงเมืองเตยงเจ้าเมืองเตยงกราบ ทูลให้เสด็จเข้าไปพักในเมืองก่อนแต่พระเจ้าราชาธิราชไม่เข้าไปเพราะจะรีบยกทัพไปทำศึก พระเจ้าราชาธิราชจึงตรัสว่า

เราเป็นกษัตริย์อันประเสริฐเป็นใหญ่ในพระนครประเทศหนึ่ง
ซึ่งจะให้ข้าศึกพม่ายกพลเข้ามาเหยียบแดนเรานั้นมิควร อุปมาดัง
ไกรสรราชสีห์อันรักษาถ้ำแก้ว ถ้าให้พยัคฆ์ไกรสรหมื่นเข้าเลียบ
เที่ยวในถ้ำถื่นของตัวแล้วก็จะเสียอำนาจตะบะเดชะไป หาเป็น
 เกียรติยศไม่ เราจะออกไปต้านต่อไว้แต่หน้าด่านก่อน อย่าให้พม่า
 ยกข้ามด่านเข้ามาได้จึงจะควร (หน้า 374)

ข้อความนี้พระเจ้าราชาธิราชตรัสด้วยความองอาจสมกับเป็นผู้นำทัพ ดังที่ กล่าวไว้ในเบื้องต้นว่า "เราเป็นกษัตริย์อันประเสริฐเป็นใหญ่ในพระนครประเทศหนึ่ง" แสดงให้เห็นว่าพระองค์ไม่หวาดกลัวต่อศัตรูเพื่อปลุกใจเสนาบดีทั้งปวงด้วย

การบรรยายในตัวอย่างนี้ก็มีการใช้อุปมาโวหารเช่นกัน คือ พระเจ้า ราชาธิราชทรงเลือกเปรียบเทียบพระองค์เป็น "ไกรสรราชสีห์" และเปรียบศัตรูให้เป็นเพียง "พยัคฆ์ไกรสร" เพื่อแสดงความยิ่งใหญ่ของพระองค์ ตัวอย่างนี้ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธี

การเขียนที่น่าสนใจ คือ หากละข้อความที่เป็นอุปมาโวหารออก เหลือเพียง "เราเป็นกษัตริย์อันประเสริฐเป็นใหญ่ในพระนครประเทศหนึ่ง ซึ่งจะให้ข้าศึกพ่ายกล่งเข้ามาเหยียบแดนเรานั้นมิควร...หาเป็นเกียรติยศไม่" ข้อความที่ขีดเส้นใต้ไว้นั้นเมื่อนำมาต่อกับความข้างต้นก็ได้ความที่สมบูรณ์และมีน้ำหนักเท่ากัน แต่ผู้ประพันธ์ต้องการให้ภาพที่ชัดเจนขึ้นจึงใช้การเปรียบเทียบให้เห็นจริงว่า "อุปมาดังไกรสรราชสีห์อันรักษาถ้ำแก้ว ถ้าให้พยัคฆ์ไกรสรหมื่นเข้าเลียบเที่ยวในถ้ำถีนของตัวแล้วก็จะเสียอำนาจตบะเดชะไป"

การบรรยายความรู้สึกที่ตัวละครมีต่อตัวละครอื่นอีกตัวอย่างหนึ่ง คือ ความรู้สึกของพระเจ้าราชาธิราชที่มีต่อพระยาอินทโยธาหลังจากที่มังรายกะยอฉะวาตีเมืองตะเกิงที่พระยาอินทโยธาปกครองอยู่ได้ พระเจ้าราชาธิราชจึงตรัสว่า

... ท่านเป็นผู้ใหญ่เสียแรงเรารักไวใจให้อยู่รักษาเมืองต่างหุต่างตา ให้ภรรยาข้าใช้เงินทองเป็นอันมาก หวังจะให้มีน้ำใจช่วยป้องกันรักษาบ้านเมืองแต่พอเป็นรั้วเมืองหลวง กลับเป็นคนเกียจคร้านไม่ระวังข้าศึกนอนกอดเมียสาวตามสบายใจ มิได้แต่งผู้คนออกไปสอดแนมสืบข่าวราชการปลายแดนให้รู้ก่อน นิ่งให้ทัพพม่าจู่มาจนถึงเมืองตะเกิง เข้าโจมตีเอาเมืองได้ แล้วแตกหนีมาหาเรา ทำให้เสียพระเกียรติยศ เหตุไฉนจึงมาแต่ตัว ไม่พาลูกเมียครอบครัวผูกบันเอาจตามมาด้วยเล่า ป่านนี้พม่าไม่จุตลากไปสิ้นแล้วหรือ ท่านเกียจคร้านในราชกิจดังนี้ผิดโทษถึงตาย (หน้า 493)

พระเจ้าราชาธิราชตรัสด้วยความโกรธมีการลำดับความโดยชี้ให้เห็นหน้าที่ของพระยาอินทโยธา ข้อบกพร่อง และโทษของการละเลยหน้าที่ ข้อความตอนต้นทรงชี้ให้เห็นหน้าที่ของพระยาอินทโยธา คือ "หวังจะให้มีน้ำใจช่วยป้องกันรักษาบ้านเมืองแต่พอเป็นรั้วเมืองหลวง" และถ้อยคำนี้ยังเป็นการตำหนิการกระทำของพระยาอินทโยธาอย่างรุนแรง จะเห็นว่าทรงใช้คำว่า "หวังจะให้มีน้ำใจ" และ "แต่พอเป็น" พระองค์ตรัสเช่นนั้นด้วยหวังเพียงให้พระยาอินทโยธาเอาใจใส่ดูแลบ้านเมืองบ้างตามสมควรแต่พระยาอินทโยธากลับละเลยหน้าที่ พระเจ้าราชาธิราชจึงทรงชี้ให้เห็นข้อผิดพลาดต่างๆ คือ "เป็นคนเกียจคร้านไม่ระวังข้าศึกนอนกอดเมียสาวตามสบายใจ มิได้แต่งผู้คนออกไปสอดแนมสืบข่าวราชการปลายแดนให้รู้ก่อน" นิ่งให้ทัพพม่าจู่มาจนถึงเมืองตะเกิงเข้าโจมตีเอาเมืองได้ และได้สรุปผลความผิดที่ต้องรับผิดชอบคือ "ท่านเกียจคร้านในราชกิจดังนี้ผิดโทษถึงตาย" เพราะเป็นเหตุให้พระเจ้าราชาธิราช "เสียพระเกียรติยศ" ด้วยเหตุดังกล่าวนี้เองทำให้

พระเจ้าราชาธิราชทรงพระโกรธ และพระองค์ยังตรัสให้พระยาอินทโยธาได้รับความอายอีกว่า "เหตุไฉนจึงมาแต่ตัว ไม่พาลูกเมียครอบครัวผู้กบ้นเฝ้าตามมาด้วยเล่า ป่านนี้พม่าไม่จุตลากไปสิ้นแล้วหรือ" เหตุที่ตรัสประชดเช่นนี้ก็เพื่อชี้ให้เห็นว่าพระยาอินทโยธาไม่สนใจกิจการบ้านเมือง หมกหมุ่นแต่เรื่องส่วนตัว

ความบรรยายที่แสดงความคิดเห็นของตัวละครอีกตัวอย่างหนึ่ง คือ หลังจากมังรายกะยอจะวาจับตัวสมิงนครอินท์ได้ สมิงนครอินท์จึงกราบทูลยกย่องพระเจ้าราชาธิราชซึ่งเป็นกษัตริย์ของตนให้มังรายกะยอจะวาฟัง มังรายกะยอจะวาจึงว่า

สมิงนครอินท์นี้เป็นทหารมีฝีมือเข้มแข็ง เปรียบเหมือนนอสรพิษ ตัวจะตายอยู่แล้วยังลอกคราบไว้ให้คนกลัวอีกเล่า มิเสียที่เกิดมาเป็นชายชาตรี น้ำใจองอาจกล้าหาญและมีความซื่อสัตย์ด้วย (หน้า 511)

การบรรยายนี้ผู้ประพันธ์วางประเด็นหลักไว้ข้างต้นว่า "สมิงนครอินท์นี้เป็นทหารมีฝีมือเข้มแข็ง" ซึ่งเป็นการเน้นความสำคัญให้เห็นลักษณะเด่นของสมิงนครอินท์ จากนั้นจึงได้ขยายความเพื่อสนับสนุนในสิ่งที่พูดว่าสมิงนครอินท์มีฝีมือเข้มแข็งนั้นเพราะมีคุณสมบัติต่าง ๆ คือ "เป็นชายชาตรี", "น้ำใจองอาจกล้าหาญ" และ "มีความซื่อสัตย์" สิ่งทีกล่าวนั้นแสดงให้เห็นลักษณะนิสัยของสมิงนครอินท์ว่ามีคุณสมบัติที่เหมาะสมกับที่เป็นทหาร ทั้ง ๆ ที่มังรายกะยอจะวาเป็นศัตรูกับฝ่ายมอญก็ยังคงกล่าวชมคุณสมบัตินั้น

ในตัวอย่างนี้มีการใช้อุปมาโวหารเปรียบเทียบให้เห็นความสามารถของสมิงนครอินท์ได้ชัดเจนขึ้น ดังความ "สมิงนครอินท์นี้เป็นทหารมีฝีมือเข้มแข็ง เปรียบเหมือนนอสรพิษ"

การบรรยายที่แสดงสำคัญของบุคคลอีกตอนหนึ่งคือตอนพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงตรัสถึงพระเจ้าราชาธิราช เมื่อต้องสูญเสียสมิงพ่อเพชรและสมิงนครอินท์นั้นสิ่งที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงตรัสนั้นทำให้เห็นความสำคัญของบุคคลทั้งสองได้เป็นอย่างดี

พระเจ้าราชาธิราชครั้งนี้ ตั้งแต่สมิงพ่อเพชรและสมิงนครอินท์หาไม่แล้ว เปรียบประดุจพระเพลและพระพาหาขาดไปสิ่งละข้าง ลงเกรงพระทัยอยู่แล้ว ถ้าเราได้อำมาตย์ที่มั่นคงรอบดลสมิงพระรามมาเสีย ทีนี้อุปมาตั้งพระพาหาขาดสิ้น ดวงพระเนตรประทุไปข้างหนึ่งก็จะทำสงครามมิได้ ดุจดั่งพระยาक्षสารถีขาด (หน้า 515)

ตัวอย่างนี้บรรยายโดยใช้อุปมาโวหารเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เห็นความสำคัญของสมิงพ่อเพชรและสมิงนครอินท์ได้เป็นอย่างดี เพราะเลือกนำมาเปรียบกับพระเพลลา, พระพาหา และดวงพระเนตร ซึ่งต่างก็เป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน และยังเปรียบกับ "พระยาอชสารเท้าขาด" ซึ่งเป็นพาหนะในการศึกที่มีความสำคัญเช่นกัน การที่เลือกเปรียบกับสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้และเปรียบเทียบหลายครั้งก็เพื่อย้ำให้เห็นความสำคัญของสมิงพ่อเพชรและสมิงนครอินท์ว่ามีบทบาทต่อบ้านเมืองมากจริง ๆ เพราะหากกษัตริย์ขาดทหารที่รู้ใจและมีความสามารถเช่นนี้ย่อมส่งผลกระทบต่อบ้านเมือง ฝ่ายตรงข้ามย่อมลดความเกรงกลัวดังเช่นที่พระเจ้าฝรั่งเศส้องทรงเห็นว่าฝ่ายมอญไม่น่ากลัวเช่นตอนที่สมิงนครอินท์และสมิงพ่อเพชรยังมีชีวิตอยู่

อีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นพฤติกรรมของบุคคล คือ ตอนพระเจ้ามณฑิรทองตรัสชมสมิงพระรามเมื่อทรงขอดูตัว สมิงพระรามจึงกราบทูลว่า

พระองค์ตรัสชมข้าพเจ้าว่างามนั้น ข้าพเจ้ายังหาเห็นว่างามไม่
อันตัวข้าพเจ้าบัดเดี๋ยวนี้อุปมาดังวานรนั่งอยู่บนตอไม้อันไฟไหม้
มาเมื่อวันสันทฤตุนั้นจะงามฉันใด แม้พระองค์จะใคร่ทอดพระเนตร
ข้าพเจ้าว่างามแล้ว ขอให้ทหารที่ดีออกมาสู้กันตัวต่อตัว ชีข้าง
ต่อข้าง ม้าต่อม้า ให้ข้าพเจ้าได้กุมอาวุธกรายแขนซ้ายย้าย
แขนขวาแล้วเมื่อใด จึงจะทอดพระเนตรเห็นซึ่งการงามของข้าพเจ้า
(หน้า 518)

คำพูดของสมิงพระรามนี้บรรยายให้เห็นความกล้าหาญและสมกับเป็นทหารเอก แม้ว่าจะอยู่แวดล้อมด้วยทหารพม่าก็ไม่หวาดกลัว ทั้งคำพูดและสิ่งที่จะกระทำมีความสอดคล้องกันแสดงให้เห็นนิสัยของสมิงพระรามอย่างเด่นชัดว่ามีความกล้าหาญ ดังคำพูดที่กล่าวว่า "แม้พระองค์จะใคร่ทอดพระเนตรข้าพเจ้าว่างามแล้ว ขอให้ทหารที่ดีออกมาสู้กันตัวต่อตัว" คำพูดของสมิงพระรามแสดงให้เห็นว่าสมิงพระรามมีความสามารถมากจึงต้องการจะแสดงฝีมือและไม่ว่าจะใช้พาหนะใดก็สามารถรับมือได้

สมิงพระรามได้เปรียบเทียบให้เห็นหากตนไม่ได้แสดงความสามารถทางกระบี่แล้ว ตนก็จะเปรียบได้กับ "อุปมาดังวานรนั่งอยู่บนตอไม้อันไฟไหม้มาเมื่อวันสันทฤตุนั้นจะงามฉันใด" สมิงพระรามจึงต้องการจะแสดงความสามารถของตนให้พระเจ้ามณฑิรทองทอดพระเนตร

พระเจ้ามณฑิยรทองทรงมีพระดำริถึงสมิงพระราม แสดงความรู้สึกชื่นชมต่อการกระทำของสมิงพระราม ดังความว่า

สมิงพระรามคนนี้มีเสียที่ที่เกิดมาเป็นเชื้อชายชาติทหารนับว่า
ชายชาติแท้ มิได้เกรงกลัวแก่ความตาย ทั้งราชสมบัติก็มีได้
 รักใคร่ แล้วองอาจแกล้วกล้าหาญผู้ใดเปรียบเสมอมิได้ ... (หน้า 610-611)

จะเห็นว่าพระดำริของพระเจ้ามณฑิยรทองนั้นแม้เป็นเพียงข้อความสั้นๆแต่ทำให้มองเห็นความสามารถและความกล้าหาญของสมิงพระรามได้เป็นอย่างดี คือมีความองอาจกล้าหาญ การวางตำแหน่งของคำโดยนำคำ "เชื้อชายชาติทหาร" วางไว้ก่อนคำว่า "ชายชาติแท้" ช่วยย้ำให้เนื้อความหนักแน่นขึ้นเพราะมีการย้ำถึงความเป็นชายชาติถึงสองครั้งในตำแหน่งคำที่ใกล้เคียงกัน และความที่ตามมาก็มีความสอดคล้องกันคือแสดงให้เห็นความสามารถของสมิงพระราม

ตัวอย่างข้างต้นเป็นการแสดงความคิดเห็นของตัวละครที่มีต่อตัวละครตัวอื่นในราชาราชยังปรากฏการแสดงความรู้สึกที่ตัวละครแสดงออกมาด้วยตนเองด้วย เช่น ตอนพระยาน้อยได้ตัวพระมหาเทวี ทะละแม่ศรี และสมิงมราหู เนื่องจากพระมหาเทวีและสมิงมราหูคิดร้ายต่อพระองค์

พระยาน้อยพอเหลือบพระเนตรเห็นสมิงมราหูและนางกษัตริย์ทั้งสองแล้ว ก็ยิ่งทรงพระพิโรธเป็นกำลังเปรียบประดุจดั่งนาคราช มีผู้เฝ้าไม้ค้อนประหารลงที่ขนดกยิ่งโกรธยิ่งนัก พระยาน้อยจึงชักพระแสงออกกวัดแกว่งเคียวพระหนต้อยอยู่เกรียวกรอด แทบประหนึ่งจะเสด็จโลดลงจากบัลลังก์ไปฟาดฟันให้สิ้นชีพด้วยพระหัตถ์ของพระองค์ แต่สู้อดพระทัยไว้ (หน้า 227)

ตัวอย่างนี้ใช้การบรรยายตามลำดับเหตุการณ์ โดยมีอุปมาโวหารเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพเกี่ยวกับความรู้สึกและท่าทางของพระยาน้อยได้เป็นอย่างดี การใช้อุปมาโวหาร "ทรงพระพิโรธเป็นกำลังเปรียบประดุจดั่งนาคราช มีผู้เฝ้าไม้ค้อนประหารลงที่ขนดกยิ่งโกรธยิ่งนัก" ก็เพื่อเพิ่มน้ำหนักของข้อความให้เกิดความรู้สึกว่าพระยาน้อยโกรธมากจริงๆ และข้อความที่แสดงให้เห็นท่าทางโกรธจัดอย่างชัดเจนคือ "พระยาน้อยจึงชักพระแสงออกกวัดแกว่งเคียวพระหนต้อยอยู่เกรียวกรอด" และข้อความที่ตามมา คือ "แทบประหนึ่งจะเสด็จโลดลงจากบัลลังก์ไปฟาดฟันให้สิ้นชีพด้วยพระหัตถ์"

ของพระองค์" นั้น แสดงให้เห็นอารมณ์โกรธอย่างชัดเจน เพราะปกติแล้วภริยาจะตรัสสั่งให้ทหารเป็นผู้ลงโทษ แต่ในกรณีนี้พระยาน้อยเกิดความรู้สึกโกรธแค้นถึงกับอยากจะลงมือด้วยพระองค์เอง

การบรรยายที่แสดงความรู้สึกของตัวละครที่มีต่อตัวละครอื่นยังปรากฏในตอนที่มีรายกะยอนจะว่ามีหนังสือถึงพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องซึ่งเป็นพระราชบิดาว่าจะยกทัพไปตีเมืองหงสาวดี

... ข้าพเจ้าให้ทหารเข้าล้อมเมืองหงสาวดีไว้มั่นคงแล้ว บัดนี้ พระเจ้าราชาธิราชหนีลงไปอยู่เมืองเมาะตะมะ ถ้าเมืองหงสาวดีแตกแล้วเมื่อใด ข้าพเจ้าจะให้ทหารยกลงไปจับพระยามอญขึ้นไปถวายให้จงได้ ถึงมาตรว่าพระยามอญจะโจนน้ำตายเสีย ข้าพเจ้าจะให้ทหารเอาแหทอดเอาศพขึ้นมา ถ้าพระยามอญเชือดพระคอเสีย หรือเสวยยาพิษตาย ข้าพเจ้าจะให้ต่อโกศใส่ศพขึ้นไปถวายพระราชบิดาจงได้ ... (หน้า 530)

ข้อความนี้แสดงความปรารถนาที่จะแก้แค้นพระเจ้าราชาธิราช เกือบดั่งศัตรูอย่างรุนแรง ประสงค์จะทำลายล้างให้ถึงที่สุด

ตอนมะสันที่มีความต้องการจะสมัครเป็นทหารในขณะที่ตนยังอยู่ในเพศสมณะ ความบรรยายถึงมะสันว่า

... มีสมณะองค์หนึ่งชื่อพระสัน บวชอยู่วัดขอได้สามพรรษาฝีมือเข้มแข็งใจกล้าหาญ ไม่ชอบเรียนหนังสือ พอใจเรียนวิชาช่างทหาร หัตถ์รำเพลงอาวุธและมวยปล้ำตีกระบี่กระบองคล่องแคล่วดี ถึงเวลาเย็นแล้ว เล่นแต่มวยปล้ำตีกระบี่กระบองทุกวัน ครูอุปัชฌาย์อาจารย์ห้ามก็ไม่ฟัง (หน้า 549-550)

การบรรยายในตอนนี้ผู้ประพันธ์เสนอลักษณะของตัวละครสำคัญเพื่อให้เห็นลักษณะนิสัยอย่างเด่นชัด เนื่องจากมะสันต้องการเป็นทหารจึงฝึกอาวุธและการต่อสู้ต่างๆ แม้จะเป็นพระอยู่ปรากฏถึงความที่ขี้ดเส้นได้ไว้

ยังมีการบรรยายให้เห็นลักษณะนิสัยของตัวละครอีกด้วย เช่น ตอนขอหม่อมอญแต่งงานกับลูกสาวมะตะหยอก แล้วได้ทำหนังสือสัญญากับพ่อตาว่า "ลูกเขยอยู่บ้าน

พ่อตาไปเข้าเดือน พ่อตาเข้าเดือนลูกเขยอยู่บ้าน" พ่อตาได้หนังสือนั้นแล้วก็ไม่สงสัยอะไร ไปเข้าเดือนตามปกติ ความในตอนนั้นบรรยายว่า

... ทำหนังสือแล้วก็ส่งให้พ่อตาเป็นคนขอลา อ่านถึงสองครั้งสามครั้ง ก็หาความสงสัยมิได้ พ่อตาจึงเก็บเอาหนังสือไว้แล้วก็ไปเข้าเดือน ครั้นออกเดือนมาอยู่บ้าน ถึงกำหนดจะไปเข้าเดือนอีก พ่อตาจึงว่า แก่ลูกเขยว่า ที่นี้ถึงที่เจ้าแล้วไปเข้าเดือนเถิด ลูกเขยจึงว่าให้เอา หนังสือสัญญามาดู พ่อตาจึงคิดแต่ในใจว่ามันนี้เกี่ยวจรัลหน้าหน้า พ่อตาก็ตอบไปเข้าเดือนเอง แต่พ่อตาเข้าเดือนแทนถึงสามครั้งสี่ครั้ง แล้ว จึงเอาหนังสือออกอ่านดูต่อหน้าคนทั้งปวง ในหนังสือสัญญานั้น จะได้ว่าพ่อตาอยู่บ้านนั้นหาไม่ได้ ว่าแต่ให้ลูกเขยอยู่บ้าน บรรดา ชายหญิงซึ่งไต่ยืนก็ยิ้มอยู่ ... (หน้า 28)

ผู้ประพันธ์เลือกใช้คำว่า "คนเขลา" ซึ่งเป็นคำสั้นๆแต่ทำให้เห็นได้ว่าพ่อตาเป็นคนไม่เฉลียวฉลาด และการบรรยายนั้นใช้การตั้งประเด็นไว้ว่า "พ่อตาเป็นคนเขลา" แล้วจึงกล่าวให้เห็นจริงตามลำดับไปว่าเหตุที่กล่าวเช่นนั้น เนื่องมาจากพ่อตาไม่พิจารณาข้อความที่ตกลงไว้กับขมมะมอญ การเล่าเหตุการณ์ให้เห็นจริงนั้นทำให้เห็นสติปัญญาของพ่อตาได้เป็นอย่างดี

ตัวอย่างต่อไปนี้ใช้พรรณนาโวหารเข้ามาแทรกเพื่อเสริมให้การบรรยายความรู้สึกนั้นๆมีรายละเอียดชัดเจนขึ้น เช่น จดหมายที่อำมาตย์ทินมณีกรอดมีถึงเจ้าอายพระยา ซึ่งเป็นกลลงในกรณีที่เข้ามาสืบข่าวจึงได้แสดงตนว่าจะเข้ามาสวามิภักดิ์ต่อเจ้าอายพระยา

... ด้วยทุกวันนี้ข้าพเจ้าอยู่กับพระเจ้าราชาธิราช ทำราชการหนักเบาที่สุทนต์จนตัวชราถึงเพียงนี้ เมื่อคิดดูก็เป็นอนิจจัง เปรียบประดุจผลมะนาวอันกลิ้งอยู่บนหลังม้า ซึ่งจะหนีความตายในท่ามกลางสงครามนั้นก็หนีไม่พ้น ข้าพเจ้าตั้งใจอธิษฐานมาหาท่านเพื่อจะให้ท่านอนุเคราะห์ว่ากล่าวแก่สมิงเลิกพราให้สมิงเลิกพรากรุณา ข้าพเจ้าจะขอถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา อยู่เป็นข้าสมิงเลิกพราจนถึงกาลสิ้นชีวิต บัดนี้ข้าพเจ้าก็ยกมาตั้งอยู่ ณ ตำบลนี้แล้ว ก็จนใจอยู่ มิรู้ที่จะทำประการใด ดุจดั่งกระต่ายชมพระจันทร์ ได้เห็นแต่รัศมี สอดส่องจับต้องก็มีถึง อนึ่งเปรียบคนค่อมชงฆาต จะข้ามแม่น้ำ

ที่ลึกกว้างนั้นก็มีได้ เห็นแต่ท่านผู้เดียวซึ่งจะเป็นสำเภายนต์
ช่วยส่งข้าพเจ้าให้ข้ามพ้นไปได้ ... (หน้า 285)

ข้อความนี้ใช้อุปมาโวหารเป็นส่วนสำคัญที่ชี้ให้เห็นความรู้สึกของอำมาตย์ทินมณีกรอดอย่างชัดเจนปรากฏดังที่ขีดเส้นใต้ไว้ พรรณนาให้เห็นความรู้สึกแม้ว่าจะปรากฏอยู่ในจดหมายก็ตาม แต่เมื่ออำมาตย์ทินมณีกรอดต้องการจงใจให้เจ้าอายุพระยาเกิดความเมตตาคล้อยตามตน จึงต้องแสดงท่าเหมือนว่าตนนั้นได้รับความทุกข์ยากจริง ๆ ในช่วงแรก "เมื่อคิดดูก็เป็นอนิจจัง" เป็นถ้อยคำที่แสดงอารมณ์ของผู้พูดในขณะนั้นว่าไม่มั่นใจในสิ่งต่างๆ เกิดความท้อแท้กับเรื่องราวที่เกิดขึ้นแก่ตน และยังมีความเปรียบ "เปรียบประดุจผลมะนาวอันกลิ้งอยู่บนหลังม้า" เป็นสิ่งที่เสริมความให้หนักแน่นขึ้นว่าตนไม่มีความมั่นคงหากอยู่กับพระเจ้าราชาธิราชต่อไป นอกจากนั้นคำว่า "จนใจ" ก็ชี้ให้เห็นว่าไม่มีทางเลือกอื่นใดอีกแล้วที่จะเหมาะสมกับตนที่จะทำให้ตนมีชีวิตรอดอยู่ได้นอกจากจะได้รับความช่วยเหลือจากเจ้าอายุพระยาเป็นคำพูดที่เติมไปด้วยความหดหู่ มีการใช้อุปมาในตำแหน่งที่ติดกันถึง 2 ครั้ง คือ "ดุจดังกระต่ายชมพระจันทร์ได้เห็นแต่รัศมีสอดส่องจับต้องก็มีถึง อนึ่งเปรียบคนค่อมชงฆาตนั้น จะข้ามแม่น้ำที่ลึกกว้างนั้นก็มีได้" เพื่อสนับสนุนคำพูดที่กล่าวมาว่าตนไม่มีทางไปจริง ๆ และการใช้อุปมาลักษณะนี้ในตอนท้ายว่า "เห็นแต่ท่านผู้เดียวเป็นสำเภายนต์" ผู้ประพันธ์เลือกเอาลักษณะความเร็วของเรือที่ติดเครื่องยนต์มาเป็นตัวเปรียบเทียบให้เห็นว่าเจ้าอายุพระยาเป็นผู้ที่สามารถช่วยให้อำมาตย์ทินมณีกรอดพ้นจากปัญหาได้เร็วที่สุด ซึ่งเป็นการยกย่องและชี้ให้เห็นความสำคัญของเจ้าอายุพระยา

1.2 การบรรยายแบบรวบรัด เป็นการบรรยายด้วยข้อความสั้นๆ แต่ทำให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราวได้ มี 2 ลักษณะ ได้แก่

1.2.1 การบรรยายถึงบุคคล

1.2.2 การบรรยายถึงการสงคราม

1.2.1 การบรรยายถึงบุคคล เช่น ตอนที่ผู้ประพันธ์บรรยายให้ผู้อ่านรู้จักกับมะกะโทก่อนได้เป็นกษัตริย์

ฝ่ายสมณท้าวบุตร ซึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าทำนายไว้เมื่อครั้งเป็นมหายักษ์อยู่นั้น จุติมาเกิดเป็นบุตรมะปะนายชื่อว่ามะกะโท และบิดานั้นเป็นพ่อค้าใหญ่อยู่บ้านเกาะวานแขวงเมืองเมาะตะมะ และมะกะโตนี้น้องหญิงคนหนึ่งชื่อนางอุ่นเรือน น้องชายถัดนางอุ่นเรือนชื่อมะกะตา มะกะโทยุสยสิบสี่สิบห้าปี บิดานั้นก็

ถึงแก่ความตาย มะกะโทได้เป็นนายพ่อค้าคุมลูกค้าสามสิบคนหาบ
ขึ้นไปค้าเมืองสุโขทัย (หน้า 5-6)

ตัวอย่างนี้ผู้ประพันธ์ใช้การบรรยายอย่างรวบรัดเพื่อให้ผู้อ่านรู้ความเป็นมาของ
มะกะโท เพราะมะกะโทจะเป็นผู้ที่มีความสำคัญในตอนต่อไป เนื่องจากได้เป็นกษัตริย์
ครองเมืองเมาะตะมะทรงพระนามว่า "พระเจ้าฟ้ารั่ว" ผู้ประพันธ์ใช้การบรรยายข้อความ
เป็นประโยคสั้นๆ แล้วจึงค่อยๆ ขยายความออกมาเรื่อยๆ เพื่อให้รายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับ
มะกะโทซึ่งเป็นตัวละครสำคัญในช่วงแรก

ตอนกำเนิดพระยาน้อยก็มีลักษณะของการบรรยายแบบรวบรัด ดังนี้

ขณะเมื่อพระเจ้าช้างเผือกยังเสด็จอยู่ ณ เมืองเมาะตะมะนั้น
ยี่กองสินผู้เป็นหลานนางจันทะมั่งคะละตาย พระเจ้าช้างเผือก
เอนางมูเดียวซึ่งพระราชทานให้มั่งลังกาผู้เป็นยี่กองสิน ซึ่งถึง
อสัญกรรมคืนมาเลี้ยงเป็นพระสนมเอก ให้ชื่อนางศิริมายา มี
พระราชบุตรด้วยพระเจ้าช้างเผือกองค์หนึ่ง ลั่นนั้นเป็นรอยจักร
จึงให้ชื่อนามสุระมณีจักร นางศิริมายาผู้เป็นพระราชมารดา
ถึงแก่สวรรคาลัยแต่มีสุระมณีจักรกุมารยังเยาว์อยู่ พระเจ้า
ช้างเผือกจึงให้มหาเทวีผู้เป็นพระเจ้านางเธอ เอมังสุระมณีจักร
กุมารไปเลี้ยงไว้ ครั้นมีสุระมณีจักรทรงพระเจริญใหญ่ขึ้นมา
พระเจ้าช้างเผือกจึงให้ชื่อพระยาน้อย อยู่มาพระมหาเทวีพา
ขึ้นไปบนพระราชเรือนหลวง ครั้นพระเจ้าช้างเผือกทอดพระเนตร
เห็นแล้ว จึงตรัสแก่พระสนมซึ่งอยู่จนว่า อ้ายพระยาน้อยนี้มันเป็น
บุตรของกูก็จริง แต่ว่ารูปร่างมันหาเหมือนกูไม่ ผมก็หยิกนองทุตาพอง
ลักษณะคนสามหาวยาบเข้าใจจรรจ์ (หน้า 78)

การบรรยายในตอนนี้เป็นกรบรรยายแบบรวบรัดในเรื่องของเวลา คือตอนที่
เป็นมั่งสุระมณีจักรไม่มีบทบาทสำคัญจึงได้กล่าวไว้แต่เพียงสั้นๆ แต่ก็ให้ความครบบริบูรณ์
คือรู้ว่ามีกำเนิดอย่างไร ที่มาของการตั้งชื่อ และได้รับการเลี้ยงดูจากใคร และเมื่อตอน
โต พระยาน้อยจะเป็นบุคคลที่มีความสำคัญต่อการดำเนินเรื่องจึงได้บรรยายให้เห็น
ลักษณะภายนอก ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้พระเจ้าช้างเผือกไม่ทรงรักใคร่พระยาน้อยเช่น
บิดารักบุตรของตน ดังปรากฏในคำที่กล่าวถึงลักษณะของพระยาน้อยว่า "ลักษณะคน

สามหาวยาบเข้าใจณกรรจ์" ซึ่งเป็นคำกล่าวที่รุนแรงมากด้วยคำกล่าวสั้น ๆ ทำให้เห็นความรู้สึกของพระเจ้าช้างเผือกที่มีต่อพระยาน้อยว่าไม่ทรงรักเนื่องจากมีรูปกายไม่เป็นที่พึงใจ

การบรรยายตอนพบกันระหว่างพระยาน้อยกับนางเมี่ยมะนิกร ผู้ประพันธ์ก็ใช้การบรรยายอย่างรวบรัด แต่สามารถทำให้ผู้อ่านเห็นความงามของนางเมี่ยมะนิกรได้อย่างชัดเจน ดังนี้

ขณะนั้นมีหญิงคนหนึ่งชื่อเมี่ยมะนิกรรูปร่างนั้นงาม กำลังสาว
ชันษาประมาณสิบหกปีเศษ ประกอบด้วยลักษณะกิริยามารยาท
อันแจ่มช้อย รูปร่างของนางนั้นเป็นเสน่ห์แก่คนทั้งปวง
ใครได้เห็นแล้วก็รักใคร่ไม่วั้นคน แต่ตกมาเป็นภรรยาจะจัดคิดถึง
 พึ่งอยู่กินด้วยกันอย่างใหม่ ๆ นางนั้นนั่งร้านขายแป้งขายน้ำมัน
 อยู่หน้าบ้านริมทางที่พระยาน้อยจะเสด็จไป และนางนั้นขายของดี
 มีกำไรมาก เพราะคนพอใจมาซื้อที่ร้านนั้นติดจะชุกชุมหวังจะได้
 จูรูปร่าง เพราะเหตุว่าเป็นหญิงรูปงามต้องใจคน พอเวลา
 วันนั้นพระยาน้อยเสด็จไปทอดพระเนตรเห็นนางเมี่ยมะนิกรรูปร่าง
 งามก็ชอบพระทัย แต่หยุดยั้งพินิจโฉมนางอยู่ มิใครจะเสด็จ
 ดำเนินต่อไปได้ (หน้า 143-144)

ในช่วงต้นของตัวอย่างนี้ผู้ประพันธ์ชี้ให้เห็นภาพความงามอย่างกว้าง ๆ ของนางเมี่ยมะนิกรด้วยข้อความสั้น ๆ ที่กล่าวว่า "เมี่ยมะนิกรรูปร่างนั้นงาม ยังกำลังสาวชันษาประมาณสิบหกปีเศษ ประกอบด้วยลักษณะกิริยามารยาทอันแจ่มช้อย รูปร่างของนางนั้นเป็นเสน่ห์แก่คนทั้งปวง ใครได้เห็นแล้วก็รักใคร่ไม่วั้นคน" ข้อความสั้น ๆ นี้ทำให้นักเห็นภาพความงามของนางได้อย่างชัดเจน และความบรรยายในตอนต่อมาก็เป็นส่วนที่สนับสนุนให้รู้ว่านางนั้นงามมากจริง ๆ สังเกตได้จากพฤติกรรมของพระยาน้อยเมื่อได้พบนางถึงกับ "มิใครจะเสด็จดำเนินต่อไปได้" และเมื่อนางขายของผู้คนในเมืองก็จะมาซื้อของเพราะพึงใจในรูปของนาง

อีกตัวอย่างหนึ่ง คือการบรรยายแบบรวบรัดเพื่อสรุปพระราชประวัติของพระเจ้าราชาธิราช ความว่า

แต่สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชยังเป็นพระยาน้อยราชบุตรอยู่จนได้
 เสวยราชสมบัติ พระชนมายุได้ยี่สิบปี ปราบรามัญประเทศ

เมืองขึ้นอยู่สามปี ทำสงครามด้วยพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องอยู่ได้หกปี
กระทำสัตย์กันแล้ว วางศีกอยู่ยี่สิบสองปี กลับทำสงครามด้วย
มังรายกะยอฉะวาอีกสามปี แต่ล่วงย่างเข้าเรือนปีที่สี่
กับพระเจ้ามณฑิรทองอีกสองปี ขาดศึกกันลงสามปี รวมเป็น
พระชนมายุได้ห้าสิบเก้าปีพอเสด็จสวรรคต จุลศักราชได้ 790 ปี
(หน้า 627-628)

ข้อความนี้เป็นการบรรยายสรุปเพื่อให้ผู้อ่านทราบประวัติย่อของพระเจ้า
ราชาธิราช ซึ่งเป็นกษัตริย์ที่มีบทบาทมากในเรื่องหลังจากที่ได้ดำเนินเรื่องมาจนถึงตอน
สวรรคต การบรรยายนั้นผู้ประพันธ์ไม่ได้ให้รายละเอียดผลแพ้ชนะ หรือรายละเอียดอื่นๆ
เนื่องจากได้เล่าเรื่องมาแล้วในตอนต้น จึงได้กล่าวถึงเฉพาะบุคคลสำคัญที่พระเจ้า
ราชาธิราชได้ทำสงครามด้วยตลอดเรื่องหรือเป็นศึกสำคัญ เพราะการทำสงครามในสมัยนั้น
เป็นสิ่งสำคัญของกษัตริย์ที่จะแสดงให้เห็นพระเดชานุภาพ การสรุปเช่นนี้เป็นการบอกให้รู้
ว่าจะเป็นการดำเนินเรื่องด้วยตัวละครใหม่

การบรรยายแบบรวบรัดที่ปรากฏอีกตอนหนึ่งคือตอนบรรยายลำดับกษัตริย์ของ
ฝ่ายมอญ

ศักราช 853 ปี ลำดับนั้นพระราชบุตรพระเจ้าเกียรดีทรง
พระนามว่าพระเจ้าล้าว ดำรงราชสมบัติได้ยี่สิบปีก็สวรรคต
ศักราช 873 ปี ลำดับนั้นพระราชบุตรพระเจ้าล้าวทรงพระนาม
ว่าพระเจ้ามังจิโล ดำรงราชสมบัติได้เก้าปีก็สวรรคต จุลศักราช
892 ปี พระเจ้ามังจิโลไม่มีราชบุตรมีแต่พระราชธิดาทรงพระนาม
ว่าตะละเจ้าท้าว ครั้นพระราชบิดาสวรรคตแล้ว เสนาบดีจึง
อัญเชิญตะละเจ้าท้าวขึ้นครองราชสมบัติในกรุงหงสาวดี ถวาย
พระนามว่าตะละเจ้าท้าวขัตติยราชินี นางที่ร่ำอยู่ทั้งปวงก็เรียก
พระนามว่าตะละนางพระยาท้าว ลำดับกษัตริย์ซึ่งได้เสวยราช
สมบัติสืบมา ตั้งแต่สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชจนถึงตะละเจ้าท้าว
นี้แปดพระองค์ (หน้า 638)

การบรรยายเป็นไปตามลำดับเพื่อให้เห็นว่าในสมัยใดใครเป็นผู้ปกครองบ้าน
เมือง เหตุที่ผู้ประพันธ์ไม่ได้ให้รายละเอียดของกษัตริย์และเหตุการณ์ในสมัยนั้นๆ อาจ
เป็นไปได้ว่าในช่วงนั้นๆไม่มีเหตุการณ์ใดที่น่าสนใจ หรือกษัตริย์ทรงปกครองบ้านเมืองได้

เป็นอย่างดีไม่มีศึกสงคราม เมื่อจะกล่าวถึงกษัตริย์ที่มีบทบาทสำคัญในตอนต่อไป คือ
 ตะเลเจ้าท้าวจึงได้กล่าวถึงพระราชประวัติแต่ก็เพียงเล็กน้อย บอกให้รู้เพียงว่าใครคือ
 พระราชบิดาและเพราะเหตุใดจึงได้ขึ้นครองราชย์

1.2.2 การบรรยายถึงสงคราม เช่น ตอนที่พระเจ้าฟ้ารั่วทรงร่วมมือกับ
 พระเจ้าตราพระยาเพื่อทำศึกกับมังเกริกเปรียงผู้ครองเมืองพุกาม เนื่องจากมังเกริกเปรียง
 ยกทัพมาล้อมเมืองทะเล ซึ่งพระเจ้าตราพระยาปกครองอยู่ ความว่า

ครั้นอยู่มามังเกริกเปรียง ซึ่งเป็นใหญ่ในเมืองพุกามยกพล
 โยธามาล้อมเมืองทะเลไว้ ให้มังแะชอราชนัตยกพลลงมาตี
 ปลายด่านเมืองพะโค ชาวด่านทั้งปวงด้านทานรบพุ่งไว้ได้
 ประมาณห้าเดือนหกเดือน ต่างองอาจกล้าหาญด้วยกันทั้งสอง
 ฝ่าย ชาวด่านจึงบอกเข้ามายังเมืองพะโค พระเจ้าตราพระยา
 แจ้งแล้วจึงใช้ราชทูตจำทูลพระราชสาส์นไปถึงพระเจ้าฟ้ารั่ว ณ
 เมืองเมาะตะมะฯในปีนั้นข่าวแพง ครั้นพระเจ้าฟ้ารั่วได้แจ้งแล้ว
 จึงให้จัดทหารโยธาทั้งปวง เสร็จแล้วก็ให้กองหน้ายกไปก่อน
 แล้วพระองค์ก็เสด็จยกทัพหนุนไปต่อภายหลัง ครั้นไปถึงเมือง
 พะโคแล้วพระเจ้าตราพระยาจึงออกมาต้อนรับสนทนากันตาม
 ราชประเพณีไมตรีซึ่งมีมาต่อกัน

ฝ่ายพระเจ้าตราพระยาจึงให้จัดกองทัพเมืองพะโคนั้นเสร็จแล้ว
 ก็มาพร้อมกันกับกองทัพพระเจ้าฟ้ารั่วไปปราบศึกซึ่งล้อมเมือง
อากเหมาะ ปลายด่านนั้น ข้าศึกมีอาจะต่อสู้ก็แตกพ่ายหนีไป
 ครั้นมีชัยชนะข้าศึกแล้ว สองกษัตริย์ก็รีบยกไปปราบข้าศึกซึ่งมา
 ล้อมเมืองทะเลและทัพเมืองพุกามนั้นก็แตกไป จึงยกทัพไปล้อม
 เมืองหางสะทะระ พม่าซึ่งรักษาเมืองหางสะทะระนั้นทนกำลัง
 มิได้แตกก็หนีไป แล้วรีบยกกองทัพไปตีเมืองสะโง พม่า
 ซึ่งรักษาเมืองสะโงทนถึงแก่ปราชัย (หน้า 38-39)

ตัวอย่างนี้ใช้การบรรยายอย่างรวบรัดเนื่องจากไม่ใช่ศึกสำคัญ ผู้ประพันธ์
 บรรยายเกี่ยวกับการทำศึก ด้วยข้อความสั้นๆ มีการกล่าวถึงการทำศึกถึง 5 ครั้ง และรู้ผล
 แพ้ชนะด้วย ได้แก่ การทำศึกกับเมืองทะเล , เมืองอากเหมาะ , เมืองพุกาม , เมืองหาง
 สะทะระ และเมืองสะโง ทั้งหมดนี้เป็นการกล่าวอย่างสั้นๆ แต่สามารถชี้แจงได้อย่าง
 ครบถ้วนว่าใครสู้กับใครและผลการศึกษาเป็นเช่นไร

การบรรยายแบบรวบรัดที่กล่าวถึงการทำศึกอีกตอนหนึ่งคือตอนอำมาตย์ทินมณี
กรอดทำศึกกับเจ้าอายุพระยา ดังนี้

... อำมาตย์ทินมณีกรอดไล่ช้างตามทันเจ้าอายุพระยา เอาทวน
แทงเจ้าอายุพระยาตกช้างตาย แล้วโดดลงตัดศีรษะห่อผ้าไว้
ทหารซึ่งติดตามเจ้าพระยาออกมานั้นก็แตกหนีกระจัดพลัดพรายไป
ผู้คนในเมืองก็แตกตื่นเป็นอลหม่าน อำมาตย์ทินมณีกรอดได้เมือง
เตาหมูแล่ง (หน้า 289)

ข้อความนี้ใช้การบรรยายการทำศึกแบบรวบรัดบอกให้รู้เพียงว่าอำมาตย์
ทินมณีกรอดทำศึกกับเจ้าอายุพระยา กองทัพเจ้าอายุพระยาแตกพ่ายไป และอำมาตย์
ทินมณีกรอดก็ได้ครองเมือง แสดงให้เห็นว่าไม่ใช่ศึกครั้งสำคัญจึงไม่ได้มีการให้รายละเอียด
ของเหตุการณ์หรือตัวละครอื่นในขณะที่ทำการสู้รบ ให้ความสำคัญเฉพาะ "เจ้าอายุพระยา"
ซึ่งเป็นแม่ทัพเท่านั้น

2. พรรณนาโวหาร

พรรณนาโวหาร คือ โวหารที่แสดงรายละเอียดของสิ่งต่างๆ อย่างเด่นชัด รวม
ทั้งความรู้สึก เพื่อให้ผู้อ่านนึกเห็นภาพ เกิดอารมณ์คล้อยตามไปด้วย การพรรณนาที่
พบในราชาธิราช มีดังนี้

- 2.1 การพรรณนาการแต่งกาย
- 2.2 การพรรณนากองทัพ
- 2.3 การพรรณนาการรบ
- 2.4 การพรรณนาอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร

2.1 การพรรณนาการแต่งกาย เช่น ตอนพรรณนาให้เห็นการแต่งกายของ
สมิงมราหูเมื่อจะออกไปทำศึกกับพระยาน้อย ระบุว่า

สมิงมราหูผู้เป็นแม่ทัพใหญ่ถืออาชญาสิทธิ์เด็ดขาดนั้น ก็แต่งกาย
นุ่งห่มให้ต้องสีตามตำราพิชัยสงครามตามเพชรามัญ สมควรแก่ศักดิ์
ราชบุตรเขยพระเจ้าช้างเผือก สอดส่องพระองค์ลายทองรูปเทพพนม
กระหนกเครือวัลย์สองชั้นใส่เกราะทองลงเลขยันต์มนตราคม หักถม
ด้วยวิชาศาสตร์โพกพระเศียรด้วยผ้าโกสไลยลายทอง ปักรูปจักรเพชร

และรูปพระอาทิตย์ เฉลิมยันต์ยอดมงกุฎประกอบด้วยวิทยาคม
เลขยันต์อักษรทั้งสี่มุมสำหรับกันศัตรูรามิให้ต้องกาย เหน็บพระแสง
กระบี่สะพายพระแสงเกาทัณฑ์ (หน้า 177-178)

การพรรณนานั้นผู้ประพันธ์ใช้วิธีการวางใจความสำคัญไว้ข้างต้นว่า "แต่งกายนุ่ง
ห่มให้ต้องสีตามตำราพิชัยสงคราม สมควรแก่ศักดิ์ราชบุตรเขยพระเจ้าช้างเผือก" จากนั้น
จึงพรรณนาให้เห็นส่วนประกอบของเครื่องแต่งกายที่มีลวดลายสวยงาม ดังความที่ปรากฏ
ว่า "สอดสนองพระองค์ลายทองรูปเทพพนมกระหนก เครือวัลย์สองชั้นใส่เกราะทองลงเลข
ยันต์มนตราคม ทับถมด้วยวิทยาศาสตร์ โปกพระเศียรด้วยผ้าโกสไลยลายทอง ปักรูปจักร
เพชรและรูปพระอาทิตย์"

อีกตอนหนึ่งกล่าวถึงการแต่งกายของสมิงพระรามเมื่อจะออกไปรบกับกามะนีซึ่ง
เป็นทหารพระเจ้ากรุงจีน ความว่า

ฝ่ายสมิงพระรามก็แต่งตัว ใส่เสื้อสีชมพู ขลิบทองจีบเอว
โปกผ้าสีชมพูขลิบแล้วไปด้วยทอง ใส่กำไลต้นแขนปลายแขน
แหวนสอดก้อยแล้วไปด้วยเนาวรัตน์ แต่ลั่นทองเป็นอันงาม (หน้า 604)

จากข้อความที่ปรากฏนั้นแสดงให้เห็นว่าวันที่ทำศึกเป็นวันอังคาร เพราะชุดที่สมิง
พระรามใส่นั้นใช้สีชมพูเป็นสีนำโชค ตามตำราพิชัยสงครามกล่าวไว้ว่า "ยาตราวันอังคาร
ราชสีห์นามประดับอาภรณ์ศรีชมพู" (กรมศิลปากร. ม.ป.ป. : หน้า 232) เป็นการสะท้อน
ให้เห็นความเชื่อว่าการทำศึกสงครามนั้นต้องอาศัยฤกษ์ยามรวมทั้งสีชุดที่ใช้แต่งออกทำศึก
ต้องใส่ชุดให้สีตรงกับวันที่จะออกรบ ซึ่งเชื่อกันว่าจะนำชัยชนะมาให้ เช่นเดียวกับการแต่ง
กายของสมิงพระราม และการแต่งกายนั้นยังเต็มไปด้วยความสวยงามมีสิ่งของมีค่าเพื่อ
แสดงให้เห็นว่าฝ่ายพม่าก็มีฐานะไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าฝ่ายจีน

การพรรณนาการแต่งกายยังปรากฏในตอนพระเจ้าหงสาวดีทรงแต่งพระองค์เพื่อ
รับทูตของพระเจ้าลังกา ความว่า

ครั้นถึงเวลาพระเจ้าหงสาวดีก็สำอองพระองค์ ทรงพระภูษา
ตรวยเชิงทองสามชั้น สอดฉลองพระองค์ลายทองมังกรห้าเล็บอย่างดี
ที่พระเจ้ากรุงจีนถวายมา ทรงเครื่องราชวิภูษิตอันวิจิตร
ทรงพระตำรารงค์เพชรครบนิ้วพระหัตถ์ โปกพระเศียร (หน้า 710)

การแต่งกายของพระเจ้าหงสาวดีในครั้งนี้เป็นการแต่งกายอย่างสมพระเกียรติเพื่อไม่ให้ฝ่ายลังกานำไปตำหนิได้ เพราะเป็นการออกมาต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง คือ นอกจากจะแสดงความงามแล้วยังแสดงให้เห็นฐานะของพระองค์ด้วย จะเห็นว่าเครื่องแต่งกายทุกชิ้นเป็นของมีค่าและสวยงาม ได้แก่ "พระภูษาตรวยเชิงทองสามชั้น", "ฉลองพระองค์ลายมังกรห้าเล็บอย่างดี", "เครื่องราชวิภูษิตอันวิจิตร" และ "ทรงพระธำรงค์เพชรครบนิ้วพระหัตถ์"

2.2 การพรรณนากองทัพ เช่น ตอนพรรณนาทัพพระเจ้าฝรั่งมังศรีจะวาที่จะออกมาทำศึกกับทัพพระเจ้าราชาธิราช ความว่า

ครั้นได้เวลาศุภนิตรมงคลฤกษ์สมเด็จพระเจ้าฝรั่งมังศรีจะวา
ก็เสด็จขึ้นทรงพระคชาธาร ให้อยกพลคชสารทั้งปวงออกจากค่าย
มีทวนทองจามรีแห่หน้าพระคชาธารสามพัน พลตาดั้งสองพัน
ยกมา พลโตมร เกาทัณฑ์ สรรพเครื่องศัสตราอื่นๆ อันโยธา
ถือและสพายครบถ้วน พลทหารช้างม้าก็เดินโดยขบวนพยุห
เป็นหมู่เป็นกองเนื่องกันสร้างสลอนด้วยธงชายธงฉานสีต่างๆ
เสียงสนั่นก็ก้องด้วยฆ้องกลองม้าร้อง ทหารถือธงนำหน้าพล
ก็รีบดำเนินมา (หน้า 312-313)

ข้อความนี้พรรณนาให้เห็นภาพกองทัพที่ยิ่งใหญ่มีพลทหารที่พร้อมไปด้วยอาวุธ เพื่อจะทำศึก และยังแสดงความฮึกเหิมของเหล่าทหาร สังเกตได้จากตอนที่กล่าวถึงเสียงที่เกิดขึ้นว่า "เสียงสนั่นก็ก้องด้วยฆ้องกลองม้าร้อง" นอกจากความงามของกองทัพจะเกิดจากภาพความพร้อมของเหล่าทหารแล้วยังเกิดจากสีสันของธงต่างๆที่โบกพริ้วอยู่ ดังความ "เดินโดยขบวนพยุห เป็นหมู่เป็นกองเนื่องกันสร้างสลอนด้วยธงชายธงฉานสีต่างๆ" การพรรณนาในตอนนี้นำวิธีการให้รายละเอียดของสิ่งต่างๆของกองทัพอย่างเป็นลำดับ คือ กล่าวถึงแม่ทัพ, จำนวนไพร่พล และอาวุธนานาชนิด ในตอนท้ายจึงให้ภาพรวมของกองทัพว่ามีความพร้อมและความสวยงามดังที่ขีดเส้นใต้ไว้

ยังมีการพรรณนาภาพกองทัพพระเจ้าราชาธิราชที่จัดเตรียมทัพอย่างพร้อมพร้อม เพื่อทำศึกกับพระเจ้าฝรั่งมังศรี

ครั้นได้เวลามหาพิชัยฤกษ์ศุภนิมิตอันดีก็เสด็จขึ้นทรงพระคชาธาร
ให้ลั่นฆ้องโหมฆ้อง ยกพลทวยหาญไปตามเกล็ดนาคออกจากพระนคร

ดูสล้างสลอนด้วยเครื่องสูงมยุระธงชัยจักรพัดโบกและจามรบัง
พระสุริยาระดาตาดำ ศัพทษ์ม้องกลองกีกก้องโกลาหล หมู่พลทหาร
ทั้งปวงก็เดินโดยขบวนตั้งตารัวเป็นทิวแถวเนื่องกัน (หน้า 314)

ภาพกองทัพของพระเจ้าราชาธิราชก็ยิ่งใหญ่ไม่ต่างกับทัพฝ่ายพม่า เนื่องจากเป็น การทำศึกระหว่างกษัตริย์ การแสดงความยิ่งใหญ่ของกองทัพจึงเป็นส่วนหนึ่งที่จะชมขวัญ คู่ต่อสู้ได้ เพราะแสดงถึงความพร้อมเพรียงและกำลังพล แม้ว่าในตัวอย่างนี้จะกล่าวถึง จำนวนคนเช่นในตัวอย่างข้างต้น แต่จากข้อความที่ปรากฏก็ทำให้เห็นภาพได้ว่าต้องมีไพร่ พลจำนวนมาก ดังความ "ดูสล้างสลอนด้วยเครื่องสูงมยุระธงชัยจักรพัดโบกและจามรบัง พระสุริยาระดาตาดำ ศัพทษ์ม้องกลองกีกก้องโกลาหล หมู่พลทหารทั้งปวงก็เดินโดยขบวน ตั้งตารัวเป็นทิวแถวเนื่องกัน" คำที่ขีดเส้นใต้ "สล้างสลอน", "ระดาตาดำ", "กีกก้อง โกลาหล" และ "เป็นทิวแถวเนื่องกัน" ล้วนแต่เป็นคำที่มีความหมายให้นึกถึงจำนวนมาก การพรรณนาในตัวอย่างนี้ใช้วิธีการให้รายละเอียดเป็นลำดับเพื่อแสดงความยิ่งใหญ่ของกอง ทัพเมื่อกล่าวถึงกองทัพก็พรรณนาความงามของกองทัพในทันที ต่างจากตัวอย่างข้างต้น ที่กล่าวถึงการจัดขบวนทัพว่าประกอบไปด้วยทัพใดบ้างแล้วจึงกล่าวสรุปถึงภาพความสวย งามของกองทัพในตอนท้าย

การพรรณนาทัพยังปรากฏในตอนที่พระเจ้าราชาธิราชให้ยกทัพไปโจมตีกรุงรัตนะ บุระอังวะ

ครั้นถึง ณ วันอังคารเดือนอ้ายขึ้นสิบห้าค่ำ ศักราช 759 ปี
 ได้มหาพิชัยฤกษ์โยคยามเวลาแล้ว สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชจึงสั่ง
 ให้ลั่นฆ้อง พลทหารโห่ร้องโบกธงเอาชัยออกขนานเรือพระที่นั่ง
ยกกองทัพเรือและทัพบกไปครั้งนั้นเป็นมหันตโอฬาร กองทัพเรือ
ก็ประกอบด้วยเรือนายทัพทกล้าวทหารตั้งเป็นขบวนนาวาพยุห
มีตั้งกันแทรกแซงซ้ายขวาหน้าหลัง คับคั่งเป็นทิวแถวในท้องทาง
ชลมารค พลทหารก็แต่งตัวสีหลากหลายคนละอย่างบ้างเขียวเหลือง
 ขาวแดง แต่ล้วนฝีมือเข้มแข็งกล้าหาญในการสงคราม ดุจนาม
 เป็นสง่ามีมือถือเครื่องสรรพศัตราวุธ สำหรับยุทธณรงค์โดยขบวน
 พลง้าวทวนพุ่มจามรี พลทหารตั้งกระบี่โล่เขนหอกขัดเกาทัณฑ์ศร
 กำซาบสะพาย ทุกหมู่กองพลนิกาย มีนายหมวดตรวจกวาดขัน
 ดาษไสวไปด้วยพรรณธงชายธงฉานเขียวเหลืองขาวแดงปักประจำ
 เรือทุกกองทัพ เสียงสนั่นด้วยศัพทษ์ม้องกลองกีกก้องโกลาหล

กองทัพบกก็ประกอบด้วยรีพลข้างม้าโดยขบวนพยุหยาตราริบเดิน
กองทัพไป (หน้า 325-326)

การจัดทัพของพระเจ้าราชาธิราชในครั้งนี้เป็นการจัดทัพทั้งทางเรือและทางบก มีการพรรณนาให้เห็นว่าความยิ่งใหญ่ไพโรจน์จำนวนมากจะเห็นว่ามีการใช้คำว่า "ยกกองทัพเรือและทัพบกไปครั้งนั้นเป็นมหันตโศพาร" ทั้งคำว่า "มหันต" กับ "โศพาร" ต่างก็หมายถึงความยิ่งใหญ่ การใช้คำซ้อนกันในตอนนั้นก็เพื่อเพิ่มน้ำหนักของข้อความ และในข้อความว่า "มีตั้งกันแทรกแซงซ้ายขวาหน้าหลัง คับคั่งเป็นทิวแถวในท้องทางชลมารค" ก็ยังชี้ให้เห็นชัดเจนขึ้นว่ามีทหารจำนวนมากที่ร่วมขบวนเพราะถึงกับทำให้เกิดความคับคั่ง แสดงว่าต้องมีเหล่าทหารอยู่อย่างหนาแน่น การพรรณนาในตอนนี้นั้นความสำคัญไปที่ทัพเรือ เนื่องจากพระเจ้าราชาธิราชจะเสด็จไปโดยทัพเรือ การกล่าวถึงทัพบกมีเพียงสั้นๆ ให้เห็นว่าประกอบไปด้วยทัพอะไรดังความว่า "กองทัพบกก็ประกอบด้วยรีพลข้างม้าโดยขบวนพยุหยาตรา" การพรรณนาให้เห็นความอลังการของกองทัพยังอยู่ที่ความสวยงามมีสีสันของการแต่งกายของไพโรจน์และการจัดทัพเรือให้สวยงามด้วย นอกจากนั้นความพร้อมของอาวุธต่าง ๆ ก็เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ทัพของพระเจ้าราชาธิราชดูน่าเกรงขาม และยังใช้เสียงเป็นสิ่งที่แสดงความอึกเหิมของเหล่าทหารด้วยว่า "เสียงสนั่นด้วยศัพทษ์ฆ้องกลองกึกก้องไกลาหล" จะสังเกตเห็นได้ว่าการจัดทัพในครั้งนี้ น่าจะเป็นวันอังคาร สังเกตจากการแต่งกายของนายทัพในตัวอย่างที่กล่าวมาข้างต้นก็ใช้สีชมพู น่าจะเป็นเพราะวันอังคารเป็นฤกษ์ดีและเชื่อกันว่าพระอังคารเป็นเทพเจ้าแห่งการสงคราม (ส.พลายน้อย. 2534 : 265)

ตอนกล่าวถึงการจัดทัพของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง เพื่อจะเข้าไปตีกรุงหงสาวดีของพระเจ้าราชาธิราช ได้พรรณนาให้เห็นภาพกองทัพว่า

... เสด็จเคลื่อนพยุหโยธาทัพออกจากกรุงรัตนบุรีอังวะครั้งนั้น
ดูพิลึกมโหฬาร สะพรั่งพร้อมด้วยทัพท้าวพระยาโยธาหาญแวดล้อม
เป็นกันกอง ดูดาษไสวไปด้วยธงเทียวเขี้ยวเหลืองขาวแดงทุกกองทัพ
กึกก้องด้วยศัพทษ์สำเนียงเสียงผีโพงพลช้างพลม้าพลทจรถเดินเท้า
อันเดินโดยขบวนเป็นทิวแถวตามกัน เสียงสนั่นครื้นครื้นเปรียบประดุจ
แผ่นพื้นพระธรณีจะทรุดถล่มลง ผงคลีก็ฟุ้งตลบไปในท้องอากาศ
(หน้า 372-373)

การพรรณนากองทัพในข้อความนี้ คำที่เลือกใช้ช่วยให้เห็นภาพกองทัพที่ยิ่งใหญ่ประกอบด้วยคนจำนวนมาก คำดังกล่าวคือ "มโหฬาร" "สะพรั่งพร้อม" , "ดูดาษไสว"

ต่างก็มีความหมายไปในทางเดียวกันคือหมายถึงสิ่งที่มีเป็นอันมาก และยังใช้เสียงเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นผู้คนจำนวนมากด้วยว่า "ก็กักด้วยศัพท์สำเนียงเสียงผีเฝ้าพลช้างพลม้าบจรเดินเท้า" และใช้อุปมาโวหารที่แสดงเสียงอันดังว่า "เสียงสนั่นครั้นครั้นเปรียบประดุจแผ่นพื้นพระธรณีจะทรุดถล่มลง" คำและโวหารที่ใช้นั้นช่วยให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพทางเสียงและนึกเห็นภาพจำนวนไพร่พลได้ง่ายขึ้น นอกจากนี้ยังพรรณนาสีสนของกองทัพด้วยว่า "ดูดาบไสวไปด้วยธงเทียวเขียวเหลืองขาวแดงทุกกองทัพ"

ความพรรณนาที่จะกล่าวนี้แสดงภาพการเตรียมทัพของพระเจ้าราชาธิราชที่จะออกไปทำศึกกับฝ่ายพม่า

ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าราชาธิราช ครั้นถึงวันนัดแล้ว ก็ให้ผูกช้างพลายสิงหนารายณ์เป็นพระคชาธาร ประกอบไปด้วยช้างโคดแล่นโจมทัพตั้งกันล้อมวังพังค้ำค่ายใหญ่เพียวทั้งปวง โดยขบวนพยุหทัพช้าง แล้วทรงพระบัญชาลงพระองค์ทรงพระมหลาสำหรับศึกให้ต้องติดตามตำรับพิชัยสงคราม และพระคชาธารอารมณ์ธงเทียวพลทวนดาบตั้งโล่เขนในกองทัพหลวงนั้น แต่ล้วนแต่งตัวด้วยเครื่องด้ายสี ให้พระยาเกียรติราชบุตรทรงช้างพลายธนูเพชรเป็นพระคชาธาร เครื่องอาวุธประดับช้างธงเทียว พลดาบตั้งโล่เขนแต่ล้วนพื้นทองสีนพร้อมด้วยช้างโคดแล่นโจมทัพตามขบวนพิชัยสงคราม เป็นปีกขาวหลวงกองหนึ่ง แล้วให้พระยารามราชบุตรทรงพลายผจญมารเป็นคชาธาร เครื่องอาวุธธงเทียว พลดาบตั้งโล่แต่ล้วนแดง หมอความทั้งปวงใส่เสื้อผ้าโพกผ้าชมพูสีนพร้อมไปด้วยช้างโคดแล่นโจมทัพค้ำค่ายทั้งปวงสำหรับทัพตามขบวนศึกเสร็จแล้ว สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชให้ตกแต่งประดับประดากองทัพครั้งนั้น มีสีเหมือนกันตามหมวดหมู่ ทัพช้างสามทัพเป็นสามกอง ครั้นได้มหาพิชัยฤกษ์เป็นมงคลแล้ว ก็ให้ยกทัพออกจากค่าย (หน้า 546-547)

การพรรณนาทัพในตอนนี้มีทั้งหมดสามทัพ ได้แก่ ทัพพระเจ้าราชาธิราช ทัพพระยาเกียรติ และทัพพระยาราม โดยแยกให้เห็นทีละทัพว่าประกอบด้วยกลุ่มคนที่แต่งกายสีต่างกัน ได้แก่ ทัพพระเจ้าราชาธิราชซึ่งเป็นทัพหลวงแต่งกายสีดำ ทัพพระยาเกียรติแต่งกายสีทอง และทัพพระยารามแต่งกายสีแดง ส่วนพวกหมอความใส่สีชมพู และสรุปในตอนท้ายให้เห็นภาพรวมของกองทัพว่า "สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชให้ตกแต่ง

ระดับประกาศนียบัตรชั้นนั้น มีสีเหมือนกันตามหมวดหมู่ ทักษะสามทักษะเป็นสามกอง" การพรรณนาที่ละทักษะเช่นนี้ทำให้เห็นความเป็นระเบียบของกองทักษะและความสามารถในการจัดเตรียมทักษะที่สามารถจัดทัพได้อย่างเป็นหมวดหมู่แต่ละกลุ่มต่างก็มีอาวุธเตรียมพร้อมในการศึก

จะเห็นว่าในเกือบจะทุกข้อความที่มีการพรรณนากองทัพ ผู้ประพันธ์จะนำข้อความที่พรรณนาเสียงมาเป็นตัวบ่งบอกจำนวนไพร่พลว่ามากน้อยเพียงใด ซึ่งผู้ประพันธ์จะพรรณนาเช่นนี้ในกรณีที่เป็นศึกใหญ่ หากเป็นการปราบเมืองขึ้นเล็กๆจะใช้บรรยายโวหารในการดำเนินเรื่องบอกให้รู้เพียงว่าใครจัดทัพพบกับใคร

2.3 การพรรณนาการรบ เช่น ตอนทัพพม่าทำศึกกับฝ่ายมอญ ฝ่ายพม่ามีมังรายกะยอจะวาเป็นแม่ทัพ ส่วนฝ่ายมอญพระยาเกียรติพระยารามราชบุตรนำทัพมา ข้อความพรรณนาถึงการรบระหว่างทัพช้างของฝ่ายมอญและทัพม้าของฝ่ายพม่าว่า

... พลทั้งสองฝ่ายก็พุ่งศัสตราวุธแทงฟันกันอลหม่าน กองทัพมอญก็ขับช้างเข้าลุยไล่ย่ำเหยียบแทงฆ่าพม่า ม้ารับช้างมิหยุด พม่าเสียขบวนทัพมอญได้ทีก็ขับช้างเข้าประดากันรุมรบ เสียงผีเท้าพลช้างพม่าและเสียงศัสตราอันพลทั้งสองฝ่ายแทงฟันกันนั้น ดังสนั่นอื้ออึงเอิกเกริกดุจเสียงคลื่นและลมพายุลัด ผงคลีฟุ้งตลบเป็นควนมีดกลมไปในอากาศ พวกพลตายลงด้วยกันทั้งสองฝ่ายม้าและพลพม่าล้มตายเป็นอันมาก พม่าเหลือกำลังต้านทานมิได้ก็แตก หิ้งข้าวของเครื่องศัสตราวุธเสียเป็นอันมาก มังรายกะยอจะวาก็พาทหารรีบหนีกลับไปเมืองอังวะ (หน้า 489-490)

ตัวอย่างนี้จะเห็นภาพความซุลมุนในการทำศึก ทั้งสองฝ่ายใช้พาหนะในการรบที่แตกต่างกัน คือ ฝ่ายมอญใช้ช้าง ส่วนฝ่ายพม่าใช้ม้า ในที่นี้ความรวดเร็วปราดเปรียวของม้า มิได้ทำให้ฝ่ายพม่าเป็นฝ่ายได้เปรียบฝ่ายมอญ ดังความ "ม้ารับช้างมิได้หยุด" จึงทำให้ฝ่ายพม่าตกเป็นฝ่ายตั้งรับเป็นส่วนใหญ่

นอกจากพรรณนาให้เห็นภาพแล้ว ยังมีการกล่าวถึงเสียงอันดังเพื่อแสดงให้เห็นว่าเป็นศึกใหญ่โดยใช้อุปมาโวหารว่า "เสียงผีเท้าพลช้างพม่าและเสียงศัสตราอันพลทั้งสองฝ่ายแทงฟันกันนั้นดังสนั่นอื้ออึงเอิกเกริกดุจเสียงคลื่นและลมพายุลัด"

การพรรณนาการสู้รบอีกตอนหนึ่ง คือ ตอนทัพพระเจ้าราชาธิราชทำศึกกับทัพของมังรายกะยอจะวา ความว่า

ฝ่ายพลายประกายมาศถอดทรงออกจากเท้าแล้ว พอเดินมาได้
 หน่อยหนึ่งก็สลัดมุ้งนันทะสูและควาญท้ายลงเสีย แล้วก็อาละวาด
 ไล่แทงช้างและรีพล ในกองทัพพม่าทั้งปวงเสียอลหม่านวุ่นวาย
 และช้างพม่าทั้งปวงก็ตื่นกันขึ้น นายทัพนายกองฝ่ายพม่าก็เข้า
 รุมกันจับพลายประกายมาศ แทะด้วยทวนยิงด้วยเกาทัณฑ์เจ็บปวด
 เป็นสาหัส พลายประกายมาศก็รับชีวิตควาญด้วยปลายงาและวง
 ถีบจุดถูกพม่าล้มตายเป็นอันมาก นายทัพนายกองทั้งปวงสาละวัน
 จับพลายประกายมาศอยู่ ก็หาไปทันมั่งรายกะยอจะว่าไม่
 พลายประกายมาศต้องอาวุธเจ็บปวดเป็นสาหัส ก็วิ่งตรงไปเข้า
 ป่ากะเลียวตามควาญช้างสังไว้ นั้น ฝ่ายมั่งรายกะยอจะว่าขับช้าง
 ตรงออกมาแต่กองเดียว ...

ฝ่ายกองทัพพระเจ้าราชาธิราชก็ยกเข้า แยกกันเป็นสามด้าน
 ยังมีทันจะรอบถึงกัน พลทหารดาบตั้งทวนโล่เขนโตมร เกาทัณฑ์
 ในทัพมั่งรายกะยอจะว่าก็วิ่งออกมาด้านทานรบพุ่ง ต่อแย้งแทง
 พันกันเป็นสามารถอลหม่าน พลทหารทั้งสองฝ่ายก็ให้ร้องอื้ออึงขึ้น
 ขณะนั้นช้างอาเชตร์ซึ่งเป็นพระคชาธารมันพุ่งขึ้นด้วยกำลังเมาสุรา
 เหลือขนาดก็สลัดมั่งรายกะยอจะว่าตกลงพระสะเอวหัก แล้วก็วิ่ง
 ไล่แทงช้างและไพร่พลพม่าทั้งปวงด้วยกำลังเมา

ฝ่ายมั่งรายกะยอจะว่าตกลงบันพระองค์หัก เสด็จพระดำเนิน
 มิได้ก็กลานหนีเข้าซ่อนอยู่ใต้ต้นจิกริมจอมปลวก มีแอ่งน้ำแห่งหนึ่ง
 เป็นลำมาบขณะเมื่อพลทั้งสองฝ่ายเข้าสัประยุทธ์กันเป็นตะลุมบอน
 อลหม่านอยู่นั้น ผงคลีตลบไปแลไม่มีใครจะเห็นตัวกัน

ฝ่ายพระเจ้าราชาธิราชเห็นพลทั้งสองฝ่ายเข้ารบกันเป็นอลหม่าน
 อยู่ดังนั้น ก็ให้พลช้างทัพหลวงประดังหน้าพร้อมกันให้ขับช้าง
 เหยียบย่ำเข้าไป ไพร่พลพม่าทั้งปวงก็ล้มตายเป็นอันมาก ที่เหลือ
 นั้นก็แตกหนีไปสิ้น (หน้า 560-562)

ตัวอย่างนี้พรรณนาให้เห็นภาพการสู้รบอย่างละเอียด โดยมีการพรรณนาส่วน
 ย่อยๆ ก่อนเพื่อให้เห็นบทบาทของตัวละครแต่ละตัว คือ เริ่มจากบทบาทของพลาย
 ประกายมาศ ทัพของพระราชบุตรของพระเจ้าราชาธิราช และทัพมั่งรายกะยอจะว่า
 ว่าแต่ละกลุ่มมีวิธีการต่อสู้ต่างกัน คือ การต่อสู้ระหว่างพลายประกายมาศกับเหล่าทหาร
 พม่า ช้างพลายประกายมาศเพียงเชือกเดียวก็สามารถสู้ได้อย่างองอาจ คนจำนวนมาก

ไม่สามารถหยุดพลาญประกายมาได้ อีกกลุ่มหนึ่งเป็นการต่อสู้ระหว่างทัพพระเจ้าราชาธิราชกับทัพมังรายกะยอจะวาก็ต่อสู้กันอย่างสมศักดิ์ศรีดังที่กล่าวไว้ว่า "พลทหารดาบตั้งทวนโล่เขนโตมร เกาทัณฑ์ ในทัพมังรายกะยอจะวาก็วิ่งออกมาด้านทานรบพุ่งต่อแย้งแทงฟันกันเป็นสามารภ" และจะเห็นว่าความพ่ายแพ้ของมังรายกะยอจะวาไม่ได้เป็นเพราะฝีมือสู้ไม่ได้ แต่เป็นเพราะมังรายกะยอจะวาได้รับอุบัติเหตุตกจากช้างเนื่องจากมังรายกะยอจะวาไม่อยู่ในสภาพที่พร้อมมาทำศึกเพราะไปเสพสุราแต่ได้รับคำท้าทายจากถางจึงได้ออกมารบ นอกจากบอกวิธีการต่อสู้แล้วยังบอกผลการต่อสู้ของแต่ละฝ่ายว่าหลังจากที่ต่อสู้กันอย่างซูลมุนแล้วในที่สุดฝ่ายมอญก็ได้รับชัยชนะ การแบ่งเป็นส่วนย่อย ๆ อย่างนี้เป็นลำดับเช่นนี้ทำให้เห็นบทบาทของตัวละครได้อย่างชัดเจน และให้รู้ผลการรบโดยสรุปไว้ในตอนท้าย

2.4 การพรรณานาอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร ในบางครั้งมีการแสดงภาพท่าทางของตัวละครหรือเหตุการณ์ร่วมด้วย เช่น ตอนพระยาน้อยได้พบพระมหาเทวีและสมิงมราหูหลังจากที่พระองค์ให้ทหารไปจับตัวมา และเมื่อได้ทรงเห็นหน้าสมิงมราหูพระองค์จึงตรัสด้วยความโกรธว่า

มึงเป็นผู้ใหญ่เหตุไฉนจึงคิดประทุษร้ายต่อกู กระทำทุจริตคิดมิชอบ
ให้ความอายแปดเปื้อนมาถึงกู ตกทุกขไต่ยากก็เพราะมึง ทำให้กู
ขาดประโยชน์หลายอย่าง ความกูแค้นมึงแทรกอยู่ทุกเส้นขน กูหมาย
มาว่าจะสู้รบกับมึงให้สิ้นฝีมือ ก็เป็นบุญของกู มึงสู้กูไม่ได้ต้องหนีไป
ให้ทหารจับได้ มึงจะคิดอย่างไรให้ว่ามา (หน้า 228)

ข้อความนี้มีการพรรณานาอย่างเป็นขั้นตอน ชี้ให้เห็นสาเหตุความโกรธของพระยาน้อยที่มีต่อสมิงมราหู เนื่องมาจากสมิงมราหู คิดประทุษร้าย , กระทำทุจริตคิดมิชอบ ด้วยสาเหตุดังกล่าวจึงทำให้พระยาน้อย ได้รับความอาย , ตกทุกขไต่ยาก , ขาดประโยชน์หลายอย่าง และจะเห็นว่าความโกรธของพระยาน้อยมีมากจนถึงกับรู้สึกว่าการโกรธนั้น "แทรกอยู่ทุกเส้นขน"

สมิงมราหูได้กราบทูลชี้แจงว่า

ข้าพเจ้าเป็นมันทะชาติปัญญาโหดเขลาเพราะกรรมนิยม จึงให้
ประทุษจิตคิดร้ายต่อพระองค์ผู้ทรงพระกฤษฎาธิการเป็นอันมาก
อุปมาดังคนจักษุบอดอยู่ในที่มืด มิได้เห็นดวงประทีปอันส่องแสงสว่าง
จึงได้กระทำวิรุทธกรรมล่วงเกินแก่พระองค์มาแต่หลัง อันโทษข้าพเจ้า

ก็ถึงซึ่งชีวิตแล้ว ขอพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานโทษ
ให้ข้าพเจ้าสักครั้งหนึ่ง จะได้ทำราชการสนองพระเดชพระคุณสืบไป
อยู่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทจนตลอดกาลสิ้นชีวิต (หน้า 228-229)

คำพูดของสมิงมราหูนั้นพยายามพูดให้พระยาน้อยเห็นว่าตนนั้นผิดเพราะกรรม
เป็นการหลงผิดไปชั่วขณะ แต่ตอนนี้รู้ตัวแล้ว สมิงมราหุจึงได้ยกย่องพระยาน้อยเพื่อให้
ได้รับการยกโทษ และด้วยความหวาดกลัวว่าจะถูกลงโทษจึงได้พยายามพูดเพื่อให้ตน
พ้นผิด มีการใช้ศัพท์สูงเพื่อยกย่องพระยาน้อยว่าเหนือกว่าตน "ผู้ทรงพระกรุณาธิการ"
และเปรียบตนเองว่าเป็น "มันหะชาติปัญญาโนดเขลา" แสดงความต่ำต้อยไม่มีปัญญาคิด
การถูกผิด

ในตัวอย่างนี้มีการใช้อุปมาโวหาร "อุปมาดังคนจักษุบอดอยู่ในที่มืด มิได้เห็นดวง
ประทีปอันส่องสว่าง" เป็นการเปรียบเทียบเพื่อเพิ่มน้ำหนักให้กับคำพูดของตนว่าตนนั้นไม่
มีสติปัญญาไม่รู้จักผิดชอบ และยังเป็นการยกย่องพระยาน้อยเปรียบพระยาน้อยเป็น "ดวง
ประทีปอันส่องสว่าง" ในตอนท้ายได้พยายามชี้ให้เห็นว่าหากละเว้นชีวิตตนไว้ก็จะได้
ประโยชน์พูดเหมือนกับว่าตนสำนึกผิดแล้วจะทำแต่สิ่งที่ดีงามซื่อสัตย์ต่อพระยาน้อย ดัง
ความ "จะได้ทำราชการสนองพระเดชพระคุณสืบไปอยู่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทจนตลอด
กาลสิ้นชีวิต"

เมื่อพระยาน้อยได้ฟังก็ตรัสตอบว่า

ซึ่งมึงจะขอชีวิตอยู่นั้น มึงจะคอยเอาชีวิตกูหรือ กูได้เห็นใจมึงแล้ว
มาแต่หลังครั้งเมื่อกระทำสัตย์กินเลือดในอกกัน มึงก็แต่งกลอุบาย
ล่อลวง มิได้ซื่อสัตย์กลับคิดร้าย มึงสำคัญว่ากูไม่รู้เท่ามึง อึ่ง
ครั้งเมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ารั่วอันเป็นพระบรมมหาราชของกู
เป็นปฐมกษัตริย์ในเมืองเมะตะมะนั้น เาพระเจ้าตราพระยาผู้เป็น
ขบถมาเลี้ยงไว้ พระเจ้าตราพระยาก็คิดประทุษร้าย เรื่องความ
ก็ยังมีเป็นแบบอย่างอยู่ดังนี้ ซึ่งมึงจะให้กูไว้ชีวิตมึงจะคอยคิด
ประทุษร้ายกู จุจดั่งพระเจ้าตราพระยานั้นหรือ ครั้งนี้อุปมาดัง
จับเสือร้ายได้แล้ว และจะปล่อยให้เสือกลับเข้าป่าไปอีกนั้นอย่าได้
พึงคิด มึงอย่าอ้อนวอนขอชีวิตเสียให้ยากป่วยการเปล่า ถึงสมเด็จพระ
อมรินทร์ในทวโลกจะลงมาช่วยขอกูก็ไม่ให้ มึงก็เป็นชายมิใช่อิสตรี
อย่าย่อท้อใจ จงกำหนดตายไปชาติหนึ่งเอาความสุขในเบื้องหน้าเถิด
ถ้ามึงจะอาฆาตผูกเวรกับกู กูก็จะพยายามผูกเวรกับมึง ถ้าท่องเที่ยวไป
ในวัฏสงสาร กูจะคิดฆ่าฟันล้างผลาญมึงไปทุกๆชาติ จนบรรลुพระอมตะ

นิพพานจึงสิ้นเวรกันเมื่อนั้น (หน้า 229)

คำพูดของพระยาน้อยแสดงความรู้เท่าทันสมิงมราหู เพราะสมิงมราหูไม่รักษา สัญญาครั้งที่หนึ่งแล้ว ในครั้งนี้พระองค์จึงไม่ทรงเชื่ออีก และได้ย้ำความผิดที่ในครั้งนั้น ให้สมิงมราหูรู้ว่า "แต่หลังครั้งเมื่อกระทำสัตย์กินเลือดในอกกัน มึงก็แต่งกลอุบายล่อลวง มิได้ซื่อสัตย์กลับคิดร้าย" และยกตัวอย่างประกอบเรื่องพระเจ้าฟ้ารั่วเอาพระเจ้าตราพระยามาเลี้ยงไว้ แต่พระเจ้าตราพระยาไม่ซื่อสัตย์ เพื่อสนับสนุนคำพูดที่กล่าวมาว่าเคยมี เหตุการณ์ลักษณะนี้เกิดขึ้นมาแล้ว พระยาน้อยไม่ยากให้เกิดเหตุการณ์ซ้ำรอย เมื่อ ความผิดที่สมิงมราหูทำล้วนแต่เป็นความผิดร้ายแรง พระยาน้อยจึงทรงย้าอยู่ตลอดว่าจะไม่ ละชีวิตสมิงมราหู ดังที่มีการใช้อุปมาโวหารว่า "ครั้งนี้อุปมาดังจับเสือร้ายได้แล้ว และจะ ปล่อยให้เสือกลับเข้าป่าไปอีกนั้นอย่าได้พึงคิด" และคำพูดว่า "มึงอย่าอ่อนน้อมเสียให้ยาก ป่วยการเสียเปล่า" และ "ถึงสมเด็จพระนรินทร์ในทวโลกจะลงมาช่วยขอกูก็ไม่ให้" ซึ่งให้เห็น ว่าพระยาน้อยทรงโกรธแค้นมากดังที่กล่าวไว้ว่า แม้พระอินทร์ซึ่งเป็นผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ มาขอก็ไม่ยอมเว้นชีวิตสมิงมราหูแน่นอน นอกจากนั้นแล้วยังกล่าวตำหนิความกลัวของ สมิงมราหูและเป็นการย้ำให้รู้ว่าอย่างไรก็ตามพระองค์จะไม่ยกโทษให้ ดังที่กล่าวว่า "มึงก็เป็นชายมิใช่อิสตรีอย่าย่อท้อใจ จงก้มหน้าตายไปชาติหนึ่ง" และในตอนท้ายที่กล่าว ว่า "ถ้ามึงจะอาฆาตผูกเวรกับกูๆก็จะพยายาผูกเวรกับมึง ถ้าท่องเที่ยวไปในวัฏสงสาร กูจะคิดฆ่าฟันล้างผลาญมึงไปทุกๆชาติ จนบรรลुพระอมตะนิพพานจึงสิ้นเวรกันเมื่อนั้น" แสดงให้เห็นความโกรธแค้นของพระยาน้อยอย่างถึงที่สุด เพราะปกติแล้วเมื่ออีกฝ่ายจะ ตายจากกันมักจะอโหสิกรรมให้กัน แต่พระยาน้อยนอกจากจะไม่อโหสิกรรมแล้วยังจะตาม ไปแก้แค้นอีกแม้ว่าจะตายจากกันอีกกี่ชาติก็ตาม

จากตัวอย่างนี้เป็นการพรรณนาความรู้สึกผ่านทางบทสนทนาของตัวละคร ซึ่ง ผู้ประพันธ์ได้แสดงการเปรียบเทียบความรู้สึกอารมณ์ของตัวละครที่แตกต่างกัน พระยาน้อย เป็นฝ่ายได้เปรียบ เนื่องจากพระองค์อยู่ในฐานะที่เหนือกว่าและเป็นฝ่ายจับตัวสมิงมราหูมา ได้ พร้อมทั้งมีพลทหารคอยคุ้มกันอยู่อีกเป็นจำนวนมาก และเมื่อพระองค์อยู่ในอารมณ์ โกรธยิ่งทำให้สมิงมราหูตกอยู่ในความกลัวไม่มีทางสู้ ผู้ประพันธ์ใช้วิธีชี้ให้เห็นความผิดเป็น เบื้องต้น โดยแสดงเหตุผลว่าเพราะเหตุใดพระยาน้อยจึงทรงโกรธ แม้คำแก้ตัวของสมิง มราหูก็ไม่มีผล ในที่สุดสมิงมราหูจึงถูกประหาร

ยังมีการพรรณนาความโกรธอีกปรากฏในตอนที่พระเจ้าราชาธิราชจับตัวมังรายกะ ยอนะวามาได้ แล้วพระองค์ตรัสกับมังรายกะยอนะวาวาเคยเป็นโอรสของพระองค์ ความรู้สึกของมังรายกะยอนะวาในขณะนั้นคือ

พอพระเจ้าราชาธิราชตรัสว่าเคยเป็นโอรสเท่านั้น มังรายกะยอจะวา
ได้ฟังก็ทรงพระโกรธยิ่งนัก ราวกับลูกศรเข้าไปเสียบพระโสด
จึงทูลว่าพระองค์อย่าตรัสเสียตวงให้ข้าพเจ้าเจ็บใจเลย จงฆ่า
ข้าพเจ้าให้ขาดใจตายเสียเดี๋ยวนี้เถิด ข้าพเจ้ากลัวจนใจตายเสียหลาย
ขณะจิตแล้ว ไม่ขาดลมหายใจลงได้เลย แม้พระองค์มีฆ่าข้าพเจ้า
จะฆ่าตัวเสียเอง (หน้า 566-567)

การพรรณนาความรู้สึกของมังรายกะยอจะวานั้นเด่นชัดกว่ามีทั้งความโกรธและ
เสียใจที่ได้ยินสิ่งที่พระเจ้าราชาธิราชตรัส ดังจะเห็นได้จากความเปรียบที่ว่า "ทรงพระโกรธ
ยิ่งนัก ราวกับลูกศรเข้าไปเสียบพระโสด" และคำพูดของมังรายกะยอจะวาที่กล่าวว่า
"อย่าตรัสเสียตวงให้ข้าพเจ้าเจ็บใจเลย" กับ "จงฆ่าข้าพเจ้าให้ขาดใจตายเสียเดี๋ยวนี้เถิด"
แสดงให้เห็นความเสียใจแค้นใจของมังรายกะยอจะวาเป็นอันมากจนถึงกับไม่ยอมมีชีวิตอยู่
เพราะการเป็นทหารหากถูกฝ่ายข้าศึกจับตัวได้ย่อมเป็นการเสียศักดิ์ศรี และหากได้รับคำ
เยาะเย้ยถากถางอีกก็ยิ่งทำให้เกิดความโกรธเช่นเดียวกับมังรายกะยอจะวา เพราะไม่มีทาง
สู้ มังรายกะยอจะวาจึงยอมตาย และยังแสดงให้เห็นความเป็นชายชาติทหารยอมไม่
หวาดกลัวต่อความตาย และดีกว่าอยู่เป็นข้ารับใช้ฝ่ายพระเจ้าราชาธิราชซึ่งเป็นศัตรูกัน

ตัวอย่างข้างต้นพรรณนาอารมณ์โกรธของตัวละคร ยังมีตัวอย่างที่แสดงความ
รู้สึกอื่นๆอีก เช่น ความรู้สึกเสียใจปรากฏในตอนที่ตะละแม่ท้าวทรงรู้ว่าพระยาน้อยจะ
ทรงตั้งให้นางเมี่ยมมะนิเป็นอัครมเหสีคู่กับตน ตะละแม่ท้าวทรงมีพระดำริว่า

เราไม่รู้เลยว่าพระสามีจะรักใคร่อเมี่ยมมะนิถึงเพียงนี้ คิดว่าจะรัก
โดยฉันว่ารูปงาม จะปลุกเลี้ยงเป็นนางสนมเท่านั้น นี่จะอภิเษก
ให้เป็นมเหสีฝ่ายซ้ายให้คู่เคียงกับเรา อนึ่งบุตรท้าวพระยาเมืองขึ้น
เมืองออก และราชธิดาภักษัตริย์ซึ่งเป็นเอกราช คือ กรุงลาว
กรุงไทย กรุงพม่า ก็มีเป็นอันมาก พอจะหาได้ที่คู่ควร
ช่างกระไรพระทัยของพระสามี รักกา ยิ่งกว่าหงส์ รักทองเหลือง
ยิ่งกว่าทองคำดังนี้ นึกก็น่าแค้นใจ อนึ่งเราเป็นราชธิดาพระมหา
ภักษัตริย์เกิดในเศวตฉัตร คนทั้งปวงก็เรียกว่าลูกเจ้า ซึ่งจะนั่ง
คู่ร่วมที่เคียงกันกับอเมี่ยมมะนิลูกไพร่ เจ้าแบ่งเจ้าน้ำมันเมือง
ตะเกิงนั้น อายแก่เสนาพฤตพามาตย์ทั้งปวงได้ความอัปยศนัก
มิได้เป็นอัครมเหสีก็แล้วไปเถิด (หน้า 249)

ข้อความนี้แสดงความโกรธของตะละแม่ท้าวที่มีเป็นอันมาก และไม่พอใจ การกระทำของพระยาน้อยที่จะตั้งให้นางเมี่ยมะนิกเป็นอัครมเหสีคู่กับตนดังที่กล่าวว่า "อนึ่ง บุตรีท้าวพระยาเมืองขึ้นเมืองออก และราชธิดากษัตริย์ซึ่งเป็นเอกราช คือ กรุงลาว กรุงไทย กรุงพม่า ก็มีเป็นอันมาก พอจะหาได้คู่ควร ช่างกระไรพระทัยของพระสามี รักมากยิ่งขึ้น รักทองเหลืองยิ่งกว่าทองคำ" คำพูดนี้ยังตำหนิการกระทำของพระยาน้อยด้วยว่าไม่ทรงเลือกสตรีที่คู่ควร และถือว่านางเมี่ยมะนิกเป็นคนละชั้นกับตน เรียกนางเมี่ยมะนิกว่า "อี่เมี่ยมะนิก", "อี่เมี่ยมะนิกลูกไพร่" และยังประชดโดยเรียกนางเมี่ยมะนิกว่า "เจ้าแปงเจ้าน้ำมันเมืองตะเกิง" ทั้งๆที่นางเมี่ยมะนิกไม่ได้มีเชื้อสายกษัตริย์ ความรู้สึกโกรธแค้นของตะละแม่ท้าว นั้นถึงกับยอมไม่เป็นอัครมเหสีคู่กับนางเมี่ยมะนิก เพราะเห็นว่าตนนั้นเหนือกว่า ดังที่กล่าวว่า "อนึ่งเราเป็นราชธิดาพระมหากษัตริย์เกิดในเศวตฉัตร คนทั้งปวงก็เรียกว่าลูกเจ้า" และทรงเห็นว่าหากตนได้รับการแต่งตั้งคู่กับนางเมี่ยมะนิกนั้นนั้นจะทำให้ตะละแม่ท้าว "ได้ความอับยศ" ข้อความดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่า ตะละแม่ท้าวทรงโกรธและน้อยใจในการกระทำของพระยาน้อยที่เห็นนางเมี่ยมะนิกซึ่งเป็นลูกชาวบ้านมีความสำคัญเท่ากับตนซึ่งเป็นพระราชธิดาของกษัตริย์

การพรรณนาความรู้สึกอีกตอนหนึ่ง คือ ตอนที่ตะละแม่ท้าวทรงทราบว่า พระเจ้าราชาธิราชซึ่งเป็นสามีมีรับสั่งให้นำพ่อลาวแก่นท้าวพระราชบุตรไปประหาร ความพรรณนาตอนนั้นว่า

ข้าเกิดมาชาตินี้เป็นคนवासนาอาภัพ มีฝ่าหมายจะพึงฝ่าๆก็ไม่
โลมเลี้ยงรักใคร่ มีลูกผู้เดียวได้เห็นหน้ากันเมื่อยามยาก ลูกก็ตาย
ไปจากอกความเจ็บซ้ำในซ้ำครั้งนี้ เปรียบประดุจภูเขามาทับทรวง
 ซึ่งจะครองชีวิตอยู่เป็นคนนั้น ได้ความคับแค้นขัดขวางนัก
 ข้าจะลาท่านทั้งปวงตายไปก่อนแล้ว ซึ่งแม่นมพี่เลี้ยงได้อุปถัมภ์
 ข้ามาหวังจะได้พึ่งบุญก็หาได้พึ่งสมหมายไม่ อย่างน้อยใจเลยนึกว่า
 เลี้ยงเอากุศลเกิด ในชาตินี้มีฝ่าได้ความทุกข์ยาก ไปชาติหน้า
 ข้าเข็ดหลาบไม่ขอมีอีกแล้วจะอธิษฐานเสียเป็นอันขาด แต่ลูกนั้น
 ยังอยากมีอยู่แม่นมิได้ลูกเกิดกับอก ก็จะขอลูกเขามาเลี้ยงเป็น
 บุตรบุญธรรมพอได้ชมเชย ซึ่งพ่อลาวแก่นท้าวอธิษฐานขอไปเกิด
 ในเมืองพม่านั้น ข้าก็จะตายตามไปเกิดด้วย ถึงมิได้เป็นแม่ลูกแล้ว
 แต่ขอให้ได้พบกันเกิด (หน้า 466)

ผู้ประพันธ์ใช้ความน่าไว้ในตอนต้นว่า "ข้าเกิดมาชาตินี้เป็นคนवासนาอาภัพ" จากนั้นจึงได้ขยายความต่อไปว่าทะเลแม่ท้าวที่มีความทุกข์ทั้งจากการถูกสามีทอดทิ้งและจากการสูญเสียบุตร เป็นการแสดงอารมณ์ของผู้เป็นแม่เมื่อรู้ว่าต้องสูญเสียลูกของตนไปได้ อย่างชัดเจนมาก คำพูดนั้นเต็มไปด้วยความทุกข์จนถึงขั้นไม่อยากมีชีวิตอยู่ และการใช้ความเปรียบนั้นทำให้เห็นความรู้สึกเสียใจได้อย่างชัดเจน คือ "ความเจ็บช้ำในข้าครั้งนี้ เปรียบประดุจภูเขามาทับทรวง" ผู้ประพันธ์ใช้คำว่า "ในข้า" เพื่อให้เห็นว่าเป็นความทุกข์ที่อยู่ในร่างกายและจิตใจของทะเลแม่ท้าว แสดงให้เห็นว่าเป็นความทุกข์อันใหญ่หลวงและคำรำพันในตอนท้ายบอกให้รู้ว่าทะเลแม่ท้าวทรงคิดถึงอาลัยในลูกของตนถึงความ "แต่ลูกนั้นยังอยากมีอยู่แม้มิได้ลูกเกิดกับอก ก็ขอลูกเขามาเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรมพอได้ชมเชย ซึ่งพ่อลาวแก่นท้าวอธิษฐานขอไปเกิดในเมืองพม่านั้น ข้าก็จะตายตามไปเกิดด้วยถึงมิได้เป็นแม่ลูกแล้วแต่ขอให้ได้พบกันเถิด" เป็นการแสดงความเศร้าโศกเสียใจอาลัยรักของทะเลแม่ท้าวเป็นอันมาก ถึงขนาดตายแล้วเมื่อเกิดใหม่ก็ยังขอให้ได้พบกัน

นอกจากตัวอย่างที่แสดงความรู้สึกเพียงอย่างเดียวแล้ว ยังมีตัวอย่างที่แสดงให้เห็นท่าทางหรือเหตุการณ์ไปพร้อม ๆ กับการพรรณนาความรู้สึก เช่น

ตอนพระเจ้าฝรั่งมังศรีจะว่าได้รับจดหมายจากพระเจ้าราชาธิราช ที่มีมาเพื่อเยาะเย้ยเรื่องที่พระองค์ยกทัพมาตีมอญแล้วแพ้ศึก ความว่า

ครั้นพระเจ้าฝรั่งมังศรีจะว่าได้แจ้งในหนังสือนั้นแล้วก็ทรง
พระโกรธ ดวงพระเนตรเป็นขอบเขี้ยวขึ้นทันที พระเสโทไหล
ซึมซาบออกทุกขุมพระโลมา แค้นพระทัยยิ่งนัก ราวกับลูกศร
เข้าไปเสียบสลักอยู่ในพระกรรณและพระอุระ จึงให้เอาหนังสือนั้น
เผาไฟเสียแล้วตรัสว่าเราเป็นกษัตริย์ผู้ใหญ่อันประเสริฐ พระยามอญ
น้อยมากล่าวถ้อยคำเสียดแทงเยาะเย้ยฉะนี้ เปรียบประดุจบุคคล
ป่วยเป็นไข้หนัก หมอประกอบยามิชอบโรคๆก็ยิ่งกำเริบขึ้นกว่าเก่า
ถ้าพระยามอญน้อยถองเราด้วยศอก ก็จะมีเจ็บช้ำเท่าถ้อยคำซึ่งว่า
เยาะเย้ยฉะนี้ เราจะยกกองทัพไปแก้แค้นพระยามอญอีกให้จงได้ (หน้า 320)

บทนี้แสดงภาพบุคคลทั้งท่าทางและอารมณ์ความรู้สึกโกรธแค้นอย่างรุนแรง คำที่เลือกใช้ทำให้เห็นภาพของพระเจ้าฝรั่งมังศรีจะว่าได้อย่างชัดเจนถึงความโกรธแค้นของพระองค์ "ดวงพระเนตรเป็นขอบเขี้ยวขึ้นทันที พระเสโทไหลซึมซาบออกทุกขุมพระโลมา แค้นพระทัยยิ่งนัก ราวกับลูกศรเข้าไปเสียบสลักอยู่ในพระกรรณและพระอุระ" และความเปรียบ "เปรียบประดุจบุคคลป่วยเป็นไข้หนัก หมอประกอบยามิชอบโรคๆก็ยิ่งกำเริบขึ้น

กว่าเก่า" ยิ่งช่วยย้ำให้เห็นความรู้สึกโกรธของพระเจ้าฝรั่งมังศรีจะว่าว่ามีมากอย่างเหลือเกินไม่มีทางที่จะลดลงได้ เนื่องจากพระเจ้าราชาธิราชทรงมีพระราชสาส์นมาเยาะเย้ยที่พระองค์แพ็คัก พระเจ้าฝรั่งมังศรีจะว่ายังทรงเห็นว่ายอมเจ็บกายดีกว่าที่จะเจ็บใจเช่นนี้ พระองค์ถึงกับลั่นวาจาว่าจะไปแก้แค้นให้จงได้

นอกจากการพรรณนาอารมณ์โกรธและเสียใจแล้ว ยังมีการพรรณนาให้เห็นความรู้สึกสนุกสนานของผู้คนด้วย เช่น ตอนพระนางเจ้าแผ่นดินได้จัดให้มีการจัดงานสักการะบูชาพระพุทธรูปที่ทำจากไม้เสาะสะพาน

... สั่งให้แต่งเครื่องสักการบูชา และราชวัติฉัตรธงปักสองข้างมรรคา
 ประดับด้วยต้นกล้วยต้นอ้อย และต้นไม้มีดอกมีผล แต่งตั้งให้
 ตระการตาสองแถวสถลมารค ตั้งแต่บ้านขุนนางที่สร้างพระเรียด
 มาทุกหน้าบ้านจึงถึงพระราชวัง แลดูเป็นอันงามครึกครื้นยิ่งนัก
 ครั้นการทั้งปวงเสร็จแล้ว จึงสั่งให้จัดขบวนแห่ ผู้ชายพวกหนึ่ง
 ผู้หญิงพวกหนึ่ง หญิงนั้นให้จัดเป็นสามเหล่า เลือกที่สาวจกรรจ
 มีรูปเป็นอันงามหนึ่ง ที่เด็กตรุณพึงเจริญแรกภู่นั้นหมู่หนึ่ง
 ปานกลางเฒ่าแก่กันหมู่หนึ่ง ให้แต่งตัวสะอาดโอ้โง่งมีเครื่อง
 ประดับนุ่งห่มสีต่าง ๆ กัน ให้ถือรูปเทียนข้าวตอกดอกไม้
 พวงมาลัยและสุคนธ์เครื่องหอม ประกอบด้วยเครื่องโคมฆ้อง
 กลองแตรสังข์ดุริยางค์ดนตรีโดยขนาด ... (หน้า 653)

ข้อความนี้พรรณนาให้เห็นงานเฉลิมฉลองอย่างยิ่งใหญ่ เป็นการพรรณนาตามลำดับให้เห็นว่ามีกิจกรรมต่างๆเกิดขึ้น ได้แก่ การตกแต่งหนทางและการจัดขบวนแห่ โดยมีการให้รายละเอียดแต่ละกิจกรรม การพรรณนาอย่างเป็นลำดับเช่นนี้ทำให้เห็นภาพเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างชัดเจน

การพรรณนาการจัดงานอีกตอนหนึ่ง คือ ตอนที่กล่าวถึงการจัดงานปลงพระศพ ตะละนางพระยาท้าวซึ่งเป็นกษัตริย์องค์ก่อนและยังเป็นพระมารดาเลี้ยงของพระเจ้าหงสาวดี พระเจ้าหงสาวดีจึงให้จัดงานขึ้น ความว่า

ขณะนั้นเป็นการโกลาหลสนุกยิ่งนัก เสนาบดีและไพร่พล
 ทั้งปวงก็เข้าแย่งซักเชือกเป็นอลหม่าน พระศพนั้นก็บันดาลได้มา
 ข้างพระเจ้าหงสาวดี เสียงชนทั้งปวงโห่ร้องพิลิกลั่นทั้งพระนคร

พระเจ้าหงสาวดีก็ทรงพระโสมนัสนัก จึงให้ชักแห่พระศพไปพร้อมด้วยเครื่องสูงไสวทั้งกรรชิง กลิ้งกลด อภิรม ชุมสาย พรายพรรณ พัดโบก และจามร ทานตะวัน อันพรรณราย สลั่งสลอนด้วยธงทิวทั้งหลาย เขียวเหลืองขาวแดงระดาดาย เสียงสนั่นพิณพาทย์เครื่องประโคมฆ้องกลองก็ก้องไกลาหลสะพริบพร้อมด้วยหมู่พลอันจัดเข้าในขบวนแห่แห่นาคเนกแน่นประหนึ่งจะนับมิได้ การแห่พระศพครั้งนี้ครีกครื้นเป็นมโหฬารดิเรก เปรียบประดุจการแห่อย่างเอกของนางอัปสรภัญญาทั้งเจ็ดองค์ ซึ่งแห่พระเศียรท้าวกบิลพรหมผู้เป็นปิตุรงค์ กับด้วยเหล่าเทพยเจ้าทั้งปวงอันเวียนวายุเลียบเหลี่ยมไศลหลวงประทัภษณสิเนรุราช ครั้นถึงพระเมรุมาศ จึงให้เชิญพระศพขึ้นตั้งยังมหาบุษบกเบญจาสวรรณ ให้มีงานมหรสพสมโภชเจ็ดวันเจ็ดคืน จุตดอกไม้เพลิงถวายพระศพ มีพระธรรมเทศนาและพระสงฆ์ราชาคณะฐานานุกรมเปรียญอันดับ สวดสดับปกรณ์ ถวายไทยทานแก่พระสงฆ์ และโปรยทานแก่ยากจวณิกเป็นอันมาก แล้วทรงอุทิศส่วนกุศลไปถึงบิดามารดา ครั้นครบเจ็ดวันจึงถวายพระเพลิง พร้อมด้วยเสนาบดีพระวงศานุวงศ์ผู้น้อยผู้ใหญ่ฝ่ายในฝ่ายหน้า อีกทั้งพระสงฆ์ฐานานุกรมเป็นอันมาก แล้วได้แจ้งพระรูปเก็บพระอัฐิใส่ในพระโกศทองประดับพลอยเนาวรัตน์ อัญเชิญเข้าบรรจุไว้ในพระมูเตา แล้วให้มีการสมโภชอีกสามวันตามราชประเพณี กษัตริย์แต่ก่อน (หน้า 742-743)

ข้อความนี้แสดงรายละเอียดของการจัดงานถวายพระเพลิงพระศพของตะละนางพระยาท้าวอย่างเป็นลำดับ ให้เห็นว่ามิจิจกรรมต่างๆเกิดขึ้น ได้แก่ การแย่งพระศพ , การจัดขบวนแห่พระศพ และการจัดพิธีกรรมทางศาสนา การจัดขบวนแห่นั้นมีการพรรณนาให้เห็นความยิ่งใหญ่ของริ้วขบวนแสดงถึงความสำคัญของตะละนางพระยาท้าว มีการบรรยายเครื่องสูงประกอบขบวน และผู้คนจำนวนมากดังที่กล่าวว่า "หมู่พลอันจัดเข้าในขบวนแห่แห่นาคเนกแน่นประหนึ่งจะนับมิได้" การแห่พระศพครั้งนี้ครีกครื้นเป็นมโหฬารดิเรก" การใช้คำที่มีความหมายเหมือนกันวางไว้ในตำแหน่งที่ติดและใกล้เคียงกันดังที่ขีดเส้นใต้เช่นนี้ เป็นการย้ำความหมายให้ชัดเจนขึ้นว่ามีคนเป็นจำนวนมากจริงๆ ความยิ่งใหญ่ของขบวนแห่พระศพในครั้งนี้ไม่สามารถเปรียบกับขบวนแห่ใดๆบนโลกมนุษย์ได้จึงได้นำไปเปรียบกับขบวนแห่พระเศียรของท้าวกบิลพรหมซึ่งอยู่บนชั้นสวรรค์ แสดงว่าต้องยิ่งใหญ่มาจริงๆ ส่วนพิธีกรรมทางศาสนานั้นก็พรรณนาให้เห็นว่ามีการจัดกิจกรรมต่างๆคือการสวดของพระสงฆ์ การถวายไทยทาน และการโปรยทาน การพรรณนาอย่างเป็น

ลำดับเช่นนี้ช่วยให้เข้าใจและเห็นภาพของกิจกรรมต่างๆชัดเจนขึ้นว่า มีสิ่งใดเกิดขึ้นบ้าง และแต่ละกิจกรรมปฏิบัติอย่างไร

3. อธิบายโวหาร

อธิบายโวหาร คือ การชี้แจงบางสิ่งบางอย่างเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจในสิ่งที่นำเสนอ การอธิบายในราชาธิราชมีหลายลักษณะ ได้แก่

- 3.1 การอธิบายตามลำดับขั้น
- 3.2 การอธิบายด้วยการเปรียบเทียบ
- 3.3 การอธิบายเพื่อให้ความรู้
- 3.4 การอธิบายโดยการให้คำจำกัดความ

3.1 การอธิบายตามลำดับขั้น ในที่นี้เป็นการอธิบายขั้นตอนในการทำกิจกรรมว่า จะต้องทำสิ่งใดบ้าง เช่น

ตอนมะกะโทวางแผนกับพวกว่าจะต้องทำอะไรเมื่อได้รับเชิญไปกินเลี้ยงกับ อลิมามางซึ่งคิดจะฆ่าพวกตน มะกะโทจึงทำข้อตกลงกับพวกของตนว่า

ถ้าอลิมามางเลี้ยงสุรabanเมื่อใด จงกินแต่น้อยอมไว้แล้วลอบ
บ้วนเสีย อย่าให้พวกอลิมามางเห็น ให้พวกเขากินจงเมา
ครั้นเรว่ามัจจะไซ้ให้ดังอยู่ ถ้าเรว่ามุงชุงเมื่อใดให้กินข้าว
ถ้าเรว่ามอบชอบเมื่อใด ให้เข้าตะลุมบอนแทงอลิมามาง
แล้วแทงพวกอลิมามางให้สิ้น อันสำคัญสามประการนี้เราสัญญาไว้
ท่านทั้งปวงจงระมัดระวังกำหนดสำคัญให้มั่น (หน้า 17)

การอธิบายในตัวอย่างนี้เป็นการวางแผนจึงใช้การอธิบายอย่างเป็นขั้นตอน เพื่อตกลงกันให้ทำตามแผนที่วางไว้ ในเบื้องต้นเป็นข้อตกลงที่ทุกคนควรปฏิบัติโดยที่ไม่ได้ใช้สัญญาใด ๆ คือ "ถ้าอลิมามางเลี้ยงสุรabanเมื่อใด จงกินแต่น้อยอมไว้แล้วลอบบ้วนเสีย อย่าให้พวกอลิมามางเห็น ให้พวกเขากินจงเมา" แต่ข้อตกลงต่อมามะกะโทได้ใช้คำพูดเป็นรหัสเพื่อให้ทุกคนได้ทำที่ละขั้น ซึ่งการอธิบายเป็นข้อๆนั้นจะช่วยให้ทุกคนปฏิบัติได้อย่างพร้อมเพรียงกัน ข้อแรกใช้คำ "มัจจะ" ข้อที่สองคือ "มุงชุง" และข้อที่สามคือ "มอบชอบ" แต่ละข้อนั้นต่างก็มีข้อตกลงที่ต่างกัน มะกะโทจึงได้อธิบายไว้โดยละเอียดในตอนท้ายมีการกระชับความเพื่อกล่าวำให้ทุกคนรู้ว่าขั้นตอนที่จะต้องปฏิบัตินั้นมีกี่ข้อเพื่อไม่ให้เกิดการผิดพลาด

การอธิบายตามลำดับขั้นอีกตอนหนึ่ง คือหลังจากที่สมิงมราหูแพ้การเล่นสกาแก่พระยาน้อยแล้วได้แสดงความโกรธออกมา พระมหาเทวีจึงวางแผนให้สมิงมราหูทำที่ขอขมาต่อพระยาน้อย เพื่อกลบเกลื่อนความผิด

เจ้าจงไปขอสมัครสมาพระยาน้อยเสียอย่าให้มีความสงสัยต่อไป
แล้วจงพาพระยาน้อยมาเรือนเราๆจะคิดอุบายให้เจ้ากับพระยาน้อย
ทำสัตย์กินเลือดอกกัน พระยาน้อยจึงจะวางใจไม่มีความสงสัย
แต่เมื่อที่เจ้าคิดจะกินเลือดอกพระยาน้อยนั้นหน่วงไว้ให้ช้า จึงแกล้ง
พดเทียบให้ดับแล้วเจ้าจงเทโลหิตในจอกนั้นเสีย เราจะเอาน้ำขมิ้น
กับปูนกลั่นใส่จอกแล้ว จึงค่อยกินให้พระยาน้อยเห็น (หน้า 92)

พระมหาเทวีได้อธิบายแผนการเป็นขั้นๆให้สมิงมราหูฟังเพื่อที่จะนำไปปฏิบัติได้ตามขั้นตอน โดยแบ่งแผนการครั้งนี้เป็นสามขั้นตอน คือ ไปขอขมาพระยาน้อย , ให้สมิงมราหูพาพระยาน้อยมาที่เรือนของพระมหาเทวี และให้ทั้งสองคนทำสัตย์กินเลือดอกกัน จะเห็นว่าพระมหาเทวีได้ย้าอยู่ในแต่ละขั้นตอนว่าทุกขั้นตอนนั้นมีความสำคัญ เพราะจะทำให้พระยาน้อยนั้น "ไม่มีความสงสัย" ในการกระทำครั้งนี้ การอธิบายในขั้นสุดท้ายนั้นเป็นขั้นตอนที่สำคัญที่สุด เพราะพระมหาเทวีจะเป็นบุคคลสำคัญที่มีส่วนร่วมในการหลอกลวงพระยาน้อยครั้งนี้ด้วย พระมหาเทวีจึงได้อธิบายอย่างละเอียดถึงขั้นตอนที่ตนจะต้องปฏิบัติ ต่างจากในสองขั้นตอนแรกที่สมิงมราหูจะต้องเป็นผู้ปฏิบัติด้วยความสามารถของตนเพียงคนเดียว จึงไม่ได้ให้รายละเอียดใดๆเกี่ยวกับสิ่งที่สมิงมราหูจะต้องพูด

ตอนพระยาน้อยตรัสใช้มะกะนายให้ไปปฏิบัติตามแผนนั้นก็ใช้การอธิบายอย่างเป็นทางการเป็นขั้นตอน พระยาน้อยทรงวางแผนให้มะกะนายพูดกับฝ่ายพม่าว่า

... ถ้าสมิงมราหูได้ถามเอ็งจงบอกว่า รู้ว่ากองทัพยกมาก็ดีใจ
จึงปรึกษาแก่พ่อมอญมั่งกันจี้ว่า กำลังศึกมากนัก เห็นทแกล้ว
ทหารชาวบ้านชาวเมืองจะรบสู้มิได้ คิดการจะหนีไปเมืองอื่น
และผู้ใดมีทรัพย์สินของมาก ก็ให้เก็บรีบเอามาเป็นกำลัง
ที่ผู้ใดขัดชินมิให้ ก็ให้โดยตีเร่งรัดจำจงไว้เป็นอันมาก ชาวเมือง
ทั้งปวงรู้ว่ากองทัพยกมาก็ดีใจนัก แต่จะหนีออกมานั้นยังมีได้
แต่เอ็งผู้เดียวหนีออกมาหา เพื่อจะบอกเนื้อความให้แจ้งหวังจะได้
แก้แค้น แล้วเอ็งบอกกำหนดว่า กูจัดเตรียมเรือไว้จะหนีออก
จากเมืองเวลาค่ำพຸ່ງนี้ (หน้า 192-193)

พระยาน้อยอธิบายให้มะกะนายฟังอย่างเป็นขั้นตอนว่า มะกะนายจะต้องพูดสิ่งใดบ้าง และเพื่อให้สมจริงจึงต้องชี้ให้เห็นว่าพระยาน้อยไม่สามารถจะทำได้ จึงคิดหนีและชี้ให้เห็นสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นว่าประชาชนได้รับความเดือดร้อน และตัวมะกะนายก็ได้รับผลนั้นด้วย เหตุที่ต้องยกปัญหาสำคัญก็เพื่อให้คำพูดนั้นมีน้ำหนักพอที่มั่งรายกะยอจะเชื่อ นอกจากนั้นแล้วเพื่อให้สมิงมราหูเห็นว่าตนได้รับผลประโยชน์ด้วย มะกะนายจึงได้บอกหนทางที่พระยาน้อยจะหนี เพื่อให้สมิงมราหูวางแผนได้อย่างเหมาะสม การวางแผนที่จะพูดเรื่องต่าง ๆ นั้น พระยาน้อยทรงต้องการให้มะกะนายจูงใจสมิงมราหูให้ได้เพื่อให้เข้าแผนการที่พระองค์วางไว้

การอธิบายอย่างเป็นลำดับขั้นในตอนที่พระยาน้อยทรงตรัสกับสมิงมราหูหลังจากที่สมิงมราหูคิดว่าพระยาน้อยทรงพระกันแสงเพราะการสวรรคตของพระราชบิดา พระยาน้อยจึงได้ตรัสชี้แจงเหตุผลที่แท้จริงว่า

... ซึ่งเราร้องให้ทั้งนี้เพราะระลึกถึงพระคุณของสมเด็จพระราชบิดา ที่ทรงพระกรุณาปลูกเลี้ยงเรามา หากที่จะอุปมามิได้ ถึงพระคุณของพระราชมารดาซึ่งได้อุปถัมภ์บำรุงมีมากกว่าพระราชบิดาก็จริง แต่เรานี้สมเด็จพระชนนีสวรรคตเสียแต่เรายังเยาว์อยู่ พระราชบิดาก็โปรดให้พระมหาเทวีเอาไปเลี้ยงดูไว้ ครั้นเราเจริญใหญ่สมเด็จพระราชบิดาก็มิได้โปรดปรานรักใคร่ ตรัสประภาษติเตียนอยู่เนือง ๆ ครั้นอยู่มาเรากระทำความผิดลอบร่วมรักกับตะละแม่ท้าว อันเป็นกนิษฐาต่างพระมารดา ร่วมพระบิดาเดียวกัน แล้วก็พากันหนีไป สมเด็จพระราชบิดาได้ทราบแล้วก็ทรงพระพิโรธ จึงตรัสสั่งขุนนางผู้หนึ่งให้คุมพลทหารตามไปจับเราทั้งสองมาได้ ตรัสสั่งให้จำไว้ ครั้นภายหลังโปรดให้พ้นโทษมอบให้อยู่กินเลี้ยงดูกัน พระราชทานวังตำหนัก ผู้คนชายหญิงส่วยและอากรแต่พอสมควร หวังจะมีให้ มีกำลังคิดการใหญ่ได้ เราคิดถึงพระคุณของสมเด็จพระราชบิดาว่า อันธรรมดาบิดามารดาถึงจะมีความชิงชังบุตรเป็นประการใด เมื่อทุกข์ภัยมีมาถึงบุตรแล้วก็ย่อมการุญตัดรอนมิขาด อนึ่ง เรามีความน้อยใจด้วยสมเด็จพระราชบิดาทรงพระประชวรหนัก มิได้อยู่งานพยาบาลสนองพระเดชพระคุณ มิได้เห็นพระทัยเมื่อจะสวรรคต เพราะสมิงมราหูกับพระมหาเทวีเป็นข้าศึกศัตรูคิดร้าย จึงได้หนีมา ทำให้ขาดประโยชน์หลายประการ เราจึงร้องให้ เพราะเหตุดังนี้ (หน้า 213-214)

การอธิบายในข้อความนี้เป็นไปตามลำดับ เพื่อชี้ให้เห็นว่าเหตุที่พระยาน้อยร้องไห้นั้นเพราะ "ระลึกถึงพระคุณของสมเด็จพระราชบิดา" จากนั้นจึงได้อธิบายเพื่อขยายความให้เห็นว่าที่กล่าวเช่นนั้นเพราะเหตุสามประการ คือ พระราชบิดาทรงยกโทษให้เมื่อพระยาน้อยกระทำความผิดทั้งๆที่ไม่ทรงรักพระยาน้อย, พระยาน้อยไม่ได้อยู่ดูแลพระราชบิดาเมื่อทรงพระประชวร และมีได้เห็นพระทัยก่อนสวรรคตเนื่องจากสมิงมราหูกกับพระมหาเทวีคิดร้ายต่อพระองค์ทำให้ต้องหนีออกมา การอธิบายในแต่ละข้อนั้นเพื่อให้เห็นชัดเจนขึ้นจึงได้มีการเล่าเรื่องประกอบเหตุผลที่ทำให้ทรงคิดเช่นนั้น เหตุที่พระยาน้อยทรงอธิบายอย่างละเอียดเช่นนี้เพื่อชี้แจงให้มันกันจีเข้าใจให้ถูกต้องว่าพระองค์มิได้ทรงพระกันแสง เพราะเกรงกลัวต่อความตาย ดังที่พระองค์ได้กล่าวไว้ก่อนหน้านั้นว่า "อันน้ำใจเราเป็นชายชาติทหาร มิได้คิดครั้นคร้ามแก่ความตาย"

การอธิบายการรบที่ชัดเจนปรากฏในตอนที่มีมังรายกะยอจะวางแผนเพื่อจับตัวสมิงนครอินท์ซึ่งเป็นทหารฝ่ายมอญ ความเป็น

... สั่งให้มังฆวนเดชคุมเรือฉลากบางหกลำบรรทุกทหารมีฝีมือ
จอดซ่อนอยู่ในคลองแวงฝ่ายทิศตะวันออก สรรพด้วยเครื่อง
 ศัสตราวุธทั้งปวง และมีขอเหล็กเกี่ยวเชือกพวนชักขึ้นดลิ่ง
 ปากคลองนั้นตัดกิ่งไม้สดสะบักไว้ อย่าให้เห็นว่าเป็นคลอง
 และทางบกนั้นก็ชุมทหารไว้เป็นอันมาก สำหรับชักจุดเชือก
 ทั้งสองฝ่าย สั่งให้มังลักยาคุมเรือฉลากบางหกลำ ซ่อนอยู่ใน
คลองแวงฝ่ายตะวันตก มีขอเหล็กเกี่ยวและเชือกพวนชักสรรพ
 ด้วยเครื่องศัสตราวุธ แล้วละปากคลองเสียเหมือนกัน ทำจง
 เรียบร้อยดี อย่าให้มอญสงสัยได้ เวลาพรั่งนี้เราจงแต่งเรือฉลากบาง
 ให้มังกะยอทางออกรบด้วยสมิงนครอินท์ แล้วจะทำเสียทีถอยขึ้นมา
 ถ้าเห็นมอญไล่ล่วงขึ้นมาแล้วจึงยกทหารออกตีกระหนาบ เอาเรือ
 ฉลากบางเกยเข้าไปให้ถึงกัน แล้วเอาขอเหล็กกรุมเกี่ยวช่วยกันลาก
 ทั้งบกทั้งเรือ เอาเรือฉลากบางสมิงนครอินท์มาจงได้ (หน้า 505-506)

ข้อความนี้จะเห็นว่ามังรายกะยอจะวางซึ่งเป็นผู้ออกคำสั่งนั้นได้อธิบายอย่างละเอียดและอธิบายเป็นขั้นตอนว่าแต่ละฝ่ายจะต้องทำอะไรบ้าง เพื่อให้ทหารผู้รับคำสั่งปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง คือ แบ่งกำลังเป็นสามฝ่าย ได้แก่ ทหารเรือฝ่ายทิศตะวันออก, ทหารเรือฝ่ายทิศตะวันตก และทัพบก การวางแผนครั้งนี้จะเห็นว่าการเตรียมการเป็นอย่างดีด้านวิธีการปฏิบัติ การเตรียมอาวุธ การเตรียมกำลังพลทั้งทางบกและทางน้ำ

การกำหนดอุบายให้ทำที่แพ้และบอกวิธีการจับเรือฉลากบางของสมิงนครอินท์เป็นแผนการที่วางไว้อย่างแยบยล เพราะจะแสดงท่าทีว่าฝ่ายตนแพ้ให้ฝ่ายมอญเข้าใจผิดแล้วอาศัยช่วงจังหวะนั้นจับตัวสมิงนครอินท์ให้ได้ และในที่สุดฝ่ายมังรายก็จะชนะวาก็ทำสำเร็จ

3.2 การอธิบายด้วยการเปรียบเทียบ ในหัวข้อนี้จะเด่นเรื่องการใช้อุปมาโวหาร ในทุกตัวอย่างจะใช้อุปมาโวหารเป็นส่วนสำคัญในการอธิบายความต่าง ๆ แบ่งได้ 2 ประเภท ได้แก่

3.2.1 เปรียบเทียบกับธรรมชาติ

3.2.2 เปรียบเทียบกับวัตถุหรือสิ่งอื่นๆ

3.2.1 เปรียบเทียบกับธรรมชาติ เป็นการเปรียบเทียบความหมายของเหตุการณ์ธรรมชาติกับบุคคล เช่น ตอนพระเจ้าราชาธิราชเสด็จไปล้อมช้างแล้วทอดพระเนตรเห็นดาวลูกไก่เข้าใกล้พระจันทร์ และในช่วงเดียวกันเกิดเหตุการณ์เสนาบดีที่ให้ไปดูแลเมืองต่างๆ คิดแข็งเมือง สมิงชะเจียงสะมิตซึ่งเป็นโอรสจึงกราบทูลทำนายว่า

เป็นประเพณีสืบมา พระจันทร์เป็นใหญ่กว่าดาวทั้งปวง
ถ้าดวงใดใกล้พระจันทร์แล้ว รัศมีพระจันทร์ก็กลบดาวลง
หายไป อันพระจันทร์ดุจพระมหากษัตริราชเจ้า ดาวนั้น
ดุจเสนาบดีทั้งปวง ซึ่งเป็นบริวารพระมหากษัตริย์ ครั้นเข้าใกล้
พระมหากษัตริย์แล้ว อำนาจก็หายไป บัดนี้ดาวกตติกาเข้าใกล้
ดวงพระจันทร์ตลอดไป รัศมีก็สว่างอยู่หมลทินมิได้ พระจันทร์
ก็ส่องสว่างอยู่ด้วยกันดังนี้ ต้องในคัมภีร์โหราว่า เสนาบดีจะคิดขบถ
ประทุษร้ายต่อพระองค์ ซึ่งจะชั่วอยู่ในป่านี้ข้าศึกจะมีกำลังมากขึ้น
ไพร่พลในกองทัพก็เจ็บป่วยเป็นอันมาก ขอเชิญเสด็จพระองค์
ยกกองทัพกลับคืนเข้าพระนคร (หน้า 64-65)

ความตอนต้นมีการทำนายโดยใช้การเปรียบเทียบระหว่างเหตุการณ์ที่พระเจ้าราชาธิราชทรงเห็นเปรียบเทียบกับบุคคลว่าสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นหมายถึงสิ่งใดดังความว่า "อันพระจันทร์ดุจพระมหากษัตริราชเจ้า ดาวนั้นดุจเสนาบดีทั้งปวง" เมื่อทำความเข้าใจกันแล้วว่าพระจันทร์และดาวแทนบุคคลใด จึงได้อธิบายเพิ่มเติมว่าเหตุการณ์ที่พระยาน้อยทรงเห็นนั้นหมายถึง "เสนาบดีคิดขบถประทุษร้ายต่อพระองค์" เหตุที่สมิงชะเจียงสะมิตทำนายเช่นนั้นก็เนื่องจากว่า ปกติแล้วแสงของดวงดาวนั้นจะสว่างน้อยกว่าแสงจันทร์ แต่ในครั้งนั้นเกิดมีแสงสว่างไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน การอธิบายโดยชี้ให้เห็นว่าแต่ละสิ่งนั้นแทน

สิ่งใดและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหมายถึงอะไรนั้นทำให้เข้าใจเรื่องราวชัดเจนยิ่งขึ้น ดังเช่น กรณีนี้เมื่อรู้ว่าเกิดเหตุการณ์ไม่ดีจึงได้เตรียมการแก้ไขล่วงหน้า

ยังปรากฏตัวอย่างที่เปรียบเทียบเรื่องของพระจันทร์กับดวงดาวอีกในตอน พระยาน้อยทรงพระสุบินนิมิต พระองค์จึงทรงเล่าให้มังกันจีฟง มังกันจีกราบทูลทำนาย ว่า

... ซึ่งว่าดวงจันทร์อันส่องโลกอยู่เป็นนิจตกลงมาแล้วสูญหายไป นั่นคือได้แก่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชบิดาของพระองค์ อันจะเสด็จสวรรคตในคืนวันนี้ ซึ่งว่ามีพระจันทร์ดวงหนึ่ง ผุดขึ้นมาส่องโลกแทนแสงสว่างดังเก่านั้น คือได้แก่พระองค์ ผู้มีกฤษฎาธิการ จะได้ผ่านมหาสุริยสมบัติเป็นอิสรภาพ ในเมืองพะโค มีเดชานุภาพแผ่ไปในรามัญประเทศทั้งปวง อันดาวสองดวงซึ่งหนึ่งพระจันทร์ไปฝ่ายข้างทิศอุดร และรัศมี น้อยลง ๆ สูญหายไป นั่นคือได้แก่พระมหาเทวีกับสมิงมราหุจะสู้รบ กับพระองค์มิได้ จะกลัวอำนาจพระเดชแล้วและพ่ายแพ้หนีไป โดยทางทิศอุดร ก็เป็นคนซบเซาสิ้นตะบะเดชะเปรียบประดุจดวงดาวอันสิ้นรัศมี และซึ่งพระจันทร์มีแสงสว่างรุ่งเรืองยิ่งขึ้น ไปกว่าเก่านั้น คือพระองค์ได้เถลิงถวัลยราชสมบัติ แล้วจะทรง พระเดชานุภาพมากยิ่งขึ้นไปกว่าสมเด็จพระราชบิดา จะปราบปรามข้าศึกศัตรูให้พ่ายแพ้พระฤทธิ์เดชของพระองค์ได้ทั้งสิ้น อันลักษณะสุบินนิมิตของพระองค์ทั้งสามประการนี้ ข้าพเจ้าถวาย พยากรณ์ทำนายเป็นความสัตย์จริง จะเห็นผลประจักษ์เป็นศุภมงคล มั่นคง ขอพระองค์อย่าได้แคลงพระทัยเลย (หน้า 211-212)

การอธิบายในข้อความนี้ก็เช่นเดียวกับตัวอย่างข้างต้น คือเปรียบพระจันทร์กับพระมหากษัตริย์ และเปรียบดวงดาวกับผู้ที่ต่อยกว่าในที่นี้ก็คือพระมหาเทวีกับสมิงมราหุซึ่งคิดร้ายต่อพระยาน้อย และการอธิบายนั้นเมื่อกล่าวถึงสิ่งใดก็จะอธิบายความหมายของบุคคลและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นไปพร้อมกัน การอธิบายอย่างเป็นลำดับและชัดเจนเช่นนี้ทำให้เข้าใจสิ่งที่เกิดขึ้น การเปรียบเทียบนั้นใช้การอุปลักษณ์ คือ เปรียบพระจันทร์กับกษัตริย์เพื่อแสดงความยิ่งใหญ่ และเปรียบศัตรูเป็นดวงดาวเพื่อให้เห็นว่าต่อยกว่า ในตอนท้ายมีการย้ำสรุปผลการทำนายว่าสิ่งที่เกิดขึ้นจะเป็น "ศุภมงคลมั่นคง"

อีกตัวอย่างหนึ่งที่มีการเปรียบเทียบด้วยพระจันทร์กับดวงดาว คือ ตอน พระเจ้าราชาธิราชทรงพระสุบินนิมิต ราชามะนุกราบทูลทำนายว่า

ดวงพระจันทร์นั้นคือได้แก่พระองค์ผู้ทรงพระเดชานุภาพ
ดาวนั้นได้แก่เมืองขึ้นทั้งปวงอันยังมีได้อ่อนน้อม ซึ่งว่า
 พระจันทร์จักรกลลอยไปตามจักรราศีและดวงดาวหายไป
 ลึนนั้น ถ้าพระองค์เสด็จยกพลโยธาทัพไปเมืองใด
เมืองนั้นก็มีได้ต่อต้านกับพระองค์ได้เลย จะระยอกกลัวเกรง
 พระเดชไปสิ้น (หน้า 257)

การอธิบายในตัวอย่างนี้ก็ใช้การเปรียบเทียบที่มีความหมายคล้ายคลึงกับ ตัวอย่างข้างต้น คือเปรียบเทียบพระจันทร์เป็นพระมหากษัตริย์ และเปรียบเทียบดวงดาวเป็นสิ่งที่ ด้อยกว่าในที่นี้ก็คือเมืองขึ้นต่างๆ การอธิบายนั้นเพื่อให้พระเจ้าราชาธิราชทรงเข้าใจความ หมายของสิ่งที่เกิดขึ้น เมื่อราชามะนุได้บอกความหมายของสิ่งต่างๆ แล้วจึงได้อธิบายชี้แจง ว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหมายถึงอะไร ในข้อความนี้ก็คือ "ถ้าพระองค์เสด็จยกพลโยธาทัพ ไปเมืองใด เมืองนั้นก็มีได้ต่อต้านกับพระองค์ได้เลย"

ยังมีการเปรียบเทียบที่นอกเหนือจากการเปรียบด้วยพระจันทร์กับดวงดาว เช่น ตอนมิ่งกันจีทำนายเหตุการณ์ที่พระยาน้อยทรงเห็นว่า

ซึ่งรัฐสองตัวซอห์นกันอยู่นั้น คือจะได้แก่สมิงมราหูกับพระมหาเทวี
และซึ่งสายอสนีบาตผ่าลงมาถูกกลางตัวรัฐขาดทั้งสองตัวนั้น
จะได้แก่พระองค์ผู้มีบุญญาภิสมภารมาก ทรงพระเดชานุภาพ
 แรงกล้า เปรียบดุจดั่งสายอสนีบาต พระองค์ยกขึ้นไปครั้งนี้
 เห็นจะมีชัยชนะแก่สมิงมราหุและพระมหาเทวี จะได้เมืองพะโค
 เป็นมั่นคง (หน้า 205)

การอธิบายในข้อความนี้ได้บอกความหมายของสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบว่า "รัฐสองตัวซอห์นกันอยู่นั้น คือจะได้แก่สมิงมราหูกับพระมหาเทวี" และ "สายอสนีบาตผ่าลง มาถูกกลางตัวรัฐขาดทั้งสองตัวนั้นจะได้แก่พระองค์" การอธิบายโดยบอกให้รู้ความหมาย ของสิ่งที่นำเปรียบเทียบก่อนที่จะอธิบายความหมายของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนั้นจะทำให้เข้าใจ เรื่องราวได้อย่างชัดเจน

ยังมีการเปรียบเทียบเรื่องของกษัตริย์อีกในตอนที่พระยาน้อยเสด็จไปชมกลาง
ดูว่าพระองค์จะครองเมืองพะโคหรือไม่ แล้วเทพยดาตั้งใจให้หญิงรามัญคนหนึ่งร้องเพลง
กล่อมลูก มังสวดยะโง่งจึงถามความหมายเพลงนั้นกับมังกันจี มังกันจีอธิบายว่า

... ไปประตู่แม่หญิงคนหนึ่งกล่อมลูกว่า อูยมิมีลโกลเกลิก
กะนุวานติ กรานเกริกโกญเจญ จะพลิงลาเงินธาตุ
เกสสะมะมอญอาเประเคะนงเตะสมิง แปลเป็นคำไทยว่า
หลวงชีคนจนขี้คร้านเดิน ชื้อลูกข้างมา ชื้อลูกข้างกินหญ้า
อยู่ริมหนองที่พระธาตุ พ่อเร่งไปจะได้เป็นพระยา มังกันจีแก่ว่า
ซึ่งแม่หญิงขับว่า หลวงชีเกียจคร้านเดิน ชื้อลูกข้างมาชื้อนั้น
เหตุว่าหลวงชีมีศีลบริสุทธิ์แท้และประกอบด้วยราชพาหนะ
ซึ่งว่าข้างกินหญ้าอยู่ริมหนองนั้น เป็นประเพณีข้างจะกินหญ้า
ถ้าลงกลางหนองแล้วก็ไม่พอกิน เลียบกินริมหนองจึงอ้อมนั้น
คือได้แก่พระยาน้อย ถ้าพระยาน้อยจะอยู่ในเมืองพะโคนี้เห็น
การจะไม่สำเร็จ ให้เร่งไปเมืองตะเกิงจะได้เป็นพระยา ...
(หน้า 124-125)

การอธิบายในตอนนี้มีหลายขั้นตอน คือ เริ่มจากการแปลคำร้องจากภาษา
มอญเป็นภาษาไทย แปลจากภาษาไทยที่ยังไม่สามารถสื่อความได้ชัดเจนเป็นเนื้อความที่
ทำให้เกิดความเข้าใจอีกครั้งหนึ่ง และในที่สุดจึงเปรียบเทียบกับบุคคลที่เกี่ยวข้องในที่นี้ก็
คือพระยาน้อย และอธิบายความหมายของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ในแต่ละช่วงของคำร้องนั้น
ก็มีคำอธิบายที่แตกต่างกันไป แต่บุคคลสำคัญที่เข้ามาเกี่ยวข้องก็คือพระยาน้อยจึงปรากฏ
อยู่ในทุกคำอธิบาย การอธิบายเป็นลำดับขั้นเช่นนี้ก็เพื่อให้เกิดความเข้าใจว่าแต่ละสิ่งที่
กล่าวถึงนั้นหมายถึงอะไร

จากตัวอย่างในหัวข้อนี้ จะต้องบอกความหมายของสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบ
ว่าหมายถึงบุคคลใด พร้อมทั้งอธิบายความหมายของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นด้วย เพื่อให้เข้าใจ
อย่างชัดเจน

นอกจากตัวอย่างที่กล่าวเปรียบเทียบเฉพาะกษัตริย์แล้ว ยังมีตัวอย่างที่
กล่าวเปรียบเทียบกับบุคคลอื่นอีก เช่น ตอนมังกันจีกราบทูลตะละแม่ท้าว หลังจาก
ที่ตะละแม่ท้าวตรัสประชดพระยาน้อยเรื่องที่ได้ภรรยาอีกคนที่เมืองตะเกิงผ่านทางมังกันจี

... อันสตรีรูปงามอุปมาดังดอกสายหยุด ทรงคันธรสประทีนอยู่
แต่เวลาเช้า ครั้นสายแสงพระสุริยะส่องกล่ำก็มีกลิ่นกลิ่นหอม

อันสตรีน้ำใจงามน้ำใจดีชื่อสัตย์ต่อสามีนั้น อุปมาดังดอก
ช่อนกลั่นดอกพิกุล ย่อมหอมชื่นอยู่ช้านาน ดอกพิกุลนั้น
 ถึงแห้งเหี่ยวก็ไม่หายหอม อนึ่งสตรีรูปงามน้ำใจไม่ดีอุปมาดัง
ดอกทองกวาวและดอกชบาหากกลั่นมิได้ สตรีน้ำใจดีมีความ
ชื่อสัตย์นั้น อุปมาดังดอกมณฑาและดอกมะลิซึ่งมีกลิ่นหอม
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้นประจวบเจ้านิไพฑูริย์ พบบอก
 ทองกวาวดอกชบาก็ทรงเด็ดดมเชยชมพอบรรเทาทุกข์ แต่ทรง
 พระคำหนึ่งถึงดอกช่อนกลั่น ดอกพิกุลอยู่มิได้ขาด ครั้นนี้พระองค์
 ก็จะได้เกลี้ยงถวัลยราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ยังไม่ถือ
 พระราชอิสริยยศสู่อุตสาหะลำบากพระกายเสด็จเยี่ยมเยือนดอก
 มณฑาและมะลิ ข้าพเจ้าเห็นว่าพระทัยของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 ชื่อสัตย์เที่ยงแท้ ถึงได้ใหม่ก็ไม่ลืมเก่าและรักเก่ายิ่งกว่าใหม่
 (หน้า 235-236)

ตัวอย่างนี้ต่างจากตัวอย่างข้างต้นที่ไม่ได้อธิบายความหมายของสิ่งที่นำมา
 เปรียบเทียบว่าโดยตรงแต่เป็นการอธิบายอย่างกว้างเรื่องคุณสมบัติของผู้หญิง และให้
 ดีความเอาเองว่าสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบกับนั้นหมายถึงบุคคลใด โดยใช้คุณสมบัติของดอกไม้
 เป็นสิ่งที่บ่งบอก คือการใช้คุณสมบัติที่ดีของดอกไม้เปรียบเทียบกับตะละแม่ท้าว เปรียบตะละ
 แม่ท้าวกับดอกสายหยุด ดอกช่อนกลั่น ดอกพิกุล ดอกมณฑาและดอกมะลิ
 ส่วนนางเมี้ยนเมี้ยนเปรียบกับดอกทองกวาวและดอกชบา เนื่องจากนางไม่ชื่อสัตย์ต่อสามี
 ของนางเอง การเปรียบตะละแม่ท้าวกับสิ่งที่ดีนั้นก็เนื่องจากตะละแม่ท้าวมีชาติตระกูลและ
 ฐานะสูงกว่านางเมี้ยนเมี้ยนและที่สำคัญมีความชื่อสัตย์ต่อพระยาน้อย การอธิบายนั้นเป็น
 การอธิบายอย่างละเอียดแม้ว่าจะไม่บอกความหมายของสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบโดยตรง
 ก็ตาม แต่จากบริบทนั้นจะทำให้เข้าใจได้ว่าเปรียบดอกไม้ชนิดใดกับบุคคลใด และยังชี้ให้
 เห็นว่าเพราะเหตุใดจึงเปรียบเช่นนั้น

3.2.2 เปรียบเทียบกับวัตถุหรือสิ่งอื่นๆ เช่น ตอนที่มังคันจื้ออธิบายเรื่องที่
 ทารกในเมืองพะโคร้องเป็นภาษามอญ 4 บท มังคันจื้อจึงกราบทูลอธิบายต่อพระเจ้า
 ราชาราชเพียงสองบทเนื่องจากว่าบทอื่นนั้นสามารถเข้าใจได้ทันทีว่าหมายถึงสิ่งใด
 สองบทที่มังคันจื้ออธิบายกราบทูลต่อพระเจ้าราชาราชคือ

- (1) ซึ่งทารกทำเพลงว่าข้าวน้อยประมาณหม้อหนึ่งนั้น คือได้แก่
 พระองค์ / (2) ถาดทองนั้น คือจะได้แก่เมืองหงสาวดี / (3) ซึ่งว่า
 ปู่ผูกหมอน ณ เวลาค่านั้น คือได้แก่ข้าทาสทั้งปวง นานไป

จะได้ฟังพระบารมีพระองค์อยู่เป็นสุขทั่วกัน / (4) ซึ่งว่าหนองจมนั้น คือได้แก่พระมหาเทวี พระเจ้าป้าของพระองค์ กล่าววาทาคนไม่ใคร่จะเชื่อถือ เหมือนสิ่งของตกจม จะเชื่อฟัง เอาถ้อยคำนั้นมิได้ / (5) และคนศรีษะหยิกเกิดวันศุกร์เป็นมงคลนั้น คือได้แก่พระองค์อันจะได้เสวยราชสมบัติในเมืองหงสาวดี (หน้า 154)

ความที่ทำการร้องแปลเป็นคำไทย คือ "ข้าวน้อยประมาณหม้อหนึ่งคต ใส่ในภาชนะทองปูลาดด้วยฟูกหมอนเวลาค่ำแล้วก็นอน" อีกบทหนึ่งคือ "หนองจมนั้น ท้องนาที่หว่างพระโกน มีบุญใหญ่หลวงนัก คนศรีษะหยิกเกิดวันศุกร์จะเป็นมงคลแก่มอญทั้งปวง" การอธิบายนั้นใช้วิธีบอกความหมายของสิ่งที่น่าเปรียบเทียบว่าหมายถึงบุคคลใด เป็นการอธิบายความหมายที่ละเอียดและบอกความหมายในทันที เนื่องจากสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบนั้นมีถึงห้าประการ ได้แก่ ข้าวน้อยประมาณหม้อหนึ่ง , ถาดทอง , ฟูกหมอน , หนองจมน และคนศรีษะหยิก การอธิบายในทันทีทำให้เข้าใจหมายได้ชัดเจน ไม่เกิดความสับสน ในประการสุดท้ายนั้นมิลักษณะของการสรุปความทั้งหมดเพื่อให้รู้ความหมายของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

การอธิบายตอนพระอาจารย์มะเป่งถวายพระพรต่อพระยาน้อยเมื่อเป็นทูตไปเจรจาสงบศึกกับสมเด็จพระเจ้าสุริยวงศา เมื่อกลับมาพระอาจารย์มะเป่งจึงเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นให้พระยาน้อยฟังว่า

... (1) เมื่ออาตมภาพไปถึงนั้นสมเด็จพระเจ้าสุริยวงศาให้เอาจำลองแดงพื้นแคร์ ถักด้วยด้ายมาให้นั่ง ครั้นขึ้นนั่งพื้นนั้นขาดลง ทั้งจำลองนั้นก็พลอยหักทลายลงด้วย สมเด็จพระเจ้าสุริยวงศาจึงเอาจำลองทองมาให้นั่ง และตัวอาตมภาพซึ่งรับอาสาออกไปในครั้งนี้ก็เปรียบเหมือนหนึ่ง พระองค์เจ้า / (2) และจำลองแดงซึ่งหักนั้นได้แก่สมเด็จพระเจ้าสุริยวงศา / (3) อันด้ายพื้นแคร์ขาดลงนั้น คือบอกกลางสำแดงเหตุว่ากองทัพสมเด็จพระเจ้าสุริยวงศาจะแตกไป / (4) และซึ่งจำลองก็พลอยหักลงด้วยนั้นคือบอกเหตุว่าสมเด็จพระเจ้าสุริยวงศาจะตายด้วยอาญาแห่งพระองค์ / (5) และจำลองทองนั้นคือได้แก่เมืองพะโค / (6) ซึ่งอาตมภาพขึ้นนั่งบนจำลองทองต่อนั้น คือพระองค์จะได้นั่งเมืองพะโคเป็นใหญ่ มีพระเดชเดชาานุภาพเป็นอันมาก ... (หน้า 186-187)

การอธิบายในตอนนี้เป็นพระอาจารย์มะเป่งเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นให้พระยาน้อยทรงทราบเนื่องจากพระองค์ไม่ได้อยู่ในเหตุการณ์ตอนไปพบสมิงมราหุด้วย การเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนดังที่ขีดเส้นใต้ไว้ เพื่อสร้างความสนใจของพระยาน้อยว่าสิ่งที่กล่าวมานั้นมีคำอธิบายว่าอย่างไร แล้วจึงได้อธิบายความหมายของสิ่งต่างๆตรงหมายเลขที่กำกับไว้ การวางลำดับเรื่องราวนั้นมีการกล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนอย่างสั้นๆแล้ว จึงอธิบายความหมายของสิ่งต่างๆที่นำมาเปรียบเทียบเพื่อให้เข้าใจสิ่งที่เกิดขึ้น ในประการสุดท้ายก็เป็นการประมวลความหมายของสิ่งต่างๆเข้าด้วยกัน แล้วจึงสรุปความหมายของเหตุการณ์ที่เป็นจุดสำคัญ

การอธิบายด้วยการเปรียบเทียบอีกลักษณะหนึ่ง คือ การเปรียบเทียบกับเรื่องราวของบุคคลที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน ปรากฏในตอนพระเจ้าหงสาวดีกล่าวชี้แจงเป็นหนังสือไปยังกษัตริย์เมืองต่างๆที่มีหนังสือมาถามพระองค์ว่า พระองค์เป็นใครมาจากไหน จึงได้เป็นกษัตริย์ ความว่า

... พระโพธิสัตว์ทั้งปวงซึ่งจะมาตรัสเป็นพระพุทธรูปเจ้านี้ เกิดในตระกูลและวงศ์ชาติภาษาต่างๆ พระพุทธรูปก็ทรงดำรัสเรียกว่าเป็นพระพุทธรวงศ์เดียวกัน กษัตริย์ทั้งปวงซึ่งเป็นสัมมาทิฐินับถือพระพุทธรศาสนาทั้งสิ้นนี้จะเรียกววงศ์พระพุทธรเจ้าโดยพระพุทธรภาษิต หรือจะเรียกเป็นวงศ์อย่างอื่นก็ตาม อนึ่งพระพุทธรเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว คนทั้งปวงเอาแก้วเงินทองสิ่งของที่ดีและสิ่งกะสี ดิบๆ ตะกั่ว โดยต่ำลงไปจนถึงไม้และอิฐปูน มากระทำเป็นพระพุทธรูปปฏิมากรเคารพนมัสการนั้น กษัตริย์ทั้งปวงผู้เป็นสัมมาทิฐิ จะไม่เคารพนับถือทรงเห็นว่าเป็นของสิ่งนั้นสิ่งนี้ที่ต่ำลงไปว่าเป็นอิฐเป็นปูนก็ตามพระสติปัญญาอุปมาเหมือนหนึ่งเรานี้ คนทั้งปวงประชุมชนกันอัญเชิญมาราชาภิเษกได้ดำรงราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว กษัตริย์ทั้งปวงผู้มีปรีชาเฉียบแหลม จะทรงเห็นที่ตั้งอยู่ในที่เป็นขัตติยวงศ์เหมือนอย่างพระพุทธรเจ้าทรงดำรัสเรียกพระพุทธรวงศ์นั้น หรือจะว่าเป็นวงศ์ใดก็ตาม ... ซึ่งเราเปรียบเทียบเทศนาถวายตอบแทนพระราชสาส์นทั้งปวงที่มีมานั้น ... ขอพระเจ้าแผ่นดินทุกๆพระองค์ผู้ทรงปรีชาสามารถ หวังจะใคร่รู้จักวงศ์เรานั้น จะทรงพระวิจารณ์ด้วยพระปัญญาอย่างละเอียดให้เห็นโดยสัมมาทิฐิญาณ อย่าทรงพระดำริด้วยพระปัญญามิฉานาทิฐิ

แล้วก็จะรู้จักวงศ์เราโดยแท้ (หน้า667-668)

ตัวอย่างอื่น ๆ จะใช้การอธิบายที่ละชั้นเพื่อบอกความหมายของสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบ แต่ในตัวอย่างนี้ใช้การเปรียบเทียบด้วยเรื่องราว คือ เรื่องกำเนิดของพระพุทธเจ้ากับเรื่องการสร้างพระพุทธรูป ซึ่งเป็นเรื่องที่เคยเกิดขึ้นก่อนเปรียบเทียบกับเหตุการณ์ที่กำลังดำเนินอยู่ โดยชี้ให้เห็นความคล้ายคลึงกันของเรื่องราว คือ เมื่อทำสิ่งใดสำเร็จก็ควรยอมรับ การยกตัวอย่างมาก่อนเช่นนี้ก็เพื่อชักจูงใจให้ภษัตริย์อื่น ๆ คล้อยตามความคิดของตนและจะได้ยอมรับพระเจ้าหงสาวดีเป็นภษัตริย์ จะเห็นว่าในข้อความนั้นมีการย้าเรื่องสัมมาทิฐิอยู่ตลอดเพื่อให้ทุกฝ่ายตัดสินใจด้วยความยุติธรรมเพราะในขณะนี้พระเจ้าหงสาวดีก็ได้รับการสถาปนาให้เป็นภษัตริย์แล้ว

3.3 การอธิบายเพื่อให้ความรู้ เป็นการอธิบายเพื่อให้เกิดความเข้าใจและรู้ที่มาหรือความหมายของสิ่งที่กล่าวถึง ได้แก่

3.3.1 การอธิบายที่มาของสิ่งต่างๆ

3.3.2 การอธิบายศัพท์

3.3.1 การอธิบายที่มาของสิ่งต่างๆ เช่น ตอนบรรยายพระราชประวัติของพระราชบุตรพระเจ้ารามไถย ชื่อว่าวิหารเทวี เนื่องจาก

... เมื่อจะประสูติมีเหตุอัศจรรย์ พระเจ้ารามไถยผู้เป็นพระราชบิดา ให้สร้างกุฏิเจ็ดหลัง ถวายพระสงฆ์แล้วเสร็จแต่ในวันเดียว แล้วมีผู้นำเอาผลมะเดื่อใหญ่ประมาณสามกำมาถวาย ผลมะเดื่อนั้นรามัญเรียกว่าวิ อาศัยตัววิอักษรกับกุฏิเจ็ดหลังซึ่งสร้างแล้วนั้นจึงถวายพระนามชื่อว่าวิหารเทวี (หน้า 56)

ข้อความนี้มีการอธิบายการตั้งชื่อของ "วิหารเทวี" อย่างสั้นๆ โดยการเล่าที่มาของการตั้งชื่อว่าเกิดจากเหตุสองประการ คือ การสร้างกุฏิและมีผู้นำเอาผลมะเดื่อมาถวายพระเจ้ารามไถย การอธิบายนั้นเป็นการอธิบายอย่างเป็นลำดับเรียงตามลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนและหลัง เมื่อชี้แจงจนครบเหตุทั้งสองประการแล้วจึงใช้การสรุปความว่า เพราะเหตุใดจึงตั้งชื่อเช่นนั้นดังความว่า "อาศัยตัววิอักษรกับกุฏิเจ็ดหลังซึ่งสร้างแล้วนั้นจึงถวายพระนามชื่อว่าวิหารเทวี"

การอธิบายที่มาของชื่อยังปรากฏอีกตอนหนึ่ง แต่แตกต่างจากตัวอย่างข้างต้น เพราะในตัวอย่างนี้เป็นการตั้งชื่อสถานที่ ปรากฏในตอนพระเจ้าหงสาวดีมีรับสั่งให้พระยาพร้อออกไปต้อนรับราชทูตอุปทูตที่มาจากลังกา ระหว่างการเดินทางเข้าเมืองหงสาวดี ราชทูตอุปทูตได้ซักถามถึงชื่อของเส้นทางที่ผ่าน ความว่า

ครั้นเรือพระราชสาส์นมาถึงตำบลแห่งหนึ่ง รามัญเรียกว่า
ก๊กชุมจำด คำไทยว่าโคกงูเห่า ราชทูตอุปทูตก็ถามว่าตำบลนี้ชื่อใด
มังพะโคบอกว่าชื่อโคกงูเห่า ราชทูตอุปทูตถามว่า เหตุใดจึงเรียกว่า
โคกงูเห่า มังพะโคบอกว่า แต่ก่อนมีเศรษฐีผู้ซึ่งมีบุตรเจ็ดคน
เป็นงูเห่าเสียหนึ่งตัวหนึ่ง มาอาศัยอยู่ในโคกตำบลนี้ ครั้นเศรษฐี
ถึงแก่กรรมภาพแล้ว บุตรซึ่งเป็นคนหกคนนั้นก็เอาทรัพย์ของบิดา
แบ่งปันกันเป็นแต่หกส่วนๆ งูเห่าผู้เป็นบุตรด้วยนั้นมิได้แบ่งปันให้
งูเห่านั้นก็เลิกพังพานขึ้นมาสู่เรือน พี่น้องทั้งหลายเห็นงูเห่าก็ตกใจกลัว
พากันละทรัพย์เสียเล่นหนีไป งูเห่าก็เอาหางกระหวัดรวบรวมทรัพย์
ทั้งหก ส่วนนั้นเข้าเป็นกองเดียว แล้วก็เอาศีรษะซ่อนขึ้นไว้
บนกองทรัพย์ ฝ่ายน้องน้อยที่สุด ซึ่งบวชเป็นสามเณรอยู่นั้น
จึงพูดแก่พี่ทั้งห้าคนว่า งูเห่านี้ก็เป็นพี่น้องเรา่วมบิดาเดียวกัน
ถึงเป็นสัตว์ดิรัจฉานก็จำจะแบ่งปันทรัพย์ออกให้ส่วนหนึ่งจึงจะชอบ
พี่น้องทั้งปวงก็เห็นด้วย สามเณรจึงเข้ามาบอกแก่งูเห่าว่า น้องจะ
แบ่งทรัพย์ให้ส่วนหนึ่ง งูเห่าพูดมิได้แต่รู้ภาษามนุษย์ จึงหลีกถอย
ออกไปให้ห่าง สามเณรก็ให้พี่ชายคนหนึ่ง เข้ามาแบ่งทรัพย์ออก
เป็นเจ็ดส่วน หกส่วนนั้นได้แก่พี่น้องหกคน แต่ส่วนหนึ่งซึ่งจะได้แก่
งูเห่า งูเห่าก็กวาดประสมเข้าไว้ ด้วยส่วนของน้องน้อยแล้วก็เลื้อย
กลับไปอยู่ในโคกดังเก่า คนทั้งปวงรู้เหตุก็เรียกว่าโคกงูเห่ามา
จนคัมเท่าบัดนี้ (หน้า 705-706)

ตัวอย่างนี้มีการอธิบายอย่างละเอียดมากถึงที่มาของการตั้งชื่อตำบล
"โคกงูเห่า" คือ อธิบายให้รู้ตั้งแต่กำเนิดที่ต่างจากพี่น้องคนอื่น ๆ การแบ่งทรัพย์สมบัติ
ในครั้งแรก การแบ่งทรัพย์สมบัติในครั้งที่สอง และในครั้งนี้เองเมื่องูเห่าได้รับทรัพย์สมบัติ
ด้วยจึงเป็นเหตุของการตั้งชื่อโคกงูเห่า การอธิบายให้ทราบที่มาทำให้ผู้อ่านได้รับความรู้
ไปด้วยเกี่ยวกับความเชื่อในเรื่องนี้ นอกจากนั้นแล้วยังมีการให้ความรู้แทรกอย่างสั้นๆ เกี่ยว
กับคำเรียกชื่อในตอนต้นว่า "รามัญเรียกว่าก๊กชุมจำด คำไทยว่าโคกงูเห่า"

ในตอนเดียวกันนี้ยังมีการเล่าที่มาของชื่อสถานที่ต่าง ๆ อีก เช่น ที่มาของการตั้งชื่อตำบลโพธิ์ร้อยต้น ความว่า

ครั้นมาถึงตำบลโพธิ์ร้อยต้น รามัญเรียกว่าชวชนอมกลอม ราชทูตอุปทูตก็ถามว่าตำบลนี้ชื่อใด มังพะโคบอกว่าตำบลนี้ชื่อโพธิ์ร้อยต้น ราชทูตอุปทูตก็ซักถามเหตุผลดูจนหลัง มังพะโคบอกว่า เมื่อครั้งพระเจ้าฟ้าง้าวเสวยราชสมบัติในกรุงหงสาวดี เสด็จไปประพาสป่า มีชายผู้หนึ่งหาบผลกะลวยเกริบมา จะหลีกไปให้พันทางเสด็จ ไปมิทันจึงปลงหาบลงหมอบอยู่ริมทางคั่นซึ่งตามเสด็จมานั้น หยิบเอาผลกะลวยเกริบในหาบใบหนึ่งมิได้ขอต่อเจ้าของ ชายผู้นั้นก็มีไปยังหมอบเฝ้าคอยอยู่ที่นั่น พอพระมหากษัตริย์เสด็จกลับมาถึงที่นั่น ชายเจ้าของหาบก็กราบบังคมทูลว่าผู้หนึ่งตามเสด็จมาชิงผลกะลวยเกริบของข้าพเจ้าไป พระมหากษัตริย์ได้ทรงฟังก็เสด็จยับยั้งอยู่ที่นี่ จึงตรัสสั่งให้สืบเอาตัวผู้ซึ่งหยิบเอาผลกะลวยเกริบของชายผู้นั้นให้จงได้ ผลมะขามป้อมนั้นรามัญเรียกผลกะลวยเกริบ ครั้นขุนนางถือรับสั่งได้ตัวผู้นั้นซักถามเป็นสัตย์แล้วก็เข้ากราบทูลพระมหากษัตริย์ก็ทรงพระพิโรธ จึงตรัสสั่งให้ผู้ฆ่าผู้นั้นเสียมิให้ผู้ใดดูอย่างสืบไป สั่งให้บันออกเป็นร้อยท่อน ให้เอาไปฝังไว้เป็นสิบแห่งแล้วให้ปลูกโพธิ์ประจำไว้ร้อยต้น จึงเรียกว่าตำบลโพธิ์ร้อยต้นสืบมา (หน้า 708)

การอธิบายในตัวอย่างนี้ก็เช่นตัวอย่างข้างต้น คือ มีการให้ความรู้เกี่ยวกับการเรียกชื่อระหว่างภาษาไทยกับภาษามอญ "ตำบลโพธิ์ร้อยต้น รามัญเรียกว่าชวชนอมกลอม" จากนั้นจึงได้อธิบายที่มาของตำบลโพธิ์ร้อยต้น มีการอธิบายอย่างละเอียด ในตอนต้นเป็นการเล่าเรื่องนำเพื่อเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามความเชื่อที่เกิดมาจากบุคคลสองฝ่าย คือ ฝ่ายที่หาบผลกะลวยเกริบกับฝ่ายที่มาหยิบเอาผลกะลวยเกริบไป ก่อนสรุปในตอนท้ายซึ่งเป็นการตัดสินของกษัตริย์ว่า "ตรัสสั่งให้ผู้ฆ่าผู้นั้นเสียมิให้ผู้ใดดูอย่างสืบไป สั่งให้บันออกเป็นร้อยท่อน ให้เอาไปฝังไว้เป็นสิบแห่งแล้วให้ปลูกโพธิ์ประจำไว้ร้อยต้น" ซึ่งในตอนนี้อเองจึงเป็นที่มาของการตั้งชื่อตำบลโพธิ์ร้อยต้น จะเห็นว่าตัวอย่างเกี่ยวกับการตั้งชื่อสถานที่นี้เป็นเรื่องของความเชื่อที่มีลักษณะเป็นตำนาน ซึ่งมีส่วนที่เป็นเรื่องแต่งและส่วนที่เป็นข้อเท็จจริงประกอบกัน

3.3.2 การอธิบายศัพท์ เช่น ตอนพระสงฆ์ราชาคณะพูดเกี่ยวกับตัวมะสัน ซึ่งบวชเป็นพระก่อนจะสึกไปถวายตัวรับใช้พระเจ้าราชาธิราช ความว่า

สมณะสันองค์นี้เข้มแข็งว่องไวนัก เมื่อน้อยอยู่นั้นพระอาจารย์
ชิตันโล่ดี วิ่งหนีขึ้นไปบนหลังคาเหมือนหนึ่งวิพาร์โล่หนู สึกออก
ทำราชการก็ดีแล้ว จะได้มีชื่อเสียงไปภายนอก พระสงฆ์ราชาคณะ
ก็ประจักษ์ ครั้นพระสันสึกแล้วคนทั้งปวงก็เรียกว่ามะสัน
คำรามัญเรียกว่า มะนั้น แปลเป็นไทยว่า พ่อ เพราะอย่าง
ธรรมเนียมเรียกกันล้นคำเพราะ ไม่เรียกว่าผู้ตีไพร่
เหมือนคำไทยเรียกกันว่าพ่อนั้นพื่อนี้ แล้วพระสงฆ์ราชาคณะ
ก็พาตัวมะสันเข้ามาเฝ้าสมเด็จพระเจ้าราชาธิราช ... (หน้า 580-581)

การอธิบายในข้อความนี้เป็นการให้ความรู้เกี่ยวกับความหมายของคำเรียกชื่อ
"มะสัน" เหตุที่ต้องมีคำอธิบายก็เนื่องจากคำว่า "มะ" นั้นไม่ได้เป็นชื่อเฉพาะ การอธิบาย
จะช่วยให้เข้าใจความหมายได้ว่าเพราะเหตุใดจึงเรียกเช่นนั้น เนื่องจากตอนบวชเป็น
พระเรียกว่าพระ "สัน" แต่พอสึกออกมามีคำว่า "มะ" นำหน้าชื่อ

การอธิบายให้ความรู้อีกตัวอย่างหนึ่งเป็นตอนที่กล่าวถึงพระมหาปิฎกธร ซึ่ง
ต่อมาได้เป็นกษัตริย์ทรงพระนามว่าพระเจ้าหงสาวดีลงไปสร่งน้ำ ความว่า

อยู่มาวันหนึ่งพระมหาปิฎกธรลงไปสร่งน้ำ ผลัดผ้า
อันตราวสกกองไว้ ขณะนั้นบังเกิดนิมิตเป็นลมพายุใหญ่
พัดหอบเอาผ้าอันตราวสกซึ่งกองไว้ ปลิวไปบนอากาศตกลง
คลุมยอดปราสาทปราสาท ซึ่งพระนางเจ้าแผ่นดินเสด็จอยู่
ผ้าถุงหมของภิกษุสามเณรนั้น เรียกโดยมคธภาษาว่า
ผ้าอันตราวสก คำไทยว่าผ้าสบง พระมหาปิฎกธรเห็นดังนั้นแล้ว
ก็รำพึงว่าเหตุนี้เป็นนิมิตมหัศจรรย์ นานไปภายนอกเห็นเรา
จะมีวาสนา (หน้า 640)

การให้ความรู้ในตอนนี้เป็นเนื่องจากคำ "อันตราวสก" เป็นคำที่คนทั่วไปอาจจะ
ไม่ค่อยพบนักและยังเป็นคำที่มาจากภาษาบาลีหรืออาจทำให้ผู้อ่านไม่รู้จักความหมาย ผู้ประพันธ์
จึงได้อธิบายความหมายไว้ด้วยเพื่อให้คนเข้าใจง่ายขึ้น และการอธิบายความหมายของคำ
นั้นจะเห็นว่าได้อธิบายไว้หลังจากกล่าวถึงเหตุการณ์ที่ดำเนินอยู่จบแล้ว ซึ่งเป็นวิธีการที่

ผู้ประพันธ์ทำให้ผู้อ่านๆ เรื่องแล้วไม่รู้สึกสะอึก

ตอนอธิบายเกี่ยวกับราชทูตกรุงหงสาวดีไปยังเมืองจีน ความว่า

... ถึงกรุงจีนขุนนางจีน เจ้าพนักงานทูลข่าวพระราชสาส์นแจ้งแล้ว
ก็รีบเข้าทูลทูล กุ้ยนั้นคำจีนเมืองหลวงว่าถวายบังคมคำนับ
เจ้ากรุงจีนได้ทรงทราบว่ามีพระราชสาส์นพระเจ้ากรุงรามัญ
มาดังนั้น ก็ดีพระทัย จึงตรัสสั่งขุนนางผู้หนึ่ง ให้เกณฑ์จ่งเปี้ย
เซ่งเปี้ย จัดขบวนแห่คำนับรับพระราชสาส์น เลี้ยงดูแขกเมือง
ตามอย่างธรรมเนียม จ่งเปี้ยนั้นคำจีนว่าทหารเอกทหารใหญ่
เซ่งเปี้ยนั้นว่าทหารเลวพวกไพร่ ขุนนางรับสั่งแล้วก็ออกไปเกณฑ์
กันกระทำการรับพระราชสาส์นและราชทูตโดยขบวน
ครั้นถึงเวลาพระเจ้ากรุงจีนก็เสด็จจากเหลาไต้ คือปราสาท
หลวงออกยังพระที่นั่งเกล้า ... (หน้า 684)

คำและความที่ขีดเส้นใต้ข้างบนนี้เป็นส่วนที่ผู้ประพันธ์ได้ให้ความรู้กับผู้อ่าน
เพิ่มเติม เนื่องจากคำว่า "กุ้ย", "จ่งเปี้ย", "เซ่งเปี้ย" และ "เหลาไต้" ซึ่งการอธิบายในทันที
ที่กล่าวถึงคำนั้นๆ เป็นส่วนที่ทำให้เกิดความเข้าใจได้ง่ายขึ้น เพราะการนำคำภาษาต่างประเทศ
มาใช้โดยไม่มีการแปลความหมายไว้ด้วยนั้นอาจทำให้ผู้อ่านไม่เข้าใจเนื้อเรื่องได้
และจะส่งผลให้อรรถรสในการอ่านลดลง

การอธิบายให้ความรู้อีกลักษณะหนึ่งเป็นการให้ความรู้จากการเล่นปริศนา
ของกษัตริย์อื่นๆ กับพระเจ้ากรุงหงสาวดี เหมือนกับเป็นการแสดงความคิดเห็นส่วนตัวต่อ
สิ่งที่ถามมา แต่คำตอบนั้นก็ยังเป็นประโยชน์แก่ผู้อ่านด้วย เนื่องจากทำให้รู้คำตอบของ
ปริศนานั้นๆ เช่น ตอนพระเจ้ากรุงหงสาวดีตรัสตอบปริศนาพระเจ้าลังกา ความว่า

... มามีตไปรุ่งเรื่องนั้น คือบุคคลเกิดมาในวัฏสงสารเป็นคนยาก
โหดเขลาหาปัญญามิได้ ครั้นรู้จักคุณพระรัตนตรัยก็มีศรัทธา
เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เว้นจากบาปบาปเพ็ญกุศล ครั้นตาย
ก็ได้ไปสู่ที่ خوب คือมามีตไปรุ่งเรื่อง อนึ่งมารุ่งเรื่องไปมิต
คือบุคคลพวกหนึ่งเกิดมาในวัฏสงสาร ประกอบด้วยทรัพย์สมบัติ
และตระกูลยศเป็นอันมาก แต่สันดานหยาบกระด้างประมาทมัวเมา
ไม่เคารพรู้คุณพระรัตนตรัยมิได้กลัวละอายแก่บาป ครั้นตายก็ไป

สู่จตุรบาบ คือมารุ่งเรืองไปมิด อนึ่งมามีตไปมิด คือบุคคลเกิด
มาในวัฏสงสาร เป็นคนทุพพลภาพคับแค้นอยู่แล้ว ยังไม่กลัว
ละอายบาป ทำอกุศลเพิ่มเติมเข้าไปอีกเป็นอันมาก ครั้นตาย
ก็ไปสู่จตุรบาบ คือมามีตไปมิด อนึ่งมารุ่งเรืองไปรุ่งเรือง นั้น
คือบุคคลพวกหนึ่ง เกิดมาในวัฏสงสาร เมื่อเกิดมานั้นมีตระกูล
อันยิ่ง ประกอบด้วยทรัพย์เป็นอันมาก รู้คุณพระรัตนตรัย
มีศรัทธาบำเพ็ญกุศลมาก ครั้นดับจิตก็ได้ไปที่ชอบ คือมารุ่งเรือง
ไปรุ่งเรือง ... (หน้า 714-715)

ปริศนาที่พระเจ้าสังการให้มานั้น คือ "...อนึ่งมามีตไปรุ่งเรือง อนึ่งมามีต
ไปมิด อนึ่งมารุ่งเรืองไปรุ่งเรือง อนึ่งมารุ่งเรืองไปมิด..." การอธิบายไม่ได้เรียงตาม
ลำดับคำถามที่ให้มา แต่จะเห็นได้ว่าการย้าคำถามไว้ทั้งในตอนต้นและตอนท้าย เพื่อไม่
ให้เกิดความสับสน และอธิบายได้อย่างชัดเจนว่าเพราะเหตุใดจึงเปรียบบุคคลซึ่งมีลักษณะ
ต่าง ๆ กับปริศนาต่าง ๆ ที่ให้มา

อีกตัวอย่างหนึ่งที่เป็นปริศนาแล้วมีการให้ความรู้ประกอบด้วยนั้น คือ
ปริศนาที่พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาถึงพระเจ้ากรุงหงสาวดี ความว่า

... ซึ่งว่าบุญกับบาปเกิดแก่ที่ใดนั้น คือบุญกับบาปเกิดแต่ดวงจิต
เป็นต้นเดิม ให้พระมหากษัตริย์และคนทั้งปวง รักษาสงวนจิต
เว้นจากการบาป ให้ชวนชวายบำเพ็ญกุศลเพิ่มเติมไว้ให้มาก
ไปในภพเบื้องหน้าจะได้ประกอบด้วยความสุขมิได้สิ้น ซึ่งว่า
ความมรณะจะมาถึงเวลาไรนั้น เป็นธรรมชาติที่ไม่มีมนุษย์ทั้งปวง
จะกำหนดได้ บุคคลที่มีปัญญารำพึงถึงความตายเนือง ๆ
อย่าประมาทมัวเมาอยู่ในสัตว์และสังขารอันเป็นเครื่องผูกพัน
ชักหน่วงให้เนิ่นช้า คนที่ประมาทไม่พิจารณาถึงความมรณะนั้น
พระพุทเจ้ามีทรงตรัสสรรเสริญ ไม่เรียกว่าเป็นผู้มีปัญญาเลย
(หน้า 695-696)

การอธิบายในข้อความนี้พระเจ้ากรุงหงสาวดีตอบคำถามเพียงสั้น ๆ คือ
"ซึ่งว่าบุญกับบาปเกิดแก่ที่ใดนั้น คือบุญกับบาปเกิดแต่ดวงจิตเป็นต้นเดิม", "ซึ่งว่าความ
มรณะจะมาถึงเวลาไรนั้น เป็นธรรมชาติที่ไม่มีมนุษย์ทั้งปวงจะกำหนดได้" เมื่อตอบคำถาม
เสร็จแล้วจึงอธิบายเพิ่มเติมถึงวิธีการปฏิบัติอันจะทำให้เกิดประโยชน์และเรื่องที่น่ามา

กล่าวถึงนั้นก็มีความสัมพันธ์กับบุคคลที่เป็นคู่สนทนากัน คือเป็นเรื่องข้อควรปฏิบัติของ กษัตริย์ การขยายความอธิบายเพิ่มเติมนั้นทำให้เข้าใจเรื่องได้ง่ายขึ้น

3.4 การอธิบายโดยการให้คำจำกัดความ เช่น ตอนสมภารสอนสามเณร (มังคันจี) ก่อนที่จะสีกออกไปรับราชการกับพระยาน้อย ความว่า

... องค์แห่งปรีณายกนั้น คือให้รู้จักโทษแปดประการ พะยะสินี คือเป็นนักแสดงผู้หญิงและเล่นเบี้ยกินเหล้าเป็นที่จะให้ฉิบหายแห่งทรัพย์หนึ่ง จิตตะโจรี คือมีจิตเป็นโจรมักฉกชิงซึ่งทรัพย์ของผู้หนึ่งหนึ่ง อะสันตภูฏี คือมิได้อดกลั่นความสุขและความทุกข์ อันมาถึงตัวและหวาดไหวหนึ่ง อติมัญญะติ คือมักดูหมิ่นผู้เฒ่าผู้แก่และมีได้เคารพแก่สมณะพราหมณ์จารย์หนึ่ง สันตาอะปียา คือมิได้สมาคมซึ่งนักปราชญ์ และรักใคร่ซึ่งคนพาลหนึ่ง นิทราสินี คือมีปกติมักน้อยนึ่งก็หลับยอมนึ่งก็หลับมิใคร่ตื่นหนึ่ง ภาสะสินี คือพอใจสนทนาในที่ประชุมคนทั้งหลายหนึ่ง อะนุกฐาตา คือปราศจากความเพียรเอาเกียจคร้านเป็นอารมณ์หนึ่ง องค์แห่งโทษแปดประการดังนี้ บุคคลผู้เป็นราชเสวกพึงเว้นอย่าให้มีในสันดาน (หน้า 112)

การอธิบายในข้อความนี้ใช้การตั้งหัวข้อไว้ในเบื้องต้นว่า "องค์แห่งปรีณายกนั้น คือให้รู้จักโทษแปดประการ" จากนั้นจึงได้ขยายความต่อว่าโทษแปดประการนั้นประกอบไปด้วย พะยะสินี จิตตะโจรี อะสันตภูฏี อติมัญญะติ สันตาอะปียา นิทราสินี ภาสะสินี และอะนุกฐาตา แต่ละข้อนั้นก็เพื่อให้คำจำกัดความไว้ว่าหมายถึงอะไร เพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้นเพราะไม่ได้เป็นคำที่ใช้ทั่วไป เนื่องจากแต่ละข้อนั้นหากไม่มีการอธิบายความหมายไว้ด้วยจะทำให้เข้าใจได้ยาก ในตอนท้ายได้สรุปความว่า "องค์แห่งโทษแปดประการดังนี้ บุคคลผู้เป็นราชเสวกพึงเว้นอย่าให้มีในสันดาน" การสรุปความนั้นก็เพื่อย้ำความหมายรวมของสิ่งที่กล่าวมาทั้งหมดว่ามุ่งเสนอความสำคัญในเรื่องข้อควรปฏิบัติ

การอธิบายที่ให้คำจำกัดความอีกตัวอย่างหนึ่ง คือตอนที่สมิงพ่อเพชรกล่าวเตือนและสั่งสอนสมิงนครอินท์ที่คิดการอันไม่เหมาะสม เนื่องจากสมิงนครอินท์ต้องการนางสนมของพระเจ้าราชาธิราช ความที่สมิงพ่อเพชรสอนสมิงนครอินท์ คือ

ราชวัตรสิบประการนั้น ท่านผู้เป็นโบราณบัณฑิตกล่าวไว้ เป็นมงคลธรรมดียิ่ง ควรที่เสวกามาตย์จะปฏิบัติตาม นะหิราชะ กุลัง คือประพฤติวิชาคุณให้ปรากฏหนึ่ง อติสุโร คือกลัวกลัวใน

สงคราม อาสาเจ้าอย่าได้คิดแก่ชีวิตหนึ่ง อัปปะมัตโต คืออย่าได้
 ประมาทในราชกิจพระเจ้าอยู่หัวดำรงไว้หนึ่ง ลิลัญจะ คือให้
 ประกอบไปด้วยศีลสัตย์ชื่อต่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวหนึ่ง สุกขัตตะ
มคโค คืออย่าได้แต่งกายเดินโอ้อวดในท้องถนนหนึ่ง อะนุทระโต
 คืออย่าให้มีจิตฟุ้งซ่านคิดประติฐ์ระดับกายให้งามเกินหน้าเพื่อน
 ราชการ เมื่อเข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฟังสรวลอินทรีย์ทั้งห้าหนึ่ง
 นาสะปิถัง คืออย่าทะนงว่าเจ้ารัก และขึ้นนั่งร่วมอาสน์หนึ่ง นาติ
ทุเร คือเฝ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอย่าไกลอย่าใกล้นัก แต่พอได้ยิน
 ขอรับสั่งหนึ่ง ณะหาปเส คือให้มีจิตสนิทเสนาหาในสมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัว แม้จะบิดน้ำพระภูษาชุปสร และน้ำชำระพระบาทลงเหนือ
 เศียรเกล้าก็มีได้มีใจจริงเกียจ แม้จะทรงพระพิโรธสักเท่าใด
 ก็มีโกรธตอบหนึ่ง นะสะภาเรียหิกิเล คืออย่าให้มีจิตไฝฝืน
 ประสงค์เจรจาเลียบเลียมเหลาะแหละ ประรณนาเพื่อจะคั่นเคย
 ด้วยพระสนมอันเป็นบาทบริจาริกาของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวหนึ่ง
 และราชวัตรสำหรับเสวกามาตย์แห่งราชมุละการอันจะให้เจริญ
สิบประการดังนี้ (หน้า 403-404)

ความในตัวอย่างนี้อธิบายถึงเรื่อง "ราชวัตรสิบประการ" นั้นประกอบไปด้วยอะไร
 บ้าง วิธีการอธิบายนั้นใช้การตั้งประเด็นหลักไว้ข้างต้น คือ "ราชวัตรสิบประการ" และ
 ได้ขยายความเพื่อเติมเหมือนกับเป็นการอธิบายความหมายว่า "ราชวัตรสิบประการ" นั้น
 เป็น "มงคลธรรม ควรที่เสวกามาตย์จะปฏิบัติตาม" จากนั้นจึงเริ่มอธิบายว่าสิ่งที่ควร
 ปฏิบัตินั้นประกอบไปด้วยอะไรบ้าง โดยอธิบายจนครบทั้งสิบอย่างแล้วจึงสรุปประโยชน์
 ของราชวัตรสิบประการนี้อีกครั้งหนึ่งว่า "ราชวัตรสำหรับเสวกามาตย์แห่งราชมุละการอัน
 จะให้เจริญสิบประการดังนี้" เหตุที่สมิงพ่อเพชรได้กล่าวย้ำเรื่องประโยชน์ไว้ทั้งในตอนต้น
 และตอนท้ายก็เพื่อให้สมิงนครอินทร์ได้คิดและนำไปปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม

ยังมีการอธิบายโดยให้คำจำกัดความอีกลักษณะหนึ่ง คือ เป็นการอธิบายให้
 คำจำกัดความแบบเปรียบเทียบ เช่น ตอนพระยาน้อยต้องการได้ตัวสามเณรพุทธญาณ
 (มังคันจี)มารับราชการ จึงได้ให้มหาดเล็กนำของไปถวายสมภารและมารดาของสามเณร
 แล้วจึงแจ้งความประสงค์ให้ทราบ สมภารจึงได้สอนสามเณรว่า

... วุฒิหกประการนั้น คือประพุดิตตั้งพระยาราชสีห์ประการหนึ่ง
 ประพุดิตตั้งนกยางประการหนึ่ง ประพุดิตตั้งกาประการหนึ่ง

ประพัตติตั้งไก่อประการหนึ่ง ประพัตติตั้งเหี้ยวประการหนึ่ง
 ประพัตติตั้งโคอุศุกราชประการหนึ่ง) / (1) องค์แห่งวุฒิกปประการนี้
อันว่ากิริยาแห่งราชสีห์นั้น องอาจในหมู่มสัตว์จตุบาททวิบาท
 และมีปริมณฑลชนที่ขาวก็ขาวล้วน ที่แดงก็แดงล้วน มิได้เจือปน
 กันและอุปมาประดุจใดให้เสวกามาตย์ราชปรีนายกผู้จะเข้าสู่สงคราม
 นั้น องอาจมีกัตถุญเป็นแดน แล้วแทนพระคุณสมเด็จพระมหากษัตริย์
 เจ้า ให้มีเมตตาแก่ข้าราชการผู้น้อย และอาณาประชาราษฎร์ทั้งปวง
 ให้ปราศจากอคติธรรมทั้งสี่ประการคือ จันทา , โทสา , พยา , โมหาคติ
 อย่าให้เจือปนอยู่ในสันดานได้ / (2) และนกกายนั้นกระทำความยากิรียา
 เจื่องุ่น มีอุบายแต่จะล่อลวงฝูงปลาให้ไว้ใจแล้วก็ล้วงจิกเอากินเป็น
 อาหารและมีประดุจใดผู้เป็นเสวกามาตย์ราชปรีนายก ก็พึงเรียนรู้
 ซึ่งกลอุบายล่อลวงปัจจามิตรให้หลงด้วยกลมารยา เอาชัยชนะถวาย
 พระมหากษัตริย์เจ้าผู้ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงให้ได้ก็จะเจริญด้วยยศศักดิ์
 สมบัติประดุจนั้น / (3) อันว่าถ้ากาแลปะอาหารสิ่งใดๆเข้าแล้วบ่อนจะ
นิ่งบริโภคนแต่ด้วยมือร้องประกาศเพื่อนพันธมิตรญาติแห่งตนให้รู้ก่อน
จึงบริโภคน และมีประดุจใดผู้เป็นเสวกามาตย์ราชปรีนายกจะตามเสด็จ
 พระราชดำเนินไปในที่ใดๆ อย่าได้ประมาทหมั่นระวังราชศัตรู
 หมู่อันตรายโดยรอบคอบอย่าให้มีมาได้ อนึ่ง ถ้าจะได้รับ
 พระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคใดๆก็พึงมีจิตเมตตาแผ่ไปแก่
 เพื่อนราชการและญาติพันธมิตรอย่าได้คิดโลภมัจฉริยะบริโภคแต่ตน
 ผู้เดียว กระทำดุจกิริยาแห่งกานั้น / (4) อันว่ากิริยาแห่งไก่อนั้น
ครั้นถึงยามที่ตนจะขันก็ขันประจายามแลมีประดุจใด ผู้เป็น
 ราชเสวกามาตย์นั้น อย่าพึงลืมนิสิตินที่จะระลึกถึงพระเดชพระคุณ
 พระมหากษัตริย์ แล้วอย่าลืมนระลึกในการกุศลอันจะเป็นมงคลแก่
 อาตมาดุจกิริยาแห่งไก่อนั้น / (5) อันว่าเหี้ยวนั้นมีกิริยาอันหมายมั่น
เป็นธรรมชาติสืบๆกันมา ถ้าจะจับสัตว์ชาติสกุลใดๆแล้ว เล็งแล
 ด้วยจักขุหมายให้แม่นแล้วก็โอบลงมาด้วยกำลังรวดเร็วจับไว้ให้มัน
 คั่นไว้ตาย จึงมิได้เป็นอันตรายแก่ตน แลมีอุปมาประดุจใดอันว่า
 ราชเสวกามาตย์นั้น ถ้าจะพิพากษาดราสินเนื้อความแห่งผู้กระทำชอบ
 และผิด จะพิตูลกล่าวโทษข้าราชการใหญ่น้อยผู้ใดพึงตริตรองด้วย
 วิจารณ์ปริชาให้ถ่องแท้ แลหมายมั่นด้วยอันใดแลได้เห็นจริงจึงว่า
 กล่าวภยันตรายจึงจะไม่มีแก่ตนดุจเหี้ยวนั้น / (6) อันว่ากิริยาแห่ง
โคอุศุกรานั้น ไปหาอาหารในสถานที่ใดแล้ว ย่อมกลับมามิได้ละ

ถิ่นฐานแห่งตนที่เคยอาศัยนั้นเสียแลมีประจักษ์ได้ เสวคามาดยผู้จะ
เป็นปรีณายก จะปรีกษากิจราชการอันใด อย่าได้ละพระราชศาสตร์
แห่งสมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้าเสียจงทุกประการ (หน้า 112-115)

การอธิบายได้ให้คำจำกัดความของ "วุฒิกปการ" ไว้เป็นประเด็นหลัก แล้วจึง
อธิบายประกอบว่าจะต้องประพัตติตั้งพระยาราชสีห์ , นกยาง , กา , ไก่ , เหยี่ยว , และโค
อุสุภราช จากนั้นจึงได้มีการอธิบายเพื่อขยายความเพิ่มเติม โดยนำพฤติกรรมที่ดีของ
สัตว์เหล่านั้นมาเปรียบเทียบกับพฤติกรรมที่คนควรจะต้องปฏิบัติเช่นไร โดยได้มีการอธิบาย
แบ่งเป็นข้อๆอย่างชัดเจนดังที่มีหมายเลขกำกับไว้ทั้งหกข้อ วิธีการอธิบายได้ให้คำจำกัด
ความของสิ่งที่จะกล่าวถึงไว้ในตอนต้น เริ่มตั้งแต่ "วุฒิกปการนั้น" ประกอบได้ด้วย
"ประพัตติตั้งพระยาราชสีห์ประการหนึ่ง ประพัตติตั้งนกยางประการหนึ่ง ประพัตติตั้งกา
ประการหนึ่ง ประพัตติตั้งไก่ประการหนึ่ง ประพัตติตั้งเหยี่ยวประการหนึ่ง ประพัตติตั้ง
โคอุสุภราชประการหนึ่ง " แล้วจึงขยายความที่ละเอียดอย่างละเอียดเกี่ยวกับสิ่งที่นำมาเปรียบ
เทียบเพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างแจ่มชัดว่าเพราะเหตุใดจึงเปรียบเทียบเช่นนั้น

ในตอนเดียวกันนี้มีการอธิบายให้คำจำกัดความด้วยวิธีการเปรียบเทียบอีก ความ
ว่า

... วุฒิจิตปการนั้น คือ (1) ให้ประพัตติอิริยาบถตั้งพระอินทร์
อันบริบูรณ์ไปด้วยเบญจกามคุณ และอิสริยยศองอาจในการ
อันเป็นใหญ่หนึ่ง (2) ให้ประพัตติอิริยาบถตั้งพระพรหม
เมื่อถึงกาลจะรักษาอุโบสถและพรหมจรรย์นั้น ให้พึงเว้นจาก
เบญจกามคุณดุจพรหมอันสำรวมญาณอันบริสุทธิ์หนึ่ง (3) ประพัตติ
อิริยาบถตั้งพระอาทิตย์ คือประพัตติราชอาณาจักรอันเป็นเสมอ
มิได้เลือกหน้าตามผิดและชอบ ดุจตั้งพระอาทิตย์อันส่องแสงเสมอไป
มิได้เว้นหนึ่ง (4) ประพัตติอิริยาบถตั้งพระจันทร์ คือประกอบไปด้วย
ความเมตตาแก่สมณชีพราหมณ์เสนาพศมาตยราชภูรทั้งปวง
ให้อยู่เย็นเป็นสุขทั่วไปดุจรัศมีพระจันทร์หนึ่ง (5) ประพัตติอิริยาบถ
ตั้งพระพาย คือประกอบไปด้วยความกรุณาแก่ข้าราชการน้อยใหญ่
โดยฐานานุกรมดุจหนึ่งพระพายพัดตามฤดูหนึ่ง (6) ประพัตติอิริยาบถ
ตั้งพระยายมราช คือให้สำแดงราชานุภาพแก่ผู้ล่วงพระราชบัญญัติ
โดยโทษให้พิลึกพิงกัสดุจพระยายมราชอันเหลือบพระเนตรดู
ผู้กระทำผิดให้พินาศไปหนึ่ง (7) ประพัตติอิริยาบถตั้งพระมหาสมุทร

ก็จะลงพระราชอาญาแก่ผู้ล่วงพระราชอาญาจักรนั้น ให้กระทำด้วย
อุเบกขาหาความพยาบาทมิได้ จุจตั้งพระมหาสมุทรมิได้ยืนดีแก่กลิ่น
อันหอม และมีไต่ยืนร้ายแก่กลิ่นอันลามกหนึ่ง สิริวุฒิจัดประการ
ดังนี้ เป็นพระราชวัตรสำหรับพระมหากษัตริย์เท่านั้น (หน้า 110-111)

ในข้อความนี้มีวิธีการอธิบายต่างจากตัวอย่างข้างต้น คือข้อความนี้บอกหัวข้อไว้
ตอนต้นว่า "วุฒิจัดประการนั้น" แล้วได้อธิบายต่อเนื่องกันไปว่าประกอบไปด้วยอะไรบ้าง
ได้แก่ ประพฤติอิริยาบถตั้งพระอินทร์ , ประพฤติอิริยาบถตั้งพระพรหม , ประพฤติ
อิริยาบถตั้งพระอาทิตย์ , ประพฤติอิริยาบถตั้งพระจันทร์ , ประพฤติอิริยาบถตั้งพระพาย ,
ประพฤติอิริยาบถตั้งพระยายมราช และประพฤติอิริยาบถตั้งพระมหาสมุทร จากนั้นจึง
อธิบายว่าแต่ละอย่างหมายถึงอะไร โดยอธิบายควบคู่กันไปในทันทีที่กล่าวถึงสิ่งนั้นและ
เป็นการอธิบายตามลำดับ การอธิบายเช่นนี้ก็ใช่วิธีการหนึ่งที่ทำให้เข้าใจสิ่งที่กล่าวถึง
ชัดเจนขึ้น นอกจากนี้ยังมีข้อที่ทำให้สังเกตเห็นชัดว่ามีการขึ้นต้นประเด็นใหม่ก็คือ
การใช้คำขึ้นต้นเมื่อจะขึ้นประเด็นใหม่ว่า "ประพฤติกิริยาบถตั้ง..." ต่างจากตัวอย่างข้างต้น
ที่มีการให้คำจำกัดความจนครบแล้วจึงเริ่มอธิบายในแต่ละประเด็น แต่ในตอนท้ายของทั้ง
สองตัวอย่างนี้มีการสรุปประเด็นทั้งหมดเช่นเดียวกัน ในตัวอย่างนี้คือ การสรุปให้เห็นว่า
สิ่งที่กล่าวมานี้เป็นข้อดีตั้งความ "สิริวุฒิจัดประการดังนี้ เป็นพระราชวัตรสำหรับพระมหา
กษัตริย์เท่านั้น"

4. อภิปรายโวหาร

อภิปรายโวหาร คือ การแสดงความรู้ ความคิดเห็น ที่ประกอบด้วยเหตุผล
เพื่อชักจูงให้ผู้อ่านเห็นคล้อยตาม ลักษณะอภิปรายโวหารที่พบในราชาธิราช ได้แก่

4.1 การอภิปรายโดยแสดงทัศนะ

4.2 การอภิปรายโดยยกตัวอย่างหรือเรื่องราวเพื่อเปรียบเทียบ

4.1 การอภิปรายโดยแสดงทัศนะ ในที่นี้หมายถึงการแสดงทัศนะของตัวละครที่มี
ต่อตัวละครตัวใดตัวหนึ่งหรือมีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แบ่งได้เป็น

4.1.1 การอภิปรายแสดงทัศนะต่อบุคคล

4.1.2 การอภิปรายแสดงทัศนะต่อการรบ

4.1.1 การอภิปรายแสดงทัศนะต่อบุคคล เช่น ตอนพระเจ้าช้างเผือกตรัส
กับพระมหาเทวีถึงพระราชบุตรทั้งสอง คือ พระยาน้อยกับพ่อขุนเมือง

... พระยาน้อยนี้ลักษณะผมหยิกตาพองน้องทุ๋ ข้าเห็นใจมัน
จนกระทั่ง เมื่อแลพระยาน้อยจะได้ราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
นั้น ท่านผู้เป็นพี่ข้ากับนางนักสนมสมณพราหมณาจารย์ อาณา
ประชาราษฎรทั้งปวงก็จะได้รับความเดือดร้อนนัก และจะมีผู้ใด
รักใคร่พระยาน้อยนั้นหาไม่ได้ เพราะใจนั้นปราศจากศรัทธา
ในพระศาสนา ฝ่ายพ่อขุนเมืองรูปงาม เจริญก็เพราะเป็น
มธุรสวาจาอ่อนหวาน มีใจประกอบไปด้วยความกรุณา แม้ข้า
หาบุญไม่ จึงให้พ่อขุนเมืองผู้เดิวนั้นครองราชสมบัติเถิด สมณ
พราหมณาจารย์ อาณาประชาราษฎรทั้งปวงจะได้อาศัยอยู่เย็น
เป็นสุข ท่านผู้พี่ก็จะได้เป็นสุขดุจหนึ่งปัญจะมหานทีเป็นที่อาศัย
แห่งสัตว์ (หน้า 84)

ความในตอนนี้แสดงการเปรียบเทียบลักษณะบุคลระหว่างพระยาน้อยกับ
พ่อขุนเมือง โดยชี้ให้เห็นว่าพระยาน้อยมีแต่ส่วนเสียทั้งรูปร่างหน้าตาและนิสัยใจคอ
ส่วนพ่อขุนเมืองนั้นมีแต่ส่วนดี เหตุที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากพระเจ้าช้างเผือกใช้ความรู้สึกส่วน
ตัวมากล่าวแนะนำหนักตามความต้องการ เพราะพระองค์พึงพอใจในพ่อขุนเมืองน้ำหนักที่
เป็นไปในทางที่ดีจึงอยู่ที่พ่อขุนเมือง ในการเปรียบเทียบนั้นวางเนื้อความเปรียบเทียบที่ละ
ประเด็น คือ การกล่าวถึงรูปร่างภายนอก จิตใจ และการคาดคะเนหากได้เป็นกษัตริย์จะ
ปกครองเป็นอย่างไร ผู้คนในบ้านเมืองจะมีความสุขหรือไม่ พระเจ้าช้างเผือกมุ่งมันจะให้
พ่อขุนเมืองเป็นกษัตริย์ จึงยกเหตุผลเปรียบเทียบต่างๆ ให้น้ำหนักแก่พ่อขุนเมืองและ
ลดความสำคัญของพระยาน้อยลงด้วยการกล่าวว่า "อาณาประชาราษฎรทั้งปวงก็จะได้
ความเดือดร้อนนัก และจะมีผู้ใดรักใคร่พระยาน้อยนั้นหาไม่ได้ เพราะใจนั้นปราศจาก
ศรัทธาในพระศาสนา" การกล่าวเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าช้างเผือกไม่ต้องการให้พระยา
น้อยครองราชสมบัติต่อจากพระองค์ เพราะหากกษัตริย์ปกครองโดยขาดศีลธรรมแล้ว
บ้านเมืองย่อมวิบัติ

การอภิปรายตอนพระยาน้อยชี้ให้เห็นว่า มะกะนายออกมาช่วยราชการแล้ว
มะกะนายจะได้รับผลดีหลายประการ พระยาน้อยทรงยกเหตุผลประกอบต่างๆ ดังนี้

เอ็งสิจจะหาเงินให้เจ้าหนี้มีได้แล้ว เอ็งจะต้องทนทุกข์ทรมาน
อยู่จนตาย ถ้าเอ็งตั้งจิตสวามิภักดิ์รับอาสาฎุได้แล้ว ฎุจะใช้
เงินตรายืมสิบชั่งแทนให้ ถ้าสำเร็จราชการแล้ว ฎุจะชุบเลี้ยง
ปูนบำเหน็จให้ถึงขนาด หนึ่งความชอบของเอ็งก็จะปรากฏ

อยู่ในโลก มีชื่อเสียงไปในราชพงศาวดารสิ้นหมื่นปีเป็นอันมาก
(หน้า 190)

จากข้อความนี้จะเห็นว่าพระยาน้อยพยายามที่จะชี้ให้เห็นข้อดีของการมาช่วย
พระองค์ หากมะกะนายไม่ช่วยจะเกิดผลเสียมากกว่าคือ "ทุกข์ทรมานอยู่จนตาย" แต่ถ้า
มาช่วยจะได้รับผลดีหลายประการ คือ ปลดเปลื้องหนี้สิน ได้รับบำเหน็จ และมีชื่อเสียง
การชี้ให้เห็นข้อดีอย่างเป็นลำดับนั้น เพื่อเป็นเหตุผลในการชักจูงใจให้มะกะนายออกมา
ช่วยพระยาน้อย และได้ยกเหตุผลสำคัญมากกล่าวก่อนคือเรื่องหนี้สิน จากนั้นจึงได้กล่าว
ถึงประโยชน์ที่จะได้รับในภายหลัง ในที่สุดมะกะนายก็ยอมรับราชการ

คำสนทนาของสมิงมราหูที่ทูลทัดทานต่อพระมหาเทวี เพื่อจะได้ไม่ต้อง
ยกทัพไปโจมตีทัพพระยาน้อย มีการแสดงเหตุผลว่า

ซึ่งจะจัดทัพยกออกไปรบพระยาน้อยในบัดนี้นั้นยังมิได้ก่อน
ด้วยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระประชวรหนักเพียบอยู่แล้ว
ขุนนางทั้งปวงก็กระด้างกระเดื่องอยู่มาก เห็นผู้คนจะระส่ำระสาย
ถ้าพลาดพลั้งลงประการใด เกิดศึกขึ้นในเมืองแล้วก็จะแก้ไขยาก
เหมือนรบศึกสองหน้าก็จะได้รับความขัดสน เราป้องกันรักษาเมืองไว้
ดีแล้ว จะกลัวอะไรกับทัพพระยาน้อยเท่านี้ ด้วยเสบียงอาหาร
ในเมืองเราก็บริบูรณ์ทั่วแล้วทหารก็พร้อมมือกัน ซึ่งพระยาน้อย
ไปตั้งมั่นอยู่ ณ เมืองตะเกิงเป็นเมืองน้อยนั้น จะช่องสุ่มเสบียง
อาหารไว้ได้สักเท่าใด ถึงยกทัพขึ้นมาครั้งนี้ก็เพราะมีจิตกำเริบ
ว่าได้ชัยชนะแก่ข้าพเจ้าครั้งเดียวนั้น อันเสบียงอาหารและพวกพล
ก็มีน้อย เราตั้งมั่นอยู่ในเมืองอย่าเพ่อออกสู้รบแล้วแต่งทหารให้คอย
สอดแนม เห็นว่ากองทัพพระยาน้อยขัดสนเสบียงอาหารลง ทหาร
ทั้งปวงอดโรยถอยกำลังแล้ว เราจึงยกทัพใหญ่ออกโจมตีก็เห็นจะได้
ชัยชนะในพริบตาเดียว อุปมาดังคนผอมแรงน้อยหรือจะมาชนสู้กับ
คนแรงมาก มันจะปล้ำชกกัน คนผอมก็ยอมแพ้แก่คนอ้วน เปรียบ
เหมือนหนึ่งไก่แจ้กับไก่ฮู หนูสู้กับแมว ครั้นนี้เห็นจะจับพระยาน้อย
ได้เป็นมั่นคง (หน้า 209-210)

ข้อความนี้สมิงมราหูพูดด้วยความกลัวว่าจะต้องออกไปทำศึก จึงพยายามที่
จะโน้มน้าวให้พระมหาเทวีเปลี่ยนพระทัย จึงได้ชี้ให้เห็นความไม่พร้อมของฝ่ายตน คือ

"สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระประชวรหนักเพียบ" , "ขุนนางทั้งปวงก็กระต้างกระเตื่องอยู่มากเห็นผู้คนจะระส่ำระสาย" จะเห็นว่าสมิงมราหูได้เลือกปัญหาที่มีความสำคัญมากกล่าวคือ เลือกปัญหาของบุคคลสำคัญในบ้านเมือง และได้ชี้ให้เห็นว่าขณะนี้ในบางส่วนก็มีความพร้อม ได้แก่ เรื่องทหารและอาหาร หากอยู่รักษาเมืองก็จะเป็นการดีกว่า ในตอนนี้ยังแสดงการดูถูกฝ่ายพระยาน้อยด้วยว่า "จะกลัวอะไรกับทัพพระยาน้อยเท่านี้" การกล่าวเช่นนี้เหมือนกับไม่เห็นความสำคัญของทัพพระยาน้อยและยังแสดงให้เห็นว่าตนมีวิธีการที่ดีกว่าการศึกษาคือ "แต่งให้ทหารคอยสอดแนม" เพื่อดูจังหวะในการออกโจมตี สมิงมราหูต้องพูดเพื่อให้พระมหาเทวีคล้อยตามตนจึงได้หาเหตุผลต่างๆมาชี้แนะ และยังแสดงความมั่นใจด้วยว่าสามารถจะเอาชนะได้ไม่ยากปรากฏดังอุปมาโวหารในตอนท้ายที่แสดงความเหนือกว่าทุกทาง

ตอนพระเจ้าช้างเผือกทรงพระประชวร มังกันจีจึงกราบทูลพลบประโลมพระยาน้อยให้ทรงคลายพระโศก ดังความ

พระองค์จะทรงพระโศกไปไย อันความมรณภัยนี้ถึงกาลแล้ว
ก็ย่อมจำเป็น ธรรมดาสัตว์อันเกิดมาเป็นรูปกายในโลกนี้ ย่อม
ประกอบด้วยธาตุทั้งสี่ คือ ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ ความตาย
ย่อมมีเที่ยงแท้ทุกตัวสัตว์ บางทีบิดามารดาถึงอนิจกรรมล่วงไป
ก่อนบุตร บางทีบุตรถึงอาสัญกรรมก่อนบิดามารดา อันจะกำหนด
กาลมรณะนั้นมิได้ ย่อมวิปริตแปรปรวนไปตามวิสัยสภาวะธรรม
เพราะสังขารเป็นของมิเที่ยง ทุกข์ทั้งสี่ประการนี้มีได้วันสัตว์ผู้ใด
อย่าว่าแต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชบิดาของพระองค์ผู้ทรงพระคุณ
นั้นเลย ถึงสมเด็จพระพุทธเจ้าอันเป็นเอกอัครบรมครูของสัตว์
ในไตรภพ เป็นที่บนอบนมัสการแก่ฝูงอมรนิกรเทพดาอินทร์พรหม
แล้ว ก็ยังมีได้พันอำนาจมัจจุราช ย่อมเสด็จประเวศสู่พระปรินิพพาน
ไปทุกๆพระองค์ ซึ่งมีมาเบื่องหลังนั้นจะประมาณมิได้มากกว่า
เม리트ทรายในท้องมหาสมุทร (หน้า 212)

การแสดงความคิดเห็นของมังกันจีในตอนนี้ต้องการชี้ให้พระยาน้อยเห็นความจริงที่เกิดขึ้นว่า ทุกชีวิตย่อมประกอบด้วย "ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ" และในตอนนี้นั้นไปที่เรื่องความตาย เนื่องจากพระเจ้าช้างเผือกซึ่งเป็นพระราชบิดาของพระยาน้อยทรงพระประชวรหนักใกล้จะสวรรคต จึงมีการย่ำให้อยู่ตลอดว่าไม่มีใครสามารถหนีจากความตายได้ด้วยถ้อยคำว่า "อันความมรณภัยนี้ถึงกาลแล้วก็ย่อมจำเป็น" , "ความตายย่อม

มีเทียงแท้ทุกตัวสัตว์" , "สังขารเป็นของมิเทียง" และได้ยกเรื่องของพระพุทธเจ้ามาประกอบเพื่อให้ให้นักแกะคำพูดของตน การย้ำเรื่องนี้อยู่ตลอดก็เพื่อให้พระยาน้อยเห็นสัจธรรมและยอมรับในสิ่งที่เกิดขึ้น

การแสดงความคิดเห็นต่อตัวละครอีกตอนหนึ่ง เป็นตอนที่พระยาน้อยและอำมาตย์ทินได้พบกัน พระยาน้อยซึ่งมีความรู้สึกว่าอำมาตย์ทินนั้นไม่ซื่อสัตย์ต่อพระองค์ เนื่องจากไม่ลงชื่อไปกับขุนนางอื่นๆว่าจะสวามิภักดิ์ต่อพระองค์ พระยาน้อยจึงตรัสถึงเรื่องนี้ อำมาตย์ทินจึงกราบทูลว่า

... อันตัวข้าพเจ้าผู้เฒ่าตั้งจิตซื่อตรงเป็นบรรทัด แต่ก่อนนั้น
จะได้คิดเข้ากับด้วยพระองค์นั้นก็หามิได้ จะเข้ากับสมิงมราหูนั้นก็หามิได้ ด้วยข้าพเจ้าตั้งใจรักษาสัตย์กตัญญูสวามิภักดิ์อยู่
ใต้ฝ่าพระบาทสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชเจ้า อันเสด็จประดิษฐานอยู่ใน
ในมหาเศวตฉัตร ตั้งใจจะฉลองพระเดชพระคุณด้วยความซื่อสัตย์
รักษาประเพณีแผ่นดินไว้ มิได้กระทำน้ำใจให้เป็นสอง ... (หน้า 239)

ข้อความนี้อำมาตย์ทินได้กราบทูลชี้แจงให้พระยาน้อยทรงเห็นความซื่อสัตย์ของตน จะเห็นว่าข้อความเพียงสั้นๆนั้นย้ำเรื่องความซื่อสัตย์อยู่ตั้งแต่ต้น คือ "ตั้งจิตซื่อตรงเป็นบรรทัด" , "ตั้งใจรักษาสัตย์กตัญญูสวามิภักดิ์" , "ตั้งใจจะฉลองพระเดชพระคุณด้วยความซื่อสัตย์รักษาประเพณีแผ่นดินไว้" , "มิได้กระทำน้ำใจให้เป็นสอง" ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่อำมาตย์ทินต้องการให้พระยาน้อยทรงรับทราบว่ามันยึดถือความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าข้างเฝือกเป็นที่ตั้ง ในการชี้แจงนั้นอำมาตย์ทินได้กล่าวตั้งประเด็นไว้ว่า "อันตัวข้าพเจ้าผู้เฒ่าตั้งจิตซื่อตรงเป็นบรรทัด" จากนั้นจึงได้ขยายความต่อให้เห็นชัดเจนขึ้นว่าตนนั้นไม่ได้เข้าข้างฝ่ายใดทั้งสิ้น นอกจากเป็นฝ่ายพระเจ้าข้างเฝือกซึ่งเป็นกษัตริย์ของตน การพูดด้วยเหตุผลเช่นนี้จะทำให้พระยาน้อยเชื่อในความสุจริตของอำมาตย์ทินได้

อำมาตย์ทินมณีกรอดนอกจากจะมีความซื่อสัตย์แล้วยังมีความกล้าหาญสมกับเป็นนักรบอีกด้วย ดังความตอนที่อำมาตย์ทินมณีกรอดกราบทูลต่อพระเจ้าราชาธิราชเพื่อขอเป็นแม่ทัพออกไปทำศึกกับพม่า อำมาตย์ทินมณีกรอดกราบทูลว่า

... รับอาสาพระเจ้าอยู่หัวแล้วไม่เสียดายร่างกายและชีวิต
ได้ออกกวาดเป็นสองแล้ว ครั้นจะกลับคืนเสียเอาแต่หนึ่ง
คนทั้งปวงก็จะหัวเราะเยาะได้ ว่าแกโก่งมิใช่แกเก่ง

บ้างจะว่าแก้แต่ตมมิใช่แก้กับตัน ข้าพเจ้าจะขอสำแดงฝีมือแก้
ให้ปรากฏไว้ มิให้คนหนุ่ม ๆ ดูหมิ่นได้ แม้พลาดพลั้งประการใด
 ก็ขอฝากแต่ชื่อแก้ไว้ในแผ่นดินหนุ่ม ๆ เกิดมาภายหลังจะได้เห็นว่า
 แก้เก่งแก้กับตันนี้เขาชื่อสัตย์อาสาเจ้าถึงขนาด ... (หน้า 282-283)

คำพูดของอำมาตย์ทินมณีกรอดนั้นแสดงให้เห็นความมองอาจกล้าหาญไม่กลัว
 ตายแม้ว่าจะอายุมากแล้วยังพร้อมที่จะไปออกศึก อำมาตย์ทินมณีกรอดได้กราบทูลให้
 พระเจ้าราชาธิราชทรงเชื่อมั่นในความสามารถของตนดังความที่ปรากฏ "ข้าพเจ้าจะขอ
 สำแดงฝีมือแก้ให้ปรากฏไว้" และได้ย้าอยู่ตลอดว่าความแก้ของตนนั้นไม่ได้เป็นอุปสรรค
 แต่เป็นความแก้ที่มีคุณค่าต่อบ้านเมือง การกล่าวโดยยกเหตุผลประกอบเพื่อให้เห็นว่าตน
 นั้นทำได้เช่นนี้ก็เพื่อให้พระเจ้าราชาธิราชทรงยอมให้อำมาตย์ทินมณีกรอดออกไปปฏิบัติ
 หน้าที่

การอธิบายอีกตัวอย่างหนึ่ง คือตอนพระสังฆราชาภักยะสะกะโรถวาย
 พระพรตต่อพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องให้ทรงเชื่อมั่นว่าตนจะสามารถพูดให้ฝ่ายพระเจ้าราชาธิราช
 ยอมถอยทัพกลับไป

ซึ่งพระเจ้าราชาธิราชมีพระทัยร้ายห้าวหาญนัก รวากับ
 มหายักษ์นั้น ขอมหาบพิตรอย่าได้ทรงพระวิตก อาตมภาพ
จะรับอาสาสู้รบด้วยการมเทศนา ให้พระทัยอ่อนน้อมเป็นมนุษย์
 ลงจงได้ อันวิสัยรบด้วยศัสตราฆ่าฟันแทงยิงกันนั้น เห็นื่อยาก
 แก้ทแก้ลัวทหารนัก ซึ่งอาตมภาพรับอาสาครั้งนี้ จะสู้ด้วยอาวุธคม
คือลมปาก มิให้ยากแก่ไพร่พล จะให้พระเจ้าราชาธิราชอ่อนน้อม
ยอมแพ้ประณมหัตถ์คำนับให้ถอยทัพกลับจงได้ ซึ่งมหาบพิตร
 ตรัสว่าเกรงจะไม่สมหมายนั้น รับพระราชทานอกัย อุปมาดัง
 มหาบพิตรทรงพระดำหิณาวาทั้งไกลน ดิละครโขนยังไม่ได้
 ใส่เครื่อง อันเรือทำยังไม่สำเร็จ ละคอนโขนยังมิได้แต่งเครื่องครบ
 จะดูงามที่ไหน เปรียบเหมือนหนึ่งอาตมภาพถวายพระพรอวดอ้าง
 ฝีมือไว้ เมื่อยังมีได้เจรจาก็ยังไม่เห็นเท็จและจริง อันวิสัยมนุษย์
 ทุกวันนี้ ฆ่าช้างก็หวังจะเอางา เจรจาก็หวังจะเอาถ้อยคำ
 เป็นที่สำคัญมันหมาย แม้มหาบพิตรยังทรงพระสงกาทอยู่แล้ว
 อาตมภาพจะขอถวายทัณฑ์บนไว้ แม้ไปทำการไม่สมดังว่า
 มหาบพิตรจงสีกอาตมภาพเสีย ลงพระราชอาญาสักหน้าส่งไป

เป็นตะพุ่นสำหรับเกี่ยวหญ้าข้างจนตาย (หน้า 330-331)

หลังจากที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องแสดงความคิดเห็นดังที่พระสังฆราชาภักยะสะกะโรกล่าวสรุปว่า "ซึ่งพระเจ้าราชาธิราชมีพระทัยร้ายห้าวหาญนัก รวากับมหายักษ์" เมื่ออาสาจะเป็นตัวแทนไปเจรจาสงบศึก พระสังฆราชาภักยะสะกะโรจึงได้ออกวิธีแก้ไขที่จะทำได้สำเร็จเพื่อให้เกิดความเชื่อมั่น วิธีแก้ไขก็คือ "จะรับอาสาสู้รบด้วยคารมเทศนา", "จะสู้ด้วยอาวุธคมคือลมปาก" เหตุที่กล่าวเช่นนั้นเนื่องจากตนนั้นอยู่ในเพศสมณะจึงคิดจะใช้หลักธรรมเป็นสิ่งที่ชักจูงให้พระยาน้อยคล้อยตามให้ได้ คำพูดดังกล่าวแสดงให้เห็นความสามารถทางการพูดของพระสังฆราชาภักยะสะกะโรได้เป็นอย่างดี เพราะเชื่อมั่นว่าจะสิ่งที่ตนจะพูดนั้นสามารถทำให้ "พระเจ้าราชาธิราชอ่อนน้อมยอมแพ้ประณมัตถ์ค่านับให้ถอยทัพกลับจงได้" และถึงกับจะยอมรับโทษหากทำไม่สำเร็จเพื่อเป็นการย้ำความเชื่อมั่นให้กับพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง การใช้อุปมาโวหารนั้นพระสังฆราชาภักยะสะกะโรกราบทูลเพื่อไม่ให้พระเจ้าราชาฝรั่งมังฆ้องดูถูกความสามารถของตน จึงกล่าวเตือนว่าให้รอดูผลก่อนแล้วค่อยว่ากล่าวต่อไป สิ่งที่พระสังฆราชาภักยะสะกะโรกล่าวมาทั้งหมดนั้นก็เพื่อให้พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงเชื่อมั่นในวิธีการของตนว่าจะสามารถทำให้พระเจ้าราชาธิราชถอยทัพกลับไปได้ จึงค่อยๆ ย้ำความสำคัญในสิ่งที่ตนพูด เริ่มจากการกล่าวถึงวิธีการ มีการใช้อุปมาโวหารเข้าช่วยเพื่อไม่ให้พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องดูถูกความสามารถของตน และการยอมรับโทษหากทำไม่สำเร็จ

ในตัวอย่างนี้ยังมีการใช้สำนวนทั่วไป คือ "ตำหนินาวาทั้งไกลน ตีละครโขนยังไม่ได้ใส่เครื่อง", "ฆ่าช้างก็หวังจะเอางา เจรจาก็หวังจะเอาถ้อยคำ" ซึ่งสำนวนเหล่านี้ยังมีการใช้มาจนถึงปัจจุบัน ในราชาธิราชยังพบสำนวนทั่วไปอีก เช่น "เขียนรูปด้วยมือลบด้วยบาทา", "ผงเข้าตา", "ผลมะนาวอันกลิ้งอยู่บนหลังม้า", เอาดวงแก้วมณีไปแลกกับลูกบิด เอาพิมเสนไปแลกกับเกลือ เอาเนื้อไปแลกกับกระดูก", "หักไฟหัวลม", "เรือใหญ่กว่าทะเล จะเข้ใหญ่กว่าหนอง" ...

การแสดงความคิดเห็นของอำมาตย์ทินมณีกรอดเพื่อกราบทูลทัดทานพระเจ้าราชาธิราช ไม่ให้ทรงยกทัพกลับไปตีเมืองพม่า เมื่อพม่าผิดสัญญา เพราะพม่าได้เผาหอพระที่พระองค์ทรงให้สร้างไว้หลังจากยอมสงบศึก อำมาตย์ทินมณีกรอดกราบทูลว่า

ซึ่งพระองค์ทรงพระราชศรัทธา ให้สถาปนาหอพระขึ้นไว้เป็น
พุทธบูชาของพระรัตนตรัยขาดแล้ว ผู้ใดกระทำประทุษร้ายแก่
พระศรีรัตนตรัยโทษนั้นก็อยู่แก่ผู้ผิด ประดุจดั่งผู้ซึ่งหยิบต้อง
ถ่านเพลิงนั้นก็ย่อมหากจะร้อนในมือตนเอง และซึ่งพระองค์

สถาปนาบำเพ็ญพระราชกุศลสร้างหอพระเป็นพุทธรูปชาไว้นั้น
 ถึงมีผู้มาทำอันตรายดังนี้ พระราชทานสงฆ์จะได้สาบสูญเสีย
 ก็หาไม่ได้ ก็ติดตามคำฐพระองค์ไปจนสำเร็จพระนิพพาน
 ประการหนึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้ามีพระพุทธรูปภาตรัสไว้ว่า บุคคล
 จะผจญสงครามภายนอกชนะได้ร้อยครั้งพันครั้ง ก็มีเท่าผู้ผจญ
 สงครามภายใน คืออดโทโสได้ขณะหนึ่ง มีกุศลอันล้ำเลิศ
 ประเสริฐกว่ากุศลทั้งปวงจะคณนาหาไม่ได้ ประการหนึ่ง
 อันประเพณีพระมหากษัตริย์ตรัสสั่งใดเปรียบประดุจงาช้าง
 ซึ่งงอกออกแล้วมิได้หดคืบ พระองค์ก็ได้ตรัสให้ถ้อยคำไว้แก่
 พระสังฆราชภิกษุสะกะโรว่า จะถอยทัพเสด็จกลับไป
 กรุงหงสาวดีแล้ว ยังมีทันได้กลับไปถึงพระนครก่อน
 มาทรงพระโกรธแก่พม่าจะยกคืบขึ้นไปนั้นข้าพเจ้าเห็นไม่ชอบ
 ขอได้ทรงพระดำริตามพระราชวัดตานัฏตรุดจวงควร (หน้า 351-352)

อำมาตย์ทินมณีกรอดกราบทูลทักท้วงพระยาน้อยโดยได้ชี้ให้เห็นโทษที่
 พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจะทรงได้รับเมื่อทรงทำลายหอพระ คือ "ผู้ใดกระทำประทุษร้ายแก่
 พระศรีรัตนตรัยโทษมันก็อยู่แก่ผู้กระทำผิด" และได้ชี้ให้เห็นผลดีหากพระเจ้าราชาธิราชมี
 พระราชกุศล พร้อมทั้งได้ยกคำสอนของพระพุทธเจ้ามาสนับสนุนคำพูดของตนเพื่อให้
 ความนั้นหนักแน่นขึ้น และประการสุดท้ายได้ย้ำเรื่องการรักษาคำพูดของกษัตริย์ซึ่งเป็นสิ่ง
 สำคัญที่กษัตริย์ทุกพระองค์ควรปฏิบัติ การชี้แจงด้วยเหตุผลเช่นนี้ทำให้สิ่งที่อำมาตย์
 ทินมณีกรอดกราบทูลนั้นสามารถโน้มน้าวให้พระเจ้าราชาธิราชเห็นคล้อยตามได้

ตอนพระอัครมเหสีกราบทูลพระเจ้ามณฑิรทอง ถึงวิธีที่จะทำให้สมิง
 พระรามอยู่กับฝ่ายพม่าต่อไป

ข้าพเจ้าจะได้มีเวทมนตร์ผูกนั้นหาไม่ได้ ซึ่งข้าพเจ้าจะคิดผูก
 สมิงพระรามให้อยู่ก็หวังจะผูกด้วยยางรัก เพราะธรรมชาติอัน
เวียนวนข้องอยู่ในสงครามภพนี้ แต่ล้วนมีความกำหนดยินดีใน
กามสังวาสสลับทั้งนั้น เพราะมูลต้นหาเครื่องเกี่ยวพันอุดหนุน
เป็นปัจจัย แต่พระดาบสทรงฌานสมาบัติเหาะเห็นไปได้ในอากาศ
 แล้ว พอได้ยินเสียงสตรีขับร้องเพราะจับจิตเข้าก็ยังพลัดตกลงมาสู่
 ภูมิภาคปัทพี ด้วยความกำหนดในรัชนียามรณ์ จะนับอะไรกับ
 เจ้าสมิงพระรามนี้ ซึ่งว่ามีรับมหาอุปราชและราชธิดานั้น เพราะยัง

มิได้เห็นราชธิดาของเราอันสมบูรณ์ด้วยลักษณะและสิริมารยาท
งามยิ่งนัก ถ้าบุรุษใดได้เห็นและได้นั่งใกล้แล้วเมื่อใด ก็มิอาจจะดำรง
จิตอยู่ได้ ดวงกมลก็จะหวั่นไหวไปด้วยความปวิพิทธิ์ อุปมาดัง
ชายธงอันต้องลม ข้าพเจ้าคิดจะให้แต่งสุปะเพียญชนาหารเครื่อง
เลี้ยงอันประณีต เวลาพรุ่งนี้ขอให้พระองค์ให้หาเจ้าสมิงพระราม
เข้ามากินเลี้ยงในพระราชมณเฑียร แล้วจึงให้พระธิดาเราออกไป
ให้เจ้าสมิงพระรามเห็นตัวถนัดครั้งเดียว เจ้าสมิงพระรามได้เห็น
รูปโฉมธิดาเราเท่านั้น ยังมีทันจะเข้าใกล้ได้กลิ่น ก็จะมี ความ
ปลื้มปลาบจนสุดจิต ไหนจะคิดกลับเมืองหงสาวดีได้ เพราะพระธิดา
ของเราเป็นเสน่ห์อยู่ทั่วกาย ซึ่งข้าพเจ้าคิดทำดังนี้เปรียบประดุจ
นางเมขลาเทพธิดาล่อแก้วให้รามสูรเห็น รามสูรหรือจะไม่รักแก้ว
ซึ่งข้าพเจ้าว่าจะผูกจิตสมิงพระรามให้อยู่ด้วยยางรักนั้น ก็คือ
จะให้เจ้าสมิงพระรามมาผูกรักด้วยสิ่งนี้ อันจะผูกด้วยมนตราคม
และไซ้ตรวนเชือกพรวนสรรพเครื่องจองจำทั้งสิ้นนั้นก็พลันที่จะหลุด
ถอนเคลื่อนคลាយไม่แน่นเหนียวเหมือนยางรัก ถ้าผู้ใดผูกติดอยู่
ด้วยยางรักแล้ว ถึงจะเอาเชือกพวนเข้ามาจูดชักก็มิอาจจะหลุด
เคลื่อนคลាយได้ เห็นสมิงพระรามจะสวามิภักดิ์อยู่ด้วยพระองค์
เพราะสิ่งนี้เป็นมันคง (หน้า 612-613)

พระอัครมเหสีทรงต้องการชี้แจงให้พระเจ้ามณเฑียรทองเห็นแผนการของตน
คือ "ผูกด้วยยางรัก" ดังนั้นจึงได้ให้เหตุผลว่าเพราะเหตุใดแผนการดังกล่าวจึงสามารถ
ปฏิบัติได้ ดังความ"เพราะธรรมชาติอันเวียนวนข้องอยู่ในสังขารมภพนี้ แต่ล้วนมีความ
กำหนดยินดีในกามสังวาสสลับทั้งนั้น เพราะมูลต้นหาเครื่องเกี่ยวพันอุดหนุนเป็นปัจจัย"
มีการยกตัวอย่างประกอบและอธิบายแผนการที่จะต้องปฏิบัติ เพื่อให้เห็นว่าแผนการนี้
มีความเป็นไปได้ ในตอนท้ายพระอัครมเหสีทรงย้ำแผนการอย่างมั่นใจว่าจะทำให้สมิง
พระรามอยู่ช่วยราชการกับพม่าแน่นอนดังความ "ถ้าผู้ใดผูกติดอยู่ด้วยยางรักแล้ว ถึงจะเอา
เชือกพวนเข้ามาจูดชักก็มิอาจจะหลุดเคลื่อนคลាយได้ เห็นสมิงพระรามจะสวามิภักดิ์อยู่ด้วย
พระองค์เพราะสิ่งนี้เป็นมันคง"

4.1.2 การแสดงทัศนะต่อการรบ เช่น แผนการศึกษาที่สมิงนครอินท์กราบ
ทูลต่อพระเจ้าราชาธิราชเพื่อเตรียมพร้อมรับทัพพม่าที่จะยกมาทำศึก สมิงนครอินท์กราบ
ทูลว่า

... อันทัพพมาอุปมาดังผึ้งหลวง ซึ่งพระองค์จะให้ไปรบในป่านั้น
ก็เห็นจะได้ชัยชนะอยู่ แต่รีพลจะลำบากล้มตายเป็นอันมาก
เปรียบประดุจช้างสารชนกัน หญ้าแพรกก็จะแหลกละเอียดไป
ข้าพเจ้าคิดจะให้ทัพพมาอยู่ป่า ฝ่ายเราอยู่บ้านให้ทัพพมาลำบาก
ข้างเดียว เราตั้งมั่นอยู่แต่ในแดนเมือง แล้วถ้าได้ท่วงทีก็จะ
ออกรบ ถ้าไม่ได้ทีก็จะตั้งมั่นสงบอยู่ ข้าพเจ้าคิดจะให้ถอยทัพ
ไปตั้งมั่น ณ ตำบลแม่น้ำปันทะเลาะ เพราะที่แม่น้ำปันทะเลาะนั้น
เป็นที่สำคัญอยู่ จะคิดอุบายถ่ายเทพระการไคพมาหารู้ไม
 ถ้าเป็นที่แล้วมีต้องรบฆ่าด้วยศัสตราวุธ พม่าก็จะตายไปเอง
 ทำไมกับรีพลมาก ถึงจะมากก็เหมือนน้อย เห็นจะได้ชัยชนะ
 โดยง่าย (หน้า 377-378)

การอธิบายแผนการศึกษาครั้งนี้ความตอนต้นที่กล่าวว่า "...อันทัพพมาอุปมาดังผึ้งหลวง ซึ่งพระองค์จะให้ไปรบในป่านั้นก็เห็นจะได้ชัยชนะอยู่ แต่รีพลจะลำบากล้มตายเป็นอันมากเปรียบประดุจช้างสารชนกัน หญ้าแพรกก็จะแหลกละเอียดไป" เป็นการแสดงความคิดเห็นของสมิงนครอินท์ที่มีต่อแผนของพระเจ้าราชาธิราช จะเห็นว่าสมิงนครอินท์แสดงความคิดเห็นด้วยในบางส่วน ส่วนที่ไม่เห็นด้วยก็ได้ชี้แจงเหตุผล โดยใช้อุปมาโวหารมาเปรียบเทียบให้เห็นจริงว่า "ซึ่งพระองค์จะให้ไปรบในป่านั้นก็เห็นจะได้ชัยชนะอยู่ แต่รีพลจะลำบากล้มตายเป็นอันมากเปรียบประดุจช้างสารชนกัน หญ้าแพรกก็จะแหลกละเอียดไป" จากนั้นจึงได้แจงแผนการของตนโดยยกเหตุผลมาสนับสนุนว่า "ข้าพเจ้าคิดจะให้ถอยทัพไปตั้งมั่น ณ ตำบลแม่น้ำปันทะเลาะ เพราะที่แม่น้ำปันทะเลาะนั้นเป็นที่สำคัญอยู่ จะคิดอุบายถ่ายเทพระการไคพมาหารู้ไม" ความ "จะคิดอุบายถ่ายเทพระการไคพมาหารู้ไม" เป็นการบอกให้รู้ข้อดีของแผนการนี้ ในตอนท้ายได้ชี้ให้เห็นข้อดีของแผนการที่ตนคิดเพื่อให้พระเจ้าราชาธิราชเห็นคล้อยตาม การวางแผนในตอนนี้นำให้ผู้อ่านรู้ได้ว่าผู้พูดมีการวางแผนอย่างรอบคอบชี้ให้เห็นข้อดีข้อเสียของแต่ละแผน และหากสถานการณ์ไม่เป็นไปอย่างที่คิดก็ได้มีการเตรียมการไว้เช่นกัน ดังความ "ถ้าไม่ได้ทีก็จะตั้งมั่นสงบอยู่" เพื่อให้ได้ชัยชนะในการรบครั้งนี้

การแสดงทัศนะต่อการรบอีกตัวอย่างหนึ่ง คือ ตอนอำมาตย์ทินมณีกรอดกราบทูลพระเจ้าราชาธิราชให้ทรงทราบความคิดของตนต่อแผนการที่สมิงพ่อเพชรคิดจะใช้รับทัพพมา อำมาตย์ทินมณีกรอดกราบทูลว่า

ซึ่งสมิงพ่อเพชรดำรงการสงครามให้ตั้งประชิดข้าศึกตั้งนี้ก็ดียิ่ง
แต่เป็นประมาท ถ้ายับขยายทัพเสียใหม่ตั้งให้ไกลตกลงขึ้นไป
อีกเส้นหนึ่งหรือสามสิบวาแล้ว จึงต้องตำราดียิ่งนัก เพราะ
ทหารทั้งปวงจะได้หัดช้างม้า เดินรำทำเพลงอาวุธเล่นตามสบาย
ให้เอิกเกริกรื่นเริงหน้าทัพ ฝ่ายพม่าเห็นจะได้เป็นที่กลัวเกรง
เพราะทหารของพระองค์มีกำลังรื่นเริงพร้อมกันอยู่ (หน้า 384-385)

เนื่องจากอำมาตย์ทินมณีกรอดต้องการจะให้พระเจ้าราชาธิราชทรงเห็นคล้อย
ตามแผนการของตน สิ่งที่กราบทูลนั้นจึงต้องชี้ให้เห็นวิธีการและผลที่จะได้รับ ดังที่
อำมาตย์ทินมณีกรอดกราบทูลแผนการของตนพร้อมทั้งชี้ให้เห็นผลดี คือ "ทหารทั้งปวง
จะได้หัดช้างม้า เดินรำทำเพลงอาวุธเล่นตามสบายให้เอิกเกริกรื่นเริงหน้าทัพ ฝ่ายพม่า
เห็นจะได้เป็นที่กลัวเกรง" การชี้แจงเป็นไปตามลำดับคือ บอกวิธีการ ข้อดีของวิธีการ
และชี้ให้เห็นผลที่จะได้รับ การชี้แจงอย่างเป็นลำดับเช่นนี้ทำให้สิ่งที่กล่าวนั้นเข้าใจง่ายและ
มีน้ำหนักเพราะมีเหตุผลมารองรับ

4.2 การอภิปรายโดยยกตัวอย่างหรือเรื่องราวเพื่อเปรียบเทียบ เป็นการแสดง
ความคิดเห็นหรือแสดงความรู้สึกโดยใช้ตัวอย่างหรือประสบการณ์เดิมเปรียบเทียบกับเหตุ
การณ์ในขณะนั้น เช่น มังกันจีกราบทูลพระยาน้อยเมื่อพ่อศุภมิตรเอาดอกกมูทขาวมา
ถวาย ความว่า

... ประเพณีพระโพธิสัตว์สร้างพระบารมีมานั้น ย่อมเสวยทุกข์ลำบาก
มาก่อน จึงได้สำเร็จแก่พระสรเพชดาญาณ อดีตเหตุดังนี้เปรียบด้วย
เหตุของพระองค์อันดำรงการแสวงหาซึ่งความสุขในสิริราชสมบัติและ
จะตั้งพระองค์ให้มีอิสรภาพแผ่ไปในรามัญประเทศทั้งปวงนั้น ก็จำจะ
ได้ซึ่งทุกข์ลำบากก่อนจึงจะถึงซึ่งขัตติยาภิเษกเป็นอัครราชาธิราช
แต่พระองค์เดียวในแผ่นดินนี้ (หน้า 142)

ส่วนที่ขีดเส้นใต้ขึ้นนั้นเป็นการนำเรื่องราวที่เกิดขึ้นก่อนมาเปรียบกับเหตุการณ์ใน
ตอนนี้ โดยนำเรื่องของพระพุทธเจ้ามาเปรียบเทียบกับเรื่องพระยาน้อย การที่มังกันจีนำ
เรื่องของบุคคลทั้งสองมาเทียบกัน เนื่องจากต่างก็ต้องพบกับอุปสรรคก่อนจะบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ เป็นการพูดเพื่อให้พระยาน้อยได้คิดและไม่ย่อท้อต่อปัญหาที่เกิดขึ้น

ตอนพระยาน้อยพยายามชักชวนให้พระอาจารย์มะเป่งสึกออกมารับราชการอยู่กับ
พระองค์ ทั้งสองฝ่ายจึงได้แสดงความคิดเห็นต่อกัน ดังนี้

... หนึ่งพระคุณเจ้าถือเพศบรรพชิตบวชอยู่ดังนี้ ถ้าได้บรรลุนิพพานพิเศษ
เป็นพระอรหันต์ ตัดมูลราคะตัณหาขาดเด็ดจากสันดาน ก็จะไม่ประกอบ
ด้วยสุขในฌานสมาบัติเป็นบรมสุขอย่างยิ่ง ความสุขในมนุษย์และ
สวรรค์เทวโลกนั้นจะเปรียบเทียบกับมิได้ แม้ไม่สำเร็จมรรคผลยังเป็น
สมณปุถุชนอยู่แล้ว ข้าพเจ้าเห็นหาความสุขไม่ มีแต่ทุกข์อยู่เป็นนิจ
เพราะปฏิบัติกริยาบำเพ็ญศีลขั้นนี้ จะให้บริสุทธิ์นั้นเป็นอันยาก
ล้วนแต่มีข้อบัญญัติห้ามหวง ... ถ้าพระคุณเจ้าสึกออกมาเป็นคฤหัสถ์
นั้น ข้าพเจ้าเห็นมีความสุขสองประการ คือจะดูฟ้อนรำฟังเครื่องดีดสี
ตีเป่าขับร้อง และดูฟังสรรพการเล่นทั้งปวงหรือจะบริโภคอาหาร
ณ เวลาใดๆก็ได้ ไม่มีผู้ใดจะห้ามปราม จัดเป็นความสุขของปุถุชน
ประการหนึ่ง และความสุขอีกอย่างหนึ่งนั้น เป็นความสุขอย่างยิ่ง
ของมนุษย์ ถึงเทพยดาอินทร์พรหมก็นับถือว่าเป็นสุข ถ้าจะเรียกว่า
เป็นของมีรสก็เป็นรสอันวิเศษอย่างดี ถ้าผู้ใดบริโภคแล้ว รสอร่อย
ก็ชาวชนทุกเส้นขน รวากับได้บริโภคสทิพย์สุทธาโภชนของสมเด็จพระ
อมรินทร์ในเทวโลก เหมือนอย่างพระคุณเจ้าบวชมานานๆดังนี้
ยังไม่เคยพบเห็น ถ้าได้ลองชิมรสอันอร่อยสักครั้งหนึ่งสองครั้งแล้ว
ก็จะติดใจมีรู้อิ่ม สักหน่อยจะเพลิดเพลินลิ้มความสุขในสมณะเป็นแท้
รสอร่อยวิเศษดังนี้เป็นความสุขอย่างยิ่งของมนุษย์ประการหนึ่ง

พระอาจารย์มะเป่งได้ถวายพระพรตอบว่า

ซึ่งพระองค์ตรัสว่า ความสุขในฆราวาสมีดังนี้ อาตมภาพ
ก็เห็นตามพระกระแส แต่เจือประกอบด้วยความสุขเป็นอันมาก
ซึ่งจะเทียบเทียมกับความความสุขในสมณะนั้นมิได้ อันกุลบุตร
ทั้งปวงที่มีศรัทธาละภุหสถาน ตัดความกังวลห่วงใยออกบรรพชา
เป็นสมณะ ประพฤติพรหมจรรย์นั้น ก็ได้ซึ่งความสุขสองประการ
เหมือนกัน คือความสุขปัจจุบันและอนาคต กระทำตามพระพุทธ
ภาสิตสั่งสอนเป็นเยี่ยงอย่างสืบมา อาตมภาพจะขอถวายวิสัชนา
ให้กว้างขวาง ตามกระแสพระพุทธบัญญัติที่โปรดประทานเทศนาไว้
มีในสูตรต้นตะปฏกนั้นว่า อันกุลบุตรได้บรรพชาในพระพุทธศาสนานั้น

ประกอบด้วยพระอานิสส พื้นที่จะประมาณเพราะได้รักษากายสุจริต
รักษาวจีสุจริต รักษามโนสุจริตเป็นอันดี อันดวงจิตของชราวาสนั้น
 จะขัดเกลามองใสได้ยาก ดวงจิตของบรรพชิตขัดเกลามาให้บริสุทธิ์มองใส
 โดยง่าย ถึงสมเด็จพระพุทธเจ้า อันเป็นยอดมงกุฎแก้วของสัตว์ใน
 ไตรภพ เมื่อพระองค์ยังเพียรบำเพ็ญบุญญาภิสมภาร เสวยพระชาติ
 เป็นมนุษย์อยู่ก่อนนั้นก็ย่อมละชราวาสออกบรรพชาจะนับพระชาติมิได้
 จนถึงพระชาติใกล้ๆจะได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าแล้วนี้ คือเป็นพระเทมีย
 ราชกุมาร พระมหาชนก พระสุวรรณสามก็ได้ออกบรรพชา จนตลอด
 ถึงพระชาติเป็นพระเวสสันดรบรมขัตติยาบดินทร์ ก็เสด็จออกทรงผนวช
 บำเพ็ญเนกขัมมะบารมีเป็นบุญญาภิสมภารอย่างยิ่ง การบรรพชา
 เป็นแบบแผนพระพุทธวงศ์สืบมา ประกอบด้วยความสุขมาก เป็นสุข
 ทั้งภพนี้และภพเบื้องหน้า เพราะฉะนั้นกุลบุตรทั้งปวงที่เป็นสัมาทิส
 นับถือพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ย่อมละนิวาสสถานออกบวชรักษาศีลสุจริต
 ธรรม หวังซึ่งความสุขสองประการ สืบกันมาจนถึงกาลทุกวันนี้
 (หน้า 198-200)

พระยาน้อยจึงตรัสตอบว่า

... ถ้าศรัทธาท้อถอยย่อหย่อนลง เห็นจะบวชไปไม่ตลอดแล้ว ข้าพเจ้า
 เห็นว่าสึกเสียดีกว่า หาความสุขในมนุษย์เกิด เพราะว่าบวชอยู่นั้น
 ถ้าผิดพลั้งลงก็ประกอบด้วยโทษเป็นอันมาก มีทั้งคุณและโทษ จะเป็น
 คุณไปภายเดิวนั้นหาไม่ได้ ถึงชราวาสเล่าก็ประกอบด้วยคุณและโทษ
 มีด้วยกันทั้งสองฝ่าย แต่โทษฝ่ายบรรพชิตที่ล่วงพระพุทธอาณานั้น
 ข้าพเจ้าเห็นว่ามีมากกว่าโทษในชราวาส ... (หน้า 202)

เนื้อความในตอนนี้เป็นการแสดงความคิดเห็นของแต่ละบุคคล ทั้งสองฝ่ายต่างก็
 มีเหตุผลมาสนับสนุนความคิดของตนว่าเพราะเหตุใดจึงคิดเช่นนั้น ความคิดของตนดีกว่า
 อีกฝ่ายหนึ่งอย่างไร พระอาจารย์มะเป่งได้ยกตัวอย่างคำสอนและพระดำริของพระพุทธเจ้า
 มาประกอบเพื่อให้เหตุผลของตนหนักแน่นขึ้น พระยาน้อยต้องการให้พระอาจารย์มะเป่ง
 สึกจึงได้ชี้ข้อดีของชราวาส คือ สามารถทำสิ่งใดก็ได้ตามใจตนและความสุขในเรื่อง
 ผู้หญิง และข้อเสียของบรรพชิต คือต้องทำตามข้อกำหนด ส่วนพระอาจารย์มะเป่งก็ได้ชี้
 ให้เห็นข้อดีของเพศบรรพชิตว่ามีความสุขไม่ว่าจะอยู่ในปัจจุบันหรืออนาคตและข้อเสียของ
 ชราวาส คือแม้ว่าจะมีความสุขแต่ก็เป็นความสุขที่เจือไปด้วยความทุกข์ ทั้งสองฝ่ายต่างก็

มีเหตุผลไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน เพราะต่างก็ชี้ให้เห็นข้อดีของตนและข้อบกพร่องของอีกฝ่ายได้ และคำพูดของพระยาน้อยในตอนสุดท้ายนี้เป็นจุดสำคัญที่ทำให้พระอาจารย์มะเปงยอมสละเป็นเหตุผลที่หนักแน่นพอจึงสามารถโน้มน้าวพระอาจารย์มะเปงได้สำเร็จ เนื่องจากมีการชี้ให้เห็นเรื่องโทษของจิตใจหากไม่บริสุทธิ์ในขณะที่บวช และพระอาจารย์มะเปงก็เป็นเช่นนั้นจริง ๆ เพราะเห็นว่าตนบวชมานานแล้ว และคำนี้ถึงประโยชน์ที่จะได้รับหากสึกออกมา ในที่สุดพระอาจารย์มะเปงก็ยอมสึกออกมา

ตอนมังรายกะยอจะวาทรัสเล่าเรื่องที่สมิงอายุมนทะยาทหารฝ่ายมอญพาเพื่อน มาสวามิภักดิ์ต่อตน บรรดาขุนนางฝ่ายพม่าก็เชื่อว่าสมิงอายุมนทะยามาด้วยความซื่อสัตย์ มังรายกะยอจะวาจึงตรัสว่า

... ครั้งพระเจ้าพุกามทรงปลุกเลี้ยงสมิงอฆมะมอญ ๆ ๑๓ ขบถต่อ
พระเจ้าพุกาม ๆ แต่งให้เจตตะสุกรีพระราชบุตรเขยยกกองทัพลงไปจับ
สมิงอฆมะมอญ ๆ รู้คิดกลอุบายตีมะตะหะยอกก็แกล้งทำสวามีภักดีต่อ
เจตตะสุกรี ๆ มิได้สงสัยจนเจตตะสุกรีต้องยาพิษตายเพราะเสียรู้มอญ
ความข้อนี้นี้ก็มีในจดหมายเหตุราชพงศาวดารเมืองเรา ท่านไม่รู้
ไม่ได้ฟังหรือ อนึ่งอนุเกวัฏรับอาสาพระโหมสถกัฑ์หลังแตกเป็นแผล
ไปเป็นไส้ศึกล่อหลวงพระเจ้าจูลนี้พรหมทัตให้ล่าทัพแตกหนีไปจาก
เมืองมิถิลา เสียข้าวของเครื่องคัสตราวุธเป็นอันมาก มีในเรื่อง
มโหมสถชาดกนั้น ท่านไม่ได้ฟังธรรมเทศนาหรือประการใด
ซึ่งสมิงอายมนทะยาจะสวามีภักดีเราครั้งนี้เห็นจะเป็นดังอนุเกวัฏ
และสมิงอฆมะมอญ ครั้นเราจะให้ฆ่าเสียก็ผิดอย่างธรรมเนียมจะ
ขับไล่ไปเสียมอญจะว่ากลัวความคิดจำจะให้เอาตัวไว้ ถ้าสืบรู้ว่า
เป็นไส้ศึกมาจริงแล้วเราจะให้ตัดศีรษะมอญทั้งเก้าคนนี่ ... (หน้า 535-536)

ตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นความเจตนาของมั่งรายกะยอณะวาทิวิเคราะห
เหตุการณ์ได้อย่างถูกต้อง และได้ยกตัวอย่างประกอบถึงสองเรื่องเพื่อให้ขุนนางได้นำมา
เปรียบเทียบกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในลักษณะเดียวกัน การที่มั่งรายกะยอณะวาทิยกตัวอย่าง
ประกอบนั้นทำให้เหตุผลที่จะไม่รับสมิงอายุมนทะยาในทันทีนั้นมีน้ำหนักขึ้น และยังเป็น
การเตือนให้รู้ถึงผลเสียที่จะตามมาดังที่เคยเกิดเหตุการณ์เช่นนี้มาแล้ว

ตอนพระเจ้าหงสาวดีมีพระราชสาส์นกลับไปยังพระเจ้ากรุงจีนหลังจากที่พระเจ้ากรุงจีนทำปริศนามา

... ซึ่งพระเจ้ากรุงจีนทรงพระบัญชาลดาในเล่ห์กลอุบายดังนี้ควรจะ
 เปรียบด้วยเรื่องพระพุทธเจ้าของเราอันมีในคัมภีร์พระสูตรตันตะปิฎก
 ความว่าแต่ปริมาชาติปางหลังครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าของเราเสวย
พระชาติเป็นอำมาตย์นามปรากฏว่าเสนกบัณฑิต อยู่ในเมืองพาราณสี
มีสติปัญญามากหาผู้เสมอมิได้ ย่อมเทศนาสั่งสอนคนทั้งปวงให้
ตั้งอยู่ในยุติธรรมเป็นนิจนิรันดร ครั้งนั้นมีพราหมณ์เชื้อไขผู้หนึ่ง
ไปภิกขาจาร คือเที่ยวขอทานได้เงินและทองเครื่องสักการบูชา
เป็นอันมากจะกลับบ้านของตน มาถึงกลางทางเข้าหยุดพักอาศัย
ใต้ต้นไม้แห่งหนึ่ง แล้วก็แก้ถุงข้าวสัตตุดอกกิน มิได้รู้ตกปากถุง
เข้าไว้ดังเก่า ลงไปกินน้ำในสระ งูเห่าตัวหนึ่งอยู่ในโพรงไม้
ได้กลิ่นข้าวสัตตุดอกก็เลื้อยเข้ามาในถึงนั้น ครั้นพราหมณ์กลับขึ้นมา
ก็มิได้พิจารณาว่างูอยู่ในนั้น รูดปากถุงผกเข้าไว้แล้วก็หิวถุกเดินไป
ฝ่ายเทพยดาองค์หนึ่ง ซึ่งสิงสถิตอยู่ต้นไม้แจ้งเหตุนั้นแล้วก็มี
จิตกรุณาจึงสำแดงกายให้ปรากฏร้องว่า พราหมณ์ผู้นี้ถ้าหยุดอยู่
กลางทางก็จะตายถ้าไปถึงเรือนในวันนี้ภรรยา ก็จะตาย เทพยดา
บอกดังนั้นแล้วก็บันดาลหายไป ... รีบมาจนถึงสำนักเสนกโพธิสัตว์
เข้าไปคำนับแจ้งความทุกขให้ฟัง ... พระโพธิสัตว์มีปัญญาลึกซึ้ง
ละเอียดเฉียบแหลมว่องไว มิได้เห็นด้วยจักขุเลย พอฟังความ
ที่พราหมณ์บอกดังนั้น ก็พิจารณาแจ้งด้วยปัญญาวงูเห่าอยู่ในถุง
ข้าวสัตตุดอก จึงให้พราหมณ์แกะสายถุงออกวางไว้ ณ ที่แจ้ง แล้วให้
เอาไม้เคาะแต่ไกล งูเห่าก็ออกจากถุงเล็กพังพานแล้วก็เลื้อยไป
พราหมณ์และคนทั้งปวงเห็นประจักษ์ดังนั้น ก็สรรเสริญปัญญา
พระโพธิสัตว์เป็นอันมาก ... ซึ่งพระเจ้ากรุงจีนทำหีบกลหุ่นยนต์
 มาลองเรานี้ พระเจ้ากรุงจีนก็ทรงพระบัญชาตั้งเทพยดาผู้มีทิพยญาณ
 ซึ่งสิงสถิตอยู่บนต้นไม้ รู้ว่างูเห่าอยู่ในถุงนั้น เราผู้คิดปริศนาตก
 มิให้อาวุธในหีบกลต้องกายเราได้นั้น จะว่ามีปัญญาอันยิ่ง เปรียบ
 ประดุจพระโพธิสัตว์หรือจะเห็นว่าเปรียบเกินไป สติปัญญาไม่เท่าถึง
 ก็ตาม อนึ่งเราคิดอายุใจไม่หาย ด้วยพระเจ้ากรุงจีนทำปริศนา
 มาลองปัญญาเราครั้งนี้ ยังตื่นต้อ่อนผินนัก เปรียบประดุจ
 ทำของมาขายเด็กเล่น ปริศนาเช่นนี้ทารกเล็ก ๆ ในหงสาวดีอายุ
 ลักเจ็ดขวบก็คิดเห็นแก่ได้ ถ้าพระเจ้ากรุงจีนจะทำมาอีกแล้ว
 ขอจงเห็นทางพระราชไมตรีซึ่งมีต่อกัน ให้ทำปริศนามาที่ล่องเลี้ย
 แก่ซึ่งปัญญาความคิดของมนุษย์ทั่วพิภพ หรือไม่มีสิ่งจะหยั่งได้

กว้างไม่มีสิ่งจะวัด ใหญ่ไม่มีกำหนด สูงไม่มีสิ่งใดจะสอย
 ไม่สามารถจะคิดเห็นแก่ไขได้แต่เทพยดาพวกเดียว อย่างนั้น
 จึงจะสมควรแก่เราผู้มีปัญญาน้อย (หน้า 686-688)

ตัวอย่างที่นำมาขึ้นเพื่อเปรียบเทียบปัญญาของพระเจ้าหงสาวดีกับพระเจ้ากรุงจีน โดยเปรียบเทียบพระเจ้ากรุงจีนกับเทพยดาที่สิงสถิตอยู่บนต้นไม้ ส่วนพระเจ้าหงสาวดีนั้นเป็นผู้แก้ปัญหาได้จึงเปรียบได้กับพระโพธิสัตว์ จะเห็นว่าพระองค์เลือกเปรียบกับสิ่งที่เหนือกว่าพระเจ้ากรุงจีนเหมือนกับเป็นการดูหมิ่น และพระเจ้าหงสาวดีทำที่เหมือนจะกล่าวชมพระเจ้ากรุงจีนถึงความ "ซึ่งพระเจ้ากรุงจีนทรงพระปัญญาฉลาดในเล่ห์กลอุบาย" , "พระเจ้ากรุงจีนก็ทรงพระปัญญาดังเทพยดาผู้มีทิพยญาณ" แต่ตอนท้ายหลังจากได้ชี้แจงให้เห็นข้อบกพร่องแล้วจึงกล่าวดูถูกการกระทำของพระเจ้ากรุงจีนถึงความ "ด้วยพระเจ้ากรุงจีนทำปริศนามาลองปัญญาเราครั้งนี้ ยังตื่นต้ออ่อนเ็นนัก เปรียบประดุจท่าของมาชายเด็กเล่นปริศนาเช่นนี้หารกละก่ในหงสาวดีอายุสักเจ็ดขวบก็คิดเห็นแก่ได้" ในตอนท้ายที่กล่าวว่า "ถ้าพระเจ้ากรุงจีนจะทำมาอีกแล้ว ขอจงเห็นทางพระราชไมตรีซึ่งมีมาต่อกัน ให้ทำปริศนาที่ล่วงเสียแก่ซึ่งปัญญาความคิดของมนุษย์ทั่วพิภพ หรือไม่มีสิ่งจะหยั่งได้ กว้างไม่มีสิ่งจะวัด ใหญ่ไม่มีกำหนด สูงไม่มีสิ่งใดจะสอย ไม่สามารถจะคิดเห็นแก่ไขได้แต่เทพยดาพวกเดียว อย่างนั้นจึงจะสมควรแก่เราผู้มีปัญญาน้อย" นอกจากจะเป็นการหมิ่นพระสติปัญญาของพระเจ้ากรุงจีนแล้ว ยังชี้ให้เห็นพระสติปัญญาของพระเจ้าหงสาวดีด้วยแม้ว่าพระองค์จะกล่าวว่าตนเป็นผู้มีปัญญาน้อยก็ตาม แต่น้อยกว่าแค่พวกเดียวคือเทพยดา

การใช้โวหารประเภทต่าง ๆ ร่วมกัน

นอกจากวรรณคดีเรื่องนี้จะมีการใช้โวหารเพียงชนิดใดชนิดหนึ่งในการดำเนินเรื่องแล้ว บางตอนใช้โวหารมากกว่าหนึ่งชนิดร่วมกันด้วย เช่น

อภิปรายโวหารใช้ร่วมกับอธิบายโวหาร เช่น ตอนพระสังฆราชาอังคยะสะกะโรเป็นทูตเจรจาสงบศึกกับพระเจ้าราชาธิราช

... ด้วยวาจาพระคุณเจ้าสนทนาข้าพเจ้าจึงเห็นว่าเจรจาเป็น
 ธรรมกถาเที่ยงแท้สัจธรรมไม่ พระคุณเจ้าเข้าใจว่า ราชปรีณายก
 เสนามนตรีฝ่ายเมืองหงสาวดี ไม่เข้าใจในการพิชัยสงคราม
แปดประการหรือ อาวุธทักญะ คือตกแต่งสรรพอาวุธ มีดาบ
 เป็นต้นให้คมกล้า เป็นที่ปารุงน้ำจิตทกล้าวทหารผู้ถือมิได้ย่อท้อ
 ได้เปรียบแก่ข้าศึกด้วยอาวุธหนึ่ง ลิปะปะกัญจะ คือศึกษาเนื่องๆ

ในศิลปศาสตร์ทั้งปวงให้ชำนาญแม่นยำได้เปรียบแก่ศัตรู
 โดยศิลปศาสตร์หนึ่ง พะละกัญจะ คือจัดพลทหารอันมีกำลัง
 แก่ลวกล้ำอย่าให้ปนด้วยคนขลาด อันจะพูดพาให้ผู้หาญย่อท้อ
 ให้ได้เปรียบแก่ศัตรูโดยพลทหารแก่ลวกล้ำหนึ่ง พะยหกัญจะ
 คือจัดแจงพยุหหมู่พลอันสมควรแก่ตรีเสนาเบญจะเสนา เนาวะเสนา
สัปตะเสนา ตามฐานในคัมภีร์พิชัยสงคราม และคัมภีร์กาพย์มณฑก
 ี่ว่า ฐานประเทศที่นี้ควรจะต้องตั้งพยุหนั้นมีครุฑะกาปะพยุหเป็นต้น
 เพื่อจะให้ป็นปัจจัยอุดหนุนกันดุจครุฑและกามีปีกและหางเท้าและ
 ตัวศีรษะเป็นปัจจัยอุดหนุนพร้อมกัน จึงบินไปได้ในอากาศนั้น
 ได้เปรียบแก่ศัตรูโดยพยุหนั้นหนึ่ง โกฏฐะกัญจะ คือฉลาดตั้ง
 ชุมค่ายให้มั่นกันอันตรายโดยรอบคอบ ให้เป็นที่อาศัยแก่พลทหาร
 อันเหน้อยมาแต่ที่ยุทธนาการจะได้อาศัยกินอยู่หลับนอนให้มีกำลัง
 น้ำใจได้เปรียบแก่ข้าศึกโดยชุมค่ายหนึ่ง มันตะกัญจะ คือให้มีสติ
 ระลึกถึงพระพุทธรุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ซึ่งเป็น
 บรมรัตนมณต์อันประเสริฐเป็นนิจเนื่องๆ ทุกอัสสาละประสาทและ
 อิริยาบถนั่งนอนยืนเดิน เพื่อจะเป็นที่พึ่งจะได้กระทำสัตยาธิษฐาน
 แก่สรรพภัย มีปีศาจภัย โรคภัย ยุทธภัย เป็นต้น อันมีมา
 แต่ข้าศึก ด้วยอาการและกฤตยาคุณ ให้ไพร่พลปราศจากอันตราย
 ได้เปรียบแก่ข้าศึกโดยกำลังพระพุทธรมณต์หนึ่ง วิริยะกัญจะ
 คือมีความเพียรหมั่นตักเตือนทหารทุกกระทรวงการ อย่าให้ขาดได้
 โดยอัสสาสัย อย่าอ่อนกล้านั้นพอเป็นมัชฌิมปานกลาง ให้ได้เปรียบ
 แก่ข้าศึกโดยความเพียรหนึ่ง ปัญญากัญจะ คือมีปัญญารำพึง
 ซึ่งเหตุผลโดยรอบคอบเป็นนิจ ในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ที่จะเอา
 ชัยชนะในสงคราม อย่าให้เป็นอันตรายแก่พวกพลได้ๆเปรียบแก่
 ข้าศึกศัตรูโดยปัญญาประการหนึ่ง ทายะกัญจะ คือรู้ปูนบำเหน็จ
 ให้ถึงขนาดแก่ทหารผู้มีความชอบให้แก่ลวกล้ำขึ้นในสงครามจงได้
 ด้วยอามิสอันดีและถ้อยคำอันไพเราะ ให้ได้เปรียบแก่ข้าศึก
 โดยปูนบำเหน็จและรางวัลนั้นหนึ่ง เป็นยอดศีรษะชัยภูมิสงคราม
 แปรประการ ...

พระสังฆราชาภังคะสะกะโรถวายพระพรว่า

... บัดนี้พระองค์ยกพลทหารมากระทำสงครามเบียดเบียนกันดังนี้

ให้สมณพราหมณาจารย์ ไพร่ฟ้าประชากราษฎรทั้งสองฝ่าย
 ได้ความเดือดร้อนเสียความกุศลเป็นมูลแห่งบาป อันจะไปสู่จตุรบาย
 ทุกข์ดังนี้ อาตมภาพมีอุตสาหะออกมาถวายพระพรดังนี้ จะได้เข้า
 ข้างผู้ใดไม่ หวังจะเตือนพระสติเพื่อจะให้บรมบพิตรทรงพระดำริ
 ความอันควรโดยโบราณราชประเพณี ก็จะเป็นประโยชน์แก่
 พระองค์ไปในปัจจุบันและอนาคตกาลนั้น ... (หน้า343-347)

ในตัวอย่างนี้มีการใช้อธิบายโวหารตอนที่ให้คำจำกัดความของพิชัยสงครามว่า
 แต่ละอย่างนั้นประกอบไปด้วยสิ่งใดบ้าง แล้วจึงมีการอธิบายศัพท์ดังกล่าว ซึ่งข้อมูลดัง
 กล่าวได้ใช้เป็นเหตุผลในการแสดงเหตุผลของพระเจ้าราชาธิราชเพื่อโต้ตอบกับความคิดของ
 พระสังฆราชาภักยะสะกะโร ในการแสดงความคิดเห็นต่อกันนั้นเป็นการใช้อธิบายโวหาร
 พระเจ้าราชาธิราชเป็นฝ่ายที่ทรงชี้ให้เห็นหน้าที่ของกษัตริย์ที่จะต้องปกครองบ้านเมืองให้
 ปลอดภัยจากศัตรู และให้ไพร่พลอยู่อย่างมีความสุข ดังที่พระองค์ทรงย้ำอยู่ในคำอธิบาย
 ทุกข้อว่าสิ่งที่ปฏิบัตินั้นจะต้อง "ให้ได้เปรียบแก่ศัตรู" และเพื่อให้พระสังฆราชาภักยะสะกะ
 โรได้เข้าใจในสิ่งที่กล่าวอย่างชัดเจน จึงได้อธิบายเรื่องการพิชัยสงคราม เพราะเป็นส่วน
 สำคัญที่จะชี้ให้เห็นหน้าที่ของกษัตริย์ดังที่พระองค์กำลังกระทำอยู่ ฝ่ายพระสังฆราชา
 ภักยะสะกะโรต้องการให้พระเจ้าราชาธิราชถอยทัพกลับ จึงได้ชี้ให้เห็นประโยชน์ที่ฝ่าย
 มอญจะได้รับหากเลิกสงคราม และการวางตำแหน่งของข้อความนั้นจะเห็นว่าการกล่าว
 ถึงข้อดีของการเลิกสงครามก่อนเนื่องจากการชี้ให้เห็นว่าเป็นสิ่งสำคัญ และยังได้กล่าว
 ย้ำไว้ในตอนท้ายอีกครั้งหนึ่งด้วย และเพื่อให้สิ่งที่พูดนั้นมีน้ำหนักจึงแสดงให้เห็นว่า
 นอกจากพระเจ้าราชาธิราชจะได้รับประโยชน์แล้วประชาชนก็ยังได้รับประโยชน์ด้วยเช่นกัน
 และได้ชี้โทษของสงคราม คือ "สมณพราหมณาจารย์ไพร่ฟ้าประชากราษฎรทั้งสองฝ่ายได้
 ความเดือดร้อนเสียความกุศลเป็นมูลแห่งบาปอันจะไปสู่จตุรบายทุกข์" ซึ่งผลที่ได้รับจะตก
 อยู่แก่พระเจ้าราชาธิราชเอง

ในตอนเดียวกันนี้ยังมีการมีการแสดงความคิดเห็นและได้ยกตัวอย่างประกอบเพื่อ
 ชี้ให้เห็นภาพของสิ่งที่กล่าวถึงด้วย

ซึ่งมหาบพิตรตรัสว่าราชธรรมมีถึงสิบประการนั้นก็จริง แต่สมเด็จพระ
 พระสรรเพชญ์พุทธเจ้าตรัสสรรเสริญขันติราชธรรมอันเดียวนี้ว่า
 มีคุณานุภาพนิสงส์ล้ำเลิศประเสริฐกว่าราชธรรมทั้งเก้าประการ
 ซึ่งมหาบพิตรจะมาทรงปฏิบัติตามตปปะราชธรรม อันเพียรภาพ
 ที่จะยังข้าศึกเสียนนามให้เดือดร้อนราบคาบจะแผ่ขอบขันตฺตเสมา

ให้กว้างขวางออกไปนั้น มิได้ประกอบด้วยคุณฝ่ายเดียวดุจ
 ขันติราชธรรม ยังเจือไปด้วยโทษอยู่ อาตมภาพขอถวาย
 พระสติตกเตือนไว้ ตามเนื้อความอันมีในพระไตรปิฎกว่า
 เมืองดาวดึงสาสวรรค์และอเวจีมหานรกกับชมพูทวีป ทั้งสามภูมินี้
 กว้างขวางยาวใหญ่ได้หมื่นโยชน์เสมอกัน และฝ่ายดาวดึงสา
 สวรรค์เทวโลกนั้น ก็มีระยะเทววิมานย่านประเทศที่อยู่ต่าง ๆ
 อันบุญนิมิตตกแต่งเป็นอันดี จะได้ยับยั้งเบียดเบียนกันนั้น
 หามิได้ ฝ่ายชมพูทวีปนั้นกว้างขวางได้หมื่นโยชน์ เป็นโลณะ
 มหาสมุทรท่วมเสียสี่พันโยชน์ เป็นป่าหิมพานต์ก็สามพันโยชน์
 เป็นที่มนุษย์อาศัยก็สามพันโยชน์ พระมหากษัตริราชแต่โบราณ
 ก็ตั้งบ้านเมืองแต่ครั้งพระบรมโพธิสัตว์เจ้าเสวยพระชาติเป็นมหา
 โควินท์ เวลามหาพราหมณาจารย์นั้นก็ช่วยแบ่งปันประเทศ
 แคว้นแคว้นแดนบ้านเมืองเป็นระยะฝักฝ่าย จะได้คับคั่งเบียดเสียด
 วิวาทชิงแดนแก่กันนั้นหามิได้ แต่อเวจีมหานรกกว้างขวางยาว
 ใหญ่ได้หมื่นโยชน์ บริบูรณ์ด้วยสัตว์อันตกอยู่ในนั้น มิได้หย่อน
 อย่างชมพูทวีป ด้วยอำนาจอกุศล คือ โลภะ โทสะ โมหะ
 เป็นมูล มีสันดานในสัตว์โลก ผู้กระทำอกุศลกรรมบถสิบประการ
 เป็นกายกรรมสาม วจีกรรมสี่ มโนกรรมสาม อกุศลทุจริต
 อันหยาบช้า ครั้นจุติก็ไปบังเกิดในอเวจีมหานรกเป็นอันมาก
 จะประมาณมิได้ บ้างหนึ่งนอนยืนยัดเบียดเบียดเสียดกันอยู่ใน
พื้นเหล็กแดง อันพื้ล็กด้วยเพลิงนรก จะได้มีช่องว่างที่จะซึ
ลงว่าที่นี้เป็นละแวกว่างอยู่นั้นหามิได้ จึงได้ชื่อว่าอเวจีมหานรก ...
 (หน้า 339-340)

ข้อความนี้เมื่อพระสังฆราชาภักยะสะกะไรได้แสดงความคิดเห็นที่เห็นคล้อยตาม
 พระเจ้าราชาธิราชในบางส่วนคือเรื่องของราชธรรมสิบประการ แต่ได้ยกเรื่องขันติซึ่งเป็น
 คำสอนสำคัญของพระพุทธเจ้ามาชี้แจงเพิ่มเติม เพื่อให้พระเจ้าราชาธิราชเห็นคล้อยตาม
 จึงได้ชี้ให้เห็นโทษของการทำสงคราม และได้ยกตัวอย่างจากพระไตรปิฎกประกอบให้เห็น
 ภาพของ "เมืองดาวดึงสาสวรรค์", "ชมพูทวีป" เปรียบเทียบกับภาพของนรกภูมิที่เชื่อกัน
 ว่าผู้ประพฤติน่ากลัวจะต้องไปรับโทษ มีการพรรณนาให้เห็นภาพอันน่ากลัวดังความ "บ้างหนึ่ง
 นอนยืนยัดเบียดเบียดเสียดกันอยู่ในพื้นเหล็กแดง อันพื้ล็กด้วยเพลิงนรก จะได้มีช่องว่าง
 ที่จะซึลงว่าที่นี้เป็นละแวกว่างอยู่นั้นหามิได้" เพื่อเตือนสติพระเจ้าราชาธิราช นอกจากนั้น

ยังมีการอธิบายด้วยว่าบุคคลที่จะตกนรกนั้นคือผู้กระทำอกุศลกรรมบถสิบประการ ซึ่งประกอบด้วยกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรม เป็นการสอดแทรกข้อคิดให้ผู้อ่านด้วย

การใช้อธิบายโวหารร่วมกับบรรยายโวหารและพรรณนาโวหาร เช่น ตอนสมิงอายมณฑะยากราบทูลพระยาเกียรเพื่อใช้แผนการที่จะออกไปพบพระเจ้าราชาธิราชโดยไม่ให้ทหารฝ่ายพม่ารู้ แผนการดังกล่าวได้นำไปปฏิบัติ ดังนี้

... จึงสั่งให้ตัดต้นกล้วยมาทำแพและเอาไม้มาทำฝือก แล้วให้เอาเสื่อปูผ้าขาวลาดลง ให้เอาปลาเนามาใส่ลงเบื่องซ้ายเบื่องขวาที่ตัวสมิงอายมณฑะยาจะนอนนั้น แล้วให้สมิงอายมณฑะยาถือดาบแอบข้างไว้ทำนอนลงเห็นแบบเนียนดีมิได้ขัดขวาง พระยาเกียรจึงให้เอาฝือกคลุมไว้ เอาน้ำผึ้งทาฝือกให้แมลงวันตอม แหะเป็นช่องตาไว้หน่อยหนึ่งพอเห็น ครั้นทำการเสร็จแล้วจึงให้เปิดประตูเมืองหามศพสมิงอายมณฑะยาออกไป ให้ผู้หญิงคนหนึ่งโกนศีรษะแล้วเดินร้องให้ตามออกไปด้วย

ครั้นมาถึงแม่น้ำตรงหน้าค่ายพม่า หญิงนั้นก็สร้างท่ามารยา ร้องไห้กลิ้งเกลือกไปมา ว่าท่านผู้มีพระคุณเป็นเพื่อนยาก ตั้งใจจะพาบุตรภรรยาหนีศึกให้พ้นความตาย ยังมีทันจะไปพ้นภัย ท่านมาออกใช้ทรพิชดาบลงหน้าศึกจะฝังศพพ่อไว้ก็ได้ ต้องเอาผีพอมาลอยน้ำเสียจะนี้เมียเสียใจนัก ถึงมาตรว่าจะหาบุญไม่ก็ให้ตายเป็นปกติเถิด จะได้เผาผีแทนคุณตามประเพณี ไ้อ้พ่อเพื่อนยากเมียไม่ขออยู่แล้ว พ่อจงกลับมาเด็ดเอาดวงใจเมียไปด้วยเถิด จะได้ไปพบกันในเมืองผี หญิงนั้นสร้างท่าร้องไห้รำพันไปต่างๆ จึงเอาศพลอยไปตามกระแสน้ำ แล้วก็พากันกลับเข้ามาเมือง

ฝ่ายกองทัพเรือพม่า แลเห็นแพหยวกเหม็นกลิ่นปลาเนาก็สำคัญว่าศพจริง ๆ ต่างคนต่างกลัวใช้ทรพิช ก็เอาถ่อคำแพเสียมิให้ปะเรือเข้าได้ สมิงอายมณฑะยาลอยไปพอลับค้งเห็นพันกองทัพพม่าแล้วก็เอาดาบตัดฝือกออกกวาดแพเข้าถึงริมตลิ่ง แล้วขึ้นบก เดินเร่งรีบไปถึงกองทัพพระเจ้าราชาธิราช ... (หน้า 542-543)

ตัวอย่างนี้มีการใช้โวหารถึงสามประเภทร่วมกัน คือใช้อธิบายโวหารเพื่อให้เห็นวิธีทำอุบายหลอกข้าศึกดังปรากฏในย่อหน้าแรก เป็นการอธิบายตามลำดับขั้นและให้ภาพชัดเจน จากนั้นจึงใช้พรรณนาโวหารกล่าวถึงความรู้สึกโศกเศร้าเสียใจของหญิงที่ต้อง

สูญเสียมามี และจะเห็นว่าความสำคัญที่ปรากฏอยู่ในคำร่ำพันนี้สอดคล้องกับแผนการที่ทำไว้ เพราะนางกล่าวว่า "ท่านมาออกไข่ทรพิษตายลง" ซึ่งถือเป็นโรคติดต่อร้ายแรงไม่มีทางรักษาจึงเป็นเหตุให้ฝ่ายพม่าผลักแพออกให้ไกลตัว ซึ่งในย่อหน้าที่สามนี้ผู้ประพันธ์ใช้การบรรยายเพื่อเล่าเหตุการณ์ท่าทางของทหารพม่า ทั้งการกระทำและคำพูดต่างก็แสดงความเป็นเหตุเป็นผลกันทำให้ในที่สุดแผนการนี้ก็สำเร็จ การใช้โวหารหลายประเภทร่วมกันในตอนนี้อาศัยให้การดำเนินเรื่องมีความน่าสนใจยิ่งขึ้น เพราะเป็นการใช้โวหารได้เหมาะสมกับบทบาทของตัวละคร

ตัวอย่างการใช้พรรณนาโวหารร่วมกับอธิบายโวหาร เช่น หลังจากที่พระอัครมเหสีทรงเล่าแผนการให้พระเจ้ามณฑิรทรงทราบแล้ว จึงได้นำแผนการมาเล่าให้พระราชธิดารับทราบ พระราชธิดาจึงกราบทูลว่า

ลูกนี้คิดจะไม่มีสวามีแล้ว หวังจะบวชเป็นชีบำเพ็ญกุศลหมาย
สวรรค์นิพพานฝ่ายเดียว เมื่อสมเด็จพระราชบิดาตรัสห้ามมิให้
เดินทางตรงจะให้เดินทางอ้อมแล้วก็นใจ แทว่ากรรมลูกทำมา
แต่หลัง อนึ่งถ้าได้สวามีเป็นลูกกษัตริย์ มีชาติตระกูลเสมอกัน
เล่าก็ตาม นี่จะได้ผัวมอญต่างภาษาเป็นเพียงนายทหารอุปมาดัง
หงส์ตกลงในฝูงกา ราชสีห์เข้าปนกับหมู่เสือ ลูกมีความโหม่นสนัก

พระอัครมเหสีจึงตรัสตอบว่า

ซึ่งลูกมีศรัทธาจะบวชเป็นชีหนีสงสารนั้นก็ชอบอยู่ แต่จะด่วน
บวชเมื่อยังเจริญรุ่นสาวจะนี้ แม่เกรงจะถือเคร่งบวชไปมิตลอด
ด้วยโรคสาวเป็นข้าศึกคอยเบียดเบียนนั้นมียู่ มักกระทำศีล
ให้เศร้าหมอง ค่อยบวชเมื่อแก่เถิดแม่จะบวชด้วย ซึ่งลูกจะถือ
ชาติตระกูลว่ามีอิสริยยศอยู่นั้นหาควรไม่ ด้วยสมเด็จพระราช
บิดาเห็นชอบแล้ว จึงจะทรงปลุกฝัง อันสมิงพระรามนี้เขามี
ความชอบในแผ่นดินเป็นอันมาก ช่วยกู้พระนครไว้ให้สมณ
พราหมณ์ราษฎรอยู่เป็นสุข เหมือนรักษาชาติตระกูลของลูกไว้
ถ้ามิได้สมิงพระรามแล้วเมืองเราก็จะเสียแก่กรุงจีน ซึ่งลูกเปรียบ
ชาติเขาเหมือนกานันท์ก็ชอบอยู่ แต่เขาประกอบศิลปศาสตรวิวิชาการ
เป็นทหารมีฝีมือหาผู้เสมอมิได้ ก็เปรียบเหมือนกาวามีใช้การค้า
สมเด็จพระราชบิดาจะทรงชุบขึ้นแล้วก็เป็นหงส์ ซึ่งเปรียบ

เหมือนเสือนั้น ถ้าพระราชบิดาชอบแล้ว ก็คงจะกลับเป็น
ราชสีห์ อันบุรุษเปรียบประดุจพืชัญญาหาร ถ้าโรยปลูกเพาะ
หว่านแล้ว ก็มีแต่จะงอกงามสูงใหญ่ขึ้นไป ลูกนี้ถึงเป็นราชบุตร
เกิดในวงศ์กษัตริย์มีชาติตระกูลสูง ก็เปรียบเหมือนต้นทุลา
จะโปรยหว่านเพาะปลูกมีอาจเจริญขึ้นได้ ลูกอย่าถือทิฐิมานะเลย
 สมเด็จพระราชบิดาได้ทราบจะทรงพระพิโรธนัก ถึงบุรุษจะมี
 ชาติสูงต่ำเป็นประการใดเขาได้เป็นสวามีแล้วจงปฏิบัติเคารพ
 นบน้อม นับถือดุจเจ้าของตนจึงจะเจริญสิริราศีเป็นสวัสดิมงคล
 (หน้า 614)

ข้อความนี้เป็นการแสดงความคิดเห็นระหว่างพระราชธิดากับพระอัครมเหสี
 พระราชธิดาพรรณนาความรู้สึกว่านางนั้นมีความเศร้าใจมากถึงกับคิดว่าเป็นกรรมของตน
 และชี้ให้เห็นว่าสาเหตุของความทุกข์นั้นเนื่องจากนางเห็นว่าสมิงพระรามนั้นด้อยกว่าในเรื่อง
 ของชาติตระกูล พระอัครมเหสีจึงต้องชี้แจงทำความเข้าใจกับพระราชธิดา โดยชี้ให้เห็น
 ข้อดีของสมิงพระรามที่แม้จะด้อยกว่าในเรื่องของชาติตระกูล แต่ก็มีสิ่งอื่นมาทดแทนคือ
 เรื่องของความสามารถทางการทหาร และที่สำคัญคือช่วยรักษาแผ่นดินพม่าไม่ให้ตกเป็น
 ของจีน นอกจากนั้นยังได้ชี้ให้เห็นว่าเป็นความเห็นชอบของพระเจ้ามณเฑียรทองที่พระราช
 ธิดาควรจะปฏิบัติตาม พระอัครมเหสีได้พยายามชี้แจงด้วยเหตุผลต่างๆ ที่มีแต่ข้อดีของ
 การกระทำในครั้งนี้เพื่อให้พระราชธิดาเห็นคล้อยตามคำพูดของพระองค์ การชักจูงโดย
 การกล่าวอ้างถึงข้อดีต่างๆ ที่สามารถหักล้างความคิดของพระราชธิดาได้นั้น จึงเป็นเหตุผล
 สำคัญที่ทำให้ในที่สุดพระราชธิดาก็ยอมปฏิบัติตาม

ในตัวอย่างนี้มีการใช้อุปมาโวหารดังที่ขีดเส้นใต้ไว้เป็นส่วนช่วยในการอธิบายให้
 เห็นลักษณะของสมิงพระราม จะเห็นว่าการใช้อุปมาโวหารเพื่อเป็นเหตุผลในการโน้มน้าว
 พระทัยของพระราชธิดา โดยชี้ให้เห็นข้อดีต่างๆ ผ่านการเปรียบเทียบ

นอกจากตัวอย่างโวหารที่กล่าวมาแล้ว ราชธิดายังเด่นในเรื่องการใช้อุปมา
 โวหารด้วย ซึ่งมีทั้งการใช้อุปมาโวหารที่ต่อเนื่องกันเป็นข้อความที่มีขนาดยาว และการใช้
 อุปมาโวหารที่มีขนาดสั้น เช่น การใช้อุปมาโวหารเพื่อเปรียบเทียบการกระทำของ
 อามตย์ทินมณีกรอดกับมะสัน เนื่องจากทั้งสองฝ่ายไปทำสงครามร่วมกันแต่ไม่ได้ทำตาม
 ข้อตกลง ทำให้ฝ่ายมอญต้องถอยทัพ พระเจ้าราชาธิราชตรัสว่า

ผู้ใหญ่ก็โทษเด็ก เด็กก็โทษผู้ใหญ่ไม่มีใครยอมผิด อ้ายเด็กก็ใจไว
 ผู้ใหญ่ก็ใจช้าจึงเสียการ เปรียบเนื้อความที่ตื้นๆ อุปมาดังมะเขือขึ้น
 พอคั่วกับปลาร้า จะติเตียนว่าผลมะเขือขึ้นนักก็ได้ เพราะปลาร้า

เค็ม จะตีว่าปลาร้าเค็มนักก็ได้เพราะผลมะเขือขึ้น อุปมาความ
เป็นกลาง เปรียบกับคนกล้าปากกับคนกล้ามือ จะโทษว่ามือหนัก
ก็ไม่ได้เพราะปากกล้า จะตีว่าปากกล้าก็ได้เพราะมือหนัก มันผิด
ด้วยกันทั้งคู่ทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ (หน้า 584-585)

อีกตัวอย่างหนึ่งเป็นการใช้อุปมาโวหารเพื่อเปรียบเทียบลักษณะนิสัยของพระยา
น้อย ตะละแม่ท้าว และนางเมี่ยมะนิก ซึ่งพระมหาเทวีอธิบายให้มุลายลาวฟังในเรื่องที่
ตะละแม่ท้าวฝากของไปให้พระยาน้อยที่เมืองตะเกิง ความว่า

... ซึ่งตะละแม่ท้าวฝากน้ำมันไปให้นั้น คือจะให้พระยาน้อยคิดเห็นว่า
อันธรรมดาน้ำมันสำหรับจุดตามประทีปให้สว่างรุ่งเรือง พระยาน้อย
และตะละแม่ท้าว นั้นเกิดในชาติตียตระกูลมียศศักดิ์อันรุ่งเรือง ตะละแม่
ท้าว นั้นเปรียบด้วยแสงประทีปอันสว่างสุกใส เมี่ยมะนิก นั้นชาติไพร่
ตระกูลต่ำเปรียบเสมือนหนึ่งที่มีด ซึ่งพระยาน้อยเอาเมี่ยมะนิกมา
ชุบเลี้ยงนั้นเปรียบเหมือนอยู่ด้วยกันในที่มืดหาแสงสว่างไม่ ให้พระยาน้อย
คิดถึงที่อันสว่างรุ่งเรืองคือตัวตะละแม่ท้าวผู้เพื่อนยาก อย่าได้หลงลืมได้
เห็นแสงประทีปเมื่อใดก็ให้คิดถึงเมื่อนั้น และซึ่งฝากลูกชั่งตราฐไปนั้น
คือจะให้เห็นว่าตะละแม่ท้าวทุกวันนี้ มีความรักใคร่ซื่อสัตย์สุจริตต่อ
พระยาน้อย เปรียบประดุจดั่งตราฐเป็นของเที่ยง ให้พระยาน้อย
มีความรักใคร่ซื่อสัตย์ต่อตะละแม่ท้าว ให้เที่ยงตรงเหมือนหนึ่งตราฐบ้าง
อย่าให้มีสองสามให้มากไป ... (หน้า 162)

การใช้อุปมาโวหารอีกตอนหนึ่ง ปรากฏในตอนที่พระเจ้าราชาธิราชตรัสสรรเสริญ
สติปัญญาของอำมาตย์ทินมณีกรอดที่สามารถบอกจำนวนไพร่พลในกองทัพได้ถูกต้อง
การใช้อุปมาโวหารในตอนนี้แสดงให้เห็นความรู้สึกของพระเจ้าราชาธิราชที่มีต่ออำมาตย์ทิน
มณีกรอดเป็นอันมาก ความว่า

อำมาตย์ทินมณีกรอดนี้เลิศมนุษย์ มีปัญญาหลักแหลมลึกซึ้ง
เปรียบประดุจเทพยดามีจักขุเป็นทิพย์ ประมาณพลโยธาถูก
มิได้ผิด ครั้งนี้เรามีความยินดียิ่งนัก อุปมาดังได้พระนคร
ประเทศหนึ่ง ซึ่งการสงครามขุนหมองขัดข้องอยู่นั้น บัดนี้
ใจเราใสสว่างเปรียบประดุจได้ชัยชนะแล้ว (หน้า 386)

อีกตัวอย่างหนึ่งเป็นการใช้อุปมาโวหารเพื่อแสดงภาพเหตุการณ์ในขณะนั้นๆ ซึ่งเป็นตอนที่มังมหาราชทำศึกกับฝ่ายมอญ ฝ่ายมอญเป็นฝ่ายโอบล้อมฝ่ายพม่าไว้ มังมหาราชจึงคิดว่า

ครั้งนี้เราอับจนตกอยู่ในที่ล้อม อุปมาดังติดกรงเหล็ก จะอยู่ก็ไม่ได้ จะหนีไปก็ไม่มีประตูออก จะต้องลองหักกรงเหล็กดูทีหนึ่ง จึงกำซบ ทหารทั้งปวงว่า พวกเราเข้าที่คับแคบเปรียบประดุจหมากรุกจนแค้น เขากินเบี้ยเรือเม็ดมาไปเกือบหมดแล้ว ตัวเราเปรียบเหมือนขุน ทานทั้งปวงเหมือนเม็ดมาโคนเบี้ย ยังเหลืออยู่น้อยนัก เราคิดว่า จะนั่งกินแรงเม็ดมาโคนเบี้ย ก็จะต้องเสียลงไปทุกที เพราะข้าศึกเดิน แด่มีดีมีกำลังนัก เราเป็นขุนจะออกรบกับขุนตัวต่อตัวให้สิ้นฝีมือ ถ้าพลาดพลั้งประการใด ทานทั้งปวงจงคิดหนีแถมตาจนเอาตัวรอดเถิด (หน้า 390)

อุปมาโวหารที่ใช้เปรียบเทียบความสำคัญของบุคคล ปรากฏในตอนที่ยังมีพระ มิตร์เสนาบดีฝ่ายพม่ากราบทูลพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องเรื่องที่พระเจ้าราชาธิราชต้องสูญเสีย เสนาบดีคนสำคัญถึงสามคน มังนันทะมิตรจึงกล่าวถึงพระเจ้าราชาธิราชว่า

... ฝ่ายพระเจ้าราชาธิราชทุกวันนี้ หาส้มิงพ่อเพชรส้มิงนครอินทไม่แล้ว ข้าเสียส้มิงพระรามด้วยอีกเล่า อุปมาดุจนกกาเรียนอันผลัดขนขี้เสียแล้ว ยังมีกำลังอยู่ แต่ปากและเท้ากับขนสั้นแต่พอห่อกาย จำจะคิดทำการ เสียก่อน อย่าให้ทันขนงอกกล้า ... (หน้า 569-570)

การใช้อุปมาโวหารที่มีขนาดสั้น เช่น

พระยาน้อยตรัสว่า "เราก็ตั่งอยู่ในทศพิชราชธรรมเที่ยงดุจเขาพระสุเมรุราช" (หน้า 88) แสดงให้เห็นการกระทำของพระองค์ที่ทรงยึดมั่นอยู่ในข้อควรปฏิบัติของกษัตริย์ ตอนพระเจ้าราชาธิราชมีหนังสือตอบกลับไปยังเปิดน้อย หลังจากเปิดน้อยมี หนังสือมาขอทำศึกกับพระองค์ ความว่า "เรามีความยินดียิ่งนัก เปรียบประหนึ่งท่านเอา ดวงแก้วมณีอันวิเศษมายื่นให้เรา" (หน้า 293) เป็นอุปมาโวหารที่แสดงให้เห็นความรู้สึก ของพระเจ้าราชาธิราช

ตอนส้มิงพระรามต่อสู้กับกามะนีทหารพระเจ้ากรุงจีน ใช้อุปมาโวหารเพื่อ แสดงให้เห็นภาพของเหตุการณ์ ดังความ "งามเป็นอัศจรรย์ด้วยกันทั้งสองฝ่าย เปรียบ ประดุจได้เห็นเทพดาและพิทยาธรอันร่าเริงด้วยกันทั้งสองฝ่าย" (หน้า 606)

ตอนพระอัศรมเหสีกราบทูลพระเจ้ามณฑิรทอง เพื่อให้ทรงคลายกังวล เรื่องหาวิธีการที่จะให้สมิงพระรามยอมอยู่กับฝ่ายพม่าต่อไปอีก ความว่า "ข้าพเจ้าจะรับ อาสาผูกจิตสมิงพระรามไว้ให้อยู่จงได้ อุปมาดังแพทย์ผู้วิเศษผูกกันหัลปะชาติคืองูเห่า ใหญ่ ด้วยมนตราอันกล้าขลัง มิให้ฟันพิษและเลื้อยหนีไปได้" แสดงให้เห็นความเชื่อมั่น ของพระอัศรมเหสีว่าจะหาวิธีการที่จะให้สมิงพระรามยอมอยู่กับพม่าต่อไปได้ พระอัศรมเหสีที่เชื่อในความสามารถของพระองค์ว่าจะเกลี้ยกล่อมให้

จากตัวอย่างที่กล่าวมาทั้งหมดนั้นจะพบการใช้โวหารในราชาธิราชสี่ประเภท คือ บรรยายโวหาร พรรณาโวหาร อธิบายโวหาร และอุปมาโวหาร โดยมีบรรยาย โวหารเป็นโวหารที่พบมากที่สุด และมีโวหารที่พบรองลงมือน้อยอยู่กับการดำเนินเรื่องใน ช่วงนั้นๆ และมีอุปมาโวหารแทรกอยู่ในโวหารทุกประเภท

บทที่ 4

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิเคราะห์เรื่องการใช้ภาษาในราชาธิราชฉบับเจ้าพระยาพระคลัง(หน) ได้ดำเนินการตามความมุ่งหมายและวิธีการศึกษาค้นคว้า ดังนี้

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

เพื่อวิเคราะห์การใช้ภาษาในราชาธิราชฉบับเจ้าพระยาพระคลัง(หน)

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

ทำให้ทราบลักษณะการใช้ภาษาที่ปรากฏในเรื่องราชาธิราช อันส่งผลให้เป็นงาน ประพันธ์ร้อยแก้วที่มีคุณค่า

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร โดยดำเนินการศึกษาค้นคว้าตาม ลำดับขั้น ดังนี้

1. ศึกษาหลักการวิเคราะห์การใช้ภาษาในงานเขียนร้อยแก้ว
2. วิเคราะห์การใช้ภาษาในเรื่องราชาธิราช ในหัวข้อต่อไปนี้
 - 2.1 การสรรคำ
 - 2.2 การใช้ประโยค
 - 2.3 โวหารการเขียน
3. เสนอผลการศึกษาค้นคว้าแบบพรรณนาวิเคราะห์

สรุปผลการศึกษาค้นคว้า

จากผลการวิเคราะห์การใช้ภาษาในราชาธิราชทั้ง 3 ประเด็น ได้แก่ การสรรคำ การใช้ประโยค และโวหารการเขียน สรุปผลการวิเคราะห์ได้ดังนี้

- 2.1 การสรรคำ ราชาธิราชมีการสรรคำ 9 ลักษณะ ได้แก่

2.1.1 การสรรคำเพื่อแสดงการหลากคำ การหลากคำที่พบมากที่สุดจนถึงน้อยที่สุดตามลำดับ ได้แก่ การหลากคำกลุ่มคำนาม การหลากคำเชื่อมความเปรียบ เทียบ การหลากคำสรรพนามที่ใช้แทนภษัตริย์ และการหลากคำกริยา

2.1.2 การสรรคำใช้เพื่อความเหมาะสม มีทั้งการสรรคำให้เหมาะสมกับเหตุการณ์และการสรรคำให้เหมาะสมกับระดับบุคคล การสรรคำให้เหมาะสมกับเหตุการณ์จะขึ้นอยู่กับสถานการณ์ในขณะนั้น ส่วนการสรรคำให้เหมาะสมกับระดับบุคคลเนื่องจากราชาราชามีตัวละครหลายระดับ ภษัตริย์และผู้อยู่ในสมณเพศก็ใช้ราชาศัพท์ ส่วนตัวละครอื่นๆเช่น ขุนนาง ทหาร ชาวบ้าน ก็จะใช้คำสุภาพทั่วไป

2.1.3 การใช้คำซ้อนกัน มีทั้งการใช้คำซ้อนกันเพื่ออธิบายคำที่อยู่คู่ข้างหน้า เนื่องจากคำข้างหน้าอาจเป็นคำที่เข้าใจยาก ส่วนคำข้างหลังเป็นคำที่เข้าใจง่าย มีการใช้คำซ้อนกันที่คำหน้าเป็นคำที่เข้าใจง่าย คำหลังเป็นคำที่เข้าใจยาก และยังมีการใช้คำซ้อนกัน เพื่อเสริมความให้หนักแน่นหรือชัดเจนขึ้นด้วย

2.1.4 การใช้คำที่มีความหมายสอดคล้องกัน มีทั้งการเรียงคำด้วยวิธีซ้อนคำที่มีความหมายไปในทางเดียวกันเพื่อเพิ่มน้ำหนัก และการใช้คำที่มีความหมายสอดคล้องกันทั้งข้อความ

2.1.5 การใช้คำเพื่อคุณค่าด้านวรรณศิลป์ มีการใช้คำที่มีเสียงสัมผัสทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษร การใช้คำที่ทำให้เกิดจินตภาพ และการใช้ภาพพจน์ ส่วนมากจะเป็นภาพพจน์ประเภทอุปมา

2.1.6 การใช้คำที่ปัจจุบันเลิกใช้แล้วหรือมีการเปลี่ยนแปลงความหมายไปจากเดิม คือคำบางคำใช้ในสมัยนั้นแต่ในปัจจุบันไม่มีที่ใช้ นอกจากนั้นยังมีคำที่ต่างกันในการแปรเสียงด้วย แต่คำนั้นมีความหมายเหมือนกัน คำเหล่านี้มีปริมาณน้อยมาก

2.1.7 การใช้ราชาศัพท์ มีการใช้ราชาศัพท์หลายคำในความหมายเดียวกัน โดยไม่กำหนดแน่นอนว่าคำใดจะต้องใช้กับผู้ใด การใช้คำราชาศัพท์ต่างกันเพื่อประโยชน์ในการหลากคำ

2.1.8 การใช้ลักษณนาม การใช้ลักษณนามมีทั้งที่วางอยู่หน้าคำบอกจำนวน และวางอยู่หลังคำบอกจำนวน รวมทั้งการละการใช้ลักษณนาม นอกจากนั้นลักษณนามแม้จะใช้กับของสิ่งเดียวกันแต่ลักษณนามก็แตกต่างกัน เพื่อประโยชน์ในการหลากคำ

2.1.9 การใช้หน่วยของคำบอกจำนวน มีการนับเลขหลักเดียวไปจนถึงหลักแสน ในราชาราชานับหลักล้านด้วยการเพิ่มจำนวนนับที่หลักแสน ไม่ใช่คำว่า "ล้าน" ส่วนหลักแสนนั้นมีทั้งที่นับด้วยหลักแสนและนับด้วยการเพิ่มจำนวนที่หลักหมื่น

2.2 การใช้ประโยค ในการวิเคราะห์ประโยคเชิงความเรียงพบการใช้ประโยค 3 ประเภท คือประโยคสรุปความ ประโยคขัดความและประโยคขนานความ ประโยคสรุปความ เป็นประโยคที่พบมากที่สุดแบ่งเป็นประโยคสรุปความที่จำแนกเป็นข้อแล้วสรุป

ประโยคสรุปความเพื่อแสดงการสรุปจำนวน และประโยคสรุปความเพื่อแสดงเหตุผล
ประโยคขัดความที่พบคือประโยคขัดความเพื่อนำเสนอความคิดใหม่และประโยคขัดความ
เพื่อเปรียบเทียบ และประเภทสุดท้ายคือประโยคขนานความได้แก่ประโยคขนานความเพื่อ
เปรียบเทียบกับประโยคขนานความที่แสดงเงื่อนไข

2.3 โวหารการเขียน โวหารที่ใช้มากที่สุด คือ บรรยายโวหาร เนื่องจาก
ผู้ประพันธ์เล่าเรื่องไปตามลำดับเหตุการณ์ มีทั้งการบรรยายอย่างละเอียดและการบรรยาย
แบบรวบรัด ซึ่งใช้ในกรณีที่กล่าวถึงเหตุการณ์ที่มีความสำคัญน้อยหรือกล่าวถึงบุคคลที่มี
บทบาทน้อยในการดำเนินเรื่อง บรรยายโวหารที่พบมีทั้งการบรรยายโดยเล่าถึงเหตุการณ์
ต่างๆ แบ่งเป็นการบรรยายเหตุการณ์หลักและเหตุการณ์ย่อยในเรื่อง , การบรรยาย
การสู้รบ และการบรรยายพฤติกรรมของตัวละคร ส่วนใช้พรรณนาโวหารมีทั้ง
การพรรณนาเพื่อให้รายละเอียดจะพบในการกล่าวถึงของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ส่วนการพรรณนาที่
มุ่งเน้นเรื่องอารมณ์ความรู้สึกจะพบในคำพูดของตัวละคร เพื่อให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์คล้อย
ตาม พรรณนาโวหารที่พบประกอบด้วย การพรรณนาการแต่งกาย , การพรรณนาภาพ
กองทัพ , การพรรณนาการรบ และการพรรณนาอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร ซึ่งเป็น
ลักษณะที่พบมากที่สุด อธิบายโวหารจะพบในลักษณะของการอธิบายขั้นตอนที่ตัวละครจะ
ต้องลงมือปฏิบัติ ตัวละครหนึ่งจะเป็นฝ่ายอธิบายให้ตัวละครอีกตัวหนึ่งได้เข้าใจ
อีกลักษณะหนึ่งจะเป็นการอธิบายศัพท์ ที่มาและอธิบายสิ่งที่ได้นำมาเปรียบเทียบ เพื่อให้
เข้าใจได้ว่าหมายถึงสิ่งใด เนื่องจากศัพท์ดังกล่าวเป็นศัพท์ภาษามอญและภาษาจีน หาก
ไม่อธิบายไว้ก็อาจเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ไม่เข้าใจเรื่องได้ ส่วนการอธิบายสิ่งที่นำมาเปรียบ
เทียบนั้นก็เพื่อให้ผู้อ่านได้เข้าใจว่าสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบหมายถึงสิ่งใด มีการอธิบายโดย
แสดงทัศนะและการอธิบายโดยยกตัวอย่างหรือเรื่องราวเพื่อเปรียบเทียบ แต่ละโวหารนั้น
มีอุปมาโวหารเป็นโวหารที่แทรกอยู่เสมอ นอกจากนั้นยังมีการใช้โวหารมากกว่าหนึ่ง
ประเภทรวมกันด้วย โวหารที่พบมากที่สุดคือบรรยายโวหาร

อภิปรายผล

ราชาธิราชเป็นวรรณคดีที่เกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ความงามของ
ภาษาที่ใช้ยังได้รับการยกย่องมาจนถึงปัจจุบัน เพราะการเลือกสรรคำ การเรียบเรียง
ถ้อยคำ การประกอบประโยคเป็นข้อความ และการใช้โวหารสามารถทำได้เหมาะสม
ช่วยให้ผู้อ่านได้รับอรรถรสอย่างเต็มที่

การสรรคำที่ปรากฏนั้นมีหลายลักษณะ ประกอบด้วย การหลាកคำ เพื่อเสียง
การใช้คำซ้ำกัน โดยคำดังกล่าวจะเป็นคำที่มีความหมายเหมือนกันแต่รูปศัพท์ต่างกัน

เนื่องจากราชาธิราชเป็นเรื่องเกี่ยวกับศึกสงคราม การหลากคำที่มีความหมายเกี่ยวกับทหารจึงปรากฏอยู่เป็นจำนวนมาก และการหลากคำที่พบมากอีกอย่างหนึ่ง คือ การหลากคำเพื่อเชื่อมความเปรียบเทียบ ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นคำเชื่อมประเภทอุปมา เนื่องจากในราชาธิราชมีการใช้อุปมาแทรกอยู่เกือบตลอดทั้งเรื่องให้สิ่งที่กล่าวถึงนั้นชัดเจนขึ้นทั้งภาพ เสียง และความรู้สึก ทำให้ผู้อ่านนึกเห็นและเกิดอารมณ์ความรู้สึกคล้อยตาม

ส่วนการสรรคำใช้เพื่อความเหมาะสมนั้นส่วนใหญ่จะคำนึงถึงการสรรคำให้เหมาะสมกับเหตุการณ์และบุคคลควบคู่กัน ยกเว้นในบางกรณีที่จะคำนึงถึงเพียงอย่างเดียว อย่างหนึ่ง เช่น เมื่อตัวละครมีอารมณ์โกรธบางครั้งไม่ได้คำนึงถึงระดับบุคคล แต่จะเน้นไปที่การแสดงอารมณ์ของตัวละครเป็นสำคัญ ในกรณีที่ตัวละครโกรธจนระงับอารมณ์ไม่ได้ ก็จะใช้คำรุนแรงอย่างปราศจากความยำเกรง ทำให้การดำเนินเรื่องสมเหตุสมผล

การใช้คำซ้อนกัน มีทั้งการซ้อนคำเพื่อให้ความหมายคำที่อยู่คู่กัน คำหนึ่งเข้าใจง่าย อีกคำหนึ่งเข้าใจยาก ซึ่งการเข้าใจความหมายของคำนั้นเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจเนื้อเรื่องในตอนนั้นๆ ได้ชัดเจน ส่วนการใช้คำซ้อนกันเพื่อเพิ่มน้ำหนักและความหมายจะทำให้สิ่งที่กล่าวถึงนั้นหนักแน่นขึ้น นอกจากนี้มีการใช้คำที่มีความหมายสอดคล้องกันเพื่อเพิ่มน้ำหนักความที่กล่าวถึงให้ชัดเจนขึ้น โดยจะเลือกคำที่มีความหมายไปในทางเดียวกันวางไว้ในตำแหน่งใกล้เคียงกัน เป็นการสนับสนุนภาพให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ในด้านคุณค่าทางวรรณศิลป์นั้นใช้คำที่มีเสียงสัมผัสทั้งสัมผัสในและสัมผัสนอกวิธีการส่งสัมผัสนั้นจะมีลักษณะคล้ายกับร้อยแก้ว ซึ่งเป็นการส่งสัมผัสที่ไม่กำหนดว่าคำในแต่ละวรรคจะต้องส่งสัมผัสกับคำที่เท่าไรในวรรคถัดไป จะพบการใช้เสียงสัมผัสอย่างแพรวพราวในการพรรณนากองทัพ ในวรรคหนึ่งๆ มีทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษร ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดความไพเราะ นอกจากนั้นยังมีการใช้คำที่ทำให้เกิดจินตภาพและการใช้ภาพพจน์ทำให้สิ่งที่กล่าวถึงนั้นมีความชัดเจนขึ้น เพราะเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ผู้อ่านนึกเห็นภาพและเกิดอารมณ์ความรู้สึก ซึ่งสิ่งต่างๆ เหล่านี้เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ผู้อ่านได้รับสุนทรียภาพ

บางข้อความนั้นปรากฏการใช้คำที่แตกต่างไปจากปัจจุบัน ทั้งความหมายรูปศัพท์ และการเรียงลำดับคำ ความเปลี่ยนแปลงของลักษณะคำดังกล่าว ได้แก่ ความหมายของคำที่ปรากฏในราชาธิราชกับความหมายที่ใช้ในปัจจุบัน คำบางคำไม่ปรากฏการใช้ในสมัยปัจจุบัน ความไม่สม่ำเสมอของการใช้ราชาศัพท์และลักษณนามน่าจะเนื่องจากในสมัยนั้นสามารถเลือกคำใช้ได้หลายลักษณะ และอาจไม่มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอน คำราชาศัพท์และลักษณนามที่มีความหมายเช่นเดียวกันบางคำสามารถใช้แทนกันได้ การใช้คำต่าง ๆ กันนั้นอาจเป็นเพราะเป็นวิธีการหลากคำของผู้ประพันธ์

ประโยคที่เลือกใช้ในก๊ออยู่ในเกณฑ์ของประโยคเชิงความเรียง ทำให้เข้าใจง่าย เพราะมีการวางน้ำหนักของประโยคที่ดี มีความชัดเจนในสิ่งที่ต้องการนำเสนอ ประโยคเชิงความเรียงที่พบ ประเภทแรกคือประโยคสรุปความนั้นความสำคัญของประโยคส่วนใหญ่แล้วจะพบอยู่ในตอนท้ายของประโยค ซึ่งเป็นตอนที่มีน้ำหนักมากที่สุด โดยมีข้อความตอนต้นเป็นสิ่งที่ชักจูงใจผู้อ่านให้เกิดความสนใจว่าใจความสำคัญของประโยคนั้นคืออะไร ประโยคเชิงความเรียงอีกประเภทหนึ่งคือประโยคขนานความ เนื้อความที่ต่อเนื่องไปในแนวเดียวกันนั้นจะมีความสำคัญเท่าเทียมกัน เพราะต่างก็เป็นส่วนสนับสนุนสิ่งที่กล่าวถึงนั้นให้ชัดเจนหนักแน่นขึ้น ต่างจากประโยคขัดความที่มักจะเน้นความสำคัญที่ข้อความหลังสันธาน "แต่" เพราะจะเป็นประเด็นหลักที่ต้องการนำเสนอ โดยเป็นการนำเสนอความคิดหรือชี้ให้เห็นลักษณะบางสิ่งบางอย่างของสิ่งที่กล่าวถึงว่ามีคุณสมบัติที่ดีกว่าหรือแตกต่างจากสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบกับกันอย่างไร

ในส่วนของการใช้โวหารนั้นได้ใช้บรรยายโวหารเป็นโวหารหลักในการดำเนินเรื่อง ตอนใดต้องการให้รายละเอียดมากก็จะใช้พรรณนาโวหาร ตอนใดต้องการจะทำความเข้าใจในบางสิ่งบางอย่างก็ใช้อธิบายโวหาร หรือตอนใดต้องการให้ตัวละครแสดงความคิดเห็น , การโต้แย้ง ก็จะใช้อภิปรายโวหาร แต่ในขณะเดียวกันข้อความบางตอนมีการใช้โวหารหลายชนิดรวมกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับดำเนินเรื่องในขณะนั้น เช่น ใช้อภิปรายโวหารในตอนที่มีตัวละครต่างแสดงความคิดเห็น และเมื่อต้องการจะชี้แจงสิ่งที่กล่าวถึงนั้นชัดเจนเข้าใจยิ่งขึ้นก็ใช้อธิบายโวหารประกอบ การใช้โวหารที่หลากหลายนี้เป็นส่วนสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เนื้อเรื่องนั้นๆมีความน่าสนใจ ส่วนสำคัญอีกอย่างหนึ่งนอกจากโวหารหลักทั้งสี่ประเภทแล้ว คือ มีการใช้อุปมาโวหาร จะแทรกอยู่ในโวหารอื่นทุกประเภท และปรากฏเกือบจะทุกตอนในราชาธิราช ซึ่งเป็นศิลปะการใช้ภาษาด้วยภาพพจน์ที่ทำให้สิ่งที่กล่าวถึงนั้นมีความชัดเจนและมีน้ำหนักมากขึ้น

ข้อที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่งที่ปรากฏในราชาธิราชก็คือความแตกต่างของการใช้ภาษา สังเกตได้จากช่วงหลังการสวรรคตของพระเจ้าราชาธิราช โวหารที่ใช้จะเน้นไปที่บรรยายโวหารและอภิปรายโวหาร บรรยายโวหารที่พบนั้นก็เล่าไปตามลำดับเหตุการณ์ เป็นภาษาเรียบๆ บางตอนเล่าอย่างรวบรัด มีการใช้อุปมาโวหารน้อยกว่าตอนต้นเรื่องจนเห็นได้ชัด การอภิปรายโวหารมีการใช้เหตุผลต่างๆเพื่อสนับสนุนในสิ่งที่พูด ส่วนใหญ่จะเน้นไปที่เรื่องทางศาสนาเพื่อให้เข้ากับเนื้อเรื่อง อาจเป็นเพราะตัวละครสำคัญในช่วงหลังเคยบวชเป็นพระมาก่อนที่จะได้เสวยราชสมบัติ อีกประการหนึ่งเนื้อเรื่องในช่วงท้ายมีตัวละครสำคัญเพียงตัวเดียว ซึ่งต่างจากในตอนต้นที่มีตัวละครสำคัญหลายตัวทำให้การดำเนินเรื่องในตอนต้นเป็นไปอย่างหลากหลาย มีทั้งเรื่องการปกครองบ้านเมือง การทำศึกสงคราม การแสดงสติปัญญาของผู้ครองบ้านเมือง การเล่าเหตุการณ์ต่างๆไป

การที่มีเหตุการณ์อย่างหลากหลายเช่นนี้จึงเป็นผลให้ภาษาที่ใช้ต้องมีความสอดคล้องกับเรื่องและตัวละครด้วย เช่น ตอนใดที่ต้องการแสดงรายละเอียดก็จะใช้พรรณนาโวหารที่มีการเลือกสรรคำที่ทำให้เกิดจินตภาพ โดยมีภาพพจน์แทรกอยู่เพื่อเสริมให้สิ่งที่กล่าวถึงมีความชัดเจนยิ่งขึ้น ส่วนเนื้อเรื่องตอนหลังมีประเด็นที่น่าสนใจอยู่ 2 ประเด็น คือ การตอบปริศนาระหว่างกษัตริย์อื่นๆกับพระเจ้าหงสาวดี และการตัดสินคดีความ ซึ่งการกล่าวถึงทั้งสองเรื่องนี้ก็นำเรื่องของศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้อง โดยกล่าวถึงหลักธรรมคำสอนและสิ่งที่ควรปฏิบัติ หลักธรรมคำสอนที่ปรากฏอยู่นั้นผู้อ่านสามารถที่จะนำมาปฏิบัติให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองได้ เหตุอีกประการหนึ่งที่มีการกล่าวถึงหลักธรรมคำสอนอาจเป็นเพราะคนในสมัยนั้นมีศรัทธาในเรื่องของศาสนาเป็นอันมากก็เป็นได้ ดังนั้นหากอ้างถึงเรื่องของศาสนาแล้วก็จะทำให้ผู้ฟังเรื่องราวนั้นๆเกิดความเชื่อถือ ความแตกต่างของภาษาที่ใช้ทั้งก่อนและหลังพระเจ้าราชาธิราชสวรรคตสันนิษฐานได้ว่าราชาธิราชเป็นพงศาวดารที่แปลมาจากภาษามอญ และต้องใช้ผู้แปลถึงสี่คน การมีผู้แปลเรียบเรียงถึง 4 คนอาจเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้การใช้ภาษาแตกต่างกันก็เป็นได้

ข้อเสนอแนะ

1. ศึกษาบทบาทตัวละครสำคัญในราชาธิราช เนื่องจากตัวละครเหล่านั้นมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการดำเนินเรื่อง
2. ศึกษากลวิธีการเล่าเรื่องในราชาธิราชโดยใช้ศาสตร์ของการเล่าเรื่อง

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กุหลาบ มลลิกะมาส. วรรณกรรมไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2517.
- _____. วรรณคดีวิจารณ์. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2535.
- กุหลาบ มลลิกะมาสและวิพุธ โสภวงศ์. หนังสือเรียนภาษาไทย รายวิชา ท 401
การเขียน 1. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, 2524.
- คลัง(หน), เจ้าพระยา. ราชาธิราช. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ : บรรณาการ, 2513.
- ธเนศ เวศร์ภาดา. "บทความวรรณกรรม : ราชาธิราชมีสำนวนภาษาเรียบเรียงอย่างไร." โดย
อติรุทธนาท. สยามรัฐ. 26 เมษายน 2530. ไม่มีเลขหน้า.
- บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล. วิเคราะห์วรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช,
2517.
- บุษบา ตระกูลสัจจาวัต. การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องราชาธิราช ฉบับ
เจ้าพระยาพระคลัง(หน). วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2529.
- ประทีป วาทิกทินกร. การใช้ภาษา. กรุงเทพฯ : อรุณ, 2514.
- ปรีชา ช่างขวัญยืน. ศิลปะการเขียน. กรุงเทพฯ : เทพประทาน, 2525.
- เปลื้อง ณ นคร. คำบรรยายภาษาไทยชั้นสูง. กรุงเทพฯ : อรุณ, 2518.
- _____. คำบรรยายวิชาการประพันธ์และหนังสือพิมพ์. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ :
ไทยวัฒนาพานิช, 2507.
- _____. ตำราเรียงความชั้นสูง. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2516.
- ผะอบ ไปชะกฤษณะ. ภาษาไทยของเรามีเอกลักษณ์และการใช้ภาษาไทยมาตรฐาน.
กรุงเทพฯ : ทองกาว, ม.ป.ป.
- มัทนา นาคะบุตร. ศิลปะการแต่งผู้ชนะสิบทิศของยาขอบในด้านท่วงทำนองแต่งและกลวิธี
การเสนอเรื่อง. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2522.
- ยุพร แสงทักษิณ และคณะ. เอกสารประกอบการสอนชุดพัฒนาการวรรณคดีไทย.
นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราช, 2522.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525. พิมพ์ครั้งที่ 3.
กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, 2530.
- ล้อม เพ็งแก้ว. วैयाววรรณคดี. กรุงเทพฯ : อักษรสยามการพิมพ์, 2522.
- วรนนท์ อักษรพงศ์. การใช้ราชาศัพท์ไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2535.

วินัย ภูระหงษ์. เอกสารประกอบการเรียนรายวิชามนุษย์กับความงาม. กรุงเทพฯ :

วิชัยพาณิชย์และการพิมพ์, ม.ป.ป.

วิชาการ, กรม. ทักษะสัมพันธ์ เล่ม 2. กรุงเทพฯ : อรุณสภา, 2533.

_____. ราชาศัพท์. กรุงเทพฯ : อรุณสภา, 2539.

_____. วรรณลักษณะวิจารณ์ เล่ม 1. กรุงเทพฯ : อรุณสภา, 2540.

ศักดิ์ศรี แย้มนิตดา. ศักดิ์ศรีวรรณกรรม. กรุงเทพฯ : โพธิ์สามต้นการพิมพ์, 2517.

ศิลปากร, กรม. ตำราพิชัยสงคราม. ม.ป.ท. ม.ป.ป.

สมบัติ พลายน้อย โดย ส.พลายน้อย. เทวนิยาย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ :

อักษรพิทยา, 2534.

สุชาติ ลาวัลย์กุล. ลีลาแห่งกระบวนการร้อยแก้วในหนังสือกามนิด. ปริญญาโท

กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2532.

อุปกิตศิลปสาร, พระยา. หลักภาษาไทย. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2535.

ประวัติย่อของผู้วิจัย

ชื่อ นางสาวกอบกาญจน์ วงศ์วิสิทธิ์
เกิด 5 ตุลาคม 2516
สถานที่เกิด กรุงเทพมหานคร
สถานที่ทำงานปัจจุบัน สถาบันราชภัฏเพชรบูรณ์

ประวัติการศึกษา

พ.ศ.2534 มัธยมศึกษาตอนปลาย
จากโรงเรียนพระปฐมวิทยาลัย นครปฐม
พ.ศ.2538 ศษ.บ. (วิชาเอกภาษาไทย)
จากคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
พ.ศ.2541 ศศ.ม. (วิชาเอกภาษาไทย)
จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

การใช้ภาษาในเรื่องราชาธิราชฉบับเจ้าพระยาพระคลัง(หน)

บทคัดย่อ
ของ
กอบกาญจน์ วงศ์วิสิทธิ์

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตร ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย
ตุลาคม 2541

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาการใช้ภาษาในราชาริราช หัวข้อในการศึกษาประกอบด้วยการวิเคราะห์เรื่องการสรรคำ การใช้ประโยค และโวหาร การเขียน ผลการศึกษาพบว่า

เรื่องการสรรคำ มีการเลือกสรรคำที่คำนึงถึงเสียงสัมผัสและความหมาย ซึ่งเป็นส่วนที่ทำให้เกิดความไพเราะและทำให้เกิดจินตภาพด้วย มีการเลือกใช้คำให้เหมาะสมกับบุคคล โอกาส และเหตุการณ์ เป็นผลให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์คล้อยตามและเข้าใจเรื่องด้วย นอกจากนี้แล้วยังมีการใช้คำซ้อนกันเพื่ออธิบายความหมายของคำที่อยู่คู่กัน และเพื่อเพิ่มน้ำหนักของข้อความ ซึ่งเป็นผลทำให้สิ่งที่กล่าวถึงนั้นชัดเจนยิ่งขึ้น มีการหลีกคำเพื่อเลี่ยงการใช้คำซ้ำกัน นอกจากการสรรคำในลักษณะต่างๆที่กล่าวมาแล้วนั้น ยังพบความเปลี่ยนแปลงของคำบางคำด้วย คือมีทั้งคำที่เปลี่ยนแปลงเสียงและคำที่เปลี่ยนแปลงความหมาย การเลือกสรรคำใช้อย่างหลากหลาย ทำให้ผู้อ่านได้รับอรรถรสของภาษาที่ผู้ประพันธ์บรรจงร้อยเรียงขึ้น

ด้านการใช้ประโยคได้พิจารณาจากประโยคเชิงความเรียง ได้แก่ ประโยคสรุปความ ซึ่งใช้ในกรณีที่ต้องการนำความสำคัญไปไว้ในตอนท้ายของประโยค ประโยคขัดความใช้แสดงความขัดแย้งกัน และประโยคขนานความใช้แสดงความซึ่งมีเนื้อความต่อเนื่องกัน การเลือกใช้ประโยคที่มีลักษณะแตกต่างกันนั้นก็เพื่อให้เหมาะสมกับเหตุการณ์ และสิ่งที่ต้องการจะกล่าวถึงในบริบทนั้น

โวหารการเขียนมีโวหารหลายประเภท ได้แก่ บรรยายโวหารใช้เล่า เหตุการณ์และดำเนินเรื่อง เมื่อต้องการจะกล่าวถึงเหตุการณ์หรือความรู้สึกเพื่อให้อ่านเกิดอารมณ์คล้อยตามและเห็นภาพของสิ่งที่กล่าวถึงก็จะใช้พรรณนาโวหารเพื่อแสดงรายละเอียดให้ชัดเจน ส่วนอธิบายโวหารนั้นปรากฏในตอนที่จะชี้แจงเรื่องราวหรือชี้แจงความหมายของบางสิ่งบางอย่างเพื่อให้เกิดความชัดเจนและให้เกิดความเข้าใจได้ตรงกัน อภิปรายโวหารเป็นการแสดงความคิดเห็นเพื่อโน้มน้าวใจให้ผู้อื่นคล้อยตามความคิดของตน โดยมีการชี้แจงเหตุผลและยกตัวอย่างประกอบ บางตอนมีการใช้โวหารหลายประเภทรวมกันก็เพื่อให้สอดคล้องกับการดำเนินเรื่อง และในโวหารแต่ละประเภทจะมีการใช้อุปมาโวหารและการใช้โวหารภาพพจน์แทรกอยู่ในโวหารทั้งสี่ประเภท เพื่อทำให้ภาพของสิ่งที่กล่าวถึงชัดเจนขึ้น

ผลการศึกษาวิเคราะห์ราชาริราชด้านการใช้ภาษาทำให้ประจักษ์ว่าราชาริราชเป็นงานประพันธ์ที่มีคุณค่ามาถึงปัจจุบัน เนื่องจากความประณีตของการใช้ภาษาทั้งการสรรคำ การเลือกใช้ประโยค และการใช้โวหารในการเรียบเรียง

LANGUAGE USE IN CHAO PHRAYA PHRA KHLANG(HON)'S RAJADHIRAJ

AN ABSTRACT

BY

KOBKAN WONGWISIT

Presented in partial fulfillment of the requirements for the Master of
Arts degree in Thai
at Srinakharinwirot University
October 1998

The objectives of the study are to clarify the language style used in Rajadhiraj, a Thai classical literature. The thesis consists of the analysis of word usage, sentences, and rhetorical style.

The results show that the words were chosen according to rhyme, alliteration, and meaning of the literature. The mentioned style of diction significantly makes elaboration and also creates reader's imaginative thought. The word usage also includes the use of appropriate words for various people, occasions, and situations of which create reader's simultaneous emotion and understanding. Moreover, the technique of double up words very interesting, especially word variation. The double up words were used to explain the preceding ones, and to emphasize the meaning of statements, while the word variation was used for avoiding of repeated word. Furthermore, there were also the changes of words, both in their sound and meaning. The elegant variation of words enables the readers to approach inspiring words and the beauty of language.

The sentences used in the literature were mainly considered in composition style. The findings show that the concluding sentence was used in the ending part of the statements, the antithesis was used to express any argument, and the parallel was used for the sequences. The various styles of sentence were aimed to meet the balance of the events and their contexts.

There were a lot of rhetorical styles of composition. The narration was used for telling the story, while the description was aimed to express emotion, and concerning details. The exposition was placed where needed to be explained for clearance and correct understanding. The argumentation was used to persuade the others to follow the idea by means of reason and example raising. Some rhetorical styles were used in some part for the development of the story.

The results of analysis convince the ultimate value of Rajadhiraj. The literature's elaborate and refined language makes its lifelong value up to the present.